

JÓKAI ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti

LENGYEL DÉNES ÉS NAGY MIKLÓS

REGÉNYEK

46.

JÓKAI MÓR

A LŐCSEI
FEHÉR ASSZONY

(1884)

I. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST 1967

Sajtó alá rendezte
T. HAJÓS ÉVA

Lektorálta
FÁBIÁN PÁL

Magy. iv. I 3
90,063/I.

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

I. FEJEZET

AZ ELMŰLHATATLANOK

(Tájékozás)

Lőcse várost, a Szepesség székvárosát, most is az a bástyafal veszi körül, mely századokon át a legerősebb ostromoknak volt tanúja; ugyanazok az őrtornyok rajta, amikben a céhek férfiai összegyűltek, ha ellenség támadását kelle visszaverni. A kőszánc vízárkaiból most már buján tenyésző gyümölcsöskertek fáinak koronái emelkednek elő; s a rejtekajtók, amik a bástyák üregeiből a szabadba vezettek, nincsenek már titokban tartva.

Egy ilyen hajdani titkos bejárat ajtaján van egy festett kép, mely kivitelében művészi ecsetre vall. Szébb rámat nem választhatott volna festő a művének. Mély, tömör bástyaboltív a kép kerete, zöld mohával, vadvirággal kicifrázva, felülről virágos folyondár csügg róla alá; a hozzá felvezető lépcsőket díszíti a vadsóska és bodzabokor. A déli nap csak a levélszőnyegen át vet zöldes félderengést a festményre. Egy fehér ruhás hölgyet ábrázol az a kép, vállán keresztülvetett veres kendővel; a hölgy szemei a távolba néznek, egyik kezével hívogatólag int, a másikkal egy kulcsot tol az ajtó zárába. A kép igen régi. Az alatta fekvő kert a Probstner családé, mely rég idő óta birtokosa e helynek. Egyik ősiük festette ezt a képet az ajtóra a század elején.

De ez a kép nem áll egyedül. Benn a városban, a Törökféle ház udvarában, a belső épület emeleti folyosója végénél, a nagy puszta falon van egy másik kép, freskófestmény, mely még régibb keletű. Ott is ugyanaz a nő, fehér pongyolában, amint egy nyitott ablakszárnyon kitekint;

jobbával köntösét keblén összevonja, bal kezével hívogatólag int.

Az első képet a mély boltív megvédte az idő viszontagságaitól, csak az ajtó táblázata nyiladozott szét az eresztékciből; az utóbbi már össze van repedezve és megkopva; de az arc mind a kettőnél jól kivehető még most is.

Még azután van egy harmadik kép is, melyben ugyanazon arcvonásokra ismerünk. Ez a kép olajfestmény. Ott hever ráma nélkül a hajdan „mészárosok tornyának” nevezett donjon tágas termében, melyből csigalépcsők vezetnek fel a bástyára. Régi zászlók, ócska képek egy szegletben felhalmozva; azok között megtalálja a kutató a „fehér asszonyt”; de itt már az akkori magyar divatú díszöltözetben, három sor bogláros főkötővel, drága csipke nyakfodorral, aranyhímzésű, átlászó ingujjakban, amiken a fehér kar keresztülvilágít, keblét skófiummal hímzett vállfűző szorítja, derekát gyöngyös öv; kezében szegfűvekkel és tulipánokkal hímzett zsebkendő. Arc kifejezése első tekintetre megnyerő, hódító; míg ha tovább nézi az ember, valami félelmetest, gyanúeltőt talál benne, hogy aztán, mikor még egyszer visszatér hozzá, ismét megtalálja rajta azt a varázst, mely az ellenmondó kifejezéseket kibékíti.

E képek eredete egy hagyomány, melyet egyik ivadék a másiknak szájról szájra adott. Mindenki tudja, hiszi, hogy az valóban így volt; hogy e kép élő mása valóban megtette azt, amiről emléke fennmaradt; találgatják, tapogatóznak, fűrkésznek utána, hogyan tehette azt? Egyik megoldási mód a másiknak ellentmond.

Vannak, akik az egész történetet a megörökítő képpel együtt a mesék közé sorozzák; de ezeknek ellentmondanak az írott adatok. A történetbűvár segélyére jön a mesemondónak, s okmányokat fedez fel, amik nagy vonásokban vázolják azt a női jellemet, amelynek létezését tagadni nem lehet, megérteni nehéz. Bevégzett pöriratok tanúskodnak a történet-

ről, anélkül, hogy azt földeríténék: megérthetetlen talányokat hagyva fenn, amik fölött a bíró sem mert ítélni.

Azt beszélik, hogy ez a nő elárulta a nemzetét.

Az első és egyetlen nőalak az egész magyar történelemben, aki nemzetáruló volt.

De hiszik, mondják, bizonyítják, hogy az volt.

Azért festik a képét az ajtóra, a falakra, abban a helyzetben, aminőben az árulást elkövette; azért nem engedik elmúlni, csendesesen meghalni, mint más kiszenvedettet, akinek a rádobott hanttal bocsánatot is ad a világ; azért kényszerítik fényes nappal kísértetképpen megjelenni, példának odaállni; csábtekinetével századokon át rossz híret hirdetni, ahol a gyermekek egymásnak mutogatják: „Nézd: ez volt a fehér asszony, aki a hazát elárulta”

. . . A neve: „*Korponayné, Ghéczy Juliánna.*”

És ugyanez a Ghéczy Juliánna később mint önfeláldozó vértanúja a nemzeti szabadság ügyének, tűnik le a láthatáron.

Jön, mint egy üstökös, s leszáll, mint egy csillag.

Hol a megoldás az ég-pokol különbségű ellenmondás között egy nő jellemében?

Két lelke volt-e ez asszonynak?

Minő indulatok, minő szenvedélyek vezethették a kezdettől a végezetig?

Ha csupa gyöngeségből állt volna a jelleme, akkor könnyű volna a csomót megoldani: szeszély, csapodár vágy, könnyelműség elég magyarázat egy asszonyi kalandorélethez; de mi indokolja az átmenetet a gyöngeségből a törhetlen erőbe, midőn nem egy hosszú élet, hanem csak rövid néhány év esik közbe.

Hogyan lehet az, hogy egy nő, aki egyszer egy csókért odadob egy országot, másszor megint azért az országért odadobja saját ifjú szép fejét?

Az eszmék átalakultak, a korszellem, az új ivadék fogalmai megváltoztak azóta. Ami valamikor bűn volt, az most erény;

ami szégyen volt, az most dicsőség. Az a nagy láng, ami egykor hevített, most már hamu. Óriások, akik melleiket egymásnak vetve dulakodtak, országokat taposva, most békén gereblyéztetik egymás mellett a feldúlt földet, s répát ültetnek a diadalok vérmezejébe. Az újkor vezérszellemei nem kérnek mentséget a jelenkortól, nem bocsánatot a múlttól.

A múltnak árnyait csak a költőnek van joga felidézni: mit tettek, mért tették?

A lőcsei fehér asszony majd megfelel arra.

— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

Krasznahorka, az Andrassy család ősi fészke, egyike azon kis számú magyarhoni váraknak, amik még nagy részben lakható állapotban vannak. Sok régi ereklye van még most is e hírhedett sziklafészkekben. Ami legnevezetesebb mindazok között, az egy első emeleti szobácskában látható üvegfedelű koporsó.

Ez átlátszó fődél alatt alszik az Andrassy család ősanja, Serédy Zsófia, Andrassy Istvánné.

Valóban alszik.

Százhetvenhárom éve múlt annak, hogy e koporsó födele reáborult, s ez idő nyomtalanul tűnt el fölötte. Teste ép, mintha csak napok múltak volna el halála óta. Nincs bebalzsamozva; arcszíne nem viseli magán a múmiák visszataszító cserszínét, vonásai nincsenek eltorzulva; a bőr szép fehér, a haj fekete; az arc nyugalma andalító. A szempillák félig nyitva vannak még, s a szaruhártya épen mutatja a hajdani szemszivárványt; az ajkak fájdalmasan szelíd mosolyra vannak nyílván, s látni engedik a fogak gyöngysorait. Semmi nem tanúskodik rajt az enyészetről. A halotti köntöst koronkint elmállasztja rajta a mindent elemésző idő: selyem, gyapot porrá válik, csak ő maga nem; újra öltöztetik; ki tudja, hányadik halotti köntösét viseli már? A kő porrá, a vas rozsdává lett körülötte; csak az örökálvó nem változott meg.

Senki sem tudja okát adni e természetfölötti tüneménynek.

Fiai, unokái, dédunokái, akik vele egy sorban feküdtek, mind porrá lettek már, s ő még mindig virraszt fölöttük.

Jobb karja, ami más elhunytaknál a ballal összetéve, a halott keblén szokott nyugodni, félmagasan fel van emelve, olyan mozdulattal, mintha hívni, ölelni, inteni akarna valakit. Megmagyarázhatlan mozdulat a halál után. A felemelt kar keze oly finom, átlátszó, még minden köröm megvan rajta.

A köznép szentnek hiszi, s búcsúra jár hozzá. A szájhagyomány éppen úgy megőrizte áldott hírét, mint testét a természet csodái. Védangyala volt a népnek, és azoknak, akiket szeretett.

Mit tett, mit szenvedett, titkolva mindig ez öröklvő, nem tudja már senki. Mire vár még? Mért nem siet föld anyja porával porként ölelkezni? Kire vigyáz itt fenn? Kinek int örökké felemelt kezével.

Talán a költőnek szabad megkérdezni tőle.

— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

Ennek az elmúlhatatlan halottnak a férje volt az az Andrássy István tábornok, aki alatt Lőcse elesett.

— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —

★

★ Jegyzet. Ezen regényemnek alapját képező okirati adatokat legnagyobb részben tudós barátom, *Thaly Kálmán* szívessége bocsátá rendelkezésemre, ki maga egy hosszabb monográfiát ír Korponayné élettörténetéről; a hiányzó adatokat a lőcsei városi levéltárból, az Andrássy család hagyományaiból s Probsztner Károly úr illusztrált régi krónikájából volt szerencsém a tulajdonosok szívességéből kiegészíthetni.

J. M.

II. FEJEZET

NÉMET MAGYAROK

1710. Szilveszter napján a szokottnál is nagyobb vásár volt Lőcse piacán.

A tágas négyszögű tért minden oldalról emeltes paloták sorai foglalják rámaiba, barokk stílusban épült homlokzatokkal, köböl kifaragott címerekkel a kapuív felett, latin emlékmondatokkal a párkányzaton, az egész piactérszöveget mind patríciusok lakják, akik a nemességüket Ulászló, Corvin Mátyás, Zsigmond, IV. Béla királyokig fel tudják vinni. Hanem azért e nemesi paloták mindegyikének az elejét a földszint hosszában árucsarnokok foglalják el, az építészeti minden ötlete szerint alakított oszloptornácok, az egyiknek az oszlopai harántul dőlnek a háznak, mint egy egyiptomi gúla szelvénye, a másiké tömör kapunyílások rendét mutatja, úgy hívják őket, hogy „lábás házak”. A tér legnagyobb részét elfoglaló városháza maga is ily oszlopcsarnokkal van befoglalva, mely kettős boltíveken nyugszik.

Ezekben a csarnokokban van felhalmozva a világ kereskedelmének és iparának minden közszükségre és úri fényűzésre szolgáló cikke. Lőcse város a közvetítő a kelet és nyugot között. Karavánjai Smyrnától Danckáig járnak szakadatlanul. A szaracén sejkekkel éppen úgy egyezségük van, hogy őket rablótörzseik ellen védelmezzék a pusztában, mint a hajdemákok harambasáival, akik a Kárpátok közt uralkodnak. Három világrész terménye és gazdagsága váltakozik e csarnokok alatt. Amellett a saját ipara is versenyez a külföldével. Hírhedettek a harangjai, mik a legkisebb csengettyűkig sorba állítva láthatók

a bazár árkádjai alatt; a halmaza a posztó és len kelmének, amiknek a nevei hosszú sorban olvashatók felírva a bolt tábláján az áraikkal együtt, hogy a vásáros tudhassa, mit fizet; itt alkudozás nincs, az árat a tanács állapítja meg; ennyi denár, ennyi forint a kamuka, a tabit, a fajlonis, a remek, a saffór, a rázsa, a perpeta, a hernász, a kvinet singje, s az árak mellé ki van az is függesztve, hogy melyik kelmét szabad viselni a nemes, a polgár, a paraszt férfinak, asszonynak, a ruházati rendszabály szerint! Ott láthatni a mesterséges óraműveket, miket lőcsei művészek alkottak; egész boltok ragyognak a felhalmozott ezüst-ötvésmunkáktól; aranyműveseik *magyar zománc* műveit meg éppen nem is tudják utánozni a külföldön. A drága prémekek halommal állnak a kis szekereken; felaggatva a fogásokra a sokféle subák, a legkeresettebb árucikkek a téli évadban: csamlottbul és csimazinbul a közrendű népnek, sójaposztóból *gereznák* a polgárásszonyoknak; tarka selyemmel hímzett szedrázsiból a patríciusnők *unnokái*.

Újesztendő napján minden ember siet bevásárolni; az ozlopcsarnokok alatt rajzik a nép zsinóros mentékben, sarkantyús csizmákban; a férfiaknak hegyesre kipödrött bajuszai, vállaikra omló hajuk nyusztalappal leszorítva, a nők fátyollal lekötött, aranycsipkés főkötőkben, a hajadonok gyöngyös pártával a fejükön, leeresztett, pántlikás hajjal, bogláros palástokkal a vállukon, miknek gallérjai drága csipkéekkel vannak díszítve.

A nagy tolongásban zsinóros egyenruhájú hajdúk tartják fenn a rendet, s a perlekedőket viszik fel egyenesen a vásárbíróhoz, ki a nagy „kereskedőház” nyitott tornácában szolgálat igazságot; ez egyúttal a börze, ahol a nagykereskedők szerződéseiket kötik; a tornác alatt mindjárt a pénzváltók padjai, ahol a világ minden pénznemcét meg lehet találni.

S ez a sok mindenféle tarkabarka nép, ami külső viseletére nézve Árpád és Tuhutum ivadékaihoz hasonlít, csupa merő német.

Még az első magyar keresztény királyok alatt telepedtek ide.

A nyelvüket megtartották, minden más egyébben magyarokká lettek.

Előkelőik nem nyárspolgárok, hanem magyar nemes urak, kik magukat tekintik a tősgyökeres arisztokráciának, s félvállról néznek le a „kivételképpen” közjük települt egynéhány magyar nemes úrra. S a kispolgárság sem az, ami más német városok alsóbbrendű népe. Ez egy harcban edzett, fegyverhordó osztály; mind a harmincnyolc céhnek a céhmestere egyúttal hadnagya is; s az első ágyúszóra mindenik céh tudja, melyik toronyban kell megjelennie, fegyverestül.

Soha még ellenség az ő kapujokon erővel be nem tört.

Még a nagy tatárdúlás keserves korszakában is ez az egy hely dacolt Batu kán minden csordáival. Itt volt a Lapis refugii (a menedék sziklája), mely oltalmul szolgált az egész ország bújdosóinak. Annak a kövei vannak beleépítve ezekbe a templomokba, palotákba.

Annyi viszontagságon századok során át ezek a német magyarok mindig a legtántoríthatlanabb hívei voltak a nemzeti szabadság ügyének. Nem hajlongtak soha se a török császár, se a német császár előtt. Ha nem volt nemzeti fejedlem, megtették a városukat respublicának, s éltek, mint Velence vagy Ragusa a saját kormányuk alatt, s verettek pénzt a saját városuk címerére, ami Magyarország címerének egy kiszakított darabja: a hármás halom, tetejében a kettős kereszttel, amit két ezüst oroszlán tart fenn. Ennek a címernek a monogramját viseli minden házajtó, minden kapubolt és minden férfi a pecsétnyomó gyűrűjében, aki nem a patrícusok osztályához tartozik. Ezeknek saját címereik vannak. Némelyik mutatja a polgári pályán szerzett érdemeket. Kalapács, patkó, harapófogó; — szőlőtaposó kád, a benne táncoló martialis, kalpagos daliával; egy koszorúzott vasmacska; — egy olajütő sajtó; — egy medve, aki könyvből olvas; — egy gyalu és cirkalom; — egy szivattyús kút oroszlánnal; — egy cirkalmas férfi templommal és toronnyal; — három kalász és a pelikán; — egy mérleg,

egy olajághozó galamb; — de vannak aztán más címerek, amik a harcmezőn nyert diadalokra utalnak: az oroszlánon nyargaló páncélos lovag; a három nyilat tartó marok; a mezítelen gyermek a kivont karddal; a fanyűvő vadember; — kardfogó saskesely; — medve a pallossal; meg mások, amik vértanúi emlékeket örökítenek meg: egy halálfő letört gyertyával; — két átlukasztott kéz; — egy címer pedig magát az ördögöt ábrázolja, szarvakkal és hosszú farkkal: az a Täufel családé. És a többiek is, kiket a *magyar* királyok mint kiváló híveiket tüntettek ki, csupa német nevek fölött pompáznak: Zecher, Perner, de Schacher, Fabriczius, Alauda, Engelmayer, Cornides, Kramerius, Ursinus, Lateiner, Pfannschmidt, Rhael, Richthausen, Gosznovitzer, Amman, Lang, Rholler, Rompauer, Hain, Plasinger, Gräff, Buchwald, Engelhard, Tribel, Raicheburg, Borad, Zabeyer és a többi: egy egész tömeg ősrégi patriciatust, mely erős helyet foglal a magyar történelemben; de különösen a magyar szabadságharcok történetében.

II. Rákóczi Ferenc korszakában Lőcse fontosságát az is emelte, hogy itt volt a fejedelemnek a második ágyúöntő műhelye. Ha egy elvesztett csatában ott maradtak ágyúi a kurucoknak: a lőcseiek rögtön előállították az újakat, s Antaeusnak megint vissza lett adva az elvesztett ereje. Aztán, ha szakadóban volt a hadsereg mundérja, csak Lőcsére kellett izenni: onnan előkerült az új.

Nagyon is megbecsülte ezt a várost mind a fejedelem, mind a vezérei. Ebben az esztendőben is egy egész dandár őrzi azt, a legvitézebb kuruc tábornok vezérlete alatt, aki egyúttal a kuruc sereg legdaliásabb alakja, s leventei délcegségre még fejedelemnek sem enged. Andrássy István báró uram óméltósága.

Hancem azért, hogy kuruc sereg tanyázik a városban, mégsem vegyül magyar beszéd a népsokaság zsbongása közé. Ezek itt Czelder Orbán hajdúi; szepességi fiúk, mecenzéfi huszárok; üstökbe font hajuk, felcsavart bajuszuk, farkasbőr kacagányuk

azt hirdeti, hogy kurucok, hanem azért németek: német kurucok. Rákóczi Ferenc legjobb katonái.

Tíz órakor megkondul az öregharang a nagy templom tornyában, első versét kongja a készülőnek a Szilveszter-napi isteni tisztelethez.

A zszibongás a főtéren a harangszóra még nagyobb lesz, az egész vásáros nép odagyülekezik, csörgős szánok sikamlanak végig a havon, lovas daliáktól kísérve. A vásáros nép azért folytatja a dolgot. Nincsenek itt pápisták, akik azt kívánják, hogy a mise alatt zárva legyenek a boltok. Az egész város protestáns, s nagytiszteletű Zabeyer Jób uramnak egészen mindegy, hogy mit csinálnak odakünn a piacon azalatt, amíg ő odabenn a templomban prédikál.

Ez a templom pedig a büszkesége a lőcscieknek. Tele van a királyok és dynasták emlékével, akik itt időztek, a várost fejedelmi összejövetelek helyéül választák, kegyeikkel elhalmozták, hamvaikat ide temették, szobraik, sírköveik, padjaik ott pompáznak most is.

A pompás katedrále Szent Jakab nevét viseli. Az oltár, a faragó és festőművészet csodaszép remeke; az óriási tabernaculum, mely egy darab kőből van faragva, a nagyszerű orgona, mind a régi patríciusok buzgalmáról és bőkezűségéről tanúskodik; hanem ez idő szerint protestáns szertartás mellett dicsérik benne az Istent. Mindent úgy hagytak benne, ahogy a katolikus világban volt, a szobrokat, a festettképeket; csupán az oltár tábláit szokták bezárni azalatt, amíg a reformált szertartás végbe megy.

Maga a környéke is a főtemplomnak egy nagy mauzóleum. Ez idő szerint legföltettebb helye a városnak, melynek fenntartását minden kapitulációban gondosan megőrizték. Körülveszik azt a város nagyjainak, nevezetes embereinek síremlékei. Művészi faragványú domborműsoportozatok, mik bibliai jeleneteket ábrázolnak: Jákob álma, Júdás árulása, Krisztus a Gecsemáne-kertben, az utolsó ítélet, a feltámadás, a Megváltó

mennybemenetele; ez utolsónál az apostolok, kik térdre borultak bámulnak a felszálló Krisztus után, olyan derék, becsületes, zsinórdolmányos, sarkantyús csizmás magyar polgároknak vannak ábrázolva, hogy arról mindenki megtudhatja, miszerint ez hazai művésznek a remeke. Még jobban bizonyítja ezt a Sámson bas-relief, aki a szamarállkapoccsal filiszteus táborát fenyeget; mert ez meg tökéletes képmása I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek, ki Bécs elleni hadjárata alatt huzamos ideig tartotta Lőcsén székhelyét.

Azonban ide a főtemplom falai alá temetkezni csak a patríciusok előjoga, meg az olyan kitűnő férfiaké, akik mint tudósok vagy lekipásztorok kiérdemelték, hogy a hálás utókor márványemléket emeljen hamvaiknak.

III. FEJEZET

A KÉTFEJŰ GYERMEK — AZ IRÁMSZARVAS ÉS A SZÁZSZOR- SZÉP ASSZONY

A nagy harangozásnak mégiscsak az lett a következése, hogy igen sok nép felgyűlt a templomba. Egyrészt áhítatosságból, másrészt pedig azért, hogy az új ruháját megmutassa, amit most vett a szilveszteri sokadalomban.

Nehogy pedig ezt az utóbbit a laikus olvasó valami insinuationak vegye, tehát jó lesz felvilágosítást adni róla, hogy igenis az új ruháját, amit éppen egész új évre vásárolt valaki, nagyon szükséges minden embernek bemutatni, mielőtt a viseléséhez kezdene; mert azért áll ott a templomajtóban főbíró uram, a tanácsbeliekkel együtt, hogy minden bemenőt szemügyre vegyen, vajon a rangját megillető öltözetet húzta-e fel a hátára, mert ha nem azt húzta fel, azonnal visszakergeti, hogy cserélje ki a nem számára született katufrékot. A törvény e tekintetben kérlelhetlen s amint nem szabad a fusernek olyan ruhát felöltetni, amilyenben a céhbeli mester jár, éppen úgy visszafelé sem szabad senkinek degradálni magát, s a patrícius nem kuszpitolhat polgárdolmányt; s ez igen jól van: aki úr, legyen úr!

Ahol van ni! Már fogott is egy áldozatot Alauda uram. (Ez a bírónak a neve.) Mégpedig egy tanácsbelit. De Hortis, fegyverrel és vassal kereskedő patrícius urat. Ez egy öles természetű atlétai alak, akinek csak két hibája van: az egyik az, hogy a bajusza nem akar kinőni, akárhogy viaszkolja is össze azt a négy szálát innen-onnan, a másik meg, hogy a hasa nagyon is előredomborodik. Az elsőért nem akarják neki elhiinni, hogy már nem fiatal ember, a másodikért pedig azt nem, hogy még fiatal.

Alauda uram ellenben alacsony, széles termetű férfi, kinek a természet azt a sajátságot adta, hogy a fejét úgy tudja a vállai között forgatni, mintha srófon járna. A bírói pálcának az aranygombjára ha felteszi a kezét, hát akkor a keze magasabban van, mint a feje. Két hegyes bajusza, mint a vasvilla, mint a syllogismus cornutus szorítja sarokba az embert; s mikor az egyik szemöldökét felhúzza, a másikat pedig lehúzza, az előérzetet nyújt arról, hogy milyen lehet a kínvallató pad?

— De Hortis Siegeberr uram! Kegyelmednek a legfelső gombja a dolmányán nincs begombolva.

— Hogy látta meg onnan alulról? — dörmögi a bajusztalan óriás.

— Bíróság: egy pint bor! — szól a kérlelhetetlen ítélő bíró, amire a többi szenátor urak helyeslően integetnek.

A bíró úr háta mögött áll egy hosszúra felmagzott, diákképű ifjonc: ez a bírónak a fia. (Az anyja ám ennek olyan magas termetű a családban.) Ez a „bírság” szóra ijedten kezdi begombolgatni a szétnyílt kabátját.

— Óh, te fiam, csak hagyd úgy, téged senki sem bírságot meg érte. Csak a szenátorokra szól a törvény. Mert ha egy gombot szabad nyitva hagyniok, akkor kettőt fognak nyitva hagyni, s ha kettőt megengedünk, az egészet végig kigombolják, s utoljára panyókának viselik a mentét. Principiis obsta!

Ezenben egymás után érkezének a templom nagyszerű boltíves ajtajához a városbeliek, minden családap a maga élete párjával és gyermekeivel, akik a szenátorok során végighaladva, emberségtudással üdvözölték a tanácsbelieket egy „prosit Sylvester”-rel. Alauda uram valamennyit a nevének köszönté, s elmondá, hogy melyik hol lakik, és mi a világi foglalkozása.

A templom bejáratát pedig nem foglalták el a koldusok csoportjai, ahogy másutt szokás. Lőcse városában koldusnak *nem szabad* lenni. Idegen koldust a kapukon be nem eresztnek, bennszülött polgár pedig, ha olyan szerencsétlenség éri, hogy a vagonát elveszti, annak a számára ott van a „harangzó

ház”, abba helyezik, mindennel ellátják; de rongyos ruhát Lőcse város ruházati szabálya semmi szín alatt meg nem enged.

A bélpoklosok számára pedig külön ápolóház van építve, s saját kápolnájuk van, amelyben Istent dicsérik, „leprosorum ecclesia”; a kelyhet, melyből az Úr vacsorája borát itták, ma is tartogatják még.

Ezenben az orgona megszólal odabenn, s a templom atyja kijön jelenteni, hogy a kántor már elkezdte a hívekkel együtt a „Perelj uram perlőimmal” zsoltárt.

— Ha elkezdte, hát csak folytassa — mond bíró uram. — Sok verse van annak. Még mi nem megyünk be! Várunk valakire. „Fraudienst, vor Gottesdienst.” Előbb az asszonynak, azután az Úrnak!

— Nagy gavallér, bíró uram! — jegyzi meg erre Engelhard patrícius. (A híres harangöntő milliomos a maga idejében.)

— Kegyelmed tudhatja azt legjobban, Engelhard szenátor uram, mert a nemesi címerében egy koronás asszony vagyon.

— Kérem: az angyal!

— Angyal vagy asszony, az mindegy. Gyakran az angyalok nem segítenek annyit az emberen, mint az asszonyok, s a gonosz angyalok nem tesznek vele annyi rosszat, mint az asszonyok. Ez a mienk pedig képes mind a kettőre. Valamiféle korona még fogja érni a fejét.

— Honnan gondolja kegyelmed?

— Mert nagyon kívánja. S amit egy asszony kíván, az megtörténik, ha mindjárt napfogyatkozást kívánna is. Ez a *mienk* olyan asszony: amikor megérkezett, mindjárt kipróbáltam; első nap tisztelegtem nála, s bárónénak címeztem. Ezért úgy megharagudott, hogy majd kivert a házbul.

A szenátor urak csendesen nevettek.

— Mi az? Mit nevetnek? — tudakozódék a hosszú termetű úrfi az apja vállán áthajolva.

Alauda uram hátra csavarta a fejét.

— Te Wencezlauz, kóstold meg csak a nyelveddel, hogy milyen édes ennek a templomajtónak a kilincse?

A nagy gycrcok megtette, s a hideg vas természetesen úgy odakapta a bőrét a nyelve hegyének, hogy feljajdult rá.

— No legalább ma nem fogsz többet beszélni — mondá Alauda uram, s azzala szenátoroknak beszélt tovább. — Másnap grófnénak szólítottam; már erre nyájasan mosolygott, harmadnap hercegnőnek címeztem: de még az orcámat is megveregette a tenyerével; ma megpróbálom királynénak üdvözölni meglássák kegyelmeitek, micsoda hatása lesz annak.

Akik eddig felgyülekeztek, urak és asszonyok, mind gyalog jöttek, ahogy illik templomba jönni. A Thurzó-ház, ahol a százszorszép asszony lakik, alig van pár száz lépésnyire a katedrálétul, s a szép fehér hóban bizony nem kellemetlen a járás. Azért mégis szánon jön őkegyelme idáig; a szán elé egy igazi lapponiai írámszarvas van fogva, amit a bakról valószínűs fehér medvebundás, fókabőr ködmenes eszkimó hajt; a litvániai szánkó felhajló orrát aranyozott szirén képezi, koronával a fején (a Visnyiavszkyak címerjelvénye), belül szarvasbőrrel van a szán kibélelve; abban ült a várva várt úrhölgy: utolsó látogatója a templomnak, másodmagával; a másik egy kis hároméves fiúcska.

Ellenben elég nagy kíséretet hoz magával. Az írámszarvas előtt lóstat a tollbokrétás kengyelfutó; a szán mellett és mögötte pedig nem kevesebb, mint hét úri lovas vágtat, meg is lehet őket nevezni. A legközelebb mellette lovagló dalia, Andrásy István báró, fejedelmi tábornok, mögötte mindjárt a fiatal Pelargus, azután Czelder Orbán, a derék német kuruc ezredes, azután a lengyel Szaluczky; azután egy német dragonyos kapitány, akit Löffelholtz tábornok túszul küldött ide, a neve Blumevitz; a többivel együtt Belleville, a francia mérnökari tiszt, az erődítmények felügyelője. Ez még csak hat. Úgy? Igaz! A hetediket majd észre nem vettük. Ez Korponay János kuruc

kapitány, a férje a százsorszépcnek, a híres szép Garamszegi Géczy Júliának.

Amint a templom elé ér a fényes társaság, az imsik rákiált az irámszarvasra a maga nyelvén. A széles, tehénorrú, bivalnyakú marha megérti ezt az ismerős szót és rögtön megáll.

— Üh! Micsoda szarvasló ez? — kérdi Wencezlauz.

— Az én időmben úgy hitták Wittembergában, hogy irámszarvas, Elenthier: ott van lerajzolva Wagnernél — felel neki az apja bosszúsan, s aztán a szép asszonyra viszi át a beszélgetést. — Nézzék kegyelmeitek: hét planétát hord magával, mint a nap!

— Hühühü! — kacagja el magát a diák odahátul. — Apám-uram, hiszen a nap maga is planéta.

Alauda uram haragosan fordította felé a fejét.

— Mikor én Wittembergában tanultam az asztronómiát, már akkor Kopernikus megszületett; — meglehet, hogy azóta már meghalt . . . Te stomfáksz! — tevé hozzá halkan.

A szép asszonyt ezalatt lesegíté a szánkóból a kísérő tábornok, anélkül, hogy a lovárul leszállt volna.

Beszélhetek akármit, nem értette azt a telmplomajtóban álló társaság, mert magyarul volt.

— Kegyelmességed nem jön be a templomba? — kérde a hölgy kísérő lovagjától.

— Más dolgom van, mint azt hallgatni, hogy mit bolondoznak a papok — felel rá szabad szájjal a lovag úr.

— Attól fél kegyelmisséged tán, hogy ha a mi templomunkba belép, maga is rögtön a lutheránus hitre tér át?

— Nem félek bíz én semmiféle hittől, mert én nem hiszek se élőkbén, se halottakban.

— Nem fél, hogy tüzes parazsat tesznek a nyelvére az ilyen pogány beszédért?

Andrássy István nevetett.

— Van a bátyáim közt egy barát is, aki imádkozik mind az ötünk helyett.

~ No hiszen, az imádkozik még csak szépen.

(Ez volt az a „dervisgenerális”, akitől a németek és rácok jobban félték, mint valamennyi kuruc vezértől.)

— Hát az uramat sem ereszi velem kegyelmességed a templomba? — kérde az úrhölgy.

— Annak meg inspekcióra kell menni.

Ezzel aztán a hölgy kegyes fejhatással elbocsátá a kíséretet, s a templomajtó felé indult; kezén vezette fiacskáját, hosszú selyem censiolája szárnyába takargatva, ami tengeri mókussal volt bélelve. Az úrnő feje selyemfátyolba volt burkolva, mely a homloka és az álla körül csavarodva, az arcának csak egy kis részét engedte láttatni. S ami leginkább megnézni való lehetett volna az arcon, azok a varázstevő szemek, egészen titokban voltak tartva a lesütött szempillák által.

Alauda uram méltóságteljesen üdvözlé a suhanva közeledő alakot, kinek a lépteit csak a selyemsuhogás jelezte.

— *Királyném!* Hogy van „dicsőséged” megelégedve legalázatosabb hódoló jobbágyával?

A megszólításra még szerényebb, alázatosabb fejhatással válaszolt az úrnő, alig hallhatón suttogva:

— Igen szépen köszönöm az irámomnak küldött lichen islandicumot. Élég lesz neki.

S azzal tovább suhant be a templomba, gyermekét félénken takargatva, imakönyvét ajkáig emelve, egész az oltár melletti karszékéig, nem nézve se jobbra, se balra; míg ellenben az egész gyülekezetben minden szem ő felé fordult.

— Hű be szép asszony volt ez! — fohászkodék fel Wenczlauz úrfi.

— No csak belé ne szeress valahogy, mert akkor te is olyan futóbolond fogsz lenni, mint az a Pelargus, akinck ha azt mondja az az asszony, hogy menjen el az Óperenciákra, hát oda is elmegy, és megint visszajön.

— De hát minek ennek az irámnak a lichen islandicum? — tudakozódék a hosszú legény.

Alauda uram mérgesen ütött a botja végével a márvány-padlóra, hogy még azt sem tudja ez a wittenbergai „Fuchs”.

— Bizonyosan fáj neki a tüdve s herbatéának issza.

A templom atyja másodszor is jött már az urakat szorgalmazni, hogy a zsoldár a végét járja, ülnének be a helyeikbe.

— Mindjárt! Azonnal — mondá Alauda uram. — Csak még a tudós doktor Cornidest várjuk be, amott jön a szekeren.

Dr. Cornides nagy messze földön elhíresedett orvos volt, Lőcse szülöttje; egészen a doktorok jellemző viseletében járt: háromszegletű kalappal, allonge-parókával, simára borotvált arccal, bársony wammszban, csatos cipőkben, amik ezenfelül meleg posztómamuszokba voltak dugva. Aki annyi embert lábra állított, a saját lábait nem bírta; keréken járó zsöllyeszékben gördítették végig az utcán, s ha abból kiszállt, csak két hónaljmarkó segítségével tudott odábbmenni.

Alauda uram nyájas üdvözléssel járult az érkező elé. A nyájasság mosolyába azonban bizonyos hetyke kérdés is vegyült.

— Nos, doktor úr! Prosit Sylvester! Hát itt van Szilveszter napja! A kétfejű gyerek orákuluma nem teljesült! Hehehe!

— Itt van, de „még nem múlt el Martius Idusa” — felelt rá a tudós asztrológus, s tovább evezett a két mankójával.

— Micsoda dolog az a kétfejű gyerek? — sürgölé Wenczlauz úrfi rögtönösen.

— No, ezt már csakugyan nem tanulhattad meg Wittenbergában, hát elmondom minden tréfa nélkül. Az idci újesztendő napján éppen éjfél után egy órakor, egy lőcsei takácsmesternek a felesége olyan gyermeket szült, akinek két feje volt. Nem élt meg, de a tanács kifaragtatta fából a képmását a musaeum historicum számára. Ebből a csodából a tudós doktor Cornides a maga abrakadabrái segítségével azt a jóslatot szerezte, hogy ebben az esztendőben két bírása lesz egyszerre Lőcse városának. Az orákulum azonban nem teljesedett be, lévén ma Szilveszter napja, és mind e mai napig én magam

vagyok egyedül Lőcse város főbírája: Josephus de Alauda, nobilis de Lerchenwald! No, uraim, szenátor urak, most már vonuljunk be, hallom, hogy az orgonista a himnuszhoz játssza a preludiumot.

IV. FEJEZET

SZENT JAKAB ÉS LUTHER MÁRTON — NÉMET PALÁST — SÁFRÁNYKÉRDÉS A TANÁCSBAN

A lőcseieknek bizonyára van okuk dicsekedni a katedraléjükkel, mert annak a pompáját nemcsak a művészi remekelés teszi nevezetessé, de még inkább azok a nagy történelmi visszaemlékezések, amik minden egyes oltárműhöz, katedrálához, az ülőpadokhoz vannak csatolva; a mai kor fia nem járhat végig közöttük anélkül, hogy arra ne gondoljon, hajh, ha most ebből a padból csak kiszállna Hollós Mátyás király, s széttéekintve azt mondaná: „*Csiribiri emberek!*” Ha a jó Ulászló csak kinyitná azt az ajtót, s kidugva rajta a fejét, azt mondaná mindenre, ami történik: „Dobzse, dobzse!” Ha az a márványba faragott kép, aki két sarkával egy fekvő oroszlánt tapos, csak kinyújtaná egyszerre a karját, s odamutatna az átelleni falra, s elkiáltaná magát: „Hova lett onnan az kép, amit én odaállítottam?” A hatalmas nagy dynasta, Thurzó az a márványszobor, az az eltűnt kép pedig Luther Márton életnagyságú képe volt, amit a lutheránussá lett püspök aranyozott bronzrámába helyeztetett el, szemközt a templom patrónusával, Szent Jakabbal.

S az apostol és a reformátor szépen összefértek egymással; és mindazok az aranyos szent alakok megszokták régen, hogy a lutheránus pap prédikáljon a templomukban, még csak a fejüket sem csóválták, amidőn nagytisztelendő Zabeyer Jób uram arról a textusról tartott hatalmas prédikációt, hogyan verte meg Gideon az amalekitákat és filiszteusokat, kihozva belőle, hogy Gideon nem más, mint Rákóczi Ferenc fejedelem, az amalekiták és filiszteusok pedig a németek és rácok. Verjük

mi azokat! A prédikáció után pedig felolvasá a gyülekezetnek Bercsényi fővezér ökegyelmességének hadi rendeleteit. Ámen!

A gyülekezet hallgatta azt nagy áhítattal, csak a szenátorok padjában hangzott fel közbe a hangos prüsszenés, orrfúvás; sorba járván a prédikáció alatt az öblös tubákos pikszis.

Ez a szenátorok padja leghátul van, a templom mélyén, egészen az orgona karzata alatt. Akkoriban készült ez, amikor Lőcse szabad köztársaság volt, tízek tanácsával és elnökkel. Valamennyi szuverén szenátornak címerét odafaragták a pad magas támlányára, olyan hatalom volt az akkor!

A prédikáció végeztével az orgonista rákezdi a nagyszerű orgonán (Kramerius patrícius készítette azt) a művészien előadott preludiumot, melyben összevegyülnek Jacoponi Stabat Materének melódiai a Rákóczi-nóta búsongó dallamaival, míg egyszer aztán megszólal a pedál basszus hangja, s az ismeretes bűgásra mind az egész gyülekezet talpra áll, s egy szívvel és szájjal rázendíti a zsolozsmát: „Eine feste Burg ist unser Gott!”

Milyen hatása van ennek a zsolozsmának minden emberre! Hogy kiszáll a lélek minden arcra; úgy tetszik, mintha világosságot sugároznának ki. A gyermekekből férfiak, a férfiakból hősök, a nőkből kintanúk (mártír) lesznek. A lelkesedés szent tüze gyújtogat. „Erős várunk nekünk az Isten!” Benne van e dalban minden, ami az embert a föld sarából felemeli: a szabadságvágy, a hazaszeretet, a testvérvonzalom, az önfeláldozás, jellemerő, egész fel az istenimádásig! Kihívás a haragos bálványok ellen, akár e földön laknak, akár a túlvilágon. S mikor elvégzi a falrengető strófát a közönség, az a festett kép ottan a rámásban, Luther maga egyedül még tovább éneklé azt. (Nem miraculum ez, se nem hókuszpókusz, hanem egy szegény süket szabómester ül ottan a kép fölötti fülkében, aki nem hallván semmit a fülcivel, egy sorral elkésett s most azt végzi. Isten hallgassa meg!)

E zsolozsma éneklése alatt a tizenkét szenátor az oltár elé járul, ahol a nagytiszteletű úr kiosztja nekik a Úr vacsoráját. Úgy szokás, hogy esztendő utolsó napján a tanácsbeliek kommunikáljanak, s bűneikért extra feloldást kapjanak. Szükségük lehet rá. E communióról elmaradni senkinek nem szabad, hivatalvesztés terhe alatt.

Ez is megtörténvén, a gyülekezet kivonul a templomból, elől a gyermekek, azután a nők, utoljára a férfiak, leghátul a tanácsstagok. Azután bezárják a templomot, s szent Jakab és Luther Márton ismét egyedül maradnak egymással szemben.

Mikor Alauda uram a templomportale alól kilép, így szól Gosznowitzter patríciushoz, ki fél fejjel hátrább lépdegél mögötte:

— Protonotárius uram, ma meleg napunk lesz!

— Hisz a szemem is könnyezik a hidegtől. (Ezt Wencezlauz úrfi mondja, akinek mindenütt ott kell tartani a fejét az apja mögött.)

— Nem hozzád szóltam. Érti, protonotárius úr?

— Magam is úgy látom. Permulti calefacti sunt. (Nagyon sokan be vannak fűtve.)

— Majd lehűtjük őket.

A templomból azután párosával, egymás mellett haladnak a városházához; elől bíró uram egyedül, mellette a hosszú legényfia, aki az apja börtáskáját viszi a hóna alatt.

A lőcsei városháza monumentális építmény; a szabad tér közepén, négyfelé néző homlokzatokkal. Azok közül a déli homlokzat falait öt óriási freskófestményű jelkép ékesíti; a Bölcsesség, egyik kezében négy összetekeredett kígyó, másikkban egy tűkőr; a Mértékletesség, jobbájában egy serleg, baljában egy kancsó, amiből a bort nem a serlegbe, hanem a háta mögé önti; a Türelem, aki egy báránykát vezet szalagon; az Erő, aki egy oszlopot emel a vállán, és az Igazság, szokás szerint pallossal és serpenyővel a kezében; mind nőnemen levő géniusok. — Ellenben a feljárás a tanácsterembe az árkádok felől

van, s ott a homlokzatot csak egy szárnyas angyal díszíti, egy pajzst emelve, melyre ez van írva:

„Pulchritudo est civitatis Concordia.” (A város szépsége egyetértés.)

Az egész épületen meglátszik, hogy századok számára készült; falai vastagok, mint a bástyák; az előcsarnoka maga egy tágas tornác, két sor tömör oszlopokon nyugvó boltozatokkal, szabad kilátással a piacra. Itt szokták tartani a díszlakomákat, amiket a város ad rendkívüli ünnepélyek alkalmával. Innen lépni be izmos vasajton a tanácsterembe. A kőküszöb a kettős ajtó egyik oldalán vályúsan van már kikopva. E nagy vasajtó mellett a szögletben lehet látni egy alacsony ajtócskát. Ez meg egyenesen a boros pincébe vezet. Annak a küszöbe is jól ki van kopva.

A tanácsteremben a zöld asztal mellett ott áll mindenkinek a támlásszéke, hátlapján a rajta ülő címerével, az elején a városéval, s e székre vetve a palást, s azon elhelyezve a négyszegletű süveg: a rang emblémái.

Mert dacára annak, hogy itt minden ember a magyar öltözetet viseli, haját, bajuszát szittyamódra ereszti meg, mikor a löcsei patrícus a tanácsterembe lép, akkor kötelessége fölvenni, akármilyen világ divatja van, annak a hegyébe azt az ónémet palástot, amit még Salamon király alatt hoztak be a szász ősök erre a földre, a királyok által szentesített, a vérrel megoltalmazott ősprivilégiumok jelvényét.

Amint azt fölvették, leülnek a szenátor urak az asztal körül. A fiatal De Hortis a harangöntő mellé jut.

Ez utóbbiról mindenki jól tudja, hogy a bírónak ellenfele. Csakhogy nem akar nyíltan kirukkolni vele. Mindig a még kedvezőbb alkalmat várja. Ellenben a szomszédait szokta instigálni, hogy azok álljanak a sarkukra a hatalmaskodó podesta ellen, aki úgy viseli magát, mint egy dözse. A túlsó oldalon ülő átellenese is hajlik az ellenzéki nüzushoz. Ez Borád patrícus, szappannal és viaszgyertyákkal nagyban kereskedő úr. Mind

a ketten a közöttük ülő fiatal De Hortisnak a fülébe súgdosnak, a szemekkel integetnek neki; úgy látszik, ezt akarják beugratni az oppozícióba.

Bíró uram figyelmét nem kerüli ki ez a suttogás, félrekacsingatás.

— Próbáljuk meg előbb „in anima vili”: azaz, hogy „in carne vili” (hitvány párában, olcsó húsban) — dörmögi oda a főjegyzőnek, s aztán a táskájából elővéve egy pecsétes levelet, megnyitja a gyűlést.

— Érdemes tanács, tekintetes, nemes és vitézlő tanács urak! Írme itt vagyon őkegyelmességének, Csíkszentkirályi és Krasznahorkai báró Andrássy István, fejedelmi brigadéros generális uramnak egy hozzánk intézett intimatuma; melyben felkéretünk, hogy tekintetes, nemes és nemzeti Korponay János kapitányné asszonynak panaszát igazítanók el. Instans úraszony ugyanis a főparancsnok úrnál remonstrált az ellen, miszerint a tanács limitatiója mellett őkegyelmének a háztartásához nem rendeltetett több, mint tizenkét font hús. Megszaporíttatni kéri.

— Tizenkét font hús! — kiálta fel haragosan De Hortis uram, s nagyot ütött az öklével az asztalra.

— Ökölrel tanácsasztalra ütés: bírság, egy pint bor! — diktálá csendesesen Alauda uram.

— Jól van! Fizetem. De mármost kérdezem, hogy mire egy asszonynak tizenkét font hús? Hisz ennyit a híres nagyehető Klausz sem bírt elfogyasztani, aki pénzért mutogatta a tehetségét. Tán csak nem póláztatja magát nyers húsba ez az asszonyság éjszakára azért, hogy a bőre fáintabb legyen?

— Csak csendesesen, De Hortis szenátor uram — csitítá a szónokot a bíró. — Mindennek megvan a maga nyitja. Ez az asszonyság bizonyára se nem „guló”, se nem római Lollia Paulina, hanem az egyszerű kulcsa e csodának az, hogy az urán, a fián, annak a nevelőjén, meg az asszonycselédein kívül még van tizenkét inasa.

— De hát minek hord magával tizenkét inast?

— No ez furcsa beszéd! Hogy minek hord magával egy rangbeli hölgy tizenkét inast? Hát tessék jegyezni! Egy palotás, egy ajtónálló, egy étkefogó, egy hajdú, egy kályhafűtő, egy szakács, egy kukta, egy kulcsár, egy parádés kocsis, egy szánkós imsik, egy lovász meg egy kengyelfutó. Mindenből csak egy! Hát lehet-e ennél jobban redukálni rangbeli hölgynek a háztartását? Hát illik-e Lőcse város méltóságához a vendégszeretetet akként gyakorolni, hogy a hozzá szállónak cselédei ellen tegyen kifogásokat? Ha az őseink hallanák, akiknek idejében a vendég urak százra menő cselédséggel szálltak meg falaink közt, azt mondanák rá: „Pfüj! fősvény utódok.”

Erre a többség helyeslő mormogása volt hallható. Ami azonban nem hűté le De Hortis ellenmondási kedvét.

— Hát hisz én nem bánám, jönne akármilyen nagy kísérettel hozzánk Korponayné asszonyom, hozna magával még, ha szüksége van rá, sólymárt, pecéért, trombitást, bohócot is, szívesen látnók minden pereputtyostól; — de ilyen időben, mint a mostani.

Egy általános „sssssssss” hang szakítá félbe a beszélőt, amitől az megijedt, s amint a két szomszédjára nézve, azt látta, hogy mind a ketten lesütötték a fejüket, a magárahagyatottság érzetében elvesztette bátorságát, s dörögve ült le a helyére, „Hát hisz én nem bánom, ha egy egész tulkot vágnak is a számára mindennap”.

A harangöntő a markából döröggé e szavakat:

— Hiszen csak ne communicáltam volna ma! Majd megmutatnám én bíró uramnak.

Bíró uram azonban nyugodtan mondhatá ki a határozatot, hogy tehát a város *macelluma* egészen rendelkezésére bocsáttatik a szép asszonynak.

— A próba kicsiben sikerült — súgá oda a főjegyzőnek —, most paulo majora canamus. (Nagyobbról daloljunk.)

— Tudni fogja az érdemes tanács, hogy holnap léssen újsz-tendő napja, amely napon Lőcse városa rendesen meg szokta vendéglélni a városunkban székelő fejedelmi hadvezetőket. Jelenleg egy brigadéros generálist van szerencsénk városunk falai közt tisztelhetni, akinek méltóságát tekintve, a nemes városnak is ki kell tenni a becsületért. Ebben, úgy hiszem, mindnyájan egyctértünk. A barátságos ebédre hivatalosak lesznek a generálisság minden főtisztjei, az ő feleségcikkkel együtt, a patríciumok, a papok és egyéb celebritások; úgy hiszem, ebben mindnyájan megegyeztünk és jóvá hagyhatjuk.

Most taszigálták már De Hortist a szomszédjai, amit az ösztökélésnek véve egy újabb kísérletre, fel is szólalt.

— De hát mégis — talán érdemes volna megtudni, hogy mennyiben fog kerülni ez a holnap — barátságos ebéd?

Bíró uram intett a főjegyzőnek, mire az nagy ügyel-bajjal, mintha nehezen találna rá, előkereste a táskájából a kívánt étlapot, s foghegyen, alig hallhatólag olvasá fel a szükségelt ingredienciákat, amiknek a végén cz a horribilis summa resultált: „1645 forint 33 krcár.”

De már erre egy olyan általános elszörnyedés hangja keletkezett az egész tanácsban, mely a parlamenti auspiciumok haruspexei előtt okvetlen kitörő zivatart jelentett volna.

Egyezerhatszáznegyvenöt forint, egy barátságos ebédre! A boldog hajdankorban! Hisz ezt hallani is elég, hogy jóllakjék az ember!

Csak bíró uram nem jött ki a sodrából. Ismerte ő a maga parlamentjét, volt neki taktikája.

Mellette ült jobbról a főjegyző, balról Pobszt, városi kamarás, főrendű polgárnemes, a lengyel király főszállítmányosa; cz mind a kettő az ő embere volt.

— Majd egyenkint kiszopogassuk őket, mint az articsókát! — sűgá a jegyzőnek. — Tessék csak pontonkint rekapitulálni azt a költségajstromot.

Hanem az articsókának tövisc is van!

— De már ennek állok elébe — dörmögé De Hortis uram, s mint a nekitűrköző birokhhős, felgyúrte a két karjáról a német palást bő ujjait. — Érdemes tanács! Ez már égrekliáltó istentelenség!

— De Hortis szenátor uram — vágott a szavába Alauda uram —, kegyelmed felgyúrte kabátja ujjait, a statutumok ellenére. Bírása egy pint bor.

— Hát egy pint bor akár fel, akár le, ez engem még nem confundál. Mégis ellene mondok ennek a projectumnak. Nem a roppant nagy summa pénz hoz engem indulatba, ámbár annak is volna elég más lyuka —, hanem az, hogy mi itt ilyen dobzódást, lakmározást követünk el *ilyen időben!* nem bánom, ha lepisszegnek is, illik? nem illik? kimondom! *ilyen időben*, amikor a császári seregek ostromzár alatt tartják a városunkat, és mi készen lehetünk, hogy talán hónapokon át be leszünk zárva az őrsereggel együtt, arra kell gondolnunk, hogy az élelmiszereink elfogynak, a császáriak kicéheztetnek bennünket, s akkor mi egy dáridóban annyi mindent elfogyasztunk, amennyi egy hónapig elég volna az egész fegyveres őrségnek. Ezt difficultáлом.

— Egy szál ősz haj se nőjön kegyelmednek emiatt a fején! — replikázott az ellenzéki szónoknak bíró uram. — Van a mi raktárainkban, ügyebár, kamarás uram, annyi élelmiszer felgarmadolva, hogy esztendő ostromot kiállunk. Ha elfogy a katonáinknak a kenyere, fűgével és marcipánnal tartjuk ki őket. Más módját is tudja a magyar az élelmiszer beszerzésének. Nem fog éhezni senki ebben a városban, még kegyelmed sem, De Hortis szenátor uram; ne féltse kegyelmed a hasát.

A fiatal szenátor schogy sem szerette, ha a a hasára célozgatnak. Hogy nevetni kezdtek, megrökönyödött és leült.

— Csak én ma ne communicáltam volna! — agyarkodék kalap alól a harangöntő nemes úr a szomszédjában.

A túlsó szomszédja pedig Trux volt, a szappanos; a híres kecskefaggyú gyertyák gyártója, amiket hét országra elhordanak.

— No én ugyan nem tartom a gyónócédulát a szájam elé — pattogott ez a nemes úr, De Hortishoz fordulva. — Most már csak hagyja rám, öcsémuram; majd én kötöm meg a nyakravalót bíró uram torkán.

Lássuk hát, hogy kötik meg bíró uram nyakravalóját?

— Hát tessék felolvasni a specificatiót, protonotarius úr — mondá engedékeny hangulattal Alauda uram. — A szenátor urak aztán törüljenek a tételekből tetszésük szerint; hiszen nem szentírás. Nem bánom, ha egynémely dolgot egészen kitörülnek is.

A mozgásból azt lehetett kivenni, hogy a tizenkettő közül kilencnek ehhez igen nagy is a hajlandósága.

A protonotarius elkezdé a marhahúson. Exorbitans kvantum volt biz az.

— No de ez ellen ne szóljunk, mert a szenátor uraknak egyike az érdemes mészáros céhnek az elöljárója — sугá De Hortisnak a bal oldali szomszédja.

Egy hanggal apadt a zúgolódás.

Bizony pedig a kenyér- és zsemlyepozíciónál egészen hasonló tekintet fordult elő. A sör-praeliminarénál erősen volt érdekelve a harmadik; az aszúboroknál meg a negyedik, a méhser-, a marcafánk- és viaszgyetyatételeknél ismét hátravetette magát a karszékében egy szenátor, a tételek egész rendben ratifikálódtak.

Pobszt szenátor, valahányszor egy tétel felolvasása után egy tanácsbelit nagyon elővett az elhallgatás, mindig egyet lökött a térdével bíró uram térdén, s a szemöldökével cgyet intc. Az odasúgott neki, mintha tubákkal kínálná.

— Hiszen tudnék csak ehhez a lakomához még valami módon szappant és vasat feltálatatni; tudom, Trux és De Hortis uramék is megnyugasztalva éreznék magukat rögtön.

Végtére azonban mégis az utolsó pozícióban olyan furcsa számarányok fordultak elő, hogy azoknak a hallatára a már lecsillapított szenátorok is elkezdtek nyugtalanzkodni, s az cilen-

zéki asztalvégen egyszerre ketten is felugrottak a liga tagjai közül: Trux és De Hortis s duóban kiabálták:

— Micsoda? Hering = ötven forint! Szerencsió = húsz forint! Nádméz = harminchárom forint? Alkermes = tizenkét forint! Kalmusgyökér = hét forint!

— Estére pedig illuminatio leszén — harsogtatá, re quasi bene gesta, Alauda uram —, négy mécszet minden ablakba.

Az illumináció szóra Trux uramnak a hangja egyszerre elkezdett vastagból vékonyá lenni, s aztán folyvást lassúbbá vált; mikor a *négy mécs* kimondatott, már akkor csak alig hallhatólag rebege: „magyar bors = négy forint; — ez nem is sok!” úgy hogy utoljára De Hortis azon vette észre magát, hogy egyedül kiabál, s szinte maga is megrettent, amikor a rettenetes vádat kiejté:

— És sáfrány = tizennégy forint!

Ő ijedt meg, mikor azt látta, hogy senki sem ijed meg.

— Nos? hát? mi az? — kérdé Alauda uram, mintha nem hallotta volna.

— Hát! ez a sáfrány!

— Igenis, jóféle sáfrány.

— De tizennégy forint árú sáfrány!

— Hát a sáfrány drága.

— Tudom, hogy drága! Nagyon jól tudom! Mert ha olcsó volna, azt adnák a tehénnek, nem a szénát. Én is láttam már egyszer sáfrányt a levesben; tudom, hogy mire jó. De tizennégy forint árú sáfrány. Ezer kék ördög!

— Az „ezer ördög”-gel való káromkodásért — bírság egy pint bor!

— No hát csak kilencszáz ördög! Hanemazértakármi legyenek, ha tizennégy forint árú sáfránnyal nemcsak az Andrassy generális uram levesét, de Rákóczi fejedelem egész kompánia palotásának a mundériját mind sárgára nem festem.

Bíró uram most felállt a székéről, s tekintélyének egész súlyával vágott közbe.

— De Hortis szenátor uram amiért kegyelmed Rákóczi Ferenc fejedelem urunk *őfelségének* titulussát meg nem adta, fizet kegyelmed három pint bort.

De Hortis egyet pödrött a három szál bajuszkáján, aztán megcsóválta a fejét és leült. Ez igen praktikus módja volt az ellenzéki viszketeg elmulasztásának. Holmi haszontalan rendretasítás helyett „bírság” pintekben. Ha most is úgy volna, majd nem ugrálnának fel olyan sűrűen az ellenzéki szónokok. — Így pedig „duplex libelli dos est” (kettős haszna van a könyvecskének). Először a tanácskozási illem fenntartatik; másodsor a tanácsülés bevégezte után mindjárt („pro publico bono”) a bírságok pintjei közcélra világitanak.

Boldog idők voltak . . .

Ha visszatérnének.

V. FEJEZET

A TIZENKÉT APOSTOL – A FELTÁ- MADT LÁZÁR

A kurrens ügy simán elintéztetvén, az ülés egy „Pfiff”-re felfüggesztetett, amely idő alatt protonotarius uram a határozatot a protocollumba bcírja, addig őt magára hagyják, assecurálván afelől, hogy az ő osztályrésze fennhagyatik; a tanács azalatt félrevonul, utánagondolkozni a történeteknek, s a jegyzőkönyv meghitelesítésére ismét visszatér.

Az ilyen csendes elmélkedésre szolgáló hely ott van a tanács-terem alatt, az a kis mellékajtó vezet le oda (egyenesen a pincébe).

— Feras mihi clavim pincernarum! — parancsol bíró uram az ajtónállónak.

Ezt a díszes hivatalt jelenben ő tölti bc, a wittembergai mohos fejű: Wencezlauz úrfi. Így kezdik azt. Azért mégis szenátor lesz belőle, mire az apja kidűl, addig beleokul a praxisból.

Azért osztá a pincekulcs-előhozató parancsot bíró uram Tacitus klasszikus nyelvén, hogy majdan odalenn elmondhassa azt a sokak által ismeretes adomát, hogyan szégyeníté meg az egykori janitor az egykori bírót ilyen alkalommal: Bíró mondá „Tulas mihi clavim!” Janitor felelé „feram”. Bíró kérdé „Feristi jam clavim?” Janitor felelé „tuli”.

Mert ilyen veszedelmes természetű verbum az a fero, tuli, latum, ferre” Aki egyszerre mind a négy lábát meg nem tudja vasalni, ne nyúljon hozzá, mert megrúgja.

Ez a példálózás ismét De Hortis uramnak szólt, aki híressé tette magát holtig a kortársai előtt azzal, hogy Jupiter genitivusát „Jupitris”-nek mondta.

— Protonotarius úr pedig, ha majd utánunk jön, el ne mulassza a tanácsterem ajtaját maga után betenni.

— Hát a janitor mire való?

— Annak kötelessége az „extenebratio”.

— Vagy úgy!

Wencezlauz felnyitá a kis ajtót, s a szenátus lelépegett a szűk kőlépcsőkön a sanctuariumba.

Valóban sanctuarium.

Ahol egymás sorjában áll a tizenkét apostol — művészi vésővel kifaragva — hordók fenekére.

Huszonnégy akósok.

Tokaji borral van az megtöltve mind.

Látott már valaki huszonnégy akós hordót tokaji borral megtöltve? Soha!

Legfeljebb gönci hordókban rejtegették azt, ami harmadfél akót tartalmaz. Nagy potentát az, aki ilyen nagy darabban tartogatja ezt a kincset. Ezt az átlátszó aranyat; ezt a cseppfolyóvá lett déli napsugárt. Más bortól az ember megbolondul, ettől bölcs lesz; nem részegül meg, csak felmagasztosul. S ennek a bölcseségét minden nép megérti és szívesen beveszi. Azért apostolok ők, akik ilyen malasztal teljeseek.

Leghátul a keresztászokon pedig egy kisebb négy akós áll egyedül. Erre már galamb van faragva. Ez a Spiritus sanctus. Az esszencia! A lélek! Mély pictással és nem mély pohárral szabad csak közelíteni felé. És elvégre egy kifaragott fülkében *mutogatnak* egy napfényre soha nem kerülő átalagot; amire a háromszögből kisugárzó szem van kifaragva. Ez már a „divina providentia”, őstől hátrahagyott ereklye. Száz évet haladott, üstökössel együtt született mennyei nedv. Ebből már kóstolni sem szabad, ebben csak hinni kell.

Lőcse város ez idő szerint Magyarország leggazdagabb aranybányájának, a hegyaljai szőlőknek a birtokosa.

A hatalmas Thurzó György hagyta a városra ezt a kincstermő birtokot. Az összes tokaji borokat nekik adományozá.

(Tán ha a szebeni szászoknak hagyományozta volna, azok is ilyen kuruc magyarok lettek volna tőle!)

Féltik is ezt a kincsiüket a lőcseiek, jobban, mint akármi más. Mikor a Bethlen Gábor fejedelem megharagudott rájuk, s lefoglalta a hegyaljai termésüket, nyolcezer forintot fizettek neki váltságdíjúl, s mikor később I. Rákóczi György fejedelem hadat kezdett a császár ellen, inkább mellé álltak, s ők is segítettek neki ütni a németet, csak a szüretjüket el ne rontsa.

Ezeknek az apostoloknak a tudományát hordták széjjel Bercsényi, Ocskay, Vetéssy (Rákóczi franciaországi követe) Bécsig, Berlinig, Versailles-ig, ajándékul királyoknak és minisztereknek, apró átalagokban. Nagy Péter cár jóindulatát a magyarokhoz csek tartották fenn.

Azért méltán nevezhette Alauda uram ezt a helyet sanctuariumnak.

A pincebolt előtt van egy tornác, amit felülről világít meg az utcakövezettel egyszint levő mély ablak — homályosan; rusztikus oszlopok közé szorított szűk gádor; melyben az ülőhelyet csak a falból kirúgó kőpadkák képezik. Asztal sincsen benne: a tokaji bort nem teszik le az asztalra, hanem kézben tartják, míg a pohárban van, s a világosság felé tartva vizsgálják a csillagokat, nem rajta keresztül, hanem benne.

Azonban a történelmi hűség kedvéért ki kell jelentenünk, hogy a „bírság” pinteket nem az apostolok szolgáltatták ki. Erre a rendeltetésre egy tíz akós szolgált, akinek neve volt Kajafás.

Kajafás nem aszú, hanem csak mászás. Még akkor is drága ital; idegenek számára pintje egy arany; de a szenátus tagjainak, kik bírságot fizetnek belőle, csak egy rénes forint.

A bírságot stante pede elfogyasztani köteleesség; azt másnapra fennhagyni nem szabad.

A janitor húzza fel a Kajafás akonájából lopóval (a tokajit csapra ütni sacrilegium!) s úgy eregeti ujjá alól egyenkint a

patrícius urak poharába. Amit húzás közben torkára szalaszt, az az ő beneficiuma. — Ezt nevezik extenebrationak: sötétségből való kihúzásnak.

Jucundus kedvvel élteti mindenki a benefactort, a bírságot fizető De Hortis uramat. Most már ő sem haragszik érte. A tokaji nagy pacificator!

— Rovást, urak! rovást! — sürgeti a bíró, s arra minden nemes úr egyet húz a neve után krétával az ajtóra, ami arra való, hogy a tanácsteremben a tollát rágó protonotárius meg ne csalassék, hanem a midőn ő is lckerül, dolgát végezvén, lássa, hogy hány stációt tettek a többiek már, s utolérhessék őket.

De ezúttal ugyan nem váratott magára, már a második vonásnál nagy sietve kopogott alá a lépcsőn, s belépett in medias res.

Még csak akkor dalolták az első verset:

„Vinus, vina, vinum,
Nomen adjectivum . . .”

Notabene! Ide nem hozták magukkal az ónémet hivatalpalástot, azt sorba felaggatták a lépcsőgádor fogására.

— Bíróság félórára visszavonul tanácskozni: — félórai tanácskozás után ismét visszatér a tanácsterembe.

S a sötét, bő palástban, a négyszegletű süvegben ismét mindenki felölti komoly patríciusi méltóságát.

— Bezárta-e kegyelmed a tanácstermet? — kérdi bíró uram a legutóbb érkezettől.

— Hogyne zártam volna? — felel az apprehendálva. — Hiszen még én nem extenebráltam tintánál egyebet.

Nagyobb igazság kedvéért még az övére akasztott kulcspárt is megmutatta.

A megfontolási félóra kissé talán hosszúra is talált nyúlni.

Hanem hát ebben De Hortis uram a hibás, minek bírságot tatta meg magát annyiszor.

Az érdeemes tanács ismét felvonnul a szűk lépcsőzeten, s amint a kis ajtón a nagy tornácba kilép, minden ember büszke tekintettel néz végig a határozatot váró polgárságon, s nem ingadozó léptekkel követi bíró uramat a tanácsterem ajtajáig, mely be van zárva.

Alauda uram int a fiának, hogy nyissa ki az ajtót.

Wencezlauz úrfi nem találja a kulcslyukat.

Bíró uram mérgesen kapja ki a kezéből a kulcspárt, s valamit dörmög azokról az időkről, amikor ő wittenbergai diák volt. Az ő szemei egy-hét (nem két) pohár bortól még nem látnak kettőt. Az ajtó feltárul.

Hanem ekkor őrajta van aztán a sor hanyatt esni ijedtében.

A tanácsterem hosszú asztala mellett, az elnöki székben ott ül egy élő eleven alak, a bírói jelmezben, fején a hiúzprémes négyszegletű süveg: előtte a protocollum. S azon a ráfektetett ökle.

— Nézzétek! Ott van *Fabriczius* — hebegi Alauda uram, s a bor rózsapiros színét az ijedség szederjes hamva váltja fel arcán.

VI. FEJEZET

KI AZ A FABRICZIUS?

Ott áll az életnagyságú arcképe nagy aranyos rámában, az elnöki szék háta mögött a falra akasztva.

Ő az a Fabriczius János, aki Lőcse városát a nagy tűzvész után újraépítette, aki a jezsuiták által befalazott kincseket, drága ezüst szentszobrokat, a maga architectonikai tudományával felfedezte és a városház falrejtekeiből napfényre hozta, aki a hatalmas Máriássy család kezéből a várostól elvett két falut visszaperelte; aki Lőcse városát Rákóczi Ferenc hűségében megoltalmazta, s aki nagyobb jóltevője volt a városnak Thurzó-nál, mert míg ez csak borral látta el a várost, addig Fabriczius a maga bírósága alatt az ivóvizet biztosította Lőcse számára, rejtélyes vízvezetékekkel, aminek semmi ostromzárló ellenség nem akadhat a kútforrására; maguk a városiak sem tudják a titkát.

Ezekért az érdemeiért festették őt le a lőcseiek az utókor hálás emlékének.

Csakhowy ebből az arcképből alig maradt az élő alakon más, mint a rideg, kemény arcvonások, a szép vállig omló fekete haj tövig le van nyírva a fején, a kuruc módra „S” betűként kunkorított bajusznak csak a tarlója berzeng; a nagy magas homlok egy koronát látszik viselni veres csillagokból, amik nem mások, mint a maró vezikátorok helyei.

Mégis ráismernek abbul a tekintetből, amivel végignéz a belépőkön, s hideg borzongás futja el tagjaikat.

— Nos! — szól az asztalnál ülő alak; — lépjenek be az urak! Mit állnak meg az ajtóban? Nem vagyok én kísértet. Nem is

a kulcslyukon jöttem be, hanem a jezsuita folyosón keresztül, aminek én ismerem a kijáratát. Én vagyok Fabriczius János, a bíró; — egy kissé megváltozott az arcom; hanem én vagyok az.

Alauda uram pedig jobb szerette volna, ha csak maradt volna meg az a másik alak kísértetnek.

— Foglaljanak kegyelmetek helyet — inte Fabriczius a tanácstagoknak.

Helyet bizony! De itt csak tizenkét karszék vagyon, s ha Fabriczius elfoglalja az elnöki széket, akkor Alauda uram állva marad.

Fabriczius pedig tudomást sem vesz Alaudáról, mintha nem is látná, hogy ott van.

— Számot kell kegyelmeteknek adnom, hogy hol voltam, amióta eltávozám. — Emlékeznek rá kegyelmetek, minő viszontagságok akadályozták visszajövetelemet, hogy midőn a múlt esztendőben a szepesi gróf hirtelenül elpártolt a fejedelemtől, s a császáriak részére állva, mazur csapatjaival végigpusztította Felső-Magyarországot: szabad királyi városunk tanácsa engemet küldött ki Krakkóba, hogy lengyel király öfelsége előtt remonstráljak a szepesi grófnak ezen hitszegése ellen. Ajándékokat is vittem magammal; tokaji borokat és aranyserlegeket, amikből azokat megigyák. A király palatinusa azonban, aki nyilván meg van vesztegetve a császáriak által, ahelyett, hogy a király elé bocsátott volna, rám fogta, hogy meg vagyok bolondulva, megfogatott, megkötötzetett, s becsukatott a misericordiánusok klastromába, ahol az ördögösöket ápolják. Hogy miket szenvedtem ott, azt talán az arcom is megmutatja. Hogyan szabadultam ki ellenségeim körme közül? Ki ejtett ebbe a kelepcébe? Ezt elmondani lesz még talán egyszer idő, de ma nem ennek a napja vagyon. — Úgy látom, hogy kegyelmetek arra a hírrre, hogy én megbolondultam, más bírót választottak. Ezt tehették. Aki bolond, az nem lehet bíró. — És cszerint most két főbírája volna Lőcse városának. Ez

nagy zavarnak lehetne kútfeje. Azonban nem lesz az. Lőcse városa két bírása közül az egyik valóban bolond. — Hanem az én eszem helyén van.

— Hát akkor én vagyok a bolond! — kiáltá Alauda uram felförmedve. — Ezer sáncárok tele ördöggel!

— Táti, ne káromkodj, mert megbírságnak — suttogá a háta mögül Wencezlauz úrfi.

— Te mondad, én mondom, s mondja ez a protocollum, amit ez asztalon hagytak kegyelmetek — felelt rá Fabriczius.

— A tanács határozata! — erősködik Alauda uram.

— A rosszul értesült tanácsé. Én appellálok a jobban értesülendő tanácshoz. Hallgassanak kegyelmetek. Eleven emlékeztében lehet mindenkinek, mik történtek Munkács várának ostroma alatt? Két esztendeig védte azt a várat a hős Zrínyi Ilona, mostani felséges fejedelmünknek dicső édesanyja. Hírhedett generálisok szégyenszemmel kotródtak el hasztalan vívott falai alól. Ekkor minő praktikához folyamodott az árulás? A fejedelmű legbelső tanácsosa, Absolon, azokat az élelmiszereket, amiket a városszony bölcs előrelátással egész nyáron és őszön át gyűjtött, oly módon, hogy a nép kaszájával hol a búzát vágta, hol az ellenséget; — ez az Absolon elkezdte titokban pocsékul pazarolni. Lakoma, dínomdánom folyt éjjel és nappal, s mikor aztán az ellenség ismét körülszárolta Munkács várát, akkor előállt Absolon meg a várnagy: elmondták ijedt képpel a fejedelműnek, hogy az élelmiszerek fogytán vannak, hogy az őrség rövid időn ki lesz éheztetve, s így ejteték meg álnokul, hogy kénytelenségből feladja a várát, s magát és gyermekeit engedje fogságra vitetni Bécsbe. Ennek az áruló Absolonnak a leányát vette feleségül Löffelholtz generális. Ez a császári vezér tartja most Lőcse városát ostrom alatt. Jó maga ugyan Illésfalvánál közelebb nem bátorkodik az ágyúink torkába nézgetni, de ismeri Munkács történetét. Ezt a történetet akarják kegyelmetek ismételni? Árulók akarnak-e lenni Lőcse városa patrícusai!

Mint a mennydörgő mennykő, úgy csapott le ez a szó a tanácsházban.

— Én, kérem szeretettel — hebegé vékony hangon a proto-notarius —, csak leírtam, amit a tanács határozott.

— Alauda bíró úr indítványozta — mondá a kamarás, a fejét a palástja gallérjába húzva, mint a töviskes állat.

— Én ellene mondtam! — sietett nyilatkozni, mellét ütve, a legközelebb ülő szenátor.

— Nagy vitánk volt miatta! — bizonyítá a harmadik; és így sorba valamennyien. — Ez valóban helytelen. Letorkolták az embert stb.

De Hortisnak csak nyitva maradt a szája bámulatában, ha mind kimentik magukat, még utoljára ő marad benne a gyanúban.

— Ha ez a határozat az egész tanács akaratá ellen hozatott, akkor ez semmi és semmis! — mondá Fabriczius, s fogván a veres plajbászt, keresztet húzott a protocollumon végig, egyik szegletétől a másikig.

— Menjünk innen, Wencezlauz! — hörgé rekedt hangon e megszegyenítésre a másik bíró, Alauda uram. De Wencezlauz már akkor nem volt ott; ő, amint látta a rossz fordulatot, rögtön *elbliccelt* onnan, magára hagyva az öreget, aki aztán gombos pálcájával nagyokat ütve a padimentumra, rengő léptekkel hagyta el a tanácsstermet, odakinn jobbra-balra taszigálva a „prosit Sylvester”-rel gratuláló polgárokat. Lenn a piacon, amint az oszlopcsarnokból kilépett, éppen akkor tolták keresztül az útjában a sánta asztrológust, Cornides doktort.

— Nos, Alauda uram! — Hát mit mondott a kétfejű gyermek? — kiálta rá csúfondárosan a doktor.

Alauda uram csak akkor vevé észre, hogy a szenátori német tunika még most is rajta van. Mérgesen tépte le azt magáról és botjára göngyölvítve, odadobta a silbakon álló hajdú fejéhez, s aztán dupla lépésekkel vágatott a piacon keresztül diagonális vonalban a Thurzó házához.

Odafenn a tanácssteremben pedig mindenki sietett gratulálni Fabriczius uramnak (ki szívből, ki színből). Olyan tekintély volt ez Lőcse városában, hogy a puszta megjelenése minden ellenmondást lehetetlenné tett.

— És most igazítsuk ki a tanács határozatát — mondá Fabriczius bíró. — Mert nagyon helyes határozat az, hogy a várost védelmező hadsereg generálisa és főtisztjei újesztendő napján rangjukhoz és a helyzethez illően megvendégteljenek. Csupán csak az étékfogások helyreigazítandók. A vendégséghez fel fog szolgálatni ugyanaz a füstölt hús és fekete kenyér, egy kancsó fehér sörrel együtt, aminő a táborban fekvő katonáink között kiosztatik; s hogy a vendégség pompájának is meg legyen adva a módja, az evőeszközöket szolgáltassa ki De Hortis szenátor uram; minden férfi számára egy spanyol pengéjű kardot és egy percussiósi pisztolyt, amiben, úgy látszik, hogy a mi vendégeink szükölködnek. Talán meg fogják a példabeszédet érteni. Mert tudja azt mindenki nagyon jól, hogy amilyen rettenthetlen vitéz bajnok ez a mi tábornokunk, báró Andrássy István a csatában, ha egyszer hozzáfogott a verekedéshez: épp olyan megmozdíthatlan vitéz a boros asztalnál, ha egyszer oda bevette magát: s ugyan el nem hagyja a helyét, amíg minden embert az asztal alá nem ivott. Amiért is Bercsényi Miklós fővezér uram őkegyelme nem is hívja őt másképpen, mint „kocsmagenerális”. Ha ez elkezd mulatni, abba nem hagyja száz ágyúdurrogásért. S szép asszonyt csókolgatni csaknem olyan gyönyörűség neki, mint ellenség vérében gázolni.

A tanácsurak mind rábólinták a fejeikkel, hogy a bíz igaz.

— Ami pedig Korponayné úrasszonyomnak a dolgát illeti — folytatá Fabriczius —, őnemzetességének tudtára adassék, hogy ő maga mint hites felesége az ő férjének, azt ugyan minden útjában követheti; de az egész léhűtő cselédségének e városban többé hely nem adatik; hanem aki nem fegyverrel harcoló személy, hanem kenyérpusztító, himpellér, egy

negyvennyolc óra alatt e városnak hátat fordítson. A menyecske pedig, ahogy ilyen magyar asszonyhoz illik, tűrje fel a ruháját, vegye kezébe a főzőkanalat, s főzze meg a vacsorát mind magának, mind a táborból hazavergődő urának, s ne várjon kuktára, szakácsra. A kisgyermekét is ringassa, altassa el maga kezével, ne bízsa dajkára, hopmesterre. Háborúban vagyunk!

„Helyes! Nagyon igaz!” — zajgának a tanácsbeliek. S most már mindegyik jól emlékezett rá, hogy bíz az ő felesége sem tesz másképpen; — minden ember összehúzza magát az ostromzár alatt, s maga lát minden dologhoz. Korponayné asszonyom sem különb nemesasszony, mint a többi.

— És egyúttal minden éjszakai mulatozás, tivornyázás a mai naptól kezdve eltiltassék! — folytatá a diktált határozatokat Fabriczius uram. — Szentelen fehérszemélyek, akik a katonákkal szóba erednek, akik csintalan nótákat utánuk dalolnak, korbáccsal megfenyítettessenek. Takarodó után a kocsmák bezárassanak, s amely polgárt az őrző az utcán lámpás nélkül talál, s okát nem tudja mondani a künntekergésnek, reggelig a hűvösre tétessék. Ha pedig leányszemélyt találnak egyedül kószálni az utcán lámpásgyújtat után, egyedül magában, az reggelig „ketterhäuschen”-be zárassék, délig a vásár végeztéig ott közlétványra ki legyen téve, alkonyatkor pedig, haja levágtván s feje tollkoszorúval ékesítettvén, a „szégyenkapun” kiséprűztessék!

E drákói rendszabályok mind helybe lettek hagyva a tanács által.

Pobszt szenátor ugyan ennyi észrevételt bátorkodott rájuk tenni:

— Talántán célszerű volna ezen rendeleteit a nemes tanácsnak őkegyelmességével, báró Andrassy István generális úrral is közölni, ratificatio végett.

Fabriczius uram rátette a kezét a vállára a szomszédjának s leülteté a székére.

— Andrásy István generális uram parancsoljon az ő katonáinak; a polgároknak én parancsolok.

És azzal elrendelék, hogy a hozott határozatokat dobszó mellett kihirdessék a város minden utcaszegletén. Azonkívül a nagyjelentőségű pallostartó kéz kitűzessék a jezsuita-templom északi sarkára, a kettős pillér cíé, s a ketterhäuschen ajtaja kinyittassék, hogy akik szóbul nem értettek, a jelekből értsenek.

Most mindjárt helyreáll a régi rend!

Midőn Fabriczius bíró a tanácsülést solválta, azt kérdé tőle Pobszt szenátor nyájas hajlongások között:

— Volt már kegyelmed odahaza, a házánál, főbíró uram?

— Nem voltam és ma nem is megyek. Az én helyem ma a városházánál van. Ez az én otthonom.

VII. FEJEZET

A KETTERHÄUSCHEN, A JEZSUITA- SZEGLET, A KŐEMBER ÉS A KÓASSZONY

A ketterhäuschen* valóságos díszítménye volt a Szent-háromság piacnak; remekműve a lakatosmesterségnek; erős vasrudakból keleti kösk mintájára alkotva; egy hatszegletű kalicka, kúptetővel, azon födeles tornyocskával; az oldalai feldíszítve vasliliomokkal, az ajtajára pedig egy lángoló szív van kiverve pléhből. Humorisztikus gondolat volt e mű alkotójától az ártatlanság és lángoló szerelem jelvényeivel ékesíteni fel e vaskalitot, miután az arra a célra szolgál, hogy szerelem-

* Helyesebben Gatterhäuschen. A lőcseiek egészen különös német nyelvet beszéltek abban az időben. Egy példát megöröklített belőle a képes krónika.

«Au Voter, mei rap! Es Nachprs Hänsl aus Holmus hot mech mit an grussen Stein gejukt. — Kumm mein Sun, Keibe bis gein zum Richter. — Harr Richter! hie leig ech 4 Poltroken Kloggeld, seht mein Jan! Ech vell flux Satesfatiun, sunst dreisch ech nen die Kottln aus sein Treüber wanst raus — Lieben Hons Mechl! ihr krikt Satesfatiun, geit nov einter a heim und leigt nen an gutten Brandwn off. — Keibe wu worst? — Beim Richter, ech hob dich Hänsl verklogt, her hot gesogt, her wer mer Satesfatiun gahn — Lieber Keibe, du werst mer ja ouch von der Satesfatiun a kleb zu kosten gahn. —

Amiből megérti, aki tud ezen a nyelven, hogy Hans Michelnek a fiát fejbe dobta egy kővel a szomszéd Hanslija, Lomnicból; ezért az apa fiától panaszra megy a bíróhoz s leteszi a négy poltura panaszdíjt, s elmondja dolgát. A bíró biztatja, hogy majd ad neki satisfactiót, csak menjen haza s borongassa a fiának a fejét pálinkával. Útközben találkozik a bevádlottal, s mondja neki, hogy bepanaszolta a bírónál s ez majd ad neki satisfactiót. Ugyan kérlek, adj majd nekem is abbul a satisfactióból egy darabkát, hadd kóstoljam meg.

ből a bűn ösvényére tévedt hajadonok legyenek benne város csodájára kitéve. Két nehéz lakat őrzi a vasajtót. Az egész alkotmány szép zöldre van befestve, a torony teteje pedig piros.

(Jelenleg a Probstner-kertet díszíti e történelmi emlék, eladatva kótyavetyén, s turbékoló galamboknak szolgál lakóházul, a helyén pedig a lutheránusok építettek templomot később.)

Amint a tanács határozatát dobszó mellett kihirdették, a porkoláb leszedte a lakatokat a vaskalit ajtajáról, s egészen kitérte azt; lássa, akinek szeme van, hogy a ketterhäuschen ismét nyitva van, s mikor este ki akarja nyitni az ablakát, hogy az imádójával szót váltson, lúdbőr fusson át a testén a szép leánynak. A ketterhäuschen áldozatára vár.

Nem kevésbé érthető jelvény a két kőfej a jezsuita kolostor északi oldalán. Egyik kőpillér a talapzatán felyül szegletben menő fülke alakúan van kivágva, s a két egymásnak forduló oldalból, gót ornamentika cikornyái közepett mered ki két emberfej: egy férfi és egy asszony; mind a kettő fiatal; a nő haja csigákban, a férfi feje sima; ajka fölött kunkora bajusz. Előkelő pár volt; tiltott szerelemben, kettős házasságtörésben éltek; azért lettek ide élő testben befalazva; az a két kőfej az ő képmásuk. Mikor e jelkép fölé a kinyúló vaskarikába kitézik a palloshordó kezét, mindenkinek eszébe kell jutni, hogy a város törvényei szerint, aki szerelmi bűnt követ el, a feje irgalom nélkül leültetik.

Hajh, ha ezt a törvényt mai nap alkalmaznák, ahogy most hordják a bálban az uraságok a kalapjaikat a hónuk alatt, úgy hordanák a fejüket.

Hiszen akkor is megesett az, hogy el-elfelejtkeztek erről a szigorú törvényről; kiváltképpen nagy hadjáratok zűrzavaros ideje alatt; mikor minden polgárházhoz katonákat szállásolának be, akiknek hír szerint, nem a legszigorúbb erkölceik szoktak lenni.

Azért az ilyen újra kihirdetése a törvénynek mindig olyan volt, mint a derült égből jövő száraz mennykő.

S ez annyival érzékenyebbül esett, mivelhogy azon idő óta, hogy Alauda uram volt a bíró, nagyon is a maguk szabadjára lettek cresztve az erkölcsök; s ha valaki reggel nagyokat ásitott a piacon, nem vitték be a bíróhoz, hogy adja számon, miért nem aludta ki magát. — A kuruc táborral együtt járó hölgyeket sem igen lehetett kérdőre vonni, hogy melyik matrikulába van bejegyezve a házasságuk. Azonkívül is a nyalka kurucok iránt lelkesülni maguknak a bennszülött hölgyeknek is honleányi kötelességük lehetett.

Ezt a vidám életrendet mind elrontá a hazatért bírónak szigorú föllépése. Rettegte a vaskezeit mindenki. Másfelől azt is tudták felőle, hogy Rákóczi Ferencnek ő és Engelmeyer a legkedveltebb két embere a Szepességen. Ővele még a kuruc generálisoknak sem tanácsos kikötni. A lőcsei bíró nemcsak hivatalnok, de hadvezér is a maga városában, s mikor felköti a kardját, a kommandó szavára hadserceg indul meg.

Arra az egy szóra, hogy „megjött Fabriczius!”, olyan csendesség lett a városban éjszaka, hogy nem lehetett az utcán egyebet hallani, mint az őrző alabárdnyelének a kopogását.

VIII. FEJEZET

A MADÁR A KALITBAN

Wencezlauz úrfi egészen clemében találta magát, hogy az éjszakai őrzáratra ő is vállára vethette az alabárdot. Zsiványból lesz a legjobb pandúr. A diáknak nagy gyönyörűség az, ha egy éjjel ő fogdoshatja össze az utcán kurjongatókat. Szedtek is össze egy tucat éjjel kóborló mesterlegényt, aki nem tudta magát legitimálni, azokat mind belökdösték a fogházba, ami a hóhér házával van szemben a vízbástya alatt. Egy spiont is fogtak, de arról utólagosan kiderült, hogy Andrássy generálisnak a kuktája. Több házba bezörgettek az ablakon, ahol még tíz óra után is gyertya égett, hogy oltsák azt el. Egy kuruc hajdút is megfogtak, még pedig in flagranti, amint éppen az utcán pipára gyújtott; csakhogy az kikapta a strázsa kezéből az alabárdot, s szétütve a patrol között, elfutamodott.

Éjfél után azonban, midőn a hó ismét esni kezdte, s az őrzárat ismét felkerült a Bástya utcából a nagy piacra, Wencezlauz úrfi felkiáltá: „Hopp, Gevatterek!”

— No! mi az?

— Ezek az én édes szemeim! Nem látják kelmetek ezeket a friss nyomokat a hóban? Nem asszonyszemély cipőinek a nyomai ezek? Ezek a hegyes sarkok; ez a kecsgeorr. Itt valami leány ment keresztül a piacon!

— A bizony, fehérszemély cipőjének a nyoma.

— Utána!

Az egész őrzárat nekiiramodott a hóban meglátszott lábnyomokon az üldözésnek.

Az üldözött azonban valószínűleg meghallotta a robajt, s észrevéve, hogy a lábnyomai elárulják, hirtelen egéruat vett, s bekanyarodva az oszlopcsarnokok alá, utat vesztett; itt már nem volt friss hó, amiben a nyomai meglátszassanak.

— Eltűnt a ringyó! — szitkozódék Wencezlauz.

— Bizonyosan boszorkány volt, vasvillára kapott, s elrepült rajta — véleményezé egy öreg drabant; nem azért, mintha hitte volna, de mert jobb szíve volt, mint hogy egy jámbor fehérceled veszedelmére törekedjék.

— De nem repült el; mert már kukorítanak a kakasok. Itt kell neki lenni az arkádok alatt valahol. Csak keressük.

A diáknak tetszett ez a sport.

Csakhogy azok az arkádok az egész piac mentében köröskörül futnak. A menekülő leány egyik ház alól a másik alá ugorhatott át, s a sötétség őt védelmezte.

— Így soha el nem fogjuk! — mondá Wencezlauz —, ha mind egymás sarkát tapossuk le; hanem váljunk kétfelé; egyik innen, a másik onnan! Megkerítjük!

Hát úgy tettek. Mind a két végén elfogták az arkádok boltsikátorait, s úgy hajtották fel a vadat. Egy helyen aztán összetalálkoztak, s nagyot bámultak egymáson, hogy megint nem fogtak semmit.

Az üldözött leány, mikor látta, hogy körülkerítik, hirtelen kiszuhant az oszlopcsarnokból, s kívülről lapult oda egyikéhez azoknak a tömör házlábaknak, amiken az egész emelet nyugszik.

Mikor aztán a két bekerítő csapat összeért, akkor a leány hirtelen nekiiramodott, s futni kezdett szélgyorsasággal a Thurzó-ház felé.

A drabantok felől bizton el is menekülhetett volna, de Wencezlauz észrevette.

— Ahol fut, ni! Héj az édes szemeim! Elejbe a rúddal!

Neki leghosszabb lába volt, leghamarabb utolérte. A futó leányon hosszú prémes kantus volt, aminek a hegyesen végződő csuklyáját egészen a fejére húzta.

Mikor a legelső férfikéz megragadta a karját, nagyot sikoltott. Az egy olyan éles, szívig nyilaló sikoltás volt, hogy a drabantok visszariadtak tőle, de Wencezlauz csak azért is átölelte a leánynak a derekát, s fel akarta az arcáról rángatni a takaró csuklyát. Hanem ez a jó szándéka siralmas véget ért, mert a leánynak tíz körme volt, s az úrfinak az ábrázatja annyi gót ábécejegyet kapott tőlük, hogy elmehetett volna vele denkmálnak.

— Hó, megállj, majd megmutatod a cifferblattodat, csak kerülj a városházára.

S azzal a leánnyal, aki sem nem ellenkezett többé, sem könnyöngésre nem fogta a dolgot, felkísérték a városházára.

Elöl Wencezlauz, a kivont schlägerrel az egyik markában; a másikon a rúdlámpással.

Az iskola sarkánál egy magános férfi bukkant ki az utcából, aki tolvajlámpást hozott a kezében. Majd egymásba ütötték az orrukat.

— No! Megállj! Ki vagy? — rivallt rá, ijedtében vitézül. Wencezlauz.

— Hu! Bolond! Bizony nem ismered meg apádat.

— A sötétben minden ténen fekete. Hát miért nincs nyitva kegyelmednek a lámpása?

— Becsapta a szél a szárnyát. Hát hová olyan nagy robajjal?

— A városházára, egy leánnyal fogtunk.

— No, no! Hol van?

Wencezlauz odavilágított a karos lámpással a leányra.

Alauda uramnak nem kellett a leány arcát meglátni: ráismert a kantusáról (talán egyébről is).

— Hű! — kiálta fel, visszarántva lélegzetével a rémület szavát. S aztán elkezdte a fiát szidni deákul. Oh tu magnus capenasum! stultum caput. Tu asinorum rex. Tu bos trismegistos.

— Satis! Ha most apám nem volna kend, mindjárt nagy paukerei lenne. Hisz ez célzás!

— Tudod-e, hogy kit fogtál meg?

— Nem mutogatja a képes felét.

Alauda uram odarántotta magához a fiát, hogy a fülibe súghassa, amit mond.

— Te szerencsétlen! A bíró leányát fogtad el!

— Micsoda? Az én hűgámat?

— Oh caput bisonis! Mintha csak egy bíró volna Lőcse városában. A Fabricziusét.

— Hahhó! Hisz akkor ez nagy gaudé! Ebből kapitális hecc lesz!

— Ne kiabálj! Bolondot tettél. Olyan követ dobtál a kútba, amit száz bölcs sem húz ki. Sohasem érted te ezt meg; nem a te fejednek való. Megyeck én is veletek a városházára.

Nem messze volt már odáig. A leány és az őrző kinnmaradt az oszlopos előcsarnokban; Alauda uram besietett a tanácsterembe.

Sokan voltak odabenn. Fabriczius éjnek éjszakáján hívatta fel mind a harmincnyolc céhnek az atyamestereit, s szidta valamennyit, mint a bokrot, hogy a védelmükre bízott toronyokat hogy elhanyagolták. A doppelhackenek be vannak rozsdásodva; a szurkos kötegek csupa nyirkosak; a spanyolvasokról hiányzik az egymáshoz kötő lánc, a lőporos toronyokra nincs felhúzva a fekete lobogó; a golyótüzesítő kemencékhez nincs fűtőszer; a tizenkét fontos meg a három fontos csatakigyók golyóbisai ki vannak cserélve, még csak arról sincsen gondoskodva, hogy a bástyaárokból a vizet a zsilipen leereszék, mikor éjjel jégburrok van a tetején, hogy ha lopva jönne az ellenség, az üres jégburkot leszakadjon alatta; ezt mind elmulasztotta Alauda uram elrendelni.

Éppen akkor lépett be Alauda uram, mikor legjobban dicsérték.

— Már most lóduljanak kegyelmetek a dolgokra! — mondá Fabriczius. — Reggelig minden rendben legyen.

S azzal sorba mindenkinek kiosztá a rendeleteit, s csak azután került rá a sor Alauda uramra, hogy azt is észrevegye.

— Mi tetszik, nemes uram?

Alauda, zömök természetéhez sehogy sem illő simulékonysággal oldalgott Fabriczius mellé, s kezeit dörzsölgetve kérdező halkán és nyájasan:

— Volt már odahaza a házánál, tekintetes főbíró úr?

— Még nem voltam. Nem értem rá. Most kerültem elő a védművek megtekintéséből. Elég dolgot adott szemügyre vennem mindazt, amit kegyelmetek elmulasztottak a védelem dolgában. Ha az ellenségben bátorság és lélek volna, ott törhetne be a városunkba, ahol akar. Hát kegyelmed mit kíván velem közölni?

— Az őrzéssel jöttem ide, mely a városban cirkál, a rendet fenntartani.

— No az is dicséretes dolog, ha a patrícusok maguk vezetik az őrzéssel: ámbár ezt elvégeznék a hadnagyok is. Történt valami?

— Egy leányt fogtak el az örök, aki tilalom ellenére egyedül járt az utcán.

— No, hát zárják be egy huszonnégy órára a ketterhäuschenbe. Tudják a parancsolatot.

— Engedelmet kérek. A lányka igen jó házból való személy.

— A kalitba vele! — kiáltá türelmetlenül Fabriczius. — Huszonnégy óráig ott marad a közönség csúfjának. Huszonnégy óra múlva a haját a hóhérlegény tőből levágja, s a leányt seprűvel kiveri a szégyenkapun a városból.

— Kérem szépen — súgá maliciózus kímélettel Alauda. Ez a hajadon — főbíró uramnak a saját leánya.

Fabriczius e szóra megrendült. Vas termete megroskadt; arcát halálsápadtsággal fogta el. Kezével önkénytelen a karszék

támlányához kapott. De egy perc múlva ismét büszkén fel-
emelte fejét, és tompa hangon, mintha láthatatlan ellenséggel
folytatott küzdelem fojtaná el mellét, mondá ki ítéletét:

— Akkor — *negyvennyolc órára* legyen kitéve a ketter-
häuschenbe.

A jelenlevők mind csendesen zúgni kezdtek.

— Ebben a csikorgó hidegben! *Negyvennyolc óráig* a
szabadba kitéve! Pogánynak is sok volna!

— Amit mondtam, megmondtam. Másodbíró úr, hajtsa
végre a parancsot. — Fabriczius hangján nem érzett már
semmi gyöngeség. — Kegyelmed ismeri a szokást. A ketter-
häuschen kulcsait hozzák fel a kezemhez.

Alauda uramnak nagyot villantak e szóra a szemei. Erre
várt ő.

— Már megbocsásson, elsőbíró uram; de kegyelmed maga
ebben a dologban érdekelt fél. A ketterhäuschen kulcsait
nem veheti a kezéhez.

— Igaz. Kegyelmed nem bízik énbennem. — Én pedig
nem bízom kegyelmedben. Tehát ki vegye őrizet alá a ket-
terhäuschen kulcsait.

— Még van egy úr, aki ebben a városban parancsol, And-
rássy generális.

— Igaza van. Tehát adassanak át a kulcsok Andrássy
generálisnak. Járjon Istennel! — Térjünk más tárgyra! Ki
van még odakinn?

Alauda uram visszatért az őtjáráthoz.

— Jöjjenek kendtek utánam.

Az elfogott leányt elkísérték addig a filigranmunka vas-
kalitkáig; oda betették, szalmát terítették alá s rázárták a kalit
vasajtáját. A két, karikára fűzött kulcsot a városi hadnagy
vette át, s azonnal felvitte a Heinrich-palotába, mely a Thurzó-
házzal szomszédos volt: abban lakott Andrássy tábornok.

Alauda uram pedig megtette a további intézkedése-
ket.

— A leány negyvennyolc óráig itt marad kitéve. Hogy a hidegtől meg ne fagyjon, mind a két oldalán a ketterhäuschennek őrtüzet kell rakni, s azt folyvást fenntartani. Alauda Wencezlauz, janitor úr, megbíztatik vele, hogy ez idő alatt a fogoly felett őrködjék. Vigyázzon rá, hogy éjjel a foglyot meg ne szöktesse valaki, nappal pedig a népség botokkal ne szurkálja, s a ruháját ne rángassa. Ébren legyen kegyelmed; el ne nyomja az álom, amíg a hóhér a delikvensért eljön és átveszi őt. Ételt, italt fog küldeni a város mind az öröknek, mind a siralomleánynak. A fejével felel kelmed róla!

Wencezlauz nagyon vakarta a fejét az ostromtutyi alatt erre a megbízatásra. Negyvennyolc óráig őrizni egy leányt, két hideg januáriusi napon és éjszakán az őrtűz mellett. — Hanem a hecc derék lesz!

A két őrtüzet nagyhamar megrakták a rácskalitka mellett. Annak a fényétől aztán világos lett az egész piac. A körüllevő házak ablakait mind kinyitogatták, úgy nézték, mi történik idekinn. „Madár van a kalitban? Vajon ki lehet?”

Az pedig összegunnyadva hevert a szalmán, mint egy élettelen tömeg, s dugta az arcát a kámzsája és karjai alá.

Ezeket végezve, Alauda uram becsukta a lámpása szárnyait (ilyen illuminatio mellett nem volt arra szükség), s elballagott az árkádsorok felé. Azoknak a sötétjében mehetett akár jobbra, akár balra. Senki sem tudta meg, hogy a Thurzó-ház kapuján osont be. — S ha megtudta volna is, kinek mi köze hozzá, hogy Alauda uram mit keres abban a palotában, mely voltaképpen Fabriczius bírónak a tulajdona; de jelenleg, az ostrom ideje alatt Korponay Jánosné szállása; aki annak egész utcára nyíló részét megszállva tartja háza népével és cselédjével. Fabriczius hozzátartozói az udvari osztályba szorultak. A mellette levő két házban pedig Andrássy István tábornok lakik. A két ház falai keresztül vannak törve, hogy a szobák egymásba nyíljanak. (S nem tudhatja az ember, hogy vajon a harmadik ház falai is nincsenek-e hasonlóképpen áttörve?) Szokás volt az az akkori viharos időkben.

IX. FEJEZET

VAGY A HAJAT, VAGY A FEJET!

Hogyan miképpen történt, hogy Andrásy István tábornok úr ily szokatlan késő éjjeli órában talpon volt, azt most ne kutasuk, hanem elégedjünk meg azzal az adattal, hogy egy negyedóra múlva e történetek után már ott volt a városházánál, a tanácsteremben, Fabriczius uram előtt. A teremben mások is voltak.

— Nemes főbíró úr — mondá a tábornok. — Megengedjen, hogy ilyen szokatlan órában háborgatom; de szokatlan az eset maga is, ami idehozott. Kérem, a többi lábatlankodó embert küldje ki innen; négy szemközt akarok kegyeddel beszélni.

— Ezek itt, nem lábatlankodó emberek, hanem az ítélő törvényszék bírái. Beszélhet előttük nagyméltóságod. Eskü köti őket a titoktartásra. Tessék mellém ülni a főhelyre.

— Tehát elmondom a dolgot. Most éjjel egyszerre nagy világosságra ébredek fel az álmomból, mi az ablakomon besüt: kitekintek s látom, hogy a ketterhäuschen mellett őrtüzek égnek, strázsák állnak, s benn a kalitban egy nőszemély kucorog. Nemsokára egy városi hajdúhadnagy jön be hozzám, s ezt a két kulcsot adja a kezembe, hogy őrizzem. Mit jelent ez?

— Bocsánatot kérek, hogy helyreigazítom nagyméltóságod előadását, de a kulcsokat clébb vitte fel a hadnagy kegyelmességéhez, s csak azután gyújtották meg az őrtüzeket — jegyzé meg a bíró.

— No az irrelevans dolog. Én rögtön uniformisba vetem magamat, sietek le a piacra, kérdem a strázsákat, mi történt; azok azt mondják, az éjjel egy kóborló leányt fogtak el az utcán, s azt a rendelet szerint a pellengérkalitba bezárták — s hogy az a hajadon — kegyelmednek a leánya, bíró uram.

— Íme tehát már most tudja nagyméltóságod, hogy mit jelent ez, amit az imént kérdésbe tett. Minthogy az in flagranti kapott delikvens az én családomhoz tartozik: én nem őrizhetem a ketterhäuschen kulcsait, s minthogy hatalmas pártfogói lehetnek, másra nem bízhatom, mint arra, aki mindnyájunk fölött áll, a felséges fejedelem hadparancsnokára.

— Jól van, jól, bíró uram. Hagyjuk ezeket az allotriákat! Én tisztelem a Brutusokat és Foscariakat, akik a saját gyermekeiket elítélik. De a lócsei bíró ne paródiázza se ezeket, se Péter cárt, se spanyol Fülöpöt, hanem ha valami ballépést tett a leánya, vigye haza, térdepeltesse borsóra, koplaltassa meg kenyéren, vízen; virgázza meg: ez az ő dolga, nem a közönségé. Az obsoletum statutumokat hagyjuk a lomtárban; holmi pellengérré kiállítás vagy hajlevágás ócska szokásai kimentek már a divatból. — Itt vannak a kulcsok, vitesse haza kegyelmed a leányát.

Fabriczius csendesen végighallgatta a főurat (aki csak úgy familiáris leereszkedéssel beszélt hozzá), s mind a két kezét összedugta a bő szenátori palástja ujjaiába.

— Hát mondok én kegyelmességednek, generális uram, egy más újságot. Az éjjel *Blumevitz* ezredes megszökött a városból.

Ez meglepte a tábornokot.

— Ezt valóban nem tudtam.

— Akit a császári tábornok, báró Löffelholtz, túszul ideküldött, amíg a város és a fejedelmi hadsereg ultimátumát megviszi a német főhadiszállásra a mi küldöttünk, *Czelder Orbán* ezredes, hogy addig helyette itt nálunk a fejével kezkeskedjék.

— De hogyan szökhettek meg?

— A kegyelmességed karabélyosai elaludtak az őrszobában, amin keresztül szépen kijött a kapun, s aztán valaki kivezette a groszscherfeldi torony mellékkapuján, ahol nincs vízárók: s ennek a kijáratnak a rejtekútját csak olyan személy ismerheti, aki nagyon be van avatva a város titkos építészetébe. *S ilyenek kevesen vagyunk.*

Az utóbbi szavakat nagy hangsúlyra érdekesíté Fabriczius. Andrassy tábornok vállat vont.

— Hát ha elszökött a német, akkor egy némettel több van odakinn: ez az egész.

— De meg egy magyarral kevesebb van idebenn. Mégpedig olyan magyarral, mint Czelder Orbán, aki a lelke a szepesi, sárosi hajdúságnak. Azt most a császári hadvezér ott fogja tartani fogolyképpen, miután a kezesül cserében itt hagyott ezredes tőlünk visszaszökött.

— Nem hiszem, hogy azt tegye. Löffelholtz tábornok gavallér ember, a katonai parolát meg nem sérti.

— Lehet, hogy úgy van. Nem ismerem azt az urat. Hanem a feleségét, azt ismerem. Azonban hát ez még mind nem nagy baj. De van annál egy nagyobb veszedelem. A Bercsényi által Lengyelországon keresztül számunkra küldött élelmiszereknek és lőpornak holnap este kell a határon átjönni.

— Tudom, a hírt kegyelmed hozta meg, s én rögtön intézkedtem, hogy holnap reggel az egész lovas hadunk induljon ki a városból, s a köd oltalma alatt törje keresztül a megszálló ellenség sorait, vegye fedezet alá a küldeményt és erőt erővel verve vissza, hozza be azt a kapun.

— S ez a feladat *Korponay Jánosra* van bízva?

— Igen. Ő a lovasság első kapitánya, miután a főstrázsa-mester elesett.

— S megbízható ember *Korponay János*?

— Felelek róla.

— *Ís a feleségéről is?*

Andrássy István arca egyszerre lángba borult.

— Mit tartozik énám az asszony! — szólt felindultan.

— Nem úgy értettem. — Nem fogja *Korponay János* elmondani feleségének? — Nem mondta-e el már eddig, hogy minő kiküldetés van rábízva? A feladat elég fényes arra, hogy egy férfi a szerető asszonya előtt eldicsekedjék vele, és elég veszedelmes, hogy búcsúzás közben egy gyöngéd szóval megérintse, miként ez utolsó ölelkezésük lehet.

— Hát én azt nem tudhatom. Én nem strázsálok se a kapitányt, se a kapitánynét — szólt nyersen a tábornok, nevetésbe döccenő hangon.

Fabricziusnak éppen nem volt kedve e nevetésre visszhangot adni.

— Meg fogjuk ezt tudni bizonyosan — negyvennyolc óra alatt — mondá hideg, halk hangon. — Ha *Korponay* nem mondta el az asszonyának a rábízott feladat titkát, akkor az sem közölhette azt egy harmadikkal, az a harmadik meg egy negyedikkal, aki aztán adott szavát megszegve, megszökött, hogy hírt vigyen a császári táborba. Ha nem történt így, akkor szerencsésen vissza fog térni *Korponay János* kapitány, az átvett küldeményel együtt, s meg fogja kapni a jutalmát: a várostól száz aranyat érő menteláncot, a fejedelemtől főstrázsamesteri, sőt talán ezredesi rangot is. — Hanem, hogyha kinn reked *Korponay János*, a lovassággal együtt, vagy ott hagyja veszni *Bercsényi* convoi-át s üres kézzel cafol vissza: akkor bizonyos lesz, hogy ő elfecsegte a titkot a feleségének, az pedig megizente azt a szökni kész császári tisztnek, s aki az izenetet vitte, senki sem volt más, mint az a fehérszemély, akit az éjjel a piacon elfogtak, éppen az én házam, a *Thurzó-palota*, *Korponayné* szállása kapujában. — Mindenről bizonyosat fogunk tudni negyvennyolc óra alatt. — És ha *Korponay* szerencsésen visszakerül, végrehajtva a rábízott feladatot, akkor az elfogott személy nem vétett más ellen, csak a jó erkölcs ellen; akkor az történik vele, hogy haja levágatik, s maga

a városból kitiltatik. De hogyha Korponay járása meghiúsul, ha odavész a jövő éjjel, vagy ő, vagy a küldemény, akkor az elfogott leány áruló volt: akkor a feje lesz levágva, s holtteste a vesztőhelyen eltemetve!

Fabriczius ezeknél a szóknál egy fejjel látszott egyszerre magasabbá lenni; míg a kuruc tábornok csak a bajuszát pődörgeté némán.

— És mivelhogy én apa vagyok — folytatá Fabriczius —, s ő nekem egyetlen leányom; nehogy azokból a rossz szellemekből, amik az ember szívében lakoznak, előjöhessen egy, amikor nincs zárva az ajtó, s még rábeszélhessen, hogy elfeledjek minden törvényt, amit a város, a haza, és a becsület diktált, s megszabadítsam a véremből való vért, kegyelmet osszak ott, ahol sújtani kell; azért kívánom azt, hogy a vaskalit zárának kulcsai ne álljanak nálam, ne is egy polgártársamnál, akinek a szíve talán érzékeny, talán megvesztegethető; hanem kegyelmednél, aki a felséges fejedelemnek híve, s tudni fogja a kötelességét. Kegyelmed látott már sokaktól és nagyoktól megsiratott fejeket a porba gördülni. Kegyelmed ott volt, mikor Bezerédy fejét levágták, azért, mert áruló lett. Látta térden állva könyörögni Bezerédy özsz anyját, ifjú feleségét, apró gyermekeit. Nem kért számukra kegyelmet. — Jól tette. Acélszíve volt. — No hát tartsa meg ezt az acélszívet majd akkor is, hogyha engemet lát maga előtt térdepelni és esedezni a gyermekemért; mondja nekem is azt, amit azoknak mondott: „Az áruló számára Istennél *sincs* kegyelem!”

Azzal visszaadta a vaskalit kulcsait a főparancsnoknak.

Andrássy a keblébe dugta azokat, s maga elé dörögte:

— No ez bolond egy história.

X. FEJEZET

AZ ABLAKBAN, A TŰZHELYNÉL, A BÖLCSŐ MELLETT

Reggelre sűrű köd creszkedett az egész vidékre: Korponay János merész vállalatához jó szövetséges társ. A főpiacon karéjban felállított kuruc lovasok első sora, csak mint árnykép tűnik elő a vastag levegőből, s hogy még jobban hasonlítsanak az árnyakhoz, a lovak dobogása sem hallatszik, a patkóikra kalapdarabok vannak kötve, ami a léptek hangját tompítja.

Csak a piac közepén lobogó őrtűz vet a ködben világot, mintha tengert világítana meg, s annak a lobogványánál tűnnek elő a ketterhäuschen rácsvonalai, s az előttük ácsorgó egypár alabárdos.

A város népe még jócskán alszik. (Szilveszter-éj után soká szokott reggeledni.) A boltok sincsenek még nyitva.

Hanem a Thurzó-háznál, úgy látszik, hogy korán felébredtek. Az egyik ablak kinyílik, s valami fehérszemély kihajol rajta, s portörülgető ruhát kirázza. Úgy is lehetne venni, hogy kendőt lobogtat. Kinek? Ebben a ködben.

Azután egy csengő hang dalra gyűjt a szobában, ahogy cselédek szokták dolog közben. Vagy talán azért dalol, hogy valamelyik a kuruc legények közül meghallja?

Igaz. Azt a híres szvihrovi nótát énekli, amit majd az utókor Rákóczi-nótának fog nevezni.

Ismerik is egynehány versét a kurucok, még a tótok és németek is.

A fehérszemély eléggé hangosan dalolja:

Lám a német mily kövéc
Bőribe se fér,
Mégis mindig enni kér;
Szegény magyar vér!

Egypár lovas úgy csendesen utána is dalolja a nótát.
A ketterhäuschen közepén gunnyasztó alak pedig felüti
e dalra a fejét, mintha arra figyelne.
Egyszer aztán egy ilyen vers következik:

Ne sírj, kis lyánkám, ne félj!
Minden jót remélj:
Meggzabadít a kevély,
Majd ha jön az éj!

— Ugyan jó kedve van Korponayné asszonyom belső
frájának! — mondogatják a huszárok. A bezárt nőalak a
kalitban ismét visszahajtja a fejét a zúzmarától fehér szalmára.

Az énekes cseléd aztán beteszi az ablakot; biz azt most jó
nem tartani sokáig nyitva, mert bemegey a köd.

A lovas ködalakok sora előtt pedig egy lovag léptet végig,
aki parancsokat oszt, s aztán leszáll a lováról, a kantárját a
kísérő lovászának adja, s maga a Thurzó-ház ajtajához siet.

Könnyű kitalálni kapitányi rangjáról, hogy az Korponay
János.

Fiatal, huszonhat éves férfi, középtermetű; a vállára vetve
prémes kacagánya; kalpagja mellett egy szál sastoll. Ez a
századosi jelvény, két sastoll a főstrázsamesteré, három az
czredesé; a vezéreké kócsag. Az arcából is keveset enged lút-
tatni a kalpag és prém, haja és bajusza fehér a zúzmarától,
csak az erős sasorráról ismerni rá.

Korponay bosszúsán tekint szét a kapu alatt, amint azt
nyitva találja, de kapust nem talál sehol. Aztán felhalad a lép-
csőkön, s a ködös félhomályban bebotorkázik a pitvarajtón.
Ott sincs semmi szolgálattelvő cseléd. Dörmögve, mormogva
nyitogat egyik szobából a másikba, neveket, címeket hangoz-

tatva. Hej, Jankó! Bertók! palotás! ajtónálló! toportyánféreg! merre vagytok? — Nincs ott senki. „Hej! Pelargus!” — kiált egy benyílóba. Onnan sem jön válasz. — Utoljára elszánja magát, hogy benyisson az asszony hálósobájába. Halkan nyitja fel az ajtót, hogy zajt ne költjön. Ott éjjeli mécs ég, s annak a világánál láthatja, hogy az ágy üres, csak a kihúzóágyban alszik magában a kisfiú.

Továbbmegy. Benyit a szolgálok ágyasházába, ami az úrnő szobájából nyílik. Ott sem talál se élő, se alvó lelket.

Ezzel a szobával szomszédos a konyha. Ott legalább valami hang jelezi, hogy ember van ébren, valami reszelő, kereplő hang.

Oda is benyit. Az első percre elveszi a szeme fényét a nagy világság: a tűzhelyen hatalmas farakás lángol nagy lobogva. A tűzhely padkáján pedig egy fiatal, nyúlánk legényke ül, fekete abaposztó öltözetben, aki a két térde között egy furfangos szelencét szorongat, aminek felyül tekerője vagyon. A tudósok úgy hívják, hogy kávéőrölő malom. Az csinálja azt a sajtáságos reszelő kereplést.

— Hát te öcsém, Pelargus, mi az ördögöt csinálsz itt a konyhában?

S egyúttal gyanútjeljes oldaltekintetet vet a kérdező a konyha túlsó végén álló nőalakra, aki könyökön felyül felgyűrt ingujjakkal, a feje piros kendővel átkötve, derekán kétszél köténnyel, látszik valami konyhaművészettel foglalkozni, ami abban kulminál, hogy egy vastagra kinyújtott tésztát fánkszagatóval darabokra apróznak. Sietni látszik vele a tűzről pattant menyecske.

— Kávét őrölök, ahogy látja kegyelmed — felel a fiatal-ember.

— Furcsa hivatal! — jegyzi meg rá a kapitány. — Hát a feleségem hol van?

Erre hangos kacaj támad a munkában levő menyecske részéről.

— Óh, te golyhó! Hát nem látsz?

Akkor néz oda jobban Korponay, ez biz az ő felesége.

A következő szava aztán nem is lehet más, mint hogy oda lépjen hozzá, s a tűztől piros arcára egy csattanó csókot nyomjon.

Nagyot sikolt rá az asszony.

— Jaj te! Eredj vele! Csupa jégcsap a bajuszod!

Az bizony nem jut az eszébe az embernek, mikor ilyen véletlenül kerül össze a feleségével.

Amíg Korponay a zúzmarás bajuszát törülgeti, még egyszer szétteljesít maga körül; ez bizony konyha, az ott tűzhely; ez itt Pelargus, aki kávéét őröl, az meg a szép Korponayné, aki tésztát szaggat.

— De hát mit csináltak ti itten? — kérdi álmétkodva.

— Én boszorkánypogácsát, Pelargus pedig kemencét fűt, kávéét őröl, azalatt vigyáz a tejre, hogy ki ne fusson a lábasbul.

— Nem értem! Mi ez? Hát a cselédség?

— Cselédség? Galambom, az nincs. Az istállóban van egy kocsis. Idefenn pedig mi magunk ketten, Pelargussal.

— Hát hová lettek?

— Beálltak katonának.

— No de ne tréfálj.

— Vigyázzon kegyelmed, fel ne lökje azt a tepsit, ami már tele van pogácsával. Ha kisül, maga is kap belőle az útra.

— No de hát mit értsek én ebből?

— Igen egyszerű a dolog, kedvesem. A tanács azt a rendeletet adta ki, hogy az ostrom ideje alatt minden haszontalan kenyérpusztítónak ki kell takarodni a városból, aki katonának be nem akar állni. Tökéletes igaza van a tanácsnak. Ezt régen el kellett volna rendelni. A rendelet szerint főstrázsamesternének lehet tartani négy férfi szolgát, kapitánynak csak kettőt. Többnek a számára nem adnak a mészárszékekben húst. Én csak kapitányné vagyok. Választanom kellett. A két férfi, akiket leginkább nem nélkülözhetek, a kocsis, aki lovamról, s

a prefektus, aki a fiacskámról gondoskodik; a többit szélnek csesztettem. S minthogy az éjjel a belső frajjomat is elfogták az utcán, tehát magam gyürköztem neki, s beálltam szakácsnénak. Óh, egy magyar asszony nem akad fel ilyen állapotban.

— De hisz én az imént egy fehércselédet hallottam itt énekelni az ablakban, aki a porozóruhát kiverte.

— Hát az a fehércseléd is én voltam.

— De hisz ez infámisság!

— Mit? Éntőlem infámisság?

— Nem tőled, hanem a magisztrátustól. Egy Korponay Jánosné ilyen helyzetbe hozni! Ezt nem tűröm.

A nő engesztelően lépett hozzá: két kezét hátratarva (azok lisztesek, sőt tésztások voltak, nem akarta velük a nyalka mundért bekevernü):

— Ne csörtessen kegyelmed. Nincs semmi baj. Háborúban vagyunk, most semmin sem szabad kényeskedni. Hát kegyelmed hányszor süti meg a maga ebédjét az őrűz mellett, künn a mezőn? Ha rákerül a sor, az egész ezred számára süttök-főzők, s nem leszek rosszabb tőle. Látja, milyen jó kedvem van. No, ne haragudjék! Csókoljon meg.

S azzal csábítóan mosolyogva nyújtá oda összecsuicsörített cseresnyeajkait, de csak azért, hogy csalfa negéddel hiúvá tegye a kínált csókot, egyszerre félrekapva a fejét:

— Eh! Hisz kegyelmed pálinkát ivott! Juj! Ne csókoljon meg!

S undorodva takarta el a kezével a száját.

Aztán toporzékolva fordult Pelargushoz, azon töltve ki a haragját.

— Ugyan! Pelargus uram! Ne forgassa olyan sebesen azt a kávédarálót, hiszen kirontja vele a masinának a fogait.

S azzal kikapva kezéből a kávédarálót, maga leült vele a kis konyhasámolyra, s a térdei közé fogva a gépet, szakértő kézzel fogott hozzá a munkához; aztán nehogy az a hosszú ter-

metével clötte álló ifjú munka nélkül maradjon, sebeseen elmondá neki az utasításokat.

— No, csak frissen! Ne bámuljon kegyelmed engemet, hanem fogja azt az összekötött kácsatollat, ott az ibrikben tojás-sárgája, kenje meg vele a pogácsáknak a hátát; ha meglesz, tegye fel a háromlábra; ott a vASFödél, takarja be; alul-felyül tegyen rá parázst. Egymás után! Kegyelmed meg, kapitány uram, rázza le a kacagányáról a havat, s aztán üljön le ide mel-lém; szorítok egy kis helyet a lócácskán, míg a pogácsa kisül. Hát, hol járt kegyelmed, hogy annyi ideje nem láttam?

Korponay bosszúsan csapta le a kalapját a térdére.

— Hol jártam volna? Szénát, szalmát rekvirálni jártam. Az a lovaskapitánynak az élete. „*Csiripeljétek* körül az ellenséget!” ez az utasítás. Éjjel mindig nyeregben, nappal mindig lesben. A kijáró kutyának különb az állapotja, mint egy kuruc lovas-kapitánynak. Amíg a hajdútsizt idebenn dombéroz, kártyázik, menyecskét ölelget, addig ő odakinn a bokrokat zörgeti, s a farkasoknak segít üvölteni. — De tudom Istenem, hogy nem soká leszek én már kuruc lovashadnagy.

A nő egyszerre abbahagyta a kávédarálást, s gyorsan a férj vállára tette a kezét.

— Mit mondasz? Hát mi lesz kegyelmed?

— Hát a mai utamból vagy úgy térek vissza, mint *holt ember*, vagy úgy, mint főstrázsamester.

A nő nagyot *tapsolt* erre a két szóra. Melyikre? vagy „halott”, vagy „főstrázsamester”.

— Hát micsoda útra megy most kegyelmed, hogy annak olyan nagy a díja?

— Azt nem szabad megmondanom.

— Még nekem sem?

— Senkinek sem.

— No, csak úgy súgva. Hogy senki se hallja. Bizony Isten, senkinek se mondom el. No mondja meg! Adok magának egy szép csókot. Egy egész, kerck, igazi csókot.

Azzal a két kezének hüvelyk- és mutatóujja hegyével megcsípte a férje két piros orcáját, ahogy a „csóka csípi a fiát”, s közel vitte hozzá a tündérmosolygású ajkait.

— Nem lehet, angyalom.

Akkor aztán pofon legyintette gyengén, s megint ölébe kapva a kávédarálót, hátat fordított neki, s addig-addig tolt le maga mellől a kis számolyról, míg annak, helyet veszelve, fel kellett állni mellőle.

— Menj! Haragszom.

— Úgyis megyek, s ha haragszol, azt nagyon jól teszed. Haragos asszony urának jól fog a kardja.

Most aztán egyszerre ledobta a földre az egész kávédarálót az asszony, s felugrott hevesen, és egész indulattal odaveté magát a férje nyakába; két meztelen karjával odaszorítva a fejét magához.

— Hát mégiscsak kimondtad: verekedni indulsz! Te csatába mégy most!

— Hát bizony, édesem, engem nemigen küldenek diót kopácsolni; mindennap ott járok, ahol a vasat meg az ólmot osztogatják. De hát ha eddig nem vágták le, ezután sem vágják le a fejemet.

— De én nem akarom, hogy semmidet is levágják! Se a kezedet, se a kisujjadat, semmi porcikádat.

S egyik kezét a másik után eldugdosta az urának, az által-kötő selyem nagykendője alá.

A kapitány nevetett rajta.

— Hát hiszen megjövök egy darabban, ne félj. Csak egy nagyobb kémszemlészetről van szó. Gyerekjáték, tréfadolog.

— Hát akkor mit beszéltél nekem főstrázsamesterségről?

— Az már megvan. Itt van a generális kezében. Nemcsak az, hanem még más is. A fejedelem donatiója a sztropkói uradalomra, amit Ocskay Lászlótól elkoboztak. Szép birtok! Hanem hát annak, aki azt megszerzi, meg is kell adni az árát.

— Micsoda árát?

— Ugyanazt az árat, amin Ocskay vette.

— S ő mennyin vette?

Korponay a kardmarkolatára ütött.

— Itt van az ára az oldalamon.

— Ő kardcsapásokkal fizetett meg érte?

— Hát énnekem is azzal kell megfizetnem. Ne mondja a világ, hogy Korponay János azért kapott rangot és nagy birtokot —, mert a felesége szép asszony.

— Te féltékeny vagy?

— Nem vagyok az, Isten látja a lelkeimet. Sokkal többre becstülöm a nőmet is, magamat is, mint hogy megengedném, hogy egy rossz álmom is legyen erről. Hanem, a világ rossz. S a rosszat hamar hiszi.

— Akarod, hogy itt hagyjak mindent, s hazamenjek veled, apád birtokára gazdasszonykodni?

— Ha nem volna az a kis fiú ott a bölcsőben, bizony nem mondanék nemet. De hát arról — tudod már, hogy miket álmodoztunk.

A nő arca e szóknál egyszerre átmelegült. Az igaz érzés a legdrágább szépítőszert. S ez igaz volt. — Talán ez az „egy”

— Ugye? neki nagy emberré kell lenni? — suttogá forró lihegéssel. — Hatalmas úr lesz belőle valaha?

Kacagott ennek a gondolatnak!

S aztán egész öntudattal markolászta végig férje karjait, azokat az acélizmokat, amikre gyermekének dicső jövője van bízva, mintha tudakolná, megbírja-e, amit elvállalt? S többé nem marasztotta, nem kísértgette lágyító beszéddel. Tolta előre: credj!

— Nem csókolod-e meg, mielőtt erre a nagy útra mennél?

— Nem. Babonás vagyok. Csatába menő katonának kisgyermeket megcsókolni nem jó. Bizonyosan sebet kap. Csókolod te, helyettem is, meg érettem is. Mondd meg neki, hogy majd nemsokára megjön az apja, s hoz neki cifra bábót, aranyos lovat.

— Mikor hiszed, hogy visszajössz?

— Ha Isten megtart, s kedvez a jó szerencse, holnap visszerülök. Akár hamarább jövök, akár később, az baj lesz.

— Csak épen jöjj meg, semmi baj sem lesz.

— Isten hozzád, édcsem, sietek a csapatjaimhoz; jó utat kell tennünk, míg a ködben tart. — Az ajtókat mind nyitva találtam, senki sincs a szobákban. Jöjj le, Pelargus, és zárd be utánam a grádicsajtót. Aztán Pelargus: rád bízom az asszonyomat, jól gondját viseld.

A férj és feleség megölelték egymást, s azzal Korponay el-távozott, Pelargus a lépcsőig kísérte, s ott bezárta utána az ajtót. Korponaynak csak odakünn az utcán jutott észébe, hogy „a bizony!” hát abból a híres boszorkánypogácsából, amit a felesége készített, ő egy fiát sem kapott. De hogy az asszony is el tudja ezt feledni. Pedig útravaló az. De hát kinek a számára készítették azt útravalónak, ha ő róla megfeledkeztek?

Bizony másnak! De azon ő hiába töri a fejét, hogy kinek.

Nemsokára eltűnt a köd fátyolába a lovashadsor árnyék- képe, a piacon csak az őrűz lobogott, a ketterhäuschen árnyékát szórva jobbra-balra a hulló zúzmarás levegőben. A nap, mint egy nagy rézlibertás függött fénytelenül a szürke égen.

Pelargus visszatért a konyhába.

Ez a fiatalember egy előkelő patrícius család ivadéka volt a Szcességről. Még alig húsz éves. Rajongó kedély, tele költői hajlamokkal; csupa szív.

Már tizenhat éves korában követte a szabadságharc táborát, s gyöngé, nyúlánk testalkata mellett az egész hadjárat minden viszontagságait viselte kitartással. A testi erőt pótolta nála a lélek. — Gyakran látták őt a vesztett csatában felragadni az eldobott zászlót, s az újra összeszedett csapatokkal az el-lenségre rohanni. Ő maga aligha tudott volna egy vértet át-likasztani a kopjájával, de azért elől rohant a veszedelembe. S aztán, mikor vége volt a csatának, ő versbe szedte a hősök

viselt dolgait, s énekelte, deklamálta azokat az őrtűz mellett, ha egy helyen megunták, odábbment, újra kezdte.

A muzulmán hadzi nem hisz oly fanatikus odaadással a Mahomed paradicsomában, mint Pelargus a magyar szabadságharc végdiadalában. Akárhogy következnek egymásra a borús fellegek, a vége mégis az lesz, hogy kisűt teljes fényében a nap.

Mikor a hadjárat kóborlásai közben összehozta a vak sors Pelargust Korponaynéval, őtet is elkapta ez a bűbajos planéta, s drabantjává tette, mint Klimius Miklós holdja a közelébe tévedt földi testeket.

Hogy valami címet találjon a közelében maradásnak, beállt a házához, a kisgyermeké nevelőjének.

Aztán lett mindenés a háznál.

Sokat nevettek rajta — s ő azt is hálával fogadta.

Akik Rákóczi hívei voltak, azokat mind kis isteneknek tartotta; a labancpártiakat ellenben szarvas ördögöknek.

Korponayné úgy imádta, mint egy szentet.

Mindenre jó volt a szegény Pelargus. Akár az asszonyának az aranyhíznésben segíteni tűvel, akár az urának ellenségverésében segíteni karddal, akár pépet főzni a gyermek számára, akár ellenség megszállta falut felgyújtani, izenetet vinni ellenséges táboron keresztül, amiért ha elfogják, bizony felakasztják, vagy verseket írni ideál képekhez: az neki egyforma munka, nem: gyönyörűség volt, csak azzal a különbséggel, hogy egyiknél az ő halavány arca még holdvilágosabb lett, a másiknál pedig kigyulladt; ugyanazok a nagy, világoskék szemek, amik egy költemény elszavalásánál, egy érzékenyen végződő mesénél olyan hamar könnybe lábadának, szikrákat tudnak szórni, mikor a csatában a bátrakat lelkesíté, a gyávákat szidta; ha pedig egyszer a verekedésbe beledühödött, akkor nem lehetett ráismerni: őrült volt, minden arcvonása eltorzult, ütött, vágott, harapott, míg a lélegzete ki nem fogyott.

Ha megdicsérték, elpirult, mint egy szűz leány, ha kigúnyolták, sírt.

Hogy az ajtók zárásából visszatért a konyhába megint Pelargus, hej de megijedt! A tej kifutott, csak úgy süstörgött tőle a parázs. Az úrasszony sem volt a konyhában. Nosza sietett hirtelen elkapni a lábost a tűzről; a forró nyelével mind összeégette a tenyerét; nem bánta; csak a százszorszép úrnő meg ne haragudjék érte. Sietett a kávé is odatenni a tűzhöz az ibrikben; amíg az felforr, kiszedte a tepsiből a ki-sült pogácsákat, tányérra kirakta; egypárnak odasült a fenekc; mert nem jól volt a tepsi kikenve; ej, de jó, hogy az asszony nincs most itten, majd mérgelődnék érte. Azután, mikor a kávé is elfőtte a habját s megülepedett, leszúrta azt szépen az ezüst kannácskába, a másikba a tejet öntötte, nádmézet apró-zott; a pogácsákból piramist rakott egy tányérkába, s mindezt egy nagy réztálcára téve, bevitte az úrnő belső szobájába.

Tudta jól, hogy ez az ő kötelessége; azt is tudta, hogy az úrnőnek most más dolga van. Meg sem lepte az a látvány, amivel az foglalkozott. A kisleányt öltöztette. Csakhogy leányruhába öltöztette. A kicsike eleget petyegett: „Hát már, édes, én ezután leány leszek?”

— Maskarába mentek, kicsikém, a Pelargussal.

Annak aztán nagyon örült a kisleány, hogy ők maskarába mennek.

— A Pelargus is maskara lesz? Milyen maskara lesz?

— Majd meglátod.

— De nem ijeszt meg?

— Aztán elmentek szánkázni.

— Óh, az jó lesz! Csörgős szánkán? Hová megyünk?

— A nagyapához. Ahol az a sok tengerinyúl van.

— Az én nyulam is ott van! Az a fekete, a veres-szemű.

— No most szépen imádkozzál: azután megiszod a kávécs-kádat.

— Előbb innám én azt a kávé; Istenke nem éhes, de én az vagyok.

Pelargus már el is készítette neki a kávéját, s odalültette a kis leány-fiút az asztalhoz, s eléje tette a csészét.

— Otthon a nagyapánál a régi csészémet is megkapom, ugye?

— Meg, kedveském, ugye az milyen szép csésze?

— Szép! szép! De nagy! nagy!

Ezért a szóért összecsókolta az anyja a kisfiút. A szeme csupa könny lett utána.

Amíg a gyermek reggelizett, a nő hátravonult Pelargussal a szoba mélyébe.

— Látod, Pelargus, hogy igazat mondtam?

— Azt gondolja kegyelmed?

— Nem gondolom: bizonyosan tudom. *Uriás* küldetése ez bizony. Te látod, hogy hullanak le a levelek egymás után a fáról. Elhagyogatják a hívei a fejedelmet egymás után, amint a sorsa balra fordul. Az én uram még erősen állt, hát letépik. Te tudod jól, hogy Czelder Orbán a császári generális-hoz ment küldetésbe.

— Tudom. A védősereg szabad kivonulása s a város kapitulációja felől alkudozni. Hanem azt is tudom, hogy ez az alkudozás nem egyébért lett megkezdve Andrásy generális által, mint hogy két napi fegyverszünet legyen nyerve a számunkra, mely idő alatt azt az élelmiszert és puskaport, amit Fabriczius bíró a határon átszállított, az innen eléje vonuló lovasság belophatja a városba.

— S gondolod, hogy csak azért ment oda Czelder Orbán Löffelholtzhoz?

— Ha komolyan akarna Andrásy a kapitulációra gondolni, akkor nem küldte volna hozzá Czeldert, a legkeményebb kuruc vezért, s nem szabott volna olyan békefeltételeket, amiknek az elfogadása képtelenség.

— S mik azok a feltételek?

— Én ugyan hitszegést követek el, ha kibeszélem, ami lelkemre kötött titok; de kegyelmed előtt olyan vagyok, mintha üvegből volnék: ha rám néz, keresztüllát rajtam, ha rám üt, összetör. — Tehát a katonai kapituláción kívül, ami a legteljesebb becsület föltételeihez van kötve, még a következők vannak Löffelholtz elé terjesztve. Minden főtisztnek, aki az itt levő kuruc seregből a császáriba átlépni akar, ugyanott az itten viselt rangjánál egy fokkal magasabb adassék: a főstrázsamester ezredesi, a generális brigadérosi rangot kapjon. Azután a másik föltétel ez: akinek Rákóczi Ferenc fejedelem valamely birtokra donációt adott, ugyanabban a császár által is megerősítették.

— Ezért súgnak-búgnak hát a tiszték úgy egymás között. Szegény Jánosomnak is azért támadt egyszerre olyan nagy verekedő kedve! De hát ezt én mind előbb tudtam, mint te. Nyugtasd meg a lelkedet; nem te árultad el ezt a titkot előttem először. Ez vett rá, hogy arra kérjelek, amit nekem megígértél.

— Hogy a kisfiúcskát elvigyem innen a nagyatyjához.

— Lásd! Én már többet is tudok. Nekem arról is értesülésem van, hogy a császáriak ezeket a föltételeket készek aláírni, s hogy Löffelholtz fel van hatalmazva ilyen ajánlatokat készséggel fogadni. Lőcse város birtoka rendkívül fontos a császáriakra nézve. Ezzel az egész Szepesség be van hódítva. Itt van a fejedelemnek a második ágyúöntődéje, hadifelszerelése, pénzverő műhelye és a legrajongóbb hűségű német hívei. Amint a lőcseiek beadták a derekukat, ami német van a kuruc táborban, az mind utánuk esik. Aki Lőcsét császári kézre keríti, az nem kérhet olyan nagy jutalmat, amit meg ne kapjon. Az idebenn levő kurucok fejei már tudják jól, hogy ők nem a fejedelemért, nem a nemzeti ügyért harcolnak többé: hanem csak az elömenetelükért. Hanem én keresztet vonok a számításaikon keresztül.

A nő szeme olyan csodálatosan villámlott e szónál.

— Mit tesz kegyelmed?

— Olyan dolgot, amihez nem kell ez a gyermek itt a közelben.

— Én sem?

— Te meg éppen nem.

Azzal hevesen megragadta a fiatalembernek a kezét, s ezt súgá a fülébe:

— Elküldték az uramat, hogy ott hagyják veszni, mint Uriást! De vigyázzanak magukra, hogy Betsabé helyett Juditra ne találjanak bennem.

Pelargusnak az egész teste végig lúdbőrzött. Ő értette e mondás fenyegető rejtélyét.

— Most nincs fecsegésre való idő — mondá az úrnő —, neked sietned kell, hogy a fegyverszünet határideje alatt az ellenség záróvonalán átjuss. — Ami ezután történni fog, annak majd híred hallod az atyámnál. Neki csak annyit mondj, hogy a leánya jól emlékezik rá, hogy Rozgonyi Cicelle az ő özényje volt.

Pelargus arca egészen felmagasztosult e névre. „Rozgonyi Cicelle!” Az a hősi asszony, aki a férfiakat csatába vezeti, aki a fejedelmét vesztett ütközetből kiszabadítja. Versbe foglalta ő ezt régen, szép alexandrinusokba. Éppen ilyen alaknak van abban leírva a dicső teremtés, mint aki itt most előtte áll, magas, dőlceg és karcsú; orcáin rózsagödröcskék, homlokán méltóság, ajkain csáb, szemei hol kékkek, hol kékebbek, néha csaknem feketék; örvények, amiknek a fenekén tűz lángol; néha meg zöldék; ahogy mosolyog, csábít, vagy haragszik; a haja meg a sáfránnyal vetekedő sárga. — Ezt hibának is vette minden ember a versében, hogy tudott hősnőnek, magyar nőnek sáfránysárga haját adni? De hát ő ezt választotta; azt hitte, hogy nem is találják ki, miért?

Lehajolt megcsókolni a kezét.

„Rozgonyi Cicelle! Mért nem lehetek én Cserni Száva?”

(Ezt meg a saját személye ideáljának választotta Pelargus a történelmi mondakörből.)

— Nem fiam! Neked más feladatod van. Most öltözzél át gyorsan: aztán siess az utadra!

Pelargus többet tudott az elégnél. A költői lélek divinál.

Azalatt is a balladájának egyes mondásait szavalta, amíg az úrnője felöltözteté. Annak volt ez a dolga. Mert Pelargusnak asszonyruhát kellett magára venni. Illett az az ő sima arcához. Korponayné maga kapcsolta rajta össze a tulipiros, szájrancú viganót, hozzá a csatos virágos mellénykét, a dudoros ingujakkal; a fejét bekötötte előbb csipkés főkötővel, azt azután még letakarta fehér patyolatkendővel, elől a homlokát a szemöldökéig, alul az állát az ajkáig elburkolva vele; a piros csizmát maga is fel tudta húzni.

Úgy, hogy mikor a kis benyúlóból előkerült Korponayné Pelargussal, a kis úrfi elkiáltotta magát.

— Nini, a Zsuzsi itthon van már!

— Jól van, kis fiacskám! — mondá az úrnő, megcsókolgatva a fiúcska orcáit — csak nevezd Zsuzsinak az egész úton Pelargus bácsit.

— Hát a Pelargus? Jaj de szép maskara!

A gyermek elkezdett kacagni, vége-hossza nem volt a nevetésnek. Még akkor is nevetett, amikor az anyja elbúcsúzott tőle. Eszébe sem jutott neki a sírás.

Korponayné németül beszélt Pelargussal, hogy a gyermek ne értse.

— Vigyázz a gyémántomra az úton, Pelargus. Rajtad kívül nincs az a teremtese az Istennek, akire rábíznám. Tudod, hogy ez az életem! Jól betakargasd a bundába az úton. Felírtam a számodra, hol szállj meg útközben. Mély beszédbe ne eredj senkivel. Azt mondd, csak tótul tudsz. A gyermekkel is tótul beszélj, s Marinkának nevezd. — Ne sokat búcsúzzunk. Azt nem szeretem. Talán még látjuk egymást.

Azzal ölébe adta Pelargusnak a gyermeket, vállára kerítette a nagy décbundát; utánuk vitte a pálinkával telt kulacsot, s az elemőzsiás tarisznyát egész a kapuig. (Ezeknek a számára

lett sütve az a pogácsa.) A kapuban aztán mindent a kezébe adott Pelargusnak, ami az útra való, s mikor elmentek, csak egy kis hézagot hagyott a nyílt ajtó mellett, hogy utánuk nézzen. Messze kellett nekik menniök, hogy a rájuk váró szánig eljussanak. Annak nem volt szabad a Thurzó-ház elé állni, ne lássa az egész piac, hogy itt ülnek fel.

Mikor aztán eltűntek a szeme elől, az úrnő nem ment fel a lakosztályába, hanem betért a földszinti pitvarba, ahol a cselédek laktak elébb. Ott most üres volt minden szoba.

XI. FEJEZET

A DŰLŐRÁCS SZABADALMA, MEG A SÁNTA DOKTOR

§. 23. (Statutorum).

„Ha egy fehérszemély az ablakot kinyitja, avégett, hogy azon kikönyököljön, és az ablaka alatt megálló férfiszeméllyel hivalkodjék, jövő úrnapiján a főtemplom kapujában istentisztelet alatt ekléziát kövessen.”

„§. 24. Kivéve, hogyha az ablakon dűlőrács legyen.”

Mert ez a dűlőrács olyan egészen paragrafusformára lefelé kiöblösülő vaspálcákból és lakatosmű cikornyákból készült valóságos félkalitka, ami arra a célra szolgál, hogy az ablakba kikönyökölő az utcára kinézhesen, és mégis vasrács alatt legyen őrizve, ami által a jó erkölcsnek és az illedclemnek teljesen elég van téve.

A Thurzó-háznak a földszinti ablakai ilyen kiülő vaskalitkákkal voltak ellátva. Ez ablakok különben is olyan magasak estek, hogy gyalogjáró nemigen értekezhetett volna az ablakban levővel, nyakmeredés nélkül. Itt csak lóhátról lehetett társalogni.

Éppen ilyen értekezéshez alkalmas lovas úr az, aki a megyeház felől közeledik, rézsút a piacon keresztül. Öltözet, arca, modora tanúsítja, hogy francia gavallér, tollas háromszegletű kalapja alól fekete allonge-paróka omlik alá, simára borotvált arcát körülramázva. Arca fehér és piros, a borotvált helyeken ultramarinkék, kicsiny bajusza, hegyes ajkszakála szénfekete. Az a gyanús fiatalság az arcán, amit azzal csúfolnak, hogy „örök”; csak a megduplázott toka bizonyítja, hogy ez a fiatalság már a második stádiumát éli.

Ez az úr a szép Belleville lovag; veszedelme az asszonyi nemnek, nagy szívrabló: ez az életpályája. Mellékes foglalatosságára nézve mérnökkari főtitzt a kuruc hadseregnél. A versailles-i udvar által is azért lett erre a provinciára kiszemelve, mert XIV. Lajos udvaránál már nem lehetett a kalandos magaviseletét a sok botrány miatt eltérni — amivel pedig sok van mondva. A király egyszer arra fakadt, hogy „ez a Belleville még valamikor a becsületét is el fogja szerelmeskedni”. Elküldték aztán Rákóczihoz, annak nagy szüksége volt mérnökkari tisztre.

Belleville itt sem változtatta az asszonyok iránti nézeteit, amiket ezzel a corollariummal fejezett ki: „Hét eset közül egyben pofon ütnek és kidobnak, de hatban sikerül.” Ez a theorema Magyarországon is alkalmazható volt, azzal a kis különbséggel, hogy hét eset közül hatban dobják ki az embert az ajtón, de egyben mégis sikerül. Így is jó.

Már akkor, midőn Belleville szokott ablakparádéját végezni kilovagolt, nagy gyülevész állta körül a ketterhäuschent. A pellengérkalitba bezárt leányt körülfogta a kofanép, mindenféle csúfsággal elhalmozták, hólabdákkal hajigálták, pálcákkal szurkálták, a két szál alabárdos nem győzte a csöcseléket távoltartani tőle.

A francia főtitzt odarúgtatott a nép közé, s szidta a féktelen hadat franciául. Abból azok nem értettek semmit. Amíg a lovával közöttük toporzékolt, addig szétzüllöttek, de amint odább ment, megint csak összeröfentek, s folytatták az arcátlankodást.

A lovag pedig, miután gavalléri kötelességének eleget tett, egy bántalmazott hölgynek öt percnyi könnyebbülést szerezve, ment a dolga után.

Az volt a dolga, hogy Korponayné földszinti legszélső ablaka előtt a lovát toporzékoltassa.

Erre megnyílik az az ablak, s az ablakkosárban megjelenik a „coeur dame”.

Gyönyörűen van idomározva a lovag paripája (mint a német mondja: „An den Mann dressiert.”). Ha valakit közéleti lát, rúgni vágni készül, a falnak szorítja, hogy minden ögyelgő inkább messze kikerüli, mint hogy hallgatózék.

A társalgás különben is franciául folyik, s azt Lőcsén nem értik.

— Szegény kis leány! — mond Belleville — Kár érte, hogy így kínozzák.

— Jó neki ottan — mond az úrnő.

(Jó neki ottan! Pedig hiszen ő dalolta azt a vigasztaló nótát hozzá.)

Belleville lovag azt hiszi, hogy ő felfogta ennek a különös mondatnak az értelmét.

— Ez volt az *utolsó* a háznál? — kérdi mosolyogva.

— Nem. Az utolsó volt Pelargus a gyermekkel; azokat most eresztettem útnak.

— Ez igazán jól volt rendezve. A cselédeket elkergeti a magisztrátus, a belső frajrt elfogja az éjjeli őrző, a férjet kémszemlésetre küldi a generális, a maradékot kidobjuk magunk az ablakon.

Ezen mind a ketten egyszerre nevettek.

— De még hátra van egy — mondá a hölgy, folyvást széttekintgetve lesben álló szemével. — A sánta doktor rendszeren be szokott hozzám látogatni, este nyolc órakor, s ott ül, és tart szóval, míg el nem alszom.

— Ő itt lakik a háznál?

— Igen a hátulsó lakosztályban, amely a Fabriczius családé, aminek a Bástya utcára nyílik az ajtaja. Ők azon járnak be, s az én lakosztályom az övékétől vasráccsal van elkülönítve. Néha éjfélig is ott ül nálam az öreg, s igen széles tudománnyal rövidíti az időmet. Ma megszöktetem az első óranegyedben.

— Hogyan?

— Az meg az én tudományom. Minden más látogatót ki lehet zárni azzal a szóval, hogy beteg vagyok, de az orvost nem. Másért is szükségem van a recipéjére.

— És az én epigrammomra? — kérde a lovag.

Erre felpattant a hölgy.

— Az egy szemtelenség!

— De hízelgő szemtelenség.

— Köszönöm. Azt mondja el az epigramm, hogy minden nemzetbeli nőnek a szerelmét mivel lehet elnyerni. Végül a magyar nő marad: ezt megnyeri az „occasio bona”. (A jó alkalom.)

— No, és az occasio bona, az itt van.

— Az igaz, hogy itt van.

— És így kapitulál a vár?

— Ostrom nélkül nem.

— Az approachok már a bástyák alatt vannak.

— De még az akna nincs felrobbantva.

— Aforizma ez, madame?

— Ön tudja, hogy nem az, monseigneur.

— De az ördögbe is, mi szüksége van önnek, ilyen bizonyítványára a hódolatomnak.

— Azt csak mi tudjuk ketten: én meg az ördög.

— Nem lehetek én a harmadik a szövetségben?

— Hiszen mikor ön közelít hozzám, úgyis mindig ott van a harmadik is.

— De mondja meg mégis, miért szab ön nekem ilyen nehéz föltételt?

— Ha nehéz, ne tegye meg.

— Választ kérek.

— Hogy ezt magától nem találta ki! Hát nem veszi ön észre, hogy itt minden ablakban egy Argus ül, aki erre a házra vigyáz, amiben én lakom. Egy galamb nem szállhat az ablakomra, hogy meg ne tudakolnák, nem volt-e postagalamb? Én mindent kockára teszek! Örültség volt tőlem önnek az

első szavára is rögtön „nem”-et nem mondanom. De még az utolsónál jókor van mondanom.

— Ön tehát nem tréfál, madame?

— Ilyen hidegben nem szoktam. — Nézze meg ön, a Heinrich-ház rundellájából perspektívával néznek ide ránk. Én visszahúzódok, beteszem az ablakot.

— Kérem, maradjon. Hiszen hagyok magammal beszélni. Tehát mi az ön kívánsága? Csakugyan az-e?

A nő vállai vonaglottak a kacagástól.

— „Occasio bona.” Ön ismertette meg velem ezt a szót. Csak „Occasio bona”. Egy olyan alkalmas óra, amikor az egész világnak, ha millió szeme volna is, mind egy pont felé fordulna, s senkinek sem jutna eszébe, hogy én is vagyok a világon. Hát mibe kerül ez önnek? Csak annyiba, mintha pipára gyújtana.

— Ezer mennykő! Szép kis pipára gyújtás!

— Én bizony nem tudom, hogy mi nagy különbség volna közötté. Vagy talán nem bízik a francia szív magához?

— Mit nem bízik a francia szív magához?

— Hogy egy olyan órában, amikor minden ember elvesztette a szívét, ő a helyén meg tud állni? Hogy amikor az egész világ jajgat, imádkozik, a harangokat félreverik, dobolnak, üvöltenek, akkor ő térdre tud ereszkedni bűnének oltára előtt, s elmondani: „imádlak”

— Még soha ilyen pokolbeli tündérrel össze nem találkoztam. Ön valóságos diablesse en falbala.

— Még ideje van tőlem megmenekülni, bántatlanul.

— Nem. Belleville lovagról ne mondja azt senki, hogy megfutott egy szép asszony elől.

— Mint a bibliai József.

— Jupiterre! Madame: ön őrzöngővé tesz! Meglesz, amit ön kívánt tőlem.

— Meglesz? (A nő arcán kitört az öröm ragyogása.) Hány órákor?

— Amikor ön kívánja.
— Pontban éjfélkor.
— Akár elébb.
— Nem. Mert ma péntek van. Hadd múljon el.
— Éljenek a vallásos hölgyek! És azután?
— A többi az ön dolga.
— Tizenkét óra után egy negyed múlva én itt leszek az ablak alatt.

— Én pedig az erkélyről le fogom önnek hajítani a kulcsokat, az egyik a kapué, a másik a lépcsőgádor rácsajtójáé. Most siessen. Nagyon sokáig beszéltünk már.

— A viszontlátásig.

— A rettenetes viszontlátásig.

A nő visszavonult a dülőrácsból, a lovag továbbporoszkált. A Ketterhäuschen előtt nagy volt a hujjahó: a hóhér hozta az ennivalót a kalitba bezárt személynek.

Egy biklát (kettős cipó) meg egy korsó sört.

— Itt van, bregyó! vedelj! pofázz!

S bedugta a ketrec rácsain a lapátra tett élelmiszereket. Az is emlékezetes lapát volt. Azzal szoktak némely kisebb mérvű erkölcsi kihágásokat elkövetett nőszemélyek meglapátoltatni („gelapatirt werden”).

A kitett nő arra sem mozdult meg.

— No majd hozzányúl, ha megéhezik! — mondá a hóhér.

— Akkor aztán meglátjuk a szépséges pofácskáját.

De biz arra hiába vártak napestig. A leány mint a tüskés borz, összehúzta magát, s nem mozdult meg egészen estig. A kenyér kővé fagyott, a sör kásává ott mellette.

Estefelé meg a hó is elkezdett esni, a szél befújta azt a ketrec ritka rácsán; a fekvő alak palástja egészen fehér lett tőle; azt sem rázta le magáról.

A Thurzó-ház szobáin pedig egyes-egyedül járkált végig a magára maradt szép asszony, egyik szobából a másikba. Az ódivatú házaknál minden ablakköznek zsámolya volt, s a

falba két egymással szemközt levő padka építve, társalgó párok számára. Korponayné végigülte ezeket a padkákat, az ablakon kibámulva. Őt kívülről nem láthatták az ablak jégvirágaitól, míg ő a tél hímzésén a forró lélegzetével olvasztott egy kerek nyílást, amin kinézhesen.

Egész nap nem tett egyebet, mint azt az egyre változó jelenetet nézte ott a ketrecház körül: miket kell annak a leánynak szenvedni.

Mindazt együtt szenvedte vele.

És mégis azt tudta mondani Belleville lovagnak, hogy „jó neki ott lenni!”

A déli harangszónál üres lett a piac: minden ember ment ebédelni, a gazdagok haza, a szegények a közkonyhára.

Csak a bezárt leány nem nyúlt a maga ételéhez. Pedig az egyik alabárdos megtette neki azt a szívességet (jószerű ember lehetett), hogy a dárdája hegyére felszúrta a hóban heverő kenyerét s az őrtűznél felmelegítette; úgy nyújtotta neki vissza; de a delikvens akkor sem reflektált rá.

A déli harangszó Korponaynének is eszébe juttatta, hogy evés ideje van. Kiment a konyhába, megtalálta a tepsiben a vakarcsot. (Ez a neve annak a süteménynek, ami a pogácsák újra összegyúrt tésztamaradékából készül.) Azt biz a tepsiben felejtették, s nagyon ki volt száradva. A hölgy beleharapott, s amit leharapott belőle, azt mindjárt ki is köpte. Így szétharapdálta falatonkint az egész süteményt; de le nem nyelt belőle semmit; csak elszórta a téglapadlón. Jó lesz a patkányoknak.

A nagy hóeséstől egészen sötét lett az idő; a piacon már nem volt semmi néznievaló.

A hölgy aztán azt az időtöltést találta ki, hogy előszedegette a faliszekrényből azokat gyermekruháscskákat, amik a kisfiától maradtak itt. Egy kézi mángorlóval mind szépen kitegláztatta őket. Nem kellett neki vízzel nedvesíteni; a könnyei hullottak rá. Beszélgetett hozzájuk. Volt a fiának egy kis nyestprém süvege: éppen olyan süvege volt az urának is. A kettőt egymás

melé tette, s elnézegette sokáig. Vajon mi feküdt a két süveg között, hogy olyan sokszor megjárták a szemei ezt az utat.

Meg a sutba dobta mind a kettőt.

Majd lement a földszintre, majd megint feljött; minden ablakon kinézett; nem volt nyugta sehol.

A patkányok előjöttek az elszórt morzsákra, s mindenütt keresztülszaladgáltak az útjában: rájuk sem ügyelt.

Elővette a jövőmondó kártyáit, s kirakta a szerencséjét. Rosszul ment az is.

A borult idő miatt gyertyát kellett gyújtania. S mihelyt meggyújtják a gyertyát, már akkor éjszaka van.

Éjjel pedig rendes ember aludni szokott.

Megvetette az ágycát, és aztán levetkőzött és lefeküdt.

És tudott valósággal aludni. Mindazzal a zürzavaros világgal, aminek chimaerái egymást kergették a lelkében, tudott nyugodt, csendes álmodni. S talán elaludta volna azt az egész rémtettek felhívott éjszakát, ha valami fel nem költi.

Azon a hosszú folyosón, ami a hálószobájától a tornácig vezet, mely az első házat a hátulsóval összeköti, hangzott az a félreismerhetetlen kopogás, amit egy sánta ember támaszt, aki két mankóval jön. — A doktor érkezik.

— Ahá! — mondá az életre ébredő. — Hisz ez még hátra van.

Hirtelen szétszórtá a haját, átkötötte a fejét egy fehér kendővel.

Mikor a doktor belépett az ajtón, már akkor a nő kínoktól vonaglott az ágycán.

A doktor láthatta, hogy a legjobb időben érkezett.

— No, mi baj? — kérdezé, odakopogva a nyoszolyához.

A nő válasz helyett nevetett. A nevetésből nemsokára kacagás lett; a kacagást csuklás követte; a szenvedő arca minden vonásaiból kikelt, az ajkai tajtékzottak, a kezei saskeselyű módra markolástak az ágyruhákba és vánkosokba, néha a fején és a két sarkán nyugodott a teste, a többbit a légből emelte hanyatt görbülve, és aközben nem szűnt meg kacagni.

— Ihol van ni! A furor daemonicus (a kacajgörcsnek ez volt a tudományos neve) — szólt a doktor, megfogva a beteg hölgy ütérét. — Megmondtam tegnap, hogy ne menjen olyan könnyű ruhában a templomba. De hát beszélhet az ember az asszonyoknak, akik tudják, hogy szépek. Megint megkapta a szokott baját. Valahányszor az ura útra megy, mindig megkapja. Se baj no. Tudjuk a panacaeáját. Vegye a balkeze markába ezt a lapis nephriticust, s szorítsa jól bele. Így ni. Azonnal vége lesz.

S a lapis nephriticus csakugyan csodát mívelt: a kacagás nem-sokára elmaradt, sírás lett a vége.

Az már nem olyan nagy baj. A könnyhullatás is purgatio. Tisztul vele az ember. Sok nagy nyavalyában ez a remedium. No meg a prüsszentés. Ha a páciens sírni vagy prüsszenteni tud, jó a krízis.

A sírásra aztán következik a fejfájás.

Ez már nem is baj. A fejfájás azt jelenti, fiatalok vagyunk, erős bennünk az életeszencia.

A fejfájós beteg már tud panaszkodni. Sokat panaszkodik, de az orvos füle már ahhoz hozzá van szokva. Minden kérdésére kap tíz feleletet. Mindenütt fáj. Semmi sem vigasztal. A beteg türelmetlen. Az ágy egyik oldaláról a másikra hányja magát. Kiabál, sikoltozik. A hidegtől didereg, az ajkai csupa kettős w betűket vacognak, s ha betakarják, akkor meg tűzlángról panaszkodik.

Mind ismeri azt már a doktor. A két oldalzsebe tele van fiolákkal, azokat előszedegeti.

— Mindjárt segítünk rajta. Helyén lesz egy kis sinapismus. Hol van a belső frajja az asszonyságnak?

— Ott kinn a ketterhäuschenben — lihegő forró ajkkal a páciens.

— Úgy? igaz bizony. Hát a többi cselédség?

— Mind itthagytak. Elkérgették.

— No ez bolond história! Hát egészen egyedül egymagában van itt a háznál. Hát Pelargus?

— Ne kérdezzen! Hagyjon magamra! — kiáltá dühösen a beteg nő, s örfjögő indulatában mindent kidobált az ágyból, vánkost, paplant, dunnát: úgy maradt ott.

— Űm! Ez már nagy baj! — monda a doktor, látva, hogy nagy itt a paroxizmus. — Asszonyomnak nem lehet itt ápoló nélkül maradni. Mindjárt elhívom a gazdasszonyomat. Visszatérek azonnal.

S azzal hóna alá véve a két mankóját, sebes tempóban ellógázta magát a szobából.

Kevés idő telt bele, midőn ismét lehetett hallani a kopogását. De ő is hallhatta már az ajtón keresztül betege sikoltozásait.

A doktor elhozta magával Léni asszonyt, az öreg régi gazdasszonyát. Az nagyon tudós, jártas személy volt asszonyok körül. Egész kosárral hozta a mindenféle utensiliákat, amiknek a kezeléséhez nagyon jól értett.

Első dolga volt az ágyat ismét rendbe hozni.

— Mik vannak a kosárban? — examinálá a doktor. Minden ott volt, ami szükséges. Még egy sörös palack is. Ez pedig nem a páciens számára való, hanem az ápolónőnek szolgál a hosszú éjszakán keresztül való virrasztás megkönnyebbítésére.

A doktor kiadta az instrukciókat Léni asszonymak.

Ímhol vannak az üvegcsében a pilulae de cynoglosso. Hét szem. Egyszerre egyet kell beadni. Egy óra múlva, ha nem használt, ismét kettőt. S ha a paroxizmus még arra sem múlik, akkor két óra múlva négy szemet. Annak a virtusa aztán kétségtelen. Ha a páciens három pilulától alszik el, akkor alunni fog holnap reggeli kilenc óráig és tíz minutáig; ha mind a hetet beveszi, akkor csak tizenegy óra és húsz perckor fog fölébredni. Addig nem kell őt háborgatni. Addig pedig a lábait melegben, a fejét hidegben kell tartani. Kend, Léni asszony, innen meg nem mozdul, míg én érte nem jövök. Scientia juvat: Deus providet.

Ezzel a doktor, re optime gesta, elkeccogott laza.

De ott maradt az ápolónő.

— No drága szentem — nyájaskodék Léni asszony. — Üljön fel egy pillanatra, hadd adjam be az első piluláját.

Korponayné ráförmedt:

— Csak nem vehetem be nádméz nélkül.

— Ha úgy szokta, hát akkor keressünk nádmézet. Ott lesz talán a pohárszékből!

Jól sejtette, ott volt a nádméz.

— Megtaláltam, édes kincsem. Itt van a szelencében.

— Ostoba állat! — dühöngött az úrnő. — Hát így rágham meg egy darabban?

Tudniillik, hogy abban az időben még a cukrot csak kandírozott alakban produkálták, mint sárgacukrot.

— Hát megtörjem, ugye, előbb. Megtalálom a mozsarat a konyhában?

Ráhagyták, hogy keresse ott. — Kitötyögött egy meggyújtott viasztekerccsel a konyhába; hanem a mozsár valóságos bújósdit játszott vele; ahol kereste, ott nem volt; utoljára is ott akadt rá, ahol nem is gondolta volna.

Megtörte hát a cukrot apróra.

De azalatt annyi idő eltelt, hogy mire visszakerült a beteghez, már az akkor hanyatt szegzett fejével a vánkosán aludt mélyen, hosszú, éles lélegzetvétellel.

Léni asszony a gyertya elé tartá a pilulás üveget, s azt látta, hogy csak négy van már benne.

A beteg bizonyosan türelmetlen volt, s az orvosi rendeletet átugorva, egyszerre bevett belőle hármat.

Most aztán úgy alszik tőle, mint a halott.

Mert a doktor cynoglossum piluláival nem kell tréfálni. Nincsen azokban cynoglossum, hanem jó nagy adag mákony

XII. FEJEZET

REGINA MEA

A dolog nem egészen a prescribálás szerint történt; de a cél el van érve. A páciens nem rúgkapalózik többé, hanem aluszik csendesen. A többi az ő dolga.

Erre aztán Léni asszony is keresztyéni megnyugvással helyezé el magát a legkényelmesebb karszékben; a söröskancsót fenéig ürtve. A sört tudniillik nem szokták szürcsölgetni, mint a bort: azt egyszerre kell felhajtani.

Rövid időn aztán az ápolónő kezdett el horkolni. S ha ezzel a kórtünettel kombinációba hozzuk a páciensnek rögtöni felébredését, arra a diagnózisra jutunk, hogy az a három hiányzó mákonylabdac alighanem az ő sereskancsójába tévedt bele.

Annál nagyobb virtusa a panacaeának, hogy mégis a furor daemoniacus múlt el tőle; a szép asszony teljes jó egészségben szállt ki az ágyából, s miután egy pávatollal megcsiklándozza az ápolónő orrát, s meggyőződött róla, hogy az még erre sem ébred fel: elkezdett felöltözködni. Az éji patyolatöltöny fölé aranyfonállal áttört rácinget öltött magára; ahhoz török salavárit húzott fel, rózsaszínű selyemből; azután tarka virágú, fekete rókával prémezett, damaszt kaftánba bújt bele, amit derékon átkötött indus övvel szorított át: az övrőlezüst láncocskákon filigránnyelű kés, aranyfogantyús olló csüggött alá. A haját egészen úgy szétziláltan hagyta, ahogy az ágyban hanykolódás alatt szétbomlott, csak egy kis recéfice főkötőcskével szorította le, ami a saját hajából készült mesterséggel (akkoriban nagy divat) úgy, hogy a főkötő recéjét a hajtól nem lehetett megkülönböztetni.

Akkor aztán odament a falba rámázott nagy állótükrökhöz, mely egész a földet érte. A szceniközi kép őrá mosolygott, ő meg arra, mintha egymást üdvözölnék, mintha egymás hamiságán dévajkodnának. Olyan közel ment a tükrökhöz, hogy csaknem megcsókolta a saját képmását. De aztán mégsem azt tette, hanem a meghajtott térdeivel érinté annak térdeit: maga pedig a derekával hátrahajlott. Erre a tükröbéli kép elkezdett lassan föléje borulni, s egy pillanat múlva mind a két alak eltűnt egyszerre; a tükröben nem látszott más, csak a gerendáról lefüggő mécses.

Krónikánkból tudjuk, hogy annak a három egymás melletti háznak a közfalai át voltak törve. Ennek talán egyéb és korább kelt okai is lehettek, mint az, hogy a nagy kísérettel járó kuruc fővezérek szélesebben kinyúlhassanak a kvártélyukon.

Az állótükrö a Thurzó-ház átjáró fülkáját takarta a szomszédos Pfannschmidt-házhoz. A szűk falnyílás egypár lépésnyi volt, s ott megint el volt zárva egy keményfa táblával.

A hölgy elébb átkandikált a fatábla egy hasadékan, s azután elébb egy ujjával, azután hárommal, azután mind az ötten kopantott rajta; mire a fatábla nesztelenül félre tolódott; s ő egy lépéssel odaát volt a szomszéd házban. Az pedig Andrásy Istvánnak a legbelső szobája volt.

A kuruc tábornok eszményképe volt a férfiúi szépségnek. Valódi Antinous, magyar kiadásban. Arckép, márványszobor, művészi kéztől alkotva, örökíté meg alakját, nem lehet eltagadni. Mintaképe a hajdankori daliáknak. „*Még akkor*” kuruc módra vállig eresztett haját viselt, s az sötétgesztenyeszín volt, és természetből csigákba göndörült.

Homloka magas, derült, redőtelen; sugár szemöldökei hódító, parancsolók, nagy szemei az ábrándosan félig zárt pillák alól veszedelmes bűbajt sugárzanak elő; orra és ajkai a görög főlistenszobrokra emlékeztetnek, míg az állán levő gödröcske az ázsiai eredetre vall. Termete héroszi; előkelő arisztokratikus hátradüléssel.

— Regina mea! — rebegi melegségtől reszkető hangon, karját tárva az érkező elé.

— No, no, nem szabad hozzányúlni, mert üvegből van! — szabódik az, s egy ügyes kisikamlással az ottomán mögé menekül.

Ott természetesen elfogják, nem tehet róla. Valamit súgnak a fülébe.

— Ah, az nem megenni való — szól tiltakozva.

Még egy suttogó szót mondanak neki. Bizonyosan csókot kérnek tőle.

— Éhomra nem! — felel rá bosszúsan, és mégis nevetve.

— Mit beszélsz!

— Azt, hogy még ma nem ettem semmit.

— Hát miért nem?

— Mert nem adtak. A cselédeimet kit elfogtak, kit elkergettek, magam maradtam a háznál, én pedig magamtól egy tojást meg nem tudok főzni; sohasem álltam még meg konyhában.

— Ah, az nem való. Hiszen emlékezel rá, mikor velem. . .

— Jól van jól. . . — vágott bele a hölgy, a tenyerét a lovag ajkára tapasztva. — Hát ez nem igaz; hanem az mégis igaz, hogy még ma nem ettem semmit.

— De miért?

— Mert böjtölök. Péntek van.

— De hiszen nem vagy te pápista.

— Nem vagyok az; de fogadásom tartja.

— S az én királyném olyan erős a fogadás megtartásban? Ebben egy kis csendes szarkazmus volt; amit a szép hölgy el is értett.

— Fogadása válogatja, hogy kiért teszem.

— Hát a mai olyan fogadás volt?

— Olyan.

— Vallja meg, hogy mire szólt ez a fogadás?

— Ha megígéri, hogy nem nevet ki érte.

— Sőt együtt sírok rajta, ha arra való a tárgy.

— No hát megmondom. Ma bocsátottam útnak az én kicsikémet.

Tovább nem tudta mondani; az ajkaiba görcs száll; a szemei megteltek könnyel. Zokogva sírt.

Dologba került a könnyeit letörülni, s helyre engesztelni a kedvét.

— S miért küldte el szegénykét? — kérde a levante.

A hölgy felnézett rá még mindig nedves szemeivel, de mikből a leáldozó nap verőfénylett vissza.

— S *kegyelmed* kérddheti azt, hogy miért?

E szónál oda kellett borulni a lábaihoz, s kezeit csókokkal borítani.

— Ne bántsa! Eltörik! — szabódik a megtámadott. — Ejh, micsoda házigazda ez, aki a hozzá menekülő vendégét felfalja!

— S még hozzá a vendégét, aki éhezik. Ezen segítsünk azonnal.

A lovag a szoba hátfalát képező, barokk stílusú táblázathoz lépett, s azt egy taszítással jobbra-balra szétnyomva, egy másik szobácskát tárt fel, aminek közepét egy alacsony tigrislábakon nyugvó asztalka foglalta el, patkó alakban körülvevő keretvel. Ez az asztal meg volt rakva a legdúsabb lakomával, aminőt nem egy ostromolt város parancsnoka, de a kalifák szoktak felhalmozva látni.

— Ah! — szólt elbámulva a hölgy. — *Kegyelmed* vendéget várt?

— Királyi vendéget! A „*regina mea*”-t.

S megint csak ott volt a karja a hölgy dereka körül.

Az pedig nem tudta megtagadni asszonyi természetét, hogy azt a szakácsremekben összeállított lakomaasztalt apróra végig ne csodálja, s a maga véleményét el ne mondja az ínycsábító sültekről és süteményekről, amiknek halmazából karcsú és öblös velencei kristályok kandikáltak elő, gránátvillogású, aranyra-

gyogású tartalommal; legfelyül az ezüst gyümölcstartón nikomédiái narancsok, miknek piros a bőle. Nem is állhatta meg, hogy legalább egyet azok közül kezébe ne vegyen, s rózsás körmeivel le ne fossza róla az illatos burkot. Ez az ő kedves csemegéje. Ritkaság itt ezen a földön; messze tengerentúli országból hozzák; királyi nyalánkság. Megtöri, szétbontja, egy gerezdet kiszakít belőle, odateszi az ajkai közé.

— Nem! Nem! Még tart a péntek.

S azzal kiveszi a narancsgerezdet a szájából, s a lovag szájába dugja, annak kell azt megenni.

Vannak fogadások, amiket meg tud tartani.

— Amíg az az óra tizenkettőt nem mutat!

Egy nagy állóóra ketyegett aranyozott állótokjában a fal mellett. (Volt pedig csak tíz óra rajta.)

— No hát majd én segítek az időnek sietni! — szóló nevetve a lovag, s elővesz két nehéz egymáshoz karikával fűzött kulcsot. S azokat rákasztja az óramű egyik súlykoloncára.

A hölgy nem mond neki ellent. Még nevet a kegyes csaláson.

Hát már az nem rontja meg a szent fogadást, ha a lomha időnek egy kicsinyt sarkantyút ütnek az oldalába, hogy ballagon szaporábban. Attól a két kulcstól két óra alatt felet fog sietni a klepsidra. S az időt meglolni nem bűn.

— Micsoda két nagy bolond kulcs az? — kérdi félvállról odatekintve a hölgy.

— Annak a ketterhäuschennek a kulcsai odalenn a piacon.

— Hát hogy kerülnek azok kegyelmedhez?

— Rám bízta a magisztrátus, hogy őrizzem; nehogy elszöktessek a becsukott leányt.

— Mít vétett az a személy?

— Vagy erkölcstelenséget követett el, vagy árulást. Aszerint fogják megbüntetni.

— Jól teszik. A polgárnóknak vigyázni kell az erkölcsükre.

Hanem erre a szóra egyszerre lángvörös lett az arca. A szégyenpír vissza nem tartható. Érezte azt, s mind a két tenyerével eltakarta az orcáját.

S mennyivel igézőbb volt a szeméremnek ezzel a fellángolásával.

Csupa ellenmondás az egész asszony. Ki találja ki, hogy mi az igaz benne? Vagy tán abban a pillanatban, amíg az indulat hatása tart, minden valódi benne?

A legnagyobb szégyenpironkodás közben egyszerre csak fittyet vet, s azt mondja:

— Ejh, használjuk az időt! Úgyis ritkán kerül.

A lovagnak úgy sugárzanak a szemei e szóra.

De a nő ajkpittyesztve fordítja a hevítő szót hűsítőre.

— No csak ne nézzen rám úgy azokkal a gonosz szemeivel. Vegyük elő a mi közös Panteonunkat. Hadd mulassunk rajta. Van egy belevaló gondolatom megint.

A lovag egy, az óraláncához csatolt acélkulcsocskával felnyitott egy remek vésett veresrész ládikót, s abból kivett egy gazdagon aranyozott marokin táblájú, türkizekkel kirakott kapsú könyvet.

Ezt nevezte Juliánna a „közös Panteonnak”.

Az egy rajzalbum volt; kettőjüknek a műve, s jó, hogy csak ők ketten bírtak róla tudomással.

Talán éppen a közös művészi hajlam hozta őket legelőször össze. A művészet nagy kerítő.

Naturalista lángész volt mind a kettő. Andrásynál ez még családi hagyomány volt; már a székely nagyapái ott Csíkszentkirályon is híres piktorok voltak; ősi kastélyuknak még a folyosóit is telefestették a magyar, székely, kun stb. hét vezérek alakjaival; s első báróvá lett nagyapjuk rajzolta a kartonokat — barátságbul — a Thurzó-féle bittsei várpalota korridorjai számára. Andrassy István a tízéves szabadságharc alatt egy egész könyvet rajzolt tele azoknak a hírességeknek az alakjaival, akik e harcokban vezérszerepet játszottak; voltak

ott magyarok, németek, lengyelek, franciák; uralkodók és hadvezérek.

Ez volt az egyik lapján az album leveleinek.

A megfordított lapján pedig voltak ugyanazoknak a híres nevezetességeknek a torzképei, fintorított vonásaikban is felismerhetők; s ez meg Juliánnának a mestersége volt. /

/ Különös szeszélye az osztogató természetnek, hogy ezt a talentumot éppen egy nőnek adta. A nőszív különben arra van alkotva, hogy eszményítsen. Ennek éppen az ellenkező adománya volt. Torzképeiben találó élcesség, kegyetlen szatíra volt; minden nagy embernek ismerte a gyengeségeit, s a gyarlóságaiiba úgy fel tudta öltöztetni jelképesen, hogy mindenkinek nemcsak az arcára, de a jellemére is rögtön rá lehetett ismerni. Bercsényit török basa mezében adta vissza; Károlyi Sándort a „nagy pipájú, kevéssé dohányzó” rebellis kuruc alakjában személyesítette. Forgách Simonbul kétkulacsost csinált, aki a féllábával Ausztriában, féllé Magyarországon áll. Vayból oláh dudás lett. Móricz Jánost megtette nagy kerek kalappal a fejében, tüzszóval a derekán, rusznyák királynak; Ocskay Lászlónál a rémségesbe csapongott a szatírája; az áruló vezér az egyik kezében hozta a dárdára szúrt fejét, s a másik kezében pohárral kínálta ugyanazt a levágott főt. Ha a megréfált urak valaha ezt az albumot megkaphatnák, bizony még a sírja fölé állított márványszobrát is kényszerítenék Andrássy Istvánnak, hogy velük sorba megverekedjék.

De ami legveszedelmesebb jellegű karikatúra ez albumban, az magának Rákóczi Ferencnek a képe, melyen a nemzetétől bálványozott fejedelem úgy van torzítva, mint egy drótostót, aki a megfordított pipaszárát a szájába dugva, a földön ül, s a térde közé szorítva szent István koronáját, azt összedrótózni igyekezik. Az erdélyi fejedemi süveg a szeméig le van húzva, s körül van aggatva rézlibertásokkal; míg a háta mögül Péter cár kandikál elő, s repedt serpenyő alakjában a lengyel koronát kínálja neki. — Az egész kép legmagasabb fokú felségsértés.

Hancm a császárpárti főurak sem részesültek jobb bánásmódban. Heister Siegeburt és Hannibal, Stahrenberg Guido és Rüdiger arcképei kész prédául szolgáltak a démoni gunyorú rajzolóknak; csak egy képnek a hátulsó lapján nem volt semmi karikatúra. Ez volt a császár maga.

— Mért nem bántja ezt is, mint a többi? — kérdezé Andrassy István szép munkatársától.

— Attól tartok, hogy ha eltorzítom, még valahogy szebbé találom velem tenni.

Ez a torzképgyűjtemény, valóban elég volt annak a két embernek, aki azt egyesült tehetséggel létrehozta, hogy egész életére kölcsönös büntársi viszonyban érezze magát egymás iránt.

Mennyit mulattak ők ezeken a figurákon: — mikor senki sem hallotta!

Mennyi gonosz kacaj, csúfolódás egyesíté lelkeiket, mikor így kettecskén együtt mulatva, az egész világnak arcába dobták könnyelmű megvetésüket.

Nem maradt ám kigúnyolatlan Belleville lovag sem, és az ártatlan szívű, rajongó Pelargus. De még maga Korponay János uram sem. Belleville egy borbély volt, aki a földgömbust borotválja, maga olyan kopasz, mind az a földteke, s a parókája erről csüng alá. Pelargus a holdvilággal csókolódó hosszú, nyurga szerelmes. Korponay pedig iskolás gyerek, aki savanyú képpel tanulja az ABC-ét. De ott volt abban Andrassy Istvánnak a testvére is, a fehér barát, akit „dervisgenerális”-nak gúnyoltak: az egyik lapon mint ájtatos cisztercita tonzúrással fejével, fehér csuklyával, a második lapon mint tatárok murzája, levágott emberfejek közt táncolva.

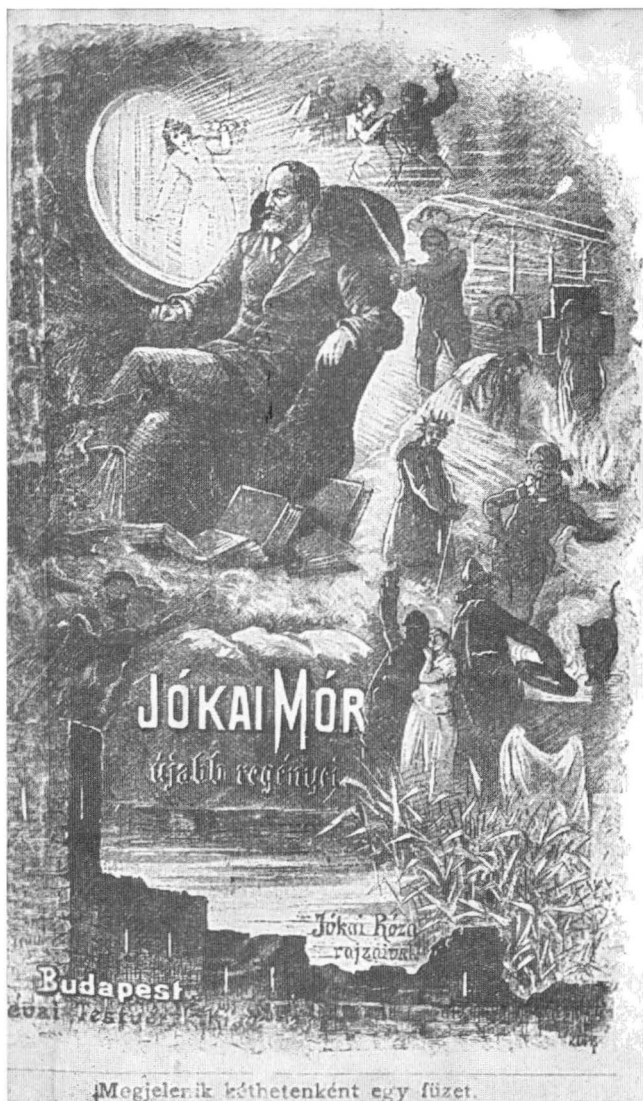
— Biz ebből csak egy kép hiányzik még — szól Juliánna, végiglapozva nevetgélés mellett az *éles* lapokat. — Kegyelmed maga nincs még benne.

— Mindig kértelek, hogy rajzolj le engem is — monda Andrassy.

Korponayné Géczy Julianna korabeli arcképe

II.

A regény füzetes kiadásának címlapja

— Hát sohasem volt arravaló idő. Kegyelmed maga tudja legjobban, miért nem jutottam hozzá soha, hogy lerajzoljam. No de most éppen ahhoz való az óra. Amíg a mutató a tizenkettőre ér.

— De ne olyan bolondos módra rajzolj le, hanem olyannak, amilyen valósággal vagyok.

— Minden bizonnyal olyannak fogom levenni. Csak üljön kegyelmed vesztég előtttem.

Azzal leültette őt a patkó alakú kerevet végére, maga pedig egy hímzett táboriszékre telepedék le, vele szemközt, s a térdeire fektette az albumot, úgy rajzolt az írónnal.

Az ilyesmit még mai nap sem számítják a mulatságos légyotok közé.

A lovag különben is nyughatatlan modell volt. Egyre feszengett a helyén, s változtatta az állását. Veszedelmére volt a háta mögött levő terített asztal is. Ő nem fogadott semmiféle böjtöt, s nem látszott afölött aggódni, hogy az étvágyát elrontja, ha innen is, onnan is csipeget a felrakott tálakból és torkoskodik. Sőt arra is felszabadította magát, hogy a hosszú nyakú, lengyel pálinkás üvegből egyet húzzon.

— De ugyan ne feszengjen kegyelmed annyit! De ugyan hagyja azt a pákoszkodást. Bizony ide rajzolom a kezébe azt a pálinkás butykost — zsémbelődék vele a szép művésznő.

A vitéz úr meg akarta egynehányszor lopni a rajzolt képet, felszökve helyéből, hogy belckandítson, de mindannyiszor becsapták előle a könyvet.

— Soká tart-e még?

— Ha szépen megülne a helyén, már régen készen volna. Egyszer aztán orozva lesből odaszökött a lovag, s elkapta a hölgy kezéből erőhatalommal az egész könyvet.

A hölgy kacagva sikoltozott, a főúr szintén kacagva káromkodék.

— Ah átkozott vad-angyal! Minő csélcapság!

Az ő arcképe lett valamennyi között a leggonoszabbul eltorzítva. De az még hagyján, hanem az egyik kezébe volt adva egy pálinkás butykos, a másikba még egy boros kulacs: úgy dűlt hanyatt, danára felnyitott szájjal, mellette sziluett alakban Löffelholtz német tábornok árnyképe; aláírva a torzképnek: „A kocsmagenerális”.

— Ezért bosszút állok! — kiáltá a vitéz, s a bosszúja elől sikongatva futó hölgyecel kergetőzni kezdett a szobában, míg az utoljára a hárfá mellé menekült, s ahhoz leülve, s a húrokba kapva, a legjobb védelmi helyzetbe tette magát.

— Ismeri kegyelmed talán ezt a nótát? — kérdezé az első akkordok után fejével negédesen bólintva.

— Ismerem — a cudart — felelt rá Andrássy; bajusza hegyét pödörgetve.

Pedig az a nóta elég dallamos volt.

Hát biz az az ő nótája volt; az Andrássy tábornoké. Ott termett az a Dunántúl, a Bakonyban szerezték; az volt a nótának a címe, hogy „A kocsmagenerális”

Meg voltak abban énekelve sorban az ő hőstettei — a borozó asztal mellett; a végső sor ezt variálta:

A második kupa bornál
Mond a generális,
Várjatok még, hadd igyon még
Kocsmagenerális!

És így felelt a hatodik kupa borig.

Ugyan kegyetlenül bántak vele abban a gúnydalban.

Andrássy tudta jól, hogy Bercsényi készítette róla a verset is, a nótát is; sokszor eldalolták azt úgy, hogy ő is hallotta. Csak mosolygott rá. Meg nem lehetett vele haragítani. Fenéki méz volt a kedélye, s az volt a hibája, hogy mindenkihez jó volt, senkire sem tudott haragudni; még a táborban szemben álló ellensége iránt sem volt indulatja.

Juliánna csengő hangjával, ami hasonlított a kacagáshoz és a madárdalhoz, végigdalolta a gúnyverseket. Andrásy maga is vele énekelt a refrént szép lágý baritonjával.

Mikor aztán a hat ismerős vers elfogyott, akkor a hölgy egy hetedik strófát kezdett, amit még Andrásy István nem hallott.

Ezt már nem Bercsényi csináltatta: nem az irigyci, nem a rágalmazói a kuruc alvezérnek.

Ez a győrvári hős diadalát énekli; amidőn Andrásy a császári tábornokot, Heister Hannibált, aki előtt a többi kuruc vezérek már mind megfutottak, két napig tartó csatában tönkreveri, el is fogja.

A hetedik kupa bornál
Kocsmagenerális
Úgy megveri ellenségét,
Nem marad egy szál is.

Ah, milyen jól csett ez az elégtétel a szívének. A hat gúnystrófa után a hetedik, mely a többinek a keserőségét mind elveszi.

Ha vén, ripacsos cigányasszony énekelt volna ezt az utolsó verset, bizony azt is megcsókolta volna érte.

Ezt nem is tiltja semmi törvény. Ha egy nagy férfiút diadaljára a zöld gallyakból emelt triumfális kapu alatt felköszönt egy szép hölgy, azt meg szokták csókolni. A hála, felmagasztaltatás pillanatában jogosulttá lesz ez a „szent” csók.

De Juliánna tiltakozott ezen játékdíj ellen.

— Ej, kegyelmed is úgy fordítja Horatiust, mint a csurgói diák: Me coenas, at avis edit e regibus (Maecenas atavis edite regibus).

Azzal letörülve hímzett inge ujjával az arcát, odatelepedett az asztal melletti kerevetre, s egy molnárostyát dugott a szájába. (A németek Hohlhippennek nevezik.) Ez tulajdonképpen nem is étel; csak sült levegő.

Az óra pedig éppen tizenkettőt ütött; a rendes józaneszű toronyóra, odakinn ugyan legalább félórával hátrább volt, mint ez a megsarkantyúzott horologium; de ez már nem különbség; az ember megnyugtatja a lelkiismeretét; ha bűnbe esik, az óra volt a hibás, az hadd kárhozzék el. A tilalom-megtörést elkezdhetni egy molnárostyával. A molnárostyának pedig két vége van, s ha egyszerre ketten két felől fogyasztják, nagy csoda, ha hamar végére nem járnak.

A többihez aztán megjön a kívánság és az engedelem.

A hölgynek dévaj kedve volt ma. Maga is megsokallta azt, s a legvidámabb kacagás közt el-elkomolyodott.

— Milyen jó kedvem van ma! Tán vesztemet érzem.

— Ej. Félre bánat, félre bú! Danold újra azt az én nótámat! Mit csinál a kocsmagenerális?

Pedig bizony őkegyelmessége már a győrvári diadalon is túl volt — a poharak dolgában.

De hát lehet még egy nyolcadik strófája is annak a versnek. Van is.

Ahol a hőssel a legveszedelmesebb ellenség áll szemben; a szép asszony a nótában. Eszébe juttatja-e vagy elfeledteti vele a nyolcadik pohár?

Már azt nem éneklik fennhangon, csak úgy dúdolva; félig elsűgva, félig elzöngve a szót; egy dévaj nevető hangot félig kiszalasztva, félig visszafojtva.

A nyolcadik kupa bornál
Kocsmagenerális
Nem látja már a szép asszonyt,
Ha előtte áll is.

Jaj, dehogynem látta! Nagyon is megnézte. Éhes két szemével csakhogy fel nem falta!

S fennhangon dalolta az elzöngött dévaj nótát.

— Csitt! Ne danoljon olyan fennhangon! Mind kihallik az utcára.

— Dehegy hallik! Ki járna mostan az utcán! S ha hallik is, eb füle, aki hallja! Nem parancsol nekünk a lőcsei bfró!

— Hát ez a kisbfró? — mondá a nő, ujjai hegyét a férfi szíve fölé téve. Egész teste végigborzadt ennél a szónál.

— Már megint kezded a gonosz játékosdat? — szólt kedvszegetten a lovag. — Hol meggyújtasz, hol eloltasz. Mikor legjobb kedvemben vagyok, elkezdesz nekem kfsértetekről mesélni. Addig cirógatsz a bűvös-bájos tenyercdél, míg a szemem lecsukódik, s mikor felnyitom, már nem vagy itten, azt hiszem, csak álmodtalak.

Most is nagyon közel volt már a lovag, hogy a szemei lecsukódjanak.

— Csitt! Hallga! — ságá a nő, kerekre felnyitva szemeit, s a jégvirágos ablakra bámulva.

— Mi az? Mit neszelsz?

— Mintha valami dübörögne? Mintha nehéz szekerek jönnének. Tán az uram jön vissza a portyázásból.

— Jön a gutából! Messze van az most! Nem dübörög itt semmi, csak az én szívem, azt hallod.

— Nem tudom, mi lelt? Úgy fázom. Nézd, hogy elkékültek kezeim. Ne szorítsd olyan nagyon, fáj.

— Hamiskodol! Szökni akarsz. Alig várod, hogy itt hagyhass.

— Alig várom? No hát lásd, hogy mennyire akarok tőled szabadulni?

S azzal az első hajfonadékából kirántott két, ujjnyi vastagságú tincset; azután a lovag göndör hajából szintén kiválasztott két hasonló fürtöt, s ezt a négyet összefonta egy tekerccsé. Szép színt adott a kettő!

Ezzel csakugyan egymás rabjaivá lettek téve mind a ketten. Mint ahogy a kígyókról mesélik, hogy úgy egymásba tekergőznek, hogy többé nem tudnak elválni.

— Terem-e még a föld két nagyobb bolondot, mint mi ketten vagyunk?

Az bizony nagy kérdés!

A nagy falóra kétnegyedét ütött éjfél után.

Hanem a külső toronyóra hazugságot vetett az öccse szemére, mert ő akkor kongta el mély, ringó hangon az éjfélt. S a város-ház előtt az éjjeliőr vontatott üvöltéssel adott neki igazat: *Lasst euch sagen! Hat's zwelfe geschlagen!* A bástyák tornyain sorba járt a kürtszó.

Az éjjeli hangok után még nagyobb lett a csendesség. Csak a szél csapkodta a háztetőkről lefútt havat az ablakokhoz. Rossz lehet most odakinn lenni!

Mint annak a bezárt leánynak ott a *ketterhäuschen*ben!

— Hogy fúj a szél; hogy veri az ablakot! — rebegé az asszony. Hogy fázik az ember, ha a bűnére gondol.

— Legyen mind én terhem! — biztatá a férfi. — Az én lelkem álljon ottan (ha ugyan van lelkem?) majd a másvilágon (hogya van másvilág?), s feleljen helyetted is Isten előtt (ha igazán van Isten?).

— Óh jaj, ne káromkodjál!

— Tégy róla; taníts imádkozni!

— No hát kulcsold a kezedet az én kezemmel össze.

A nő a jobbja öt ujját a lovag ujjába fonta, s görcsösen kebléhez szorítá. — „Mondd utánam az Úr imáját.”

— De csak a két utolsó sor nélkül.

— Mit? A két utolsó sor nélkül?

— Az ám. Mert én mindig azt kívánom: „De csak vígy a kísértetbe!” S aztán, ha én vagyok a te *gonoszad*, s te az én *gonosszam*, akkor „soha ne szabadíts meg bennünket a gonosztól!”

— Ah, ne csúföld az Istent!

— Tud is valamit rólunk. Ha él, más gondja van!

Ez a hitetlenség nagyon lábra kapott már sok kuruc főúrnál. A fejedelem példáját nemigen követték, aki maga nagyon vallásos volt; ki is csúfolták érte. A protestánsok hitbuzgalma útjában volt a nemzeti szabadság zászlóinak, mert a jezsuiták ellen ungorkodott; a pápistákat pedig nem volt szabad elriasz-

tani, felvilágosodott pápisták pedig nem hittek semmit. Templomot, hitvallást akként változtattak, ahogy a fegyverek diadalt vagy kudarcot arattak. S a nemzeti Isten, a magyarok Istene pedig egy idő óta nagyon megfélekezett a maga népéről.

Talán nem is a hitetlenség beszélt a lovagból: csak jól esett neki rémületbe hozni a gyöngé asszonyt; hogy aztán újra felengesztelje.

— Jéggé fagyok, ha így beszélsz — rebegé Juliánna. — A vérem megfagy a rémülettől. Egy halottat fogsz az öledben tartani.

S ezúttal makacsabb volt az eldermedése, mint máskor: félelme nem volt színlett, de igazi; arca úgy elnyúlt, elhalványult, szemszivárványai felhúzódtak a félig zárt pillák alá; az ajk hideg lett és száraz; a lovag kénytelen volt kaptulálni, hogy őt kiengesztelje.

— No, ne reszkess! Hiszen csak tréfáltam. Csak a szám járt el. Büntesd meg érte! Tégy rá tüzet!

— Hát hiszel Istenben?

— Hogyne hinnék!

— És a szentekben?

— Még tebenned is!

— Hát térdepelj elém. Mondd utánam a Credót.

A lovagnak meg kellett mindent tenni, ami parancsolva volt.

Engedelmességének megvolt a jutalma; láthatta minden mondat után, hogy tér vissza az életpirosság a hölgy orcáira; átszellemült tekintete égnek fordul, és mosolyog; mikor aztán az ámen ki van mondva, egyszerre kigyullad a szenvedély tüze a szemekben.

Az ég ki van engesztelve az áhítat nyilvánításával, most már szabad az út a paradicsomba.

Az imára kulcsolt kezek odafonódtak szerelmesen a térdeplő lovag feje körül.

Ebben a pillanatban egy földrendítő pukkanás ébreszti föl az alvó éjszakát; a vészláng pokolfénnyel árasztja el a termet,

bezúzva a robbanás erőszakos tasztásával valamennyi ablakot; a fal megrendül, a serlegek, kupák összecsrömpölnék ott az asztalon, egy eldobott pohár elkezd magátul végiggurulni a pallón, s az állóóra mind a két ütőjével rákezd verni bomlott módra, mintha vészharang carillonja volna.

A lovag rémülten szökik fel térdéről.

— A lóporos torony! — kiáltja berekedt hango.

Micsoda örült gondolat volt azt a két hajfürtöt egymásba fogni. Most az kötve tartja.

Nincs idő azt most kibontogatni.

— Vágd le mind a kettőt! — kiált a nőnek.

Juliánának olló csügg le az övéről: könnyen segít vele. Két nyisszanás, s az összefont fürtök kezében maradnak.

Andrássy tábornok rohan az ablakhoz.

Az egész ég lángveres, a szikraözön még tör egyenesen fel a magasba, vérfelhőket gomolygatva maga előtt; repülő gerendák mint tüzes sárkányok, szállnak szerteszéjjel; majd a töltött granátok kezdenek elpattogni a magasban, villámlások fényét szórva a tüzes égből.

A tábornok bódultan rohant ki a mellékszobába, fegyverhordozóját kiabálva.

— Gyorsan a fegyverzetemet! A lovam nyergeljétek!

Aztán bevágja az ajtót, s otthagyja az imádott högyet magára.

Az pedig Delila-mosollyal néz a levágott Sámson-fürtre, ami kezében lett hagyva.

Felvetett két piros ajkán a megelégedés mosolya kérkedik.

Odakinn a piacon eszeveszett zenebona támad. Minden ember kiszalad az odújából, katonák, polgárok, férfiak a feleségeik kantusában, amit a zavarban magukra kaptak, ki-ki azzal a fegyverrel kezében, amit az első rémület a kezébe adott. „Itt vannak a németek!” Ez a kiáltás hangzik szerteszéjjel. „A bástyákra minden ember!” — üvöltik az erősebb hangok; dobpörgés trombitaharsogás tör ki az emberzajból. „Itt van Löffelholtz!” S a kiabálás közé nemsokára puskaropogás vegyül-

A falakon csakugyan küzdelem folyik, odatódul hát minden ember; meg a tüzet oltani, amit a robbanás okozott; a félrevert harangok kongnak. A zűrzavar lassankint tovavonul a piacról, a tüzet elnyomják, az ég lángfelhői lassan elhamvasodnak.

Juliánna odalopózik az üvegtelen ablakhoz s kikémlel rajta. A piacon senki sincs már: üres a tér. Aki csak férfi, az mind az ellenség rohamát visszatörlni futott a bástyákra.

Juliánna levette az óra súlykoloncáról a ketterhäuschen kettős kulcsát, s aztán még két emléket vitt el magával: az összefont közös hajfonadékot és a torzképek közös albumát.

Mindent megkapott, amit kívánt.

XIII. FEJEZET

A MEGSZABADÍTOTT LEÁNY – A MEGJUTALMAZOTT UDVARLÓ – A VÁROS VESZEDELMES TITKA

A doktor gazdasszonya hátraszegett nyakkal aludt a karszékben. Maga az orvos felől egészen nyugodt lehetett Korponayné. Az addig ki nem lép az ágyából, míg a puskaropogást hallja, hanem a paplanát a fülére húzza.

Legelső dolga volt a tüzet felszítani a kandallóban.

Azután levette a falról a négycsövű mordályát, s az övébe dugta.

Ez az asszony kész volna ma embert ölni.

A szironyos subicáját a vállára veté, s nekiindult a sötétségnek.

Lámpást nem vihetett magával, csak a kezével tapogatózva ment végig a szobákon, a folyosókon. Jaj annak a kísértetnek, aki őt meg akarná most ijeszteni! De még az ördög is tanácsosnak találta kitérni az útjából. Ez asszony nem tréfál!

Felnyitotta a kulcsokkal a lépcsőtornác rácsát, aztán a kapu kisajtaját. Kitekintett a piacra.

A lámpásokat mind kioltotta a robbanás, a pelligér mellett sem égtek az őrüzek, azokat elparáholta a hőcsés. Se alabárdosok, se Wenczlauz nem álltak mellette. Szerencsájük!

Minden kedvezett merényletének. A sötétséget egy-egy eldördülő puskavillanása szakítá meg: ettől még jobban vakká lesz az ember.

Odaért a ketterhäuschen elé; látta, hogy senki sincs a közelben; hirtelen felnyitá a rácsajtó zárát, s berohant a ketrecbe.

Nem szólt semmit, csak felnyalábolta a havas szalmáról az összezugorodott alakot, s az ölébe kapva, kihozta onnan. A zárokat nyitva hagyta, a kulcsokat eltette.

Aztán futott vissza a terhével, mint a farkas a báránnyal a Thurzó-házhoz.

Talán amíg észreveszik, hogy üres a ketrec, befújja a lábnyomait a szél hóval.

Megint be volt zárva a háta mögött ajtó és rács.

A félig nyitott ajtókat a lábával rugdalta be maga előtt. A kandalló tüze megvilágította az utolsó szobát: a saját hálószobáját.

Még nem tudta, hogy élő alakot hoz-e az ölében, vagy halottat?

Hogy alélt volt és dermedt, azt érezheté.

Ott lefekteté a medvebőrre, s letépett róla minden ruhát.

A leány teste olyan hideg volt, mint a jég; semmi életjelt nem adott.

Odavitte őt a saját ágyába és lefekteté. Erős szőrszövetet hozott elő, arra borszeszt öntött, s elkezdte a megdermedt tagokat végigdörzsölni.

Erre az élettelen alak lassankint felmelegült.

Hogy még jobban menjen, a szívére lehellte forró lélegzetét.

Egyszer aztán felnyíltak a leány szemei; s bámulva tekintének az üres semmibe.

Szép kék szemek voltak. Egészen híj tolmácsai annak a léleknek, ami egy ilyen gyermekalakban lakik. Alig volt több tizenöt évesnél. Lihegő ajkai olyan parányiak, olyan csigabigaformák, mint egy szopós gyermekéi. Hozzá len- és selyembogárszál közt válogató haja.

Amint annyira eszméletéhez tért, hogy megismerte az előtte térdeplő hölgyet, hattyúnyakhajlású karjával átfonta annak a nyakát.

Ekkor aztán Juliánna őrjöngő kacajjal kapta őt nyalábra, összecsókolva a leány arcát, szemét, száját.

— Mondtam, ugye, hogy fenekestül felfordítom ezt a várost, mégis kiszabadítalak a körmeik közül.

A leány nem szólt semmit; de összetapadó ajkai mutatták, hogy cleped.

Juliánna minden arcmozdulatát értette már e leánynak.

— Várj, leánykám! Készen a számodra. Gondoskodtam rólad.

S előhozta a kandalló zárt katlanából a forró borlevest, csészébe öntötte, kanállal hűtötte, maga megkóstolta, aztán a karjára emelte a leánynak a fejét, úgy itatta meg vele.

Jólesett neki. Kényelmesen végignyúlt az ágyon.

— Bántottak, angyalom? Kínóztak? Gúnyoltak? Csúfsággal illettek?

A leány mindenre azt felelte: „Nem, nem”

— Láttam! Óh, jól láttam. Egész nap egyebet sem tettem, mindig csak azt néztem. Magamat átkoztam; Istennel pöröltem; ördöggel alkudtam; embereknek vesztére esküdtem. Hej, meg is tartottam.

A leány rémültében összehúzta magát.

— No te ne félj tőlem. Te drágám! Te szentem! Hát nem vagyok-e én a te kis anyácskád? Te hamupipőke! Boszorkány anyának tündérke leánya! Hozok mindjárt enned! Meglásd, milyen jókat! Török császár asztaláról mind letakarítom a csemegéket.

Eltűnt, meg visszatért, a kantusának a szárnyát felemelve tartá, az tele volt szedve; kitölté a tartalmát a leány elé az ágytakaróra. Valóban szultáni asztal csemegéi voltak. Ki tudja, hol vette? Talán a tábornok otthagytott lakomaasztalát rabolta meg érte.

— Válogass benne; ízeled meg; láss hozzá! Aztán tedd a fejcskédet, ezt az aranyos bubafejet ide a vánkosra, s aludjál egy verset. Nézd, ez a vénasszony, hogy húzza itt a bőrt a fagyon. Ezt is én altattam el, de nem úgy ám, ahogy téged, meleg csókjaimmal.

S azzal végtül végig csókolta a leányt, a homlokától elkezdve a lábujja hegyéig, s megint visszafelé, mind a két szeméig. S aztán a tenyereibe tapsolt.

— Hahaha!

Milyen jó tréfa ez!

És még nincsen vége.

Még hátra van valami.

Odalenn az utcán egy magányos lovag járkal fűtyörészve, s fel-feltekingtet az erkély ablakára. Ez Belleville lovag lesz. A jutalmát várja. Bizony megérdemli.

Juliánnának eszébe jut a hú lovagja, akit iderendelt erre az órára.

Egy olyan órára, amikor a városban minden ember a halált keresi, vagy a halál elől fut, amikor réműlettől reszketnek az asszonyok, amikor dühtől ordítoznak a férfiak; a harangokat félreverik, a puskák ropognak, hogy akkor bizonyítást tegyen bálványképe előtt szívének melegsége felől. Ki volt erre képes? Az, aki megtette.

— Mindjárt visszajövök. Csak egy dolgot végzek. Meg ne ijedj itt magadban. Senki sem tud rólad. Mulasd magad addig ezzel a könyvvel.

S odaadta a leánynak a közös albumot, amit a tábornoktól elhozott.

Az bizonyosan csak az első lapokat fogja végignézni, ahol az eszményített, híven rajzolt alakok vannak, s azt fogja mondani, „nagyon szép volt”

Juliánna betakargatta őt a paplannal.

— Aludjál, bárányom! Kis tuba gerlicém. Ha kell, majd felköltlek.

Bizony már elkezdtek apró hógalacsinokat hajigálni az erkélyablakra. A lovag türelmetlen. Az idő hideg, s a szív lángol.

Amíg Juliánna a nagy falitükör előtt elment és belepillantott, megállt egy pillanatra.

A kaftán lecsúszott az egyik válláról. Az az elefántcsontfalom úgy tündöklött a setétben, a fekete prém közül.

A hölgy csalfa mosolygással nézett le féloldalt a fehér vállára.

S azt mondá magában:

— Lám, a német császár egész kincstáráért meg nem tette volna ezt a lovag; de ezért a vállért megtette.

S büszkén mosolygott magának szembe.

Sietve futott fel a lépcsőkön a legfelső szobába. Onnan nyílik az erkély.

Felnyitá az egyik ablakot.

— „Psz!” — szisszentett, jelt adva.

A lovag, köpenyébe burkoltan ott várta a jeladást. Kalapjával inte, hogy jelen van.

— Kegyelmed az, chevalier de Belleville?

— No, régen én vagyok. Szavam tartám.

— Én is — monda a hölgy, s aláhajítá neki az erkélyről a karikával összekötött kulcspárt.

— Enfin! — dörmögé a lovag.

Juliánna pedig hamisan vihogva húzta magát vissza az erkélyablak mellé.

Történetesen a házkapu és lépcsőrács kulcsai helyett a ketterhäuschen kulcsait találta ledobni a lovagnak.

Belleville lovag sietett a kulcsokkal az ajtóhoz.

Az egyik először nem akart belemenni a kulcslyukba, azután meg, hogy valamiképp mégis belebicsaklott, akkor meg nem akart elfordulni benne; utoljára alig bírta belőle kihúzni a lovag. — Ez nem volt az igazi. — A másik kulcs aztán vígan beletalált a kulcslyukba, el is fordult benne tízszer, tizenháromszor, de a zárt semmiképpen nem nyitotta fel.

A lovag kezdett csendesesen káromkodni.

Az az ördögös asszony odafenn meg úgy nevetett magában, a függöny mögül kidugva félig a fejét.

Belleville lovagnak egyszer aztán úgy rémlett, mintha a nevét hallaná kiabálni, többszörösen. Az üres piac visszhangot is ad rá.

A hang még távolból jött, a kathedrálc felől; de egyre közeledett, s a lovag kivehető a zajból, hogy a közeledő em-

berek a neve mellé még epithetonokat is ragasztanak, amik közül a leghízelgőbb az, hogy „átkozott kujon!”

A közeledő csoport a schaarwache volt, amelyre a ketterhäuschen őrizése volt bízva. Ezek a nagy katasztrófa után maguk is a veszélyben forgó bástya felé rohantak, igen bölcsen ítélve, hogy ott több hasznot tehetnek az alabárdjaikkal, mint ha itt azt az egy szál leányt őrzik, aki úgymint kettős lakat mögött van, s íme hatalmasan segítenek is bennük, hogy a zűrzavart felhasználó császári csapatot a megrongált bástyától visszaverjék. Talán egyéb segítség is érkezett az éjjeli roham megbiúsítására, Löffelholzék ostromdandára el lett úzve, s erre aztán az őrcsapat is visszatérhetett a maga kirendelt posztjára, Wencezlauz vezetése mellett.

A lármahangokból az volt kivehető, hogy a közvélemény egyenesen Belleville lovagot gyanúsítja a lőporos torony felrobbantásával. Hogy meg volt vesztegetve az ellenségtől: máskéülben nem is lehetséges, hogy a császáriak egyszerre ott teremjenek a megrongált bástya előtt, mikor a főhadiszállásuk egy órányi távolban van, s a januári éjszakákat mulatásból senki sem tölti a Luts patak martjai között.

Belleville lovag gondolt erre, mikor azt a bolondot tette; volt rá gondja, hogy az alibijét bebizonyítsa, egész éjjel a felrobbanás percéig együtt kártyázott a kuruc tisztekkal. Arról, hogy tempírozott kanócok is vannak a világon, amik órára kiszámítva gyulladnak el, a filiszterek nem tudnak semmit. Aztán, ha áruló akart volna lenni, nem hordatta volna el nagy részét a lőpornak a groszscherfeldi toronyból a többi kaszamátaboltokba. Itt nem maradt több valami három mázsza lőpornál, meg egypár láda töltött gránát. Elég az is a szép asszonynak a hóbortos kívánságát kielégíteni, de nem a bástyákat ledönteni. Majd megfelel ő magáért.

Amíg a lármázók elvonultak, Belleville tanácsosnak találta behúzni magát a mély kapuboltozat alá. A föld fehér, az ég fekete, ilyenkor vak a künnjáró ember.

Hanem egy bajt nem sejtett meg. Azt, hogy a ketterhäuschenből a friss hóban lépések nyomai vezetnek éppen ahhoz a kapuhoz, ahol ő rejtőzik.

— Hú! Ezer véka sárkánykigyótojás! — üvölte fel Wenczlauz, mikor meglátta az üres kalitkát. — Kirepült a madarunk!

Keresték lámpással, felhánták a szalmát alabárdal, biz az nem volt sehol.

— Nézzétek meg jobban, hátha felmászott a pléhtető alá?

— Biz az se égen, se padláson nincsen.

— Kinyitották az ajtót, elszöktették.

— Úgy van, úgy van. Itt a lányomok! Világos.

— Adjátok ide azt a lámpást.

Wenczlauz kezébe kapta a karikán függő drótos lámpást, s a nyomcsapásra világított vele.

— Egyenesen odavezetnek! Rajta! Utánam! Megkapjuk, ha az ördög vitte is el!

Az pedig ott hallgatta az créklyablakból. Hol megijedt, hol nevetett.

Valami lesz ebből.

De ez még mind az ő szövevényébe illő fonál. Csak szőjétek! Bogozzátok!

— Utánam! Előre! — ordított Wenczlauz, s kivont kardjával veszedelmesen hadonázva vágatott a Thurzó-ház kapuja felé.

Belleville lovag észrevette, hogy a menekülés késő, de nem is volt szokása őrrjáratok előtt megfutamodni. Sokszor a hátukhoz verte ő már azoknak az alabárdjukat otthon Párizsban is. Gavallér nem szokott szaladni.

Mikor látta, hogy a rejteke felé rohannak, a köpönyegét a bal karjára csavarva, s egyenes víkardját jobbábjába markolva, kilépett a kapubolt alól.

— No hát mi kell, te nagy majom? — kiálta a janitorra, vívó toppba csapva magát.

— Ah! Itt van! Ó az! Valósággal a Belleville lovagi

— No hát mit örülsz neki, hogy megkaptad a Belleville lovat?

— Megfogtuk! Rajtakaptuk! Ó tette! Ó lopta el! Most is a kezébe vannak a ketterhäuschen kulcsai! Ott van ni! Kerék van a kulcs fején: a hóhér jelvénye. Le kell őt fegyverezni!

— S azt te fogod megtenni? Te égmczelő! Hát fogd jól azt a kardot!

De már mikor azt a tanácsot adta neki, akkor Wencezlauz kardja hetet kalimpázott a levegőben, s úgy elrepült, hogy rá sem talált többet a hóban.

— Hát ti többiek, hogy adjátok az ócskavasat! — gúnyolódék Belleville lovat, s mint a villám úgy cikázott körös-körül a pallosa, itt egy sisakot ütve le a fejről, ott egy alabárdot ki a kézből. Még kímélte az ellencit, nem szurkált az elevenjeikbe, csak a bivalybőrt pufogatta hatalmas ütéseikkel, azoknak ez is elég volt. Az igaz, hogy csak fogdmegek voltak.

Hanem a verekedés, szitkozódás zajára meg Wencezlauz segélykiabálásaira több oldalról kezdtek odanyomakodni hazaszállingózó fegyveres polgárok, akiknek goromba „schlägerek” (kurta kardok nagy ökölkosárral) voltak a markukban, s megszorították a lovat.

— Gyere rám csak, gyere te: csirizfaló, csomótaszigáló, fonalrágó hukkepak! Mind megeszlek!

S oly vitézül védte a kapualját az egész csoport ellen, hogy csak messziről mertek hozzávagdálni.

A szép asszonymak tetszett ez a jelenet nagyon. Őérette vív-nak. Őtet mulattatják.

Tán egyébre is várt.

A nagy hajcihő közepett egyszerre egy erőteljes parancsoló hang szólalt meg.

— Minő verekedés ez? A piac közepén? Mi az, polgárok!

Egyszerre helyet adott neki minden lélek. Fabriczius volt, a bíró.

A városházától jött ide a lármára. Onnan intézte eddig a város védelmét, az oltást, hidegvérrel. Wencezlauz lárma-kiabálása idehozta.

— Ott van! Megkerítettük! Az áruló! — kiabált Wencezlauz, de csak messziről mutogatva a lámpással a lovag felé.

— Belleville lovag! — szólt, felismerve az alakot Fabriczius, s előlépett a tömeg közül. Neki is kard volt a kezében.

Belleville lovag olyan tempót tett, mint aki kész elfogadni a bíróval is a viadalt.

— Nem lovag! Én a bíró vagyok — szólt Fabriczius, leeresztve a kard hegyét, mire aztán a lovag is leeresztette a kardját. — Mi kocódása van önnek a polgárőrökkel?

— Tudja az ördög! — felelt a lovag dacosan.

Wencezlauz odakiáltott:

— Hiszen ott vannak kezében a ketterhäuschen kulcsai.

— No hát a ketterhäuschen kulcsai! — rikácsolt mérgesen Belleville lovag, s odadobta nekik a lábaikhoz. — Itt van, szedjétek fel.

— Hogy kerültek ezek a kulcsok a kegyelmed kezébe? — kérde Fabriczius elbámulva.

Az a leskelődő hölgy odafenn, lélegzetét visszafojtva várta, hogy mit fog felelni a lovag. Annak bizonyára elég oka van rá, hogy őt elárulja, mikor rájön, hogy mennyire rá lett szedve általa.

Hanem Belleville, bár könnyelmű volt és kalandhős, de minden ízében nemes ember és lovag, s dacosan utasítá vissza a faggatást.

— Az az én gondom, senki másé.

— De az enyim is, lovag úr, én ura és bírója vagyok e városnak.

— Nekem nem az, kegyelmed! — vigye innen a csámpás filiszteusait, vagy pokolra küldök e gynchányat, aki utamat állja. Mi bajok velem?

De most már egyszerre tízen is ordították:

— Megszöktette a ketterhäuschenből a leányt!

Fabriczius haragosan fordult hátra.

— Megszöktette a leányt!

— Igen! Igen! — kiabált Wencezlauz. — Ő robbantotta fel a lóporos tornyot, azért, hogy a zűrzavarban felnyithassa a ketreget, amíg mi valamennyien a tüzet oltjuk és verekedünk. Délben is itt járt lóháton, s védelmezte a leányt, hogy a nép ne bántalmazza.

— Hová tette kegyelmed a leányt? — kiáltá haraggal a bfró.

— Vigyázzon kegyelmed, a kardomba ne szaladjon! Hirtelen kezem van.

— Hová rejtette a leányt?

— Azt nem mondom meg.

Azt is mondhatta volna, hogy nem tud róla semmit, s igaz is lett volna, de így szebb volt.

— Én követelem a törvény nevében, hogy adja elő.

— Én pedig ízekre hagyom magam vágni, s mégsem adom elő.

A hölgy odafenn a tenyerével csókot küldött a lovagnak. Megérdemelte. (Akit ő egyszer meghódított, bolondja marad az neki az utolsó leheletéig!)

— Itt kell a leánynak lenni ebben a házban! — kiálta Fabriczius.

— De ennek a kapuját én őrzöm.

Fabriczius hátrafordult az örökhöz.

— Kerüljete a Bástya utcára, a hátulsó kapun át bemehettek. Fel kell kutatni az egész házat.

Most azután itt volt az idő Juliánának a megrémülésre. Ijedten futott el az erkélyszobából vissza a hálószobáig, ahol a leányt hagyta. Az szépen elaludt a kezében tartott könyvvel, éppen annál a lapnál, ahol a fejedelem szép, méltóságteljes oroslánképe mosolygott.

— Krisztinka! — kiáltá Korponayné. — Ébredj! Kelj az ágyból! Érted jönnek!

A leány ijedten szökött fel altából, s az ágytakaróba burkolta magát.

— Megint vissza akarnak vinni oda!

— Nem, nem, oda nem! Inkább a háztetőről ugrom le!

— Dehogyan ugrasz. Öltözzél gyorsan!

Krisztina a ruháit kereste.

— Hagyd a szoknyát! Más kell neked. Itt a Pelargus ruhái. Éppen rád illenek. Várj kis éhbetlen, majd felöltöztetek!

S nagy gyorsasággal belerázta a leányt a pulideresbe, felhúzta a lábára a sarkantyús sárga csizmát, rágombolta a zsinóros dolmányt, derekára kötötte az övet, ráakasztotta a görbe kardot. Aztán szétfonta a haját, s elszórta a vállán férfias módra, hegyébe nyomta a sastollas süveget, s azzal a tükör felé fordítá a leányt.

— Nézd, milyen helyes legényke lettél!

— Mégis fel fognak ismerni — rebege Krisztina, kinek minden mozdulata elárulá leány voltát.

— Hiszen nem maradsz itt, hanem szököl — monda Juliánna, a Pelargus köpönyegét vállára kapcsolva a nagy ezüstös csattal.

— Merre szökjem? Hová szökjem? — kérde a leány hitledező.

— Ne légy ostoba! Jól tudod — kiálta Juliánna, haragosan dobbantva.

A leány elhallgatott nagyon.

— No, ne tedd az ujjadat a szád elé, elárulod velem, hogy szűz leány vagy.

— Mit csináljak?

— Menekülj, amerre tudsz!

— Hogyan?

— Te tudod az útját, módját. Innen ebből a házból vezet ki a városból a föld alatti út, amin keresztül egy rejtett forrás

vizét a városba nagy messziről bevezetik. Azon keresztül elfuthatsz.

— De ez az atyámnak a titka! A Fabricziusok készítették ezt a föld alatti folyosót; soha senki a család tagjain kívül erről nem tudott semmit. Ez a városunknak a titka.

— Zsodoma és Gomora tüze pusztítsa el az egész várostokat! Érdemelnek ők téled valami kíméletet? Nem odazártak-e a ketrecbe? Télen, csikorgó hidegben, nem odajöttek-e hozzád gúnyolni, szidalmazni? Leköpködtek, megdobáltak, röhögtek rajtad.

— De az atyám!

— Éppen az atyád parancsolta, hogy így tegyenek. Azzal kezdte a bíróságát, amint hazaérkezett. Ő is a titkos alagúton át jött a városba, úgy, hogy még e házban sem vette észre senki. Mikor téged elfogtak a cudarok, azért, hogy tőlem üzenetet vittél, amit másra nem bízhattam, akkor az apád volt az éppen, aki az ítéletet kimondta rád, hogy csukjanak a pellengérkalitkába két napra, két éjszakára, akkor állítsanak törvény elé, adjanak bakó kezébe, kínozzon meg, amíg vallasz, miért jártál kinn, s ha árulásban találnak, üsse le a bakó a fejedet, ha erkölestelenségben, vágja le a hajadat, tegyen tollkoszorút a fejedre, s így seprűzzön ki a városból.

A leány éppen nem volt legényke: sírt.

— No, ne nyafogj most! milliom a lelke; hiszen kard van az oldaladon, tedd a kezed a markolatjára; nem érzed, hogyan melegít? — Ha ők nem állnak egy kisleányra hajtóvadászatot tartani, te ne állj előlük elmenekülni.

A leány mégis tétovázott.

— Hallod! Már benn vannak az udvaron! A hátulsó kapun jöttek be. Nem hallod az apád szavát? Mihelyt a doktort felzavarják, s annak a szállására bejutnak, azonnal itt lesznek. Én a folyosóajtót sem zárhatom be előttük, mert az orvos az este azon keresztül távozott el, s engem halálos

betegesen hagyott itten az ápolónéval, a zárt ajtó ellenem tanúskodnék. Nincs vesztegetni való pillanat!

A leány mégis gondolkozott.

Akkor a füléhez hajolt a hölgy, s valami nevet súgott neki: attól a leány szemei egyszerre felnyíltak.

— Őt újra meglátod. Ő fog ottan várni. . .

A leány most már gyöngén mosolygott, s könnyedén bólintott a fejével.

— Tehát elménekülök.

— Azon az úton.

— Azon. — De te ne jöjj utánam, kis anyácskám. Ne less rám, merre megyek el!

— Jól van. Nem akarom a város titkát tudni. — Csak te magad szabadulj meg. Itt a tolvajlámpás meg ez a kétcsovű pisztoly. Te olyan derék, bátor leány vagy ott, ahol veszedelem van! Szedd össze magadat! Na még ezt a tarsolyt a válladra elemozsinával. Aztán ezt a képeskönyvet is tedd bele. Add át majd az én barátnémnak. Tudod már, kinek? Erről megtudja, hogy én küldelek. És talán egyebet is. Csókolj meg, aztán siess! Már hallom a doktor ajtaját nyikorogni. Megállj még! Kössük batyukba a levetett leányruháidat, ezeket is vidd el magaddal. Nem jó lenne, hogy itt találánának belőle valamit nálam.

Megcsókolták egymást, aztán a leány kezébe vette a tolvajlámpást, s a konyhába vezető ajtón át elmenekült.

És Juliánna annyira meg tudta tagadni asszonyi természetét, hogy nem lesett utána; nem volt kíváncsi nyitjára akadni annak a titoknak, amit csak egy család tud, s amely titok az alapja Lőcse város védképességének.

Ahelyett hirtelen levetkőzött, s lefeküdt az ágyába.

Rendben volt már minden. Jöhettek az inkvizítorok.

Azoknak ugyan elébb egy felakadásuk volt a doktornál. A hátulsó és az első házat összekötő folyosóhoz csak az ő lakosztályán keresztül lehetett eljutni; s a doktornak igen

nagy magyarázat kellett hozzá, amíg megértette, hogy mi járatban vannak azok, akik az ajtaján dörömböznek.

Először nem volt, aki az ajtót kinyissa. Az egyetlen gazdaszszonya, Léni asszony, kölcsön volt adva a szomszéd páciensnek. Ő maga pedig erős transspirációban volt. Mikor aztán Fabriczius hangját felismerte, akkor azt mondta, hogy „mindjárt!”

Ez a „mindjárt” annyit tett, hogy elébb felhúzott magára három rendbeli alsó-felső gúnyát. Tél az idő, s fűtetlen a szoba. Aztán nagy tudománnyal gyertyát gyújtott; a tubákos szelencéből átvette a múlhatatlan reggeli szippanatot, megvárta, míg prűszköl tőle, amitől az agy megtisztul, s csak azután sietett az ajtót felnyitni.

Fabriczius türelmetlenül tört be hozzá.

— No, Fabriczius, hol ég? — kérdezé a doktor.

— Már el is van oltva. Hanem kegyelmed, doktor uram, ugyan jól alhatik, ha csak most ébred föl.

— Ezt teszi nálam a syrupus diacodion, négy csepp belőle az éjjeli italba, s úgy alszik tőle az öregember is, mint a gyermek. Recommendálhatom kegyelmednek.

— Köszönöm, doktor. Most más bajunk van. Látja, mennyi ember jön utánam.

— Tán valakinek betört a feje?

— Biz itt tört be elég fej az éjjel, de azok várhatnak reggelig. Mi itt házmotozást tartunk.

— Házmotozást! Nálam?

— Nem a doktor úrnál, hanem a szomszéd kapitánynénál, akihez nem tudunk más úton bejutni, mint az összekötő folyosón keresztül.

— S mit keresnek kegyelmetek a kapitánynénál, ilyen éjjeli órában?

— A delikvenst a ketterhäuschenből, akit az éjjel megszöktettek.

A doktor még egy szippanatot vett a tubákos pikszisből.

— Assecuralhatom kegyelmedet, főbíró uram, hogy Korponayné úrasszony tegnap este furor daemonicus extaticusba esett; általam kúráltatott, s azóta mély soporban alszik.

— Ej, uram, az ember csalódhatik.

— Az ember igen, de a doktor nem — pattant fel a sértett tudós. — Ha nem hiszik kegyelmetek, ám jöjjenek utánam.

Azzal a mankóit a hóna alá kapva, maga elöl nekiindult az urakat vezetni a folyosón keresztül, a tornácokon végig Korponayné hálószobájába.

Illik? Nem illik? Benyitottak.

Fabriczius maga hozta az égő gyertyát a doktor után.

A hálószobában is égett egy olajmécses, annak a pislogása nem rontja a szendert.

A nagy karszékben aludt az ápolónő, a nyoszolyán pedig az úrasszony. Még az egyik alabástromkarját is a feje fölé emelte, s az ujjai idegesen játszottak, mint az álmodóé.

— Nos! Hát mit mondtam? — szólt triumfáló tekintettel a doktor. — Íme, úgy alszik, ahogy determinálva van. Az állkapocs leereszkedve, a pupillák felfelé fordulva, a lélegzetvétel mély és horkoló, ez a sopor necroadelphos.

— Ez lehet csalódás. Lehet csalás! — szólt kemény hangon Fabriczius.

— Mi—hit? — förmedt fel a tudományok férfja. — Error, vagy dolus? Mikor íme itt a világos indicium. Az üvegcséből hiányzik három labdac. Három pilulae de cynoglossa! Ez species facti! Az én tudományomat akarja kegyelmed dero-gálni!?

— Dehogyan akarom. Én elismerem a kegyelmed medicináinak a virtusait; de nagy kérdés, hogy bevette-e őket valaki?

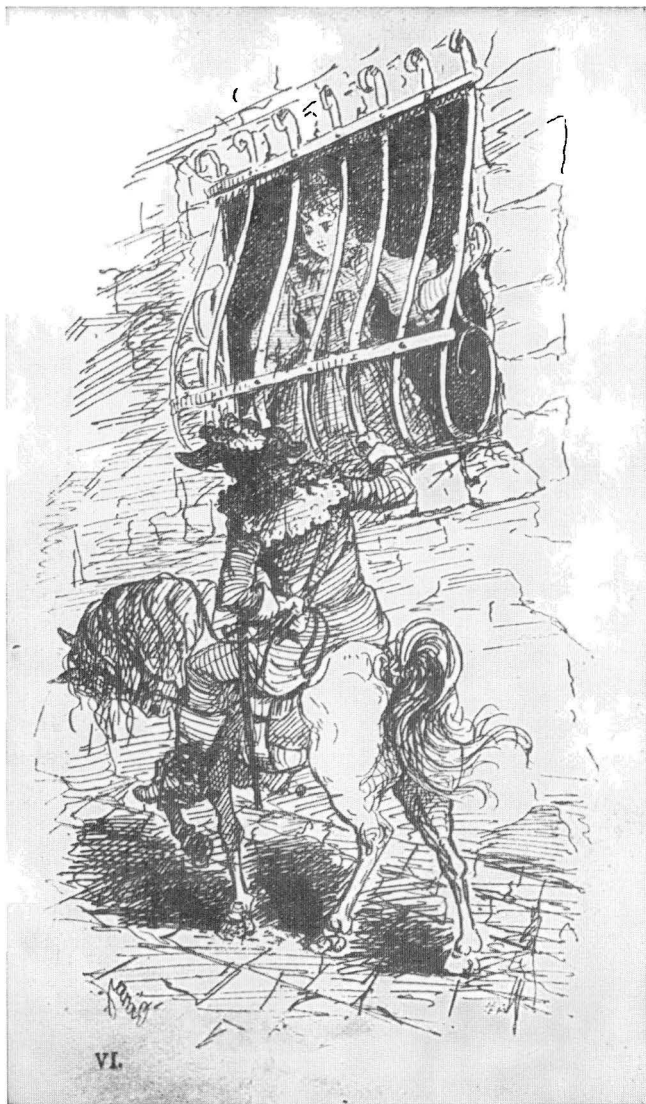
— Hát azt megmondja az ápolónő, aki beadta neki. Itt van! Szóljon!

A doktor maga odatopogott Léni asszonyhoz, s elkezdte őt költögetni. A szelídebb módszerek, holmi csipés, hátba-ütögetés nem látszottak nála foganattal lenni.

Jókai Róza illusztrációja az első kiadásból (1884—85)

IV.

Jókai Róza illusztrációja az első kiadásból (1884—85)

— Nagyon mélyen alszik, ha hozzáfog.

Utoljára egy korsó hideg vizet töltött a nyakába.

Az már használt. Léni asszony fölugrott, olyan mozdulattal, mint aki keresztül akar úszni a vízen, s arra a kérdésre, amit a doktor a fülébe ordított: „Hát, Léni asszony, bevette-e a páciens?” elébb meredt szemmel nézett a gyertyába, aztán álmódadó hangon azt mondta rá: „Nincs itthon a doktor”.

Most még jobban a fülébe kiáltott.

— Bevette-e az asszonyság a három pilulát?

Erre a szóra nagyot hökkent a kérdezett. Rémület látszott az arcvonásain kifejezve. A kezeivel az oldalszebecihez kapott, s aztán azt felelte: „Három peták egy forint!” Ez most azt álmodja, hogy a konyhapénzről számoltatják.

A doktor bosszúsán szorítja össze a fogatlan ajkait, s aztán szétekintve maga körül, amint meglátta Wencezlautz, azt mondá neki:

— Carissime! Menjen csak át kegyelmed Léni asszonnyal a szobámba, és hozzák át az electrica machinát. Kegyelmed studiosus, látott már olyat.

— Hah, csavarni is tudom! — állítá az úrfi.

— No, Léni, itt a gyertya! Menjen kend előre! — parancsolá a doktor, kezébe nyomva a gazdasszonynak az égő gyertyát, amivel az úgy nekiment a Wencezlauz képének, hogy majd a szemét pörkölte ki vele. Annak úgy kellett őt a két karjánál megfogni, és maga előtt tolni, hogy valami almáriomba be ne sétáljon.

Fabriczius azt mondá a doktornak:

— No, hogy a gazdasszonya akkor is alszik kegyelmednek, amikor jár, azt elhiszem, hanem hogy a páciense aludnék, mikor fekszik, abban kételkedem.

— Látni fogja kegyelmed, hogy semmi móddal nem fogjuk őt felkölthetni, mint éppen csak az electrica machinával.

— No, én addig, amíg a doktor úr ezzel vesződik, átkutatom a szobákat.

Azzal Fabriczius a polgárőröket maga mellé véve, rendre járta a szobákat, folyosókat, a ház rejtekeit, amiket csak ő ismert. Sehol még csak nyomát sem találta a gyanúnak.

Még az a körülmény is ellene fordult, hogy a lépcsőgádor vasrács ajtaja belülről volt bezárva, a zárban hagyott kulccsal.

Itt vagy valamennyinek, aki a házban lakik, össze kellett cimborálni a lány megszabadítójával, vagy boszorkánysággal kellett végbemenni.

— Nyissák fel belülről az utcaajtót. El kell nyomni Beleville lovagot.

Ezt parancsolá Fabriczius.

A CSALHATATLAN PANACAEA

Belleville lovag ez idő alatt egyre vitézül védte a fedett állását mind szóval, mind karddal. Oroszláni bátorsága mellett az egész ráröffenet fegyveres csoportnak is ellent tudott állni. Emléket is kaptak tőle már elegendően, amivel hazamehetnek. A rárohanókat meg-megszalasztja; de aztán a helyére megint csak visszatér, nehogy körülfogják, vagy egy másik csoport azalatt megszállja a kapu alját. Végre azonban utoléri a nagy veszedelme; amint Fabriczius parancsára belülről kinyitják a kaput, s hirtelen hátulról köpönyeget vetnek a fejére.

Belleville lovag ugyan még az orozva jött lefegyverezésre sem adja meg magát. A bal kezébe fogott törrel kihásítja a köpönyeget, s kidugva rajta a karját, fél kézzel és kurta dákossal is vitézül ellenthány a vele dulakodóknak, s sok kárt tesz levágott fülekben és betört oldalbordákban; míg utoljára is valamelyik fogdmeg kötelet vet a lábszárai körül, s azzal lerántják a földre és elnyomják, minden ordítózása dacára.

A szomszéd házban volt a kuruc tábornok főhadiszállása, de abban most egy lélek sem volt ez idő szerint, minden ember az ellenség elé sietett.

A diadalmaskodó népség bosszúval ordítá: „Oda kell őt csukni a ketterhäuschenbe! Be a kalitkába!”

Ebben a válságos veszedelemben trombitaharsogás hangzik fel az ókapu felől; fáklyafény támad, nehéz dübörgéshallatszik.

Korponay János érkezett meg!

Nem lett belőle Uriás!

A kuruc kapitány szétverte a lesben álló ellenséget; elhozta a fővezértől küldött élelmiszert és lőport a hegyszoroson keresztül, hiány nélkül; sőt még ahhoz is elég jókor érkezett, hogy a robbanás után rohamot kísérő császári csapatokat lovasságával oldalba kapja, s az ostrom visszaverésében elnyerje az oroszlánrészt. Háromszoros diadallal került vissza a kis kapitány. (Többet tud már az ABC-ből a három első betűnél!)

Az ő lőporos és liszteszsákos szekerei dübörögnek ott végig a széles utcán.

— Utcu, kutya, kurta! — kiált Korponay, mikor a Pfannschmidt-^{*}ház szegletén bekanyarodva, meglátja azt a nagy tomboló tömeget a Thurzó-ház előtt; egy rész még akkor tódult ki a kapun. — Micsoda disznóság van itten!

Azzal sarkantyúba kapva a lovát, odavágtat a lovasaival a legsűrűbb tömeg közé; amikor már éppen kötözni kezdik hátra a kezeit Belleville lovagnak.

— Hát ti infámis rackerek! Amíg én a várostokat védem, azalatt ti az én feleségem szállását ostromoljátok! Én tinettek ennivalót hozok, lőport hozok, ez a köszönet érte? Mit csináltak ott azzal a nemes úrral?

— A francia ez! — kiabálnak a polgárok.

— Micsoda? Belleville lovag! Az én kamerádom! Eresszétek el mindjárt! Mit vétett nektek?

— Elszöktette a leányt a ketterhäuschenből. Ide hozta ebbe a házba! — kiabálnak minden oldalról.

— Jól tette! Derék ember volt érte! Az is az én cselédem volt! Hogy mertétek elfogni? S még azért ilyen ribilliót csinálni! Mikor a sáncok előtt az ellenség, ti meg a város közepén ránk támadtok! Hazahordjátok az irhát ebben a nyomban, azt mondom, mert ha én megeszlek benneteket, medvecukor alakjában támadtok fel az ítélet napján!

* Zsedényi

E kibékítő szavak nem téveszték csillapító hatásukat, a fegyveres polgárság abban az arányban kezdte átengedni a tért a piacon, amelyben azt az előrenyomuló kuruc huszárság elfoglalta; a társzekerek döcögtek ezeknek a nyomában.

Korponay leugrott a nyergéből, hogy összevissza cibált vitéz bajtársával kezét szorongasson.

— *Ventre saint gris! Ces cancre des bourgeois!* Mi történt itt veled bajtárs? — kérdi tőle.

— Velem semmi. De te ugyan jókor jöttél. Én már félóra óta védem a kapudat. A feleségedet azóta odafenn tán már fel is akasztották.

— A feleséget! Akkor gyere velem!

S azzal karon kapva a kedves bajtársát, vitte őt rohanva magával, útközben rátaláltak Belleville elhullott kardjára. Azt is felvette, a kezébe adta a lovagnak.

— Megyünk az asszonyomhoz!

No, ez szép találkozás lesz!

Doktor Cornides ezalatt odafenn minden tudományát kimerítette, hogy az alvó úrasszonyt életre költse, természetesen eredmény nélkül.

Tanúi voltak a sikertelen kísérleteknek többen a házkutatást végzett polgárok közül, akikhez csatlakozott később Fabriczius is.

A bíró, amint Belleville lovagot a drabantjai elnyomták, visszasietett Korponayné hálószobájába, nehogy távollétében az asszonyt valaki, az egyetértő szövetséges társai közül a történetekről értesítse.

Ezalatt Wencezlauz is előkerült a villamos géppel.

Megcsinálták az ember-láncot. A doktor fogta az egyik kezét az alvónak. Platzinger polgár a másikat, a többiek egymásét. Wencezlauz hajtotta az üvegkeréket. A doktor hozzányúlt a jobb kezével az ördögös gép villanysűrítő rézfejéhez; valamennyien mind elordították magukat, olyanformát érezve,

mintha a könyökük sajtó erére kaptak volna egy botütést. Csak az asszonyág nem nyitotta fel a száját.

— Még erősebb elektricitást kell összegyűjteni! — mondá a tudós ezermester, s Wencezlauz úrfi újra hozzáfogott nagy igyekezettel hajtani a gépet, aközben kandi tekintettel pislogva az alvó tündérre, kinek nem volt módja az éji öltöny fodrait helyreigazítani, mik az ébresztési kísérletek alatt félre-csúsztak.

De mielőtt másodszor is megrázhatta volna a doktor a szép alvó tagjait az aprópénzre felváltott mennykövel, berontott az ajtón a hazaérkezett férj, kísérve Belleville lovagtól.

Mikor meglátta ezt a sok hívatlan, szájtató férfit a felesége nyoszolyája körül, magát az asszonyát pedig élettelen heverve a párnáin, csakugyan azt hitte, hogy feleségét tortúrázzák. Hozzá a doktor alakja, a villamos gép s az azt hajtó hóhérlégény.

Éktelen dühbe jött, szétaszította az útjában állókat, s a legjobban keze ügyébe eső Wencezlauz nyakát megragadva ordítá:

— Mit csináltak ti itt? beste lélek fiai!

Doktor Cordines felismerve a kapitányt két mankójára emelkedék, fejét a vállai között csaknem elvesztve, kenetteljes hangon mondá:

— Moderálja magát kegyelmed, kapitány uram. Physicum experimentum produkáltatik, electrica machinával contra soporem artemisialem.

Korponay a doktort félretolta maga elől, Wencezlauzt oda-lökte a villamos gépre, s azzal az ágyhoz rohant; kezeit az alvó feje alá tette, s magához emelte; szemeit, ajkait sorba megcsókolta, nevéről szólítá: „Juliánnám! Juliskám, galambocskám! Én vagyok itt! Ébredj fel!”

És ecce! A gonosz tetanusznak egyszerre végeszakadt. A nyak nem volt megmerevedve többé: szépen meghajlott; a szempillák felnyúltak, az öklök, amik görcsösen szoríták

be a hüvelykujjakat, lágyan széjjelváltak; az ajkak mosolyogtak; szavakat rebegtek.

Még egy repetált experimentum a hitvesi csókokkal, s kábulat végképp elenyészik; az alvó eszméletéhez tér; lát, hall és érez, aztán nagyot sikolt örömeiben, s mind a két karját a hízelgő ébresztő nyaka körül fonja, s visszaadja neki az orvosságot, erősebb dózisban, hevesen lihegve hozzá: „Kedvesem, aranyom, bálványom, édes kis uracskám!”

Doktor Cornides kihúzza a palástja zsebéből a jegyzőkönyvét, s az okuláréján keresztülnézve beleírja ólma hegyével a praxist: „Contra soporem artemisialem: — oscula mariti. — Specificum. — Probatum est.”

— Urak! Úgy hiszem, hogy mi itt ezen a helyen egészen fölösleges emberek vagyunk — monda Belleville lovag.

— Magam is azt tartom — szólt Fabriczius. — A kapitány úrnak ott a helye a felesége mellett. Kendnek, Alauda Wencezlauz a ketterhäuschen mellett a strázsán, amíg föl lesz váltva; a többieknek a maguk őrtornyán; a doktornak az officinájában; nekem a városházán, Belleville lovagnak pedig a börtönben.

Erre a szóra félbeszakítá Korponay a viszontlátás boldog ölelkezését, s sietett a beavatkozását érvényesíteni.

— Protestálok! Bíró uram, Belleville lovag katona. Őflette polgári magisztrátus nem ítél, ő csak katonának adhatja át kardját. Én fogom őt őrizni, és én felelek érte.

— Ám lássa kegyelmed — szólt Fabriczius; elég önuralkodással, hogy semmi arckifejezéssel ne magyarázza szavait. — Mi többiek menjünk: Belleville lovag maradjon!

Belleville is kénytelen volt belenyugodni ez expediensbe; s savanykás képpel adta át kardját Korponaynak.

— De hát csakugyan mit vétettél, pajtás? — kérdezé tőle a kapitány, mikor a többiek eltávoztak.

Belleville lovag félrenézett a hölgy felé, ki térdeit karjaival átfonva, s magát fehér ágyleplével nyakig beburkolva, olyan démoni hamissággal mosolygott feléje.

— Mit vétettem? Azt, hogy nem akadályoztam meg az öregapámat abban, hogy az öreganyámat feleségül vegye; mert már az apámtól is hiba volt a világra jönni, de éntőlem valóságos vétek, nem okulni a példáján, s otthagyni a poklot, hogy aztán nagy kerülővel jussak megint vissza.

— Valami kaland volt! — suttogá Korponay. — Val farceur! Kitelik tőled!

S azzal gyöngén a hátára ütött.

— No gyere, csókolj kezét az asszonyomnak; kívánj neki jó reggelt, s aztán menj át a szobámba, dőlj le az ágyamra és aludjál békével. Én nem háborgatlak.

— Köszönöm.

Belleveille lovag hallhatá, alig tette be maga után az ajtót, a csalfa tündér örömének csattogó hangjait.

Ő pedig aludjék békével.

Pedig hiszen nem a férj vetteté föl a lőporos tornyot.

Ezt a helyzetet csakugyan Belzebub találta fel az elkárhozott extra megkínzására.

TE DEUM LAUDAMUS ET CAETERA

Andrássy István tábornok ezalatt elég dolgot talált a harci feladatokban. Ilyenkor sokat ér egy nyugodt, erélyes vezér, aki a legnagyobb meglepetésben sem veszi el a fejét. Mindenki őtöle várja a parancsot, s minden hibát neki kell helyrehozni. Azért is szerették oly igen a katonái; mert ahol más józan fővel is bakot lő, ott ő kótyagosan is fején találja a szeget. Az egyik kezével az ostromló ellenséget visszaverni, a másikkal a lerontott sáncokat helyrehozatni, a meggyulladt épületeket eloltatni, a gyanúsakat összefogdosztatni, aztán a visszavonuló ellenséget kémszemlével kísértetni: ez mind az ő feladata volt.

A városi polgárcéhek, amint azt látták, hogy a támadó ellenség vissza lett verve, nagy csoportokban tódultak elő, mindenféle ütő, vágó, lövő eszközökkel; hangosan kiáltozva, hogy most már ütni kell a németeket, rajtuk kell hajtani a főhadiszállásukon.

— No, csak lassan azokkal a schieszprügelekkel! — csitítá őket Andrássy; — ugyan bizony jól tették kegyelmetek, hogy idejöttek. Dobják csak el azt a nyársat; aztán fogják a kapát meg a szekercét; aki ács, kőműves, álljon neki a szétdőlt tornyot helyreállítani; aki meg szabó és varga, az menjen haza sarut, mundért varrni, amire nagy szüksége van a katonáknak. De már több gyíklesőt meg taglót ne hordjanak kendtek ide, mert nem tudok tőle mozdulni, a sok elhányt lábhorogba meg mind a magunk lába akad belc. Aztán ne harangozzanak már odabenn olyan kétségbeesetten, hiszen nincs már semmi veszedelem!

Mondták neki, hogy nem is tűzre harangoznak, hanem *Te Deum* laudamus lesz; arra hívogatnak. Azon pedig neki is meg kell jelenni, mert úgy illik.

— Úgy? hát még „Téged Isten dicsérünk” is legyen, azért, hogy egy tornyunk a levegőbe repült? Jól van no. Elmegyek. Úgysem láttam még belülről ezt a híres lőcsei katedrálét. Csak valamivel későbbre tegyék a templomparádét a szokottnál; mert itt még van egy kis dolog. Ezt a szétdőlt fortificatiót újra meg kell erősíteni. Hol van az a Belleville lovag? Ő ért ehhez!

Mikor már nagyon sürgette, hogy hol van Belleville, végre egy, a városból érkező tiszt tudatá vele, hogy a franciát a polgárok elfogták az éjjel, mert árulással gyanúsítják, hogy ő maga robbantotta fel a lőporos tornyot.

— Hát akasszanak fel a polgárok, nem bánom, három más embert az árulásért; de nekem Belleville-re szükségem van; mert nincs több egy genie-tisztemnél. Hozzák ide rögtön.

Értesíték aztán a tábornokot, hogy nagyon nehéz lesz olyan rögtön előhozni Belleville lovagot; mert azt az éjjel hazakerült Korponay kapitány tette fogságra saját szállásán, és ő maga örködik felette.

— No akkor bizonyosan nem lehet hozzáférni! — szolt nevetve Andrassy. — És így várhat egy kissé a fortificatio.

Ugyancsak még az intézkedések közben találta a tábornokot a városi főbírónak, Fabricziusnak a hivatalos levele, melyben felszólítja, hogy a *Te Deum* után rögtön összeülendő mixta deputatiohoz méltóztassék egyenlő számban, mint a városi tanácsosoké, ítélő bírakat kinevezni, amely törvényszék aztán majd ítélni fog Belleville felett.

— No, még ezt a mulatságot is ki kell állni.

Eközben valami nyilallt keresztül a tábornok emlékezetén, ami a nagy zenebona között egészen kiment a fejéből.

Az a veszedelmes *Panteon* ottmaradt kitérve a szobájában.

Ha valaki most oda be talál lépni, szépen végiglapozhatja, s akkor sajtószertű fogalmat fog hazavinni a kuruc vezér jóindulatáról a többi vezérek és a fejedelem iránt.

Elővette az oldalzsebéből a kis összecsukszó tükrét, amit a nyalka kuruc nem hagy el magától, nehogy az egyik bajusza csákkóra, a másik kajlára álljon.

— Csupa korom lett a pofám a puskaportól! Templomba így nem mehetek.

A felügyelést most már rábízhatta Bankós Balázs ezredes kapitányára, maga lovára vetette magát, s hazaügetett a szállására.

A borbélya ott várta már az előszobában, a borotváló eszközökkel.

— De bizony nemcsak kére lesz szükség, hanem ollóra is — mondá a tábornok. — Az éjjel a hajamba esett egy nagy üszök, s egypár fürtöt elégetett belőle. Most az egészet kurtára kell nyírni miatta.

(Égett bizony az a két fürt, de a szép asszony szemének üszkétől.)

És emiatt áldozatul esett az egész szép dúsgazdag hajsátor. E naptól fogva Andrassy tábornok teljes kuruc hadvezéri pompájában is úgy jelenék meg, mint kivétel a többi sörényes, üstökös urak közül, kurtára nyírt hajjal.

Alig, hogy a borbélyát lerázta a nyakáról a tábornok, azonnal sietett a belső szobájába.

Az éjjeli lakoma maradványai még ott heverték a terített asztalon; az eldobott kehely a medvebőrön; egy rózsaszín szalag a kereveten; hanem a keresett arcképes könyv, az nem volt sehol.

— Csak nem vitte tán magával az a bolond tündér?

De talán mégis elvitte, s akkor éppen okos volt. Ha itt hagyja, más is rátalálhat, végig kitanulhatja minden titkát. Ónála pedig jól lesz addig rejtve, míg újra visszakérik.

A tábornok azonban mégsem akart ebben megnyugodni. Egy ilyen hóbort az embernek fejébe kerülhet.

A titkos átjárón keresztül egy perc alatt találkozhatnak Juliánnával, s kérdőre veheti, a könyvet is visszaszerezheti.

Csak hogy annak most itthon van az ura.

Azon is lehet segíteni boszorkányság nélkül.

A tábornok stante pede parancsot írt egész ív papírra, intézvéen azt Korponay János kapitány úrhoz, aki felhívatik, hogy azonnal jelenjen meg raporra a generálisánál.

Elég fegyelmetlenség, sőt büntetésre méltó mulasztás már tőle, hogy nem ide sietett az előljárójához legelőbb is jelentést tenni a rábízott expedíció kimenete felől, hanem hazament a feleségéhez.

Ezért meg is érdemel egy napi árestomot.

A levelet lepecsételte a gyűrűjével, s rögtön elküldé a szomszéd házba az ordinánc által.

Korponay János bizony édesdeden aludt odahaza; két éjjeli álmatlan virrasztás, mindennemű strapácia, gyilkos verekedés, hóban, fagyban folyvást nyeregben ülés után nem is lehet rossz néven venni tőle; hanem az ifjasszony már fenn volt, a haját fésülte; ő nem tette azt a hebecurgyaságot, hogy a hiányzó két tincs miatt az egész haját levágja, hanem olyan szépen elfonta azt a meglevő haja közé, hogy észre nem lehetett venni.

Ő vette át az urát kereső ordinánctól a levelet.

Cseléd még nem volt a háznál.

Megismerte a tábornok írását a címzetzen, s feltörte a pecsétet. Biz ezt megteszik az asszonyok még mai nap is, hogy a férjjeik levelét elolvassák.

Aztán mikor végigolvasta a parancsot, fogta az író tollat, s ráírta a következő indorsátát:

„Egy Korponay János nevű kapitány a házban nem találtatik. Hanem van itten egy Korponay János nevű főstrázsameszter aki is pedig legfelsőbb engedelem nélkül való eltávozás miatt

egy huszonnégyszáz órai házi árestomra van ítélve, s annál fogva tábornok uram őkegyelméhez nem mehet.

Datum ut supra.”

Aláírva:

„Regina Tua!”

Akkor aztán ugyanazt a levelet megforgatta, újra összehajtotta, lepecsételte, az üresen maradt oldalára ráírta Andrásy István nevét és titulusait, kiadta a paksamétát az ordnánának, s aztán visszaült az állótükre elé, a haját mesterséges tekercesekbe fonogatni.

Az egyik szobában szép csendesen horkolt Korponay, a másikban nyugtalanul csikorogtak a cipői a fel s alá járkáló Belleville lovagnak, a tükör háta mögött a rejtek ajtón túl pedig mérges székdobálás, ajtócsapkodás hangzott.

A szép tündér háromszor is újraigazította a kontyát.

Mikor Andrásy tábornok visszakapta a saját levelét, azzal a kategorikus válasszal, az első fúriában nagyon dúlt-fúlt, hanem aztán meggondolta a dolgot, s egyet borzolt a kurta hajában az öt körmével.

— Biz abban igaza van a szép asszonynak, hogy kapitány uram megérdemelte a főstrázsamasteri előléptetést; nem in utroque puncto ugyan; de ő maga rászolgált, mert a convoit elhozta szerencsésen. S a szép asszony, úgy látszik, hogy nem akar kontózni.

Megint harangozni kezdtek. Az még hagyján, hanem aztán meg a dobveréshez fogtak kiinn a piacon, üstfenekűvel és kétfenekűvel, s utoljára nagy ágyúzás lett a vége.

— De hát mi az Isten csodája van odakinn! — kiáltott ki Andrásy az előszobájába, ahol segédtszjei voltak. *(A ködiől nem lehetett látni.)*

A legfiatalabb hadnagy volt ott, a kis Serédy Lőrinc, ki igen bizalmas viszonyban állt a tábornokhoz, szegről-végről sógorok is voltak.

— Nincs se török, se német a hátunkon, kegyelmes uram, csak a polgárőrség masírozik fel a templom elé a Te Deumra, s a bástyákon a maguk ágyúiból victoriát lönek a *talpasok*.

— Ugyan mit vesztegetik a puskaport! Most robbant fel löporostornyunk.

— Hozott helyette Korponay kapitány uram eleget.

— Majornak tiszteld, öcsém, mától fogva.

— Hát akkor a felesége is avandzsírozni fog, ugye, kegyelmes uram? Eddig csak királyné volt, eztán már istenasszony lesz.

— Bomolj meg! Ha a deputáció jön, vezesd be hozzám.

— Itt *bertáfolnak* azok már régen a pitvarban.

A templomi ünnepélyen való megjelenésre előkelő patríciusok küldöttsége szokta meghívni a parancsoló tábornokot. Azokra várt Andrásy István, vagy megfordítva: azok őrá.

Alauda uram volt a küldöttség szónoka. Deákul perorált, amire Andrásy is hasonló idiómában felelt, s együtt megindulának a főtemplom felé. A hó szépen el volt seperve már a tábornok kapujától egész a templomig; a kuruc vitézek mindamellet is felhúzták a sárga csizmáik fölé a török bagaria papucsot, aminek hátul a sarkán hasadéka volt a sarkantyú számára. (Ez volt a kalucsni ősapja. Lőcsén niederschuh-nak hitták.)

Két oldalt a piacon végig, puskáját kézben tartó polgárőrség képezett sorfalat; s benn a templomban csak akkor kezdtek az orgonaszót, mikor a tábornok fényes kíséretével együtt megérkezett.

A szenátorok padja már tele volt patríciusokkal; csak a két deputátus hiányzott belőle: azok mind felálltak, s velük együtt az egész gyülekezet, az orgonaszóra.

— Ugyan kérem, üljenek le kegyelmeitek! — inte kegyteljesen a tábornok. — Alauda uram aztán bizalmas sűgással értesíté, hogy ez a felállás azért történik, hogy az istenséget invocáló éneket így szokták végigzengeni a protestánsok. A pápiszták ellenben letérdepelnek ima közben. A tábornok

úrnak tessék leülni, az első sor pad az ő számára van fenntartva. A templomi rend pedig az volt, hogy az első padosztályokban ültek a férfiak, s azoknak háta mögött az asszonyok. Nem volt mód a kacsingatásra.

Andrássyt nem érdekelte az egész szertartás, nem azért jött ő ide, hogy énekeljen.

— Szép templom! — mondá körültekintve. — Ez az a híres Mátyás király oltára? Gyönyörű egy munka!

S nem várta, hogy meginvitálják, odament az oltárhoz. Aközben el kellett haladnia a lelkész padja előtt. Zabcycer uram már ott ült egész ornátusában. „Jó reggelt, reverendissime”, köszönté őt a tábormok, kezét nyújtva neki. „Hát nem ijedt meg az éjjel nagyon a tisztelendő asszony?” s megrázta a kezét a papnak katonásan.

Aztán fellépkedett az oltár zsámolyfokain.

A nagyszerű oltár, mely ritkítja párját széles e Magyarországon, már negyven év óta be volt zárva, csak a külső táblái voltak szemlélhetőek, azokat is remekül faragott szobrok ékesítik, s a sanctuarium előtt az utolsó vacsora csoportozata látható, zománcfestésű faragott alakokkal; a mű figyelemre érdemes alkotás.

Andrássy műértő szemmel vizsgálta meg apróra az oltárt, magyarázatokot véve Alauda uramtól azoknak művészi létrehozói felől.

— Mondják, hogy a belsejében Cranach Lukácstól festett passió-képek vannak. Szeretném őket látni.

Egy ilyen kívánság — parancsolat. Alauda uram inte az egyházfinak, s a dugaszban tartott kulcsokkal felnyitattá az oltár tábláit. A triptika hármass osztálya csakugyan remekműveket tartalmaz, amiket érdemes megnézni; aközben erős vita támad Andrássy és Alauda között fennhangon azon vitás kérdés fölött, hogy ezeket a képeket Cranach Lukács festette-e, vagy Dürer Albrecht? Úgy lármáznak, mintha csak valami múzeumban volnának; azt nem is említve, hogy az oltár

felnyitása isteni tisztelet alatt mily nagy megbotránkozást okoz minden igaz lutheránus kebelnek.

— És ez valósággal Mátyás király ajándéka? — kérde Andrásy.

— Igen; ő adományozta ezt Beatrix hercegnővel való házassága örömemlékére. A nagy király sokszor ájtatoskodott ez egyházban: bizonyságul itt van a templomi széke, a hátfalába vésett címerével. (Ezt egyébiránt Alauda uram rosszul tudta, mert a főoltár 1315-ben készült, s akkor még se Corvin, se Cranach, se Dürer nem éltek.)

Most éppen a pap ült a királyemlékű székben.

Andrásyt ez a körülmény nem akadályozta, hogy odamenjen a kísértőivel együtt, s ott a papnak a feje fölül olvassa le a gót betűket, amik az emléket magyarázzák. Utoljára kivette a papnak a kezéből a bibliát, amelynek a tábláján felismerte a brandenburgi címert, s lett abból aztán nagy archeológiai disputa, hogy ki adta, miért adta azt a löcsei eklézsiának, a pap alig tudta a sok kézből visszaimádkozni a bibliáját. Pedig már szüksége volt rá, mert az ének az utolsó allelujánál járt, s neki fel kellett menni a katedrába prédikálni.

Ámde ez a katedra is művészileg nevezetes díszmű. A dúsgazdag Kramerius Antal adománya. Olyan magas, mint a templom boltozata: legalul ül alatta a kétszarvú, törvényhozó Mózes a törvénytáblákkal, ki az egészet a fején emelni látszik; onnan a katedra rostrumából pedig egyik oszlopdicsőde a másik fölé emelkedik, mind megrakva szentek, apostolok és királyok szobraival, középen a Megváltó a világalmával kezében, legfelyül Keresztelő Szent János a zászlóval. — Ezt Andrásy mind apróra megmagyaráztatta magának. Zabeyer tiszteendő úr textusa Sanakerib királyról szólt; de abból ő maga sem hallott egy szót sem; az urak odalenn a katedra alatt olyan fennhangon magyarázták egymásnak: hogy ez itt Józsué; az meg ott Jákob, az angyallal csipőficamodásig birkózó, hogy a gyülekezet utoljára azt sem tudta, ki prédikál itt voltaképpen?

Hála legyen a Mindenhatónak — sóhajtának fel a kegyes szívek, mikor végre odább vitte őket az... bizony majd megmondtuk, hogy ki.

Továbbmentek a tiszt urak a templomfalba beépített nevezetes műemlékeket sorra élvezni. Ott, ha lármáztak is, elnyelte a boltozat és oszlopcsarnok. Zabeyer tisztelendő úr végre hozzájuthatott, hogy az istentelen asszíriai császár ellen az egek haragját leidézze.

Már hozta a Jeruzsálem-ostromló pogányok ellen a mennybeli segítséget, amidőn egyszerre a prédikáció közepén megszólalt az orgona, egész hívatlanul, s akkor is nem valami mennybeli himnusszal, hanem egy egész profán dalgak a melódijával szakítá félbe a kegyes szónoklatot. Az urak most azt a pompás orgonát bámulni jártak odafenn a kórusban, s valamelyiküknek kedve támadt kipróbálni, hogy milyen a hangja?

Jó szerencse, hogy a Thurzók és Zápolyák síremlékei a magyar főurak figyelmét más oldalra vonták, s a heraldikának tág tere megnyílván, az egész nemes csoport egyik zugból a másikba dugta össze a fejét, magyarázgatva a Görgeyek fanyűvő vademberét, a Csákyak szaracénfejét, a jezsuiták napját és liliomát, a karthausiak egyszarvúját és a T. H. S. betűit, a minoriták átlukasztott kezeit, a Révayak rózsakedvelő farkasát, a Reichenburgok özönvíz előtti mammutjait, a Máriássyak hármass halmon álló páncélos lovagját, a Lánghok öntéppő pelikánját, akik mind e templom falai közt várják az ítéletre hívó angyal trombitáját. Egész panteon van itten, a magyar és német nemesség márvány emléklapjaiból összehordva.

Ezalatt bőséges ideje van Ezekkiásnak megalkudni Zebaottal az asszírusok bőrére. Éppen a szerződésre paroláznak, mikor a nemes urak csoportja ismét visszakérül a katedra elé.

De még ott is van az átelleni középoszlopba róva egy megtekintésre méltó nevezetesség. Egy márvány dombormű, sarkáig érő zsinóros talárba öltözött, hosszú szakállú férfi alakot

ábrázoló; mely szoborműben az a legkülönösebb, hogy a férfi alak palástjának redői közül két kis gyermekfigura kapaszkodik elő, az egyik meztelen; a szobormű körirata kezdődik e szavakkal: „Miserrimus peccator” (legnyomorultabb vétkező).

— Ez Thurzó püspöknek az alakja — magyarázza Alauda uram a kuruc uraságoknak; — ez rajta a püspöki ornátus. Az a két kis pulya, aki a palástjába búvik, jelenti ama gyermekeket, akiknek a nyitrai püspök atyjukká lett; *megnyervén hozzá a pápa különös engedélyét*. Ezért nevezi ő magát: miserrimus peccatornak. Indignus servus Domini (Méltatlan szolgája az úrnak).

— Él még ez a jó pápa? — kérdé Andrassy István.

— Nem él biz az — felel Alauda uram, felfogva a kérdés fullánkját. — Egyébiránt a nyitrai püspökség sem jár többé ezzel a beneficiummal.

— Mindazonáltal, kegyelmes uram — szólal meg Andrassy háta mögött a Serédy fiú —, nagyon nagy palástra leszen szükség a mi epitaphiumunkon.

Amire olyan általános nevetés támad az egész társaságban, hogy az még a száznyolcezer asszíriainak a halálordítását is elnyomja, akiket a Malach-Hamoves angyal, Ezekiás kívánátára, Jeruzsálem falai alatt egy éjszaka lesakterozott.

Szerencsére vége is volt ezzel a szép prédikációnak.

Az imádság alatt Alauda uram félrecsalta a kurucokat a bélpoklosok kápolnájába, hogy ott megmutogassa nekik a hajdani leprosusok kelyhét, s más egyéb relikviákat.

Így a tisztelendő úr legalább háborítatlanul énekelhette a bezáró áldásmondatot:

„Der Herr segne euch, und behüte euch!”

— Szeretném ezt az Alaudát darabokra tépni — mondá egy fiatal patrícus egy öreg szenátornak, a templomból kijövet. — Mi ütött hozzá egyszerre, hogy olyan nagy archeológ lett, s folyvást zavarta a magyarázgatásával a lelkész úr szép prédikációját.

— Higgye el kegyelmed — mondá rá az öreg —, hogy ez kicsinált praktika volt tőle. A mai nap nagy lelkesülését akarta vele megrontani Alauda uram. Ismerem én már az ő nagy praktikáját!

A templomajtóban üdvözlé a kilépő kuruc főtiszteket Fabriczius.

— Kegyelmes, méltóságos és tekintetes uraim: a tanácsterem nyitva. Azonnal összeülhetünk.

— Hát még mi lesz?

— A vegyes törvényszék ül össze, az éjjeli áruulás fölött ítéletet hozni.

— Hát ma már ne is ebédeljen az ember? — pattogott a tábormok.

— Ítéletet éhgyomorral szokás hozni — felelt rá nagy nyugalommal Fabriczius.

A VALHALLA ÉS A VEGYES TÖRVÉNYSZÉK

Andrássy István azt olvasta le a szenátor urak arcáról, hogy ezek most azt mondják magukban: „Hej, ez a kocsmagenerális, mindig csak az evésre gondol!”

— No hát megálljatok, majd megtanítalak én benneteket, éhkoppot nyelni kurucosan — gondolta magában vissza.

Amint a külső cinterem rácsajtájához értek, megállt, s visszafordulva Alauda uramhoz, azt kérdezé:

— Nini! Mondja csak meg kegyelmed, miért diktálta be a tanács a Czelder Orbán által küldött föltételek közé azt is, hogy a császáriak a főnemes polgárok temetkezési jogát a főtemplom körül meg ne csorbítsák? Ezt nekem meg kell értenem, hogy ez komoly kívánság-e, amihez ragaszkodnunk kell, vagy pedig csak olyan hajóteher forma, amit ki lehet dobni, hogy a többit megmentsük.

(— Jaj nekünk! — dörmögé a kis Serédy. — A generális kövekre éhezett. Ma márvánnyal traktálnak meg bennünket.)

Andrássynak pedig föltett szándéka volt húzni-halasztani az időt a Belleville lovag fölött tartandó törvényszék dolgában minél későbbre. A kor szokása szerint gyertyagyújtás után nem lehet ítéletet kimondani. És neki okvetlenül beszélni kellett előbb Korponaynéval, mielőtt ez a fatalis casus elucubrál. Ki tudja, mik sülnék ki belőle.

Ennélfogva, amint a cimiteriumba bevezetteté magát, ott egyszerre olyan szenvedélyes sculptor, theolog és archeolog lett, hogy csodálni kellett a nagy tudományát.

A lőcseikathedrálét akkoriban erős, magas kőfal vette körül, s ez a kerítés sűrűn tele volt rakva az egykoron hírt, nevet, érdemeket szerzett néhai nemes és polgár urak köemlékeivel. Azok között igen sok művészi beccsel bírt. A mindenféle színű márványkoloncok domborművei a szentírás kiváló jeleneteit örökíték meg, remekül vésett csoportokban. Ezeket mind hazai, lőcsei szobrászok faragták, akiknek nagymestere volt Urbanovics Márton. (Ennek a szobra is ott állt, tanítványaitól kifaragva, a templomoldalban; szép magyar bajuszos, szakállas férfi, kezében a szobrászvésvével.)

Alauda uram pedig mintha csak elérte volna Andrásy titkos gondolatját, olyan szépen el tudta magyarázgatni a kuruc uraságoknak, kinek a remekműve ez a Krisztus születése a Girschner-sírtáblán? Ki csinálta a Gruff család feltámadási csoportművét? Miért választotta a Hirscher család síremlékeül a Gecsemáné-kerti elfogatást? Mit jelképez a Buchwaldok Jákob lajtorjája. A pestisgyógyító Jézus ábrázolata a Zabeyerek márványlapján az ősapa önfeláldozását örökíti meg, ki a feketehalál idején a kórházat alapítá, s maga is buzgóságának lett az áldozatja. A köemlékek között van egy fából készült is, kővé vált fából, amit a föld alul ástak ki, ez a Gornoviczer családé, s a kép a föltámadást ábrázolja: az anyagja maga is a föltámadás jelképe. A Täufelek emléke Krisztus csodatetteit örökíti meg; a Rompauereké a Megváltó utolsó kínos éjszakáját az Olajfák hegyén; a Heim család sírköve különös művészi tökélyvel Lázár életre költését választá témának; a Ros család az Idvezítő sírba letételét, míg a Schwab család ellenben mennybemenetelét, amely műben az a legnevezetesebb, hogy a földön maradt, elbámuló népek, mind csupa magyar mentés, sarkantyús csizmás, bajuszos, hosszú hajú férfiakkak, s főként, gereztnás asszonyoknak vannak ábrázolva.

Ilyen művészi emléktáblákkal van körülvéve az egész templom. Ez a halottak fényűzése. Ide bejutni valaha, ez a nagyravágása minden igaz nemesnek. Ide pedig csak érdemek

vezetnek. Azért olyan féltékeny Lőcse városa erre a körülkerített térre. Ez az ő panteona, valhallája, kővé vált dicsősége. Inkább az aranyát, ezüstjét, inkább a kenyerét engedné magától elvételni, semhogy a sírköveit!

A kuruc tiszturak azonban egész életükre jóllaktak epitaphiumokkal.

Ellenben egy jó óra el lett tarisznyázva a napból.

Fabriczius már a városház csarnoka alatt várta a cinteremből visszatérő urakat.

Útközben több polgár szólította meg Alauda uramat; azon a lőcsei nyelven beszéltek, amit csak ők értenek meg egymás között.

Alauda uram úgy tett, mint a csínyt tett gyermekek szoktak, hogy mikor érzi a pirongatást, más diskurzushoz kezd; nehogy Fabriczius lehordja a temporizálásért, megelőzte a szóval.

— A kocsmárosok esedeznek alásson, hogy a mai örömnapon engedtessek meg nekik a csapszékeiket a hora canonicán túl is nyitva tartani. Hadd mulasson a polgárság.

— Miattam mulathat, csak a kedve ne hiányozzék hozzá — monda Fabriczius egész maláciával, azonban a szája szegletében ott leskelődött egy kis malícia.

Alauda uram el nem hagyta magától vétetni azt a szerencsét, hogy egy ilyen népszerű izenetet saját maga ne vigyen meg a piacon összeröfönt kocsmároscéhnek, amiért is nagy vivátot kapott. S egy pillanat alatt megtelt a piac hevenyészett sátorokkal, lacikonyha, palacsintasütő bodé, mézeskalácsos szárnyék, seres szín sorakozott egymás mellé. S ahol evők-ivók vannak, ott hamar megterem a muzsikus is; olyan kurjongatás, trombitálás keveredett, hogy majd felvette a törvényszéket odafenn a tanácsteremben.

Fabriczius úgy tett, mint aki nem hall semmit. Alauda uram pedig olyan szelíd képet csinált, mint aki ártatlan benne. Fabriczius egy cédulát adott át a városi kikiáltónak, mire az

kiment a teremből, s az őrszobából előszólítva a dobost, lement a piacra a nép közé, s elkezdett doboltatni.

Ha Alauda uram trombitáltat, Fabriczius uram doboltat hozzá.

A kikiáltó a dobszó után harsány hangon olvas fel valamit a kezébe adott papírról.

Ez a valami pedig így hangzik:

— Becsületes polgárok!

Tudomására esvén a főbírónak, hogy a császári generális, Löffelholtz, a múlt éjjel, a zűrzavart felhasználva, a Königsbergen sáncokat hányatott, s azokban egy bombavető batteriát és egyéb árkolájt állíttatott fel, ahonnan holnap reggel városunkat nehéz bombákkal és tüzes golyóbisokkal kezdi el lövetni; annál fogva a veszedelem kikerülése végett elrendeli és megparancsolja a főbíró uram a polgároknak, hogy holnap reggel azonnal mindannyian a házaik tetejét leszedjék, hogy az ellenség tüzes golyói azokat fel ne gyűjthassák. Aki a parancsolatnak nem engedelmeskedik, annak a háza teteje a maga költségére a katonaság által fog leszedetni. Isten oltalmazza a mi városunkat!

Azzal továbbment a kikiáltó, s a másik utca szegletén kezdé újra a doboltatást.

De úgy elment a mulatozó kedve erre a hirdetésre a polgárságnak, hogy egybe megszűnt minden muzsikaszó és örömujjongás, a sátorok kiürültek, az emberek hazatakarodtak, a lacikonyhák, sütőgörék mind eltűntek a piacról, olyan csendes, józan állapot állt be az egész városban minden utcán és piacon, mint a délelőtti harangszó után vasárnap.

Mikor Fabriczius azt parancsolja, hogy le kell szedni a házokról a födeleket, akkor minden ember tudhatja, hogy ez több a kettőnél.

A nap éppen besütött az ablakon, mikor Korponay János felébredt édes álmából.

— Ejnye bizony már hajnal is van! — kiáltá, katonás gyorsasággal felszökve.

— Hajnal bizony, rubintom! — mondá neki a menyecske; — csakhogy esthajnal: déleesti négy órára jár az idő.

— Miért nem költöttél fel hamarább? — zsémbelt a férj.

— Mikor oly édesdeden láttalak aludni. Rászolgáltál erre a kis pihenésre. Aztán költöttelek én egypárszor; de még mélyebben aludtál utána.

— Hogyan költöttél?

— Megcsókoltam a szemedet, s a füledbe súgtam, hogy „galambocskám!”

— Nyakon kellett volna öntened egy pohár vízzel! Mit mond a generális, hogy mégsem mentem hozzá raportra?

— Biz az galambom már egypárszor küldött ide ordináncot holmi parancsolattal; de én először azt izentem neki vissza, hogy otthon parancsoljon őkegyelme.

— No, no! Azt nem jól tetted.

— Most utóbbat pedig azzal zakatolnak az ajtón, hogy eredj mindjárt fel a városházára; ott törvényszék van; már együtt ülnek, s vidd magaddal Belleville lovagot is.

— Én? Belleville lovagot? Hát „avagy őrizője vagyok én az én atyámfiaának?”

— Bizony őrizője vagy, sasocskám, hiszen te magad tetted őt fogságra a saját szobádba: a kardját is elvetted, ott van a magadé mellett.

— Hát nem álmotam én ezt a bolond históriát? No nézd: most szentül abban voltam, hogy álom volt az egész. De milyen bolond álom! Hát akkor még talán az is igaz volt, hogy itt ezen a helyen állt egy pokoli machina, s azzal téged egy csomó veszett ember tortúrázott a szemem láttára.

— Ha láttad, hát nem volt álom. Én nem láttam, nem éreztem.

— De hát mi baja volt a schlaraffok népének Belleville lovaggal meg teveled?

— Hát azt én hogy tudnám, füles bagolykám, mikor úgy aludtam, mint a kifejt tej, amíg te föl nem kelttéél: ha

meg nem jössz, tán egészen odaát maradok a másvilágon.

— No ez cifra történet. Hát Belleville fenn van-e már? Juliánna szemérmes elpirulással fordítá félre az arcát.

— Hogy kérdezheted ezt tőlem? Az én szobámba idegen férfi csak be nem lép, sem én nem leszködöm az ajtaján.

Korponay János bocsánatot kért ezért a gondatlanságból elkövetett gorombaságért egy alázatos kézcsókban, s a párbeszéd alatt hirtelen belerugdalta magát a feszes magyar ruhákba.

— Hát a kis pulyánk hol van? — kérdé egyszer széttéekintve.

— Az ott hált Pelargussal.

(Hiszen igaz).

— Hol van ugyan?

— Ott kinn sétálnak Pelargussal.

(Ez is igaz.)

Korponay felcsatolta a farkasbőr kacagányát, fejébe nyomta süvegét, s búcsút véve az asszonyától átsietett a szobájába Belleville lovaghoz.

— Hát hogy vagy? — kérdé tőle.

— Mint a kutya a kútban.

— No ne búsulj! Majd kirántalak én!

— Azon imádkozz, hogy én ne rántsalak be téged!

— A törvényszék elé hínak bennünket. Nem tudom, mivel vádolhatnak; de tűzbe teszem érte a kezemet, hogy ártatlan vagy.

Az előtornácban azonban már ott várt az ezredporkoláb, megfelelő segédszeméllyel: bilincseket szándékozott rakni a lovag kezére, lábára.

Korponay tiltakozott e meggyalázás ellen.

— Belleville lovag az én foglyom! Becsületszavával van hozzám kötve; ami erősebb minden láncnál. Ha békót akarnak a kezére verni, csatolják annak a másik karperecét az én kezemhez: mert mi fegyvertársak vagyunk.

A porkoláb azt tartotta, hogy az okosabb enged, s hagyta a kuruc tisztet a francia lovaggal karöltve menni a városházáig; ahol már sok szájtató volt a piacon összegyülekezve abból a fajta népből, amelyiknek nincs leszedni való házteteje. Amint meglátták Belleville lovagot, elkezdtek fennhangon szidalmazni.

— Hallgatsz, csiszlik! — kiálta Korponay, lekapva az öve kapcsáról a tollas buzogányát, s megfenyegetve azzal a zúgó csőcseléket. — Vagy kifordítom a bőrödöt, s dudát csinállok belőle!

Elhitték neki, hogy képes volna rá, s engedték békén felvonulni foglyával együtt a városház lépcsőin.

Az urak mind a zöld asztal mellett ültek már; egyik oldalon a szenátorok ónémet palástjaikban, másikon a kuruc tisztok, rangfokozat szerint; legalul a legifjabb zászlótartó, a kis Serédy; az asztalfőn a két elnök, Andrásy és Fabriczius.

S az elnöki szék háta mögött ki volt tárva a kettős ajtó, melyen keresztül a szomszéd szobába lehetett látni. Az volt a kínzókamra.

Az alkonyodó nap besütött az ablakokon, szembevilágítva a tarkabarka kuruc vezéreket, s szikrákat szórva azoknak a mellcsatjain, ökölnyi medáljain, míg a fekete patrícus alakokat még sötétebben hagyta.

A benyílóba nem sütött be a nap; hanem ott is adott elég világosságot a tüzes katlan, amiben egy hóhérlegény fújtatóval szította a tüzet, a veres fény a nagyszakállú hóhér skarlátba öltözött alakját igen szépen megvilágította, s a mindenféle kínzószerszámokat is gyönyörködésrevalókká tette.

Ilyen előkészülettel várták a két lovagot.

Mikor belépett a terembe Korponay, igen jól és helyesen ki volt nála fundálva, hogy ad captandam benevolentiam, ő fogja kezdeni a szót, minekelőtte kérdeznének valamit tőle, azzal az értesítéssel, amit így is első kötelessége (lett volna már ezelőtt tizenkét órával) a fővezérnek előadni. Majd azután

ha megtudják, hogy minő hőstetteket követett ő el, mennyi élelmiszert és lőport hozott be az ostromolt városba, mindjárt engedékenyebb hangulat fog uralkodni a törvényszékben.

Azért is, az asztal végén megállva, s katonásan üdvözölve, e szókkal kezdé jelentését.

— Nagyméltóságú generális uram, tekintetes törvényszék, jelentem alássan, hogy mind megvan a puskapor.

Erre a szóra az impertinens kis Serédy meg nem állhatta, hogy el ne nevesse magát, s amint egy elkezdte, mint a futótűz terjedt az egyszerre végig a kuruc tisztek során, azokról elragadt a szenátorokra, általános habota lett belőle, még a hóhér odabenn a kínteremben is úgy kacagott, hogy csak úgy világitott a két fogsora a sötétből elő.

— Mi a mennydörgő mennykőt nevetnek azon, amit mondok? — szólt szétbámulva Korponay.

Azon még jobban nevettek.

Csak Fabriczius ráncolta le haragosan a homlokát, s Andrássy tudta türtőztetni magát. Komolyan inte a kezével békét és csendet.

— Vitéz főstrázsamester uram! — szólt oda Korponaynak; — ha már most jut kegyelmed hozzá, hogy riportját előadja, hát kezdje az elején és ne a végén, s intézze el hamarosan.

Korponay hát elkezdte ott, ahol az ókapun kiindult a lovascsapatjával.

— Jaj! Ne kezdje kegyelmed a Noé bárkájánál! — kiáltá bele Fabriczius türelmetlenül.

Ezen meg Korponay jött haragba.

— No de ahhoz meg már én értek, hogy hogyan kell riportot csinálni! Kegyelmed, bíró uram, ért az aktáihoz.

— Jól van, jól no! Én nem értek semmihez. Mondja kegyelmed tetszése szerint.

— No hát! Sűrű ködben érkeztünk el az ellenség táborán szerencsésen keresztül vergődve, Dunajechez.

— Jézus Mária! Már meg Dunajecig megyünk!

— No igen! Kegyelmed odáig hozta el Lengyelországból a fejedelem küldötte convoit; nekem kellett azt ide bekísérnem. Odáig könnyű munka volt az. A hanák lovát csak el kell eresztetni, magától is elmegy az az úton; nem kell neki városbíró vezetőnek; de azután, erdőkön, hegyszakadékokon keresztül tovább hozni a társzekereket, a hordókat lepakolni, szánon leeregetni meg felhúzogatni; az ellenséggel vak csatát kezdeni, hogy a figyelme másfelé vonassék; ahol meg nagy erő áll ellent, vitézül közberontani; aztán a legjobb viadalból okosan megretirálni; ide nem szenátorbölcsetség kell, bíró uram!

— Jól van, adja elő kegyelmed, hogyan történt? — biztatá a tábornok a tüzeskedőt.

Korponay aztán elmondott hegyiről tövire mindent nagy akkurátussággal, s ha valamit a részleteknél kifelejtett volna, segítségére jött az emlékezetének a tábornok: így azután olyan szépen kidolgozták ketten a dunajeci hőskölteményt, hogy csak Pelargus kellett még hozzá, aki versekbe szedje, s kész az új Odisszea.

(— Így majd csak kihúzzuk Isten kegyelméből gyertyagyújtásig! — dörmögé félhalkan Fabriczius.)

— Hát hiszen az inkvizíciót gyertyavilágnál is meg lehet tartani — veté oda az elnöktárs válaszul.

— Igen! de a tanúkat nem lehet meghitelteni, ha már bort ittak.

— Jaj, ha itt az a törvény, akkor az én kurucaimat soha sem lehet megesküdtetni.

— Szabad lesz talán tán immár az inquisitushoz intézнем a kérdéseimet?

— Méltóztassék. Átadom a szót.

— Belleville lovag! Álljon elő! Nevét kérem.

A lovag odaállt dacosan az asztal végéhez, egyik kezét a csipőjére, a másikat Pobszt szenátor széktámlájára téve.

— Nevem Arthur, Guzman, Dieudonné de Belleville du Près chevalier de Haut Marne, et Montcarlier.

- Kérem: hagyjon valamit a testvéreinek is!
- Címem: őfelsége XIV. Lajos, Franciaország királyának testőrkapitánya, az árkoláj (tüzértudomány) mestere, ő felsége II. Rákóczi Ferenc, Magyarország királya s Erdély nagyfejedelemének geniecors vezető colonellusa.
- Köszönöm, elég lesz. Szabad lesz még azt is megtudnom, hogy méltóztatik-e kegyelmességed valami vallással bírni?
- Óh igen! Igazhitű római katolikus keresztény vagyok. Legutoljára meggyóntam a montmartre-i kolostorban.
- Az ugyan apácakolostor; de hát nem tesz semmit. Szabad még azt kérdezni, hogy milyen idős kegyelmességed?
- Köszönöm. Egészséges vagyok.
- Nem azt tudakoltam. Hanem, hogy mikor méltóztatott magasan — születni?
- Arra nem emlékezem. Távollétemben követte el rajtam valaki ezt az injúriát.
- Tehát úgy körülbelül harmincöt és ötvenöt év között? Nagyon jól van. Tehát feleljen mármint nekem colonelle lovag de Belleville arra a kérdésre, hogy hol és mivel töltötte ön a legközelebb múlt éjszakát? Azzal van ön vádolva, hogy szándékosan felrobbantotta a groszscherfeldi puskaporos tornyot.
- Hiszen bár a puskaporos tornyot robbantottam volna! De inkább a bankomat robbantották szét ezek az urak, akik itt sorban ülnek az egyik oldalán az asztalnak; ők a bizonyosságaim, hogy ott kártyáztunk együtt lansquenetet a Hermanféle házban, legjobban megmondhatja Serédy zászlótartó uram, aki ott bibickedett a hátam mögött.
- Tessék a bírairól nagyobb tisztelettel beszélni kegyelmednek!
- Azt gondoltam, tanúinak jöttek ide.
- E szerint tehát kegyelmed csak akkor tudta meg a lőporfelrobbanást, mikor a pukkanás hangjával együtt az ablakok is bezuhantak a szobába.

— Ezt csakugyan lehetetlen volt észre nem vennem.
— És mit csinált akkor kegyelmed?
— Kifutottam a katasztrófa színhelyére, mint a többiek, még a maradék pénzemet is ott feledtem.
(Ez igaz! — bizonyítá a kis Serédy —, a pénzét én vettem magamhoz.)

— És így *megvan?* — kérde Fabriczius.

— Az nem logikai következés — mondá a zászlótartó.

— Már most mondja ön meg, *chevalier de Belleville* — valatott tovább Fabriczius —; ön, aki absolutus baccalaureussa a mathesisnek, hogyan lehet az, hogy amidőn a Herman-ház északnak fekszik, a groszscherfeldi torony pedig délnek, a Thurzó-ház ellenben nyugatnak, hogyan történhetett az meg, hogy amíg kegyelmed a hypothenusán egyenesen mehetett volna az égő torony felé, a két cathetust választá az odamenetelre?

— Erre kész a feleletem. A Thurzó-ház tőszomszédjában van a Heinrich-ház, ahol a generálisom lakik. Őneki volt kötelességem legelébb jelentést tenni az eseményről.

— Kegyelmed természetesen abban a hitben volt, hogy a generális úr önagyméltósága olyan süket, mint a fajdkakas, s nem tudja, hogy egy lőportorony légbe repült, amíg hivatalosan nem jelentik neki.

— Hogy én minő *hitben* vagyok, az az én lelkiismeretem dolga! — harsogott vissza Belleville lovag. — És efelől kérdezősködni nincs joga, különösen egy eretnekekből álló törvényszéknek. Azonfelül pedig azon célzást, mely a mi generálisunk önagyméltóságát a fajdkakashoz hasonlítja, lovagmódra visszatörölöm.

(— Ne erőltessük ezt a témát, főbíró uram! — dörmögé az ökle mögül Andrassy István, az urakhoz pedig fennhangon mondá: — Vegyük ez ügyet egészen *serio*, urak! Nagyon komoly dolog ez!)

— Tehát kegyelmed felment a generális úrhoz? Otthon találta-e?

- Dehogyan is találtam.
 - Tehát kit talált ott a lakásán?
 - Senkit, egy lelket sem. Még a strázsán álló silbak is elszaladt.
 - Sokáig időzött kegyelmed a generális szállásán?
 - Ugyan mit időztem volna?
 - Benn volt kegyelmed a generális úr belső szobájában is?
 - Természetes, hogy benn voltam.
 - Szétekintett benne?
 - Ezt nem tilthattam meg a szemeimnek.
 - Nem hozott el onnan valamit?
 - Uram! Csak nem akarja ön ezzel azt mondani, hogy tolvajt néz ki belőlem?
 - Éppen nem. Valami egészen értéktelen tárgyról lehet csak szó.
 - Megtiltom önnek, hogy ez értelemben hozzám több kérdést intézzen!
- Fabriczius bíró e szóra hátrafordította a fejét, s az ököltre fogott keze hüvelykujjával a kínzókamaraára mutatva, azt mondá csendesen:
- Figyelmeztetem a lovagot, hogy énnekem még más kérdezősi mód is áll a rendelkezésemre.
 - Belleville lovag elsápadt. Andrassy pedig bosszúsan sütötte le a fejét, az ujjával az asztalon dobolva.
 - Adj száraz és komoly feleleteket, bajtárs! — sűgá Korponay Belleville-nek.
 - Tehát Belleville lovag úr — folytatá a főbíró —, miután kegyelmed a matematikai kérdést ilyen jól megoldá; lássunk már most egy aritmetikai feladványt is. A robbanás történt pontban tizenkét és fél óraker. Jól megjegyeztem, mert ébren virrasztottam a városház szenátori szobájában. Az a lárna pedig, mely a piacra lemennem kényszerített, támadt tizenkét óra és ötven perckor. Ha kegyelmed a Herman-háztól futvást ment a tábornok lakásáig, ott gyorsan végigjárta a szobákat,

sehol nem időzött, akkor minderre öt percet leszámítva, mire használta kegyelmed a tizenöt percnyi időt a Herman-ház kapujától a Thurzó-ház kapujáig?

— Erre aztán könnyű a felelet! Arra használtam ezt az időt, hogy egynehány pimasz fickónak, aki nem tudom mi okból, utamat állni bátorkodott, kiporoltam a bivaly bőr wamm-szát.

— Azok az útját álló fickók a ketterhäuschen őrei voltak, akik a robbanás után elszaladtak az égő toronyhoz, onnan visszatérve a ketrecet üresen találták; a friss hóban nyomokat vettek észre, amik a Thurzó-ház kapujához vezettek, s azokat üldözve, ott találták kegyelmedet egy oszlop mögé elrejtőzöttén.

— Lovagi becsületemre mondom, hogy én egy pillanatig sem voltam abban az órában a ketterhäuschennél.

— És a lábnyomok, amik a ketterhäuschentől a Thurzó-ház kapujáig vezettek?

— Nem az én lábam nyomai voltak.

— Hogyan jutottak tehát a ketterhäuschen kulcsai a kegyelmed kezébe?

— De mi közöm nekem a kegyelmetek vasketrecéhez ott a piacon? S mi köze van annak a vasketrecnek a groszscherfeldi lőporos toronyhoz?

— Mindenekelőtt megjegyzem, miszerint nem azért vagyunk itten, hogy kegyelmed kérdezzen ki engemet, hanem hogy én kérdezzem ki kegyelmedet. Hogy pedig a ketterhäuschennek és a lőporos toronynak micsoda összefüggése van egymással, azt majd a tekintetes törvényszék fogja megítélni. Most kegyelmednek a dolga megmondani, hogy mi úton jutott a ketrecbörtön kulcsaihoz?

— Azt pedig nem fogja tőlem megtudni senki — hörgé rekedtségbe mélyedő hangon Belleville lovag.

— Felszólítom kegyelmedet, hogy erre a kérdésre határozott választ adjon.

— Nem fogok rá választ adni! — rikácsolá indulatosan Belleville lovag.

(Csalfa asszony! Megérdemelte volna, hogy elárulják, de akiben nemes vér van, nem tudja azt megtagadni, mikor asszonyról van szó.)

Andrássy tábornok a vallatás alatt többször a hajához kapott a kezével, hogy megszokott módon kétfelé simítsa azt a halántékain; — a levágott haj aztán mondott neki valami történetet. Ő már kezdte sejteni, hogy mi úton jutottak azok a kulcsok a lovag kezébe. Még többre is rájött. — Ördögös egy asszony! Ha egyszer valamit a fejébe vesz, képes játszani puskaporral, szerelemmel, becsülettel, mindennel, amibe tüzet dobni nagy veszedelem!

A bíró szigorú hangon mondá a lovagnak:

— Ha a vádlott makacsul megtagadja a feleletadást, én kénytelen vagyok ellene kínvallatást alkalmazni.

Belleville lovag epésen felkacagott:

— No hát ide azokkal a spanyolcsizmákkal! Hadd próbálom fel, a lábamra illenek-e?

A törvényszék kuruc tagjai közt halk morgásban volt észlelhető a visszatetszés.

Mindenki Andrássyra nézett, hogy mit szól, mit tesz most?

E tüskén ülő feszengetés alatt Korponay odasúgott Belleville-nek:

— Ugyan, bajtárs, mondd meg egyenesen, hogy jutottál azokhoz az ostoba kulcsokhoz; hát mi baj lesz belőle?

Még csak ez kellett Belleville lovagnak, hogy Korponay is biztassa erre az őszinte vallomásra.

— Bíró uram! — kiálta fel — tiltsa meg kegyelmed ennek az úrnak, hogy hozzám alattomos suttogásokat intézzen!

A bíró hátrafordult a hóhérhoz:

— Izachár mester, tegye kend kötelességét.

Amire a mester és legényei mozgásba jöttek.

Most aztán Andrásy sem tartóztathatta tovább magát. Büszkén hátravetette magát karszékében, s öklét az asztalra fektetve, kemény hangütéssel, pattogó szóval mondá:

— Megengedjen kegyelmed, Fabriczius János uram, Lőcse városának érdemes bírása; — de már ahhoz, hogy egy főtisztet, aki az én tábornokomhoz tartozik, megtortúrázzanak, valamivel nagyobb hatalom kell, mint a lőcsei bíróé.

Hogy ez a nyilatkozat mennyire találkozott a kuruc tisztek tetszésével, azt tanúsítja a kardtokok csörömpölése.

Fabriczius egész nyugalommal felel:

— Megvan nálam ez a hatalom. . .

S azzal dolmányába nyúlva, elővont egy összehajtott pergamenlapot, melynek széléről fatokba zárt pecsét függött alá. Azt odanyújtá a jegyzőnek.

— Olvassa fel kegyelmed. A fejedelem nyílt parancsa.

Erre a szóra egyszerre mind felálltak az asztalt körülülő bírák, tisztek és tanácsurak, s állva hallgatták végig az okirat tartalmát.

„Nyílt parancsolat!

Az Atya, Fiú, Szentlélek Istennek nevében.

Mi, Felsővadászi Rákóczi Ferenc, Erdélynek nagyfejedelme, e néven második, Magyarország választott ura, stb. stb. ezennel meghagyjuk és parancsoljuk minden Lőcse város falain és határán belül levő híveinknek, katonáknak és polgároknak, főtisztéknek és közembereknek, nemeseknek és jobbágyoknak, hogy további intézkedésünkig, a mi tűzben kipróbált hívünknek és biztosunknak, nemes, nemzetes és vitélő Beszterczei Fabriczius János főbírónak mindenekben engedelmességedjenek. Kinek is kötelességévé tesszük, hogy a mostani veszedelmes időkben, minden felség- és hazaárulók ellen a legnagyobb szigorúsággal vizsgálatot tegyen, s fölöttük ítéletet tartson. Mire nézve minden a városban létező alattvalóink iránt gyakorlandó uralkodói teljhatalmunkat nevezett hívünkre, Fab-

riczius Jánosra ruházzuk, meghagyjuk, parancsoljuk, hogy rendeleteinek mindenki ellenállás nélkül engedelmeskedjék. — Különben nem cselekedvén.

Kelt a száz hárs alatt.

Franciscus II. Rákóczi de Felsővadász.”

E nyílt parancs felolvasása után kriptai csendesség támadt a tanácsteremben. Csak az izzó szén pattogását lehetett hallani a kínzókamara katlanában.

A csendet Fabriczius szava törte meg.

— Nem kívántam kegyelmezzel közölni urunknak ezt a szigorú parancsolatját. De az alkalom, a fenyegető veszély kényszerít most reá. Midőn bejutottam ostromlott városunkba, azt találtam, hogy a megszálló ellenséggel alkudozás kezdetett; megtudva azt, hogy az alku pontjait Czelder Orbán vitte át a császári tábornokhoz, meg voltam nyugodva, mert bizony tudom, hogy Czelder Orbán azok közül való, akik még ha Rákóczi Ferenc maga hűtelen lenne is a nemzet és a szabadság ügyéhez, ő még akkor is hű maradna hozzá. Az alkupontok jók, mindent biztosítanak. De elhihetetlen, hogy azokat a császári plenipotentiarius elfogadja. — És íme a rákövetkező éjjel megszökik a groszscherfeldi toronyból a császári ezredes, aki a mi Czelder Orbánunkért túsul volt ideküldve. Ugyanakkor elfognak a Thurzó-ház előtt egy leányt, aki éjjel egyedül kóborol, a szigorú tilalom ellenére. Azt a pellengéretrecbe zárják. S a rákövetkező éjjel felrobban a lőporos torony! Arra, mintha a földből támadna elő, rögtön itt terem a falaink alatt az ellenség, s ostromot kezd. Mialatt a polgárság és a katonaság e rohamot visszaveri, azalatt felnyitják a ketrecet, s megszöktetik belőle a foglyot. És Czelder Orbán mind ez óráig nem tért vissza. Most vessék össze mindezeket kegyelmezzel és mondják meg, nincs-e oka, nem kötelessége-e annak, kit a fejedelem teljhatalmával felruházott, vaskézrel ragadni meg a legelső embert, akit e dologban tetten kapott?

Erre Andrassy tábornok felkelt a helyéről.

— No hát ragadjon meg kegyelmed engemet a vas kezével. Nem vagyok bíróságs, a vádlott mellé állok. Én adtam a kezébe Belleville lovagnak a ketterhäuschen kulcsait.

Csak így szabadíthatta ki Korponaynét a kelepceből.

Belleville lovagnak tátva maradt a szája; ennek a váratlan nagylelkűségnek nem bírta kitalálni az okát. Ez barátságának sok!

Hanem amint egy pillantást váltott a tábornokkal, egyszerre világ gyulladt az agyában. Most már ő is kezdett érteni valamit. Hogy mily irányban világosodott a láthatára, azt lehet gyanítani abból, hogy minden helyes ok és ürügy nélkül Korponay Jánoshoz fordult, a vállára téve a kezét, s azt mondá neki szánakozásteljes hangon: — Szegény jó barátom!

Ezen meg aztán Korponayt fogta el a csoda. Szentül azt hitte, hogy Belleville lovag gyöngén megbolondult.

Fabriczius éles tekintettel mérte végig a tábornokot, s fogai közé harapott szavakkal dörmögé hozzá:

— És miért adta kegyelmed Belleville lovagnak a rábízott kulcsokat?

Andrássy félvállról vette a kérdést.

— No hát ugyan miért? Azért, hogy bocsássa ki onnan a hóban, fagyban agyonkínzott, szegény kis leányzót, akit én nem tudtam olyan hidegvérrel elnézni, hogy megdermedjen, mint kegyelmed innen a városház ablakából, pedig nekem az egész leány, Isten úgy tartson, se ingem, se gallérom.

— És hova lett mármmost az a leányzó? — ezt kérdezé a főbíró a tábornoktól.

Andrássy bosszúsan fordította félre a fejét. Tudta ő azt jól, hogy ki lenne képes erre a kérdésre megfelelni, de az a valaki nincs itt, és meg sem nevezhető. Most már olyan világos volt előtte, mintha a szemcivel látta volna, hogy Juliánna lopta ki a szobájából czekeket a kulcsokat. Most már arra is rájött, hogy mire való volt neki azt a fogadott börtölést színlelni éjfélig, hanem odáig nem vitte a képzelete ez asszony nyomdokain, hogy ez maga fusson ki a piacra végrehajtani ezt a vak-

merő börtönfeltörést, leányrablást, kockáztatva azt, hogy ha rajtakapják, magát is odacsukják, vagy ő öl meg valakit. Ezt majd csak később fogja megtudni.

És mivelhogy annak a „kegyes hazugságnak”, amit Juliánna javára elkövetett, a következményeire nem volt készen, annál fogva csak a szemeivel kérdezgette Belleville lovagtól, hogy hát mit tud erről; amire a lovag ismét hol a szemölteit, hol a vállait rángatta, hol a tenyereit forgatta fölfelé, némajátékkal felelve, hogy ő sem tudós ebben az egész találós mesében.

— Választ kérek kegyelmedtől! — kiáltá kemény hangon Fabriczius.

Andrássy előkelő iróniával tért ki a támadás elől.

— Ha vallatni akar kegyelmed, akkor majd odamegyek a vádlottak helyére.

Ezzel az is el lett volna érve, hogy pár szót súgthatott volna Belleville-nek, hogy mondja meg igazán, hova tette azt a leányt onnan a ketrecből.

Hanem Fabriczius merészen keresztültette előtte a lábát s rárivallt.

— Követelem a választ!

— *Követeli* kegyelmed, bíró uram! — mormogá halk hangon a főúr, s félvállról tekintte vissza az útját állóra. Ebben a tekintetben már ott volt az a titánlázadás dölyfe, mely megvetéssel fordul az egész Olymp és valamennyi istenei felé. Őt, a magyar seregek legfényesebb diadalainak hőstét; a Felvidék kiskirályát; a „Csaba” ivadékot! — keresztbe tett lábbal meri megállítani ez a Flandriából idetévedt jövevény, akinek az ősapja takács volt. S ennek adott függő pecsétés levelet a fejedelem, hogy teljes hatalmával erőszakolja őt! „Meg ne rúgjam ezt a bírói széket; meg azt a rozoga fejedelmi trónust.” A villámszóró szempár ezt mondta bizonynal.

De Fabriczius meg egészen vasból volt. S a vas szereti a villámokat magába üttetni.

— Követelem! — kiálta fennhangon. — Nem a bíró, nem a királyi biztos, hanem az apa követeli vissza a leányát az elszöktetőjétől: — férfi férfitől, — nemesember nemesembertől, — kardot viselő ember, kardot viselőtől követel elégtételt, megtorlást, igazságot!

S e szóknál Fabriczius egyenes pallosának markolatára tette kezét oly fenyegető arckifejezéssel, hogy Andrassy István maga is önkéntelenül kapott a kardjához. Közel voltak hozzá, hogy ott rögtön a két elnök kardot rántson egymásra, s az egész törvényszék színc előtt összeverekedjék az elszöktetett leányzó miatt.

Szerencsére már akkor is ismeretes volt a drámákban a deus ex machina. Mikor már ennyire ment a dolog, egy harsány éles hang recsegett fel az ajtóban.

„Servus humillimus! Domini spectabiles! Bonas vespervas precor!”

Ez pedig olyan ismeretes hang volt, hogy aki azt meghallotta, rögtön tudta, hogy ki jön a hang után:

Czelder Orbán! Itt a Czelder Orbán!

— No hát itt van a Czelder Orbán!

Ő volt az valóban, ahogy mindnyájan ismerjük.

Egy alak csupa lécekből összerakva, amik sodronyra mozognak. Minden taglejtése egy geometriai képlet. Mikor beszéd közben akciózik, az ember azt hiszi, hogy hat könyöke van; mikor kiegyenesedik, akkor egy óriás, mikor összekuporodik, egy harmadrésze az emberi természetnek, s ha meg a kezeit felnyújtja, akkor vigyázzanak magukra a csillárok; olyan sovány, hogy fegyverrel el nem lehet találni, de amellet ő maga úgy oda tud ütni az ellenfelének a fejére, hogy az csak elbámulsajta, hogy érte el?

A hangja pedig olyan éles, hogy neki nincs szüksége a csatában trombitásra, a recsegő, éles szavát a tábor végéig meghallja mindenki. A magyar szót németes akcentussal ejti, a szórakását sem szándékozik jobbra változtatni: hanem azért sohasem beszél

másképp, csak magyarul. S miután a hiperbolákat nagyon kedveli, előadása a legkomolyabb tárgy fölött is szünetlen derültséget támaszt, ami őt azonban meg nem zavarja.

És amellet, amilyen szélmalom alak, éppen olyan tökéletes eszményi jellem, akiben a természet a férfierények mindegyikét túlhajtotta, egész a karikatúráig. Nevetségig becsületes ember, nevetségig jó hazafi, nevetségig vitéz hős!

Bánthatják ezt a jóbarátai, mindazok, akiket szeret; bajtársak, vezérek, fejedelen, közkatonák: észre se veszi, hogy bántották. Ha nagyon nevetnek rajta, azt hiszi, hogy nagyon szeretik.

Ellenben, akit egyszer befogadott az ő gyűlöletébe és haragjába, azt ölötte semmi purgatórium tisztára nem égeti, még halott porában sem engesztelődik ki iránta.

Mint katonában és hadvezetőben pedig egyesül nála a két szélsőség, amit a harctéren erénynek neveznek: az ostromló tűz s a helytálló hidegvér.

Hányszor állt meg ez a furcsa alakzatú, rossz magyar beszédű német a maga gyalogosaival a vesztt csatatéren, hogy a szétriadó kuruc hadsereg menekülését fedezze.

Meg is van aztán érte az a jutalma, hogy minden ember szereti, mindenféle nemzet, minden rang és osztály; annyira szeretik, hogy ha a legdühösebb veszekedők közé odalép, s azt mondja nekik: „Ugyan ne megvesszettek!”, hát elnevetik magukat és kibékülnek.

Amint ő a sok könyökével utat tört magának a drabantok között, azt ölelte nyakon, és csókolta pofon, akit legközelebb talált.

Az pedig éppen chevalier de Belleville volt.

De soha még csók embernek olyan jól nem esett, mint Belleville-nek ez a zúzmarás, jégcsapos bajusszal adott, csontkaröleléssel beléfojtogatott csók az ajakára.

Ezzel tanúsítva volt az, hogy Czelder Orbán nem tartja őt ellenséggel cimborázó hazaárulónak; már pedig ennek

csak kellene arról valamit tudni, aki éppen most érkezik az ellenség főhadiszállásáról.

Ez az autentikus tanú.

Őtána pedig Korponayhoz fordult Czelder Orbán, s mintha csak most ismerné meg húsz esztendei távollét után: megragadta a két karját, úgy tartá láttávolba el magától: „Te vagy az? Korponay Jankó. Hiszen te átkozott derék fickó vagy! Hej, hogy szid ott a német odakinn! Az a nagyorrú kutya kuruc! Eredj!”

Azzal megrázta erősen Korponayt; de a saját csontjai zörögtek a rázástól jobban.

Azután sorba ment a kuruc tisztéken, valamennyivel üdvözlétet váltott, míg Andrásyhoz ért, annak is megszorongatta a kezét, két marokra fogva, mintha össze akarná ropogtatni; ami pedig Andrásy széles, izmos tenyerével sehogy sem megy; végtére pedig nyakába kalimpál Fabriczius bírónak: „Hát hogy vagy öreg ház!”, s szeleburdiságával még a hiúzprémes bírói kalpagot is leveri a fejéről, ami aztán arra szolgál neki, hogy amint meglátja Fabriczius homlokán az orvosi kínzás veres foltjait, azokat egyenkint megcsókolja: „Óh ezt a te okos fejedet! Azok a bolond mazurok! Csakhogy kiszabadultál a körmük közül!”

Dehogy veszi észre, hogy itt törvényszék van; azt meg éppenséggel nem is sejtí, hogy ez az ő két kedves barátja most éppen közel van ahhoz, hogy kardot rántson, s egymást összekaszabolja.

Fabriczius nyerte vissza leghamarább a kontenántiáját.

Leülteté Czeldert a saját elnöki székébe, amit félrehúzott az asztaltól; azt hitte, el van fáradva, bizonyosan szökve szaladt az ellenség táborából.

— Óh, köszönöm, nemfáradtam el — tiltakozék a leültetés ellen Czelder Orbán. — Hiszen hintón jöttem idáig. A Löffelholtz hintóján. Ecce ni! Elfeledtem borraivalót adni a kocsisnak meg a két csatlósnak!

S addig nem nyugodott, míg a tarsolyából elő nem kutatott három oroszlántallért.

— Szaladj, fiam, frissen. Vidd ki! Add át neki! — kiálta a háta mögött álló alaknak. Az pedig a hóhér volt, Izachár mester. De hát tudta is azt Czelder, hogy az a hóhér, s ha tudta volna, sem bánta volna! Mit lóg ottan? Annak pedig menni kellett a három tallérral, mert olyat ütött a hátára a tenyerével, hogy előre lódult bele. A megajándékozottak szépen meg lehettek ijedve az ajándékhozótól.

— Mi azt hittük, ott tartanak fogságban — szól a bíró a tárgy érdeméhez közelítve.

— Ah! Mit gondolsz? A parlamentert!

— Mert a tisztt megszökött.

— De Löffelholtz tábornok parolája nem szökött meg.

— Én már tudok olyan esetet, ahol a császári tábornok a kuruc parlamentert láncra verette.

— De az nem Löffelholtz volt. Az kivétel.

— Hát Blumevitz? A tisztt! Aki megszökök tőlünk, a becsületszavát hátrahagyva.

— Hallod-e, öregem; magam is megszökötem volna hasonló körülmények között.

— Miféle körülmények között?

— Hjjj! Nagyon cifra história ez: magától Blumevitztől hallottam; nekem is elbeszélte. S igazat mondott, mert úgy történt. A puszkaporos torony csakugyan felrobbant.

— Micsoda? — kérde a bíró, nem fogva fel az eszmejárását Czeldernek.

Az meg hevenyében arra vette, hogy a bíró nem tud erről még.

— Hát nem tudod?

— Dehogy nem tudom, hogy a lőportorony légbé röpült. Ámbár nekem nem jött azt bejelenteni Belleville colonell lovag.

— Hát ez így történt, hallgassatok csak! A groszscherfeldi torony kaszamatájában volt a gránáttöltő laboratórium. Ehhez a munkához mi az elfogott tirol pattantyúsokat használtuk. Tudjátok, hogy a tirolok mind bigott pápisták. Szénaevők! No hát! Blumevitznek meg éppen a groszscherfeldi torony emeletén volt a szobája. Kisz ti Hand! Tegnap — nem tegnapelőtt — (azt se tudom már, melyik volt az egyik nap, melyik a másik, három éjjel összeragadt, egyikén se hunytam le a szememet), denique azon a tegnapelőttön, amelyiken Blumevitz kereket oldott, történt az, hogy egy összegyűrt cédulát talál az ablakon, amibe kövecset takartak, s úgy dobták oda fel. De még mielőtt megszökött volna, akkor találta. Ebből azt olvassa, hogy egyike a tiroli foglyoknak, valamelyik éjjel, amikor a sor éppen órá fog kerülni, hogy a gránátokat töltsé, fanatikus önfeláldozással magát és az egész puskaporos magazint a levegőbe fogja röpíteni. — No, köszönöm szépen! Az ilyen biztatásra magam is azt tettem volna, amit Blumevitz tett, hogy megköszönöm a szállást hollandus módra, s nem várom be, hogy Illés próféta szekeren vigyenek fel a mennyországba. És hát igaz lett. A groszscherfeldi tornyot csakugyan légberöpítette ma vagy tegnap, vagy mikor, a fanatikus pápista, tiroli fogoly.

A meglepetés mozgása volt észrevehető a törvényszéken.

Eszerint Belleville lovag attól a vádtól felszabadult volna, hogy ő vetteté fel árulásból a lőporraktárt.

Csak Fabriczius nem tágított.

— De hát az hogyan történhetett meg, hogy a császári hadsereg csapatjai rögtön itt termettek a felrobbanás utáni momentumban, s lábtókkal, pontonokkal jöttek éjjeli rohamra a város ellen, holott még a fegyverszünet tartott.

— Hát azt is majd elmondom, kedves öregem; hanem előbb hadd kezdjem az elején. Hadd referáljak arról a küldetésről, amivel meg lettem bízva. Ez az első. Azután jön a többi. Tehát én tegnapelőtt, vagy mikor, igen! Szilveszter napján

vala. Tudja, kegyelmes uram (Andrássyhoz fordulva a szónál), mikor a szép istenasszonyt a templomba kísértük, Blumevitz is velünk volt! Hát én akkor mindjárt kocsira ültem, s áthajtottam Löffelholtz főhadiszállására a kezembe adott alku-pontokkal. A császári plenipotentiarius igen szívesen fogadott. S mindjárt hozzákezdett a pontozatok tárgyalásához. Disputáltunk jobbra-balra; ő végre is minden pontra azt mondta, hogy „No majd meglássuk! Nem veszünk rajta össze.” Olyan engedelmes volt, mint a vaj, kenyérré lehetett volna kenni. Némely ponton éppen csak keresztül futott, amiben pedig azt hittem, hogy legjobban meg fog akadni, mint például azon, hogy a császári seregbe átlépni kívánó kuruc tisztek egy ranggal magasabb fokú tisztséget nyerjenek, mint itt viseltek: csak úgy morgott rá, hogy „ühüm, ühüm, ühüm.”

(Hogy pödörgette egyszerre tizenkét „ülnök” a bajusza hegyét!)

— Azután meg azon a másikon, hogy ami donatiókat a fejedelem osztott, azokban a király is megerősítse az impetrálókat. Erre is azt mondta, hogy „no az természetes”

(Hogy gombolkoztak ki! Szűk lett a dolmány. Tágultak a keblek.)

— Csak egy pontnál akadt fenn. A Lőcse város templomát körülvevő sírkertnél. Ez nem ment a fejébe: Minek az a parádé a lőcseieknek? Nem káposzta az ember, hogy követ tegyenek rá, mikor le van kaszálva! Mi dolguk a halottaknak a templom körül! A nagy harangszótól nem is alhatnak jól. Ő ebben csalfaságot orront. Ez a katedrális, a körülvevő erős kőfallal nagyon alkalmas arra, hogy egy valóságos fellegvárt képezzen a város közepén, ahová lázadás idején ha beveszi magát a polgárság, hát onnan mindig újra kezdheti a ribilliót. Ő kész minden engedményre, ami az élő embereket kielégíti, de a holtak exorbitans kívánságai irányában kérlelhetetlen.

Erre egy kis zaj támadt. A szenátorok azt merőben tragikus dolognak vették; a kurucok ellenben csupádon csupa komikumot láttak benne.

Mikor a zaj lecsendesült, Czelder Orbán folytató:

— Ebben a stádiumban maradt aznap az értekezésünk, s ezzel mentünk a vacsorához. A poculatio eltartott éjfélig, elmondhatom én is a petrinyai esperessel, hogy „sed bene habitavimus, ego quidem ter vomui”; azután következett egy kis parázs landsknecht; amelyben nekem eléggé kedvezett Fortuna istenasszony; a németeknek begomboltam valami hat-száz tallérjukat; még ma a hajdúságom zsoldját kifizetem vele. Reggel felé kiszólták a tábornokot a kártyaasztal mellől, s amikor visszajött, már fel volt kötve a kardja, páncélja, karvasai, csak a sisakja hiányzott. „Talpra, urak; talpra!” — kiálta. „Ki-ki szépen a maga csapatjához!” Arra mindenki felugrált, s én egyedül maradtam a tábormokkal. „No kedves barátom — mondá Löffelholtz —, azt ugyan mondhatom, hogy a ti generálistok, Andrásy István, nagyszerű egy stratégia. Ő itt velem alkudozást kezd, kétnapi fegyverszünetkötéssel, küld olyan feltételsorozatot, amiről azt hiszi, hogy annak minden pontja elfogadhatatlan, s amíg mi afölött alkudozunk, azt az időt felhasználja arra, hogy a Bercsényitől Lengyelországon keresztül a megszállott Lőcse számára küldött liszt- és lőpor-szállítmányt becsenpéssze a városba.” — Én erre nem mondhattam neki egyebet, mint hogy az élelmezés nem tartozik a fegyveres akciók közé. — „Nem ám, ha fegyverrel nem állják az útját — felelt ő erre —, de én eléjük küldöm a drago-nyosaimat, s ha azok a convoit kísérő huszárokkal összetalálkoznak, aligha lesz belőle csókolódzás.” — Már biz ezt magam is úgy hittem.

— Ki árulhatta el e titkot Löffelholtznak? — kérdé sötét tekintettel Fabriczius.

— Hát biz ezt Blumevitz hozta neki hírül, aki akkor szökött meg innen tőlünk.

— S kitől tudhatta azt meg Blumevitz?

— Hát a titok olyan, mint a kényeső, keresztül megy a szarvasbőrön is. A piacon beszélhették, ott hallhatta. Olyan

a pletykahír, mint a pattogatott kukorica, nem kell érte aranyat váltatni, egy *cinderlingért* egy tarisznyával adnak. Én már reggel találkoztam Blumevitzcel, s nekem elmondott mindent őszintén, amit tudott.

— Tudta-e Blumevitz annak a kapitánynak a nevét, aki a mi lovasságunkat a convoi elé vezeti?

— Azt bizony elfelejtettem tőle akkor megkérdezni, s most vissza nem megyek érte. Hanem azt értésemre adta, hogy Löffelholtz ezt a tényt a fegyverszünet megtörésének tartja, s nemcsak azt teszi, hogy a dragonyosezredét a Dunajec felől visszatérő huszáraink nyakára küldi, hanem még az éjjel ostromot intéz lábtókkal a bástyák ellen; kivált ha beteljesül annak a tiroli fogolynak az ígérete. Engem pedig addig vissza nem eresztenek. — No, képzelhetik kegyelmeitek az én tantaluszi kínjaimat (vagy sziszifusi kínok? — tudja a Cerberus, melyik volt a kettő közül?), denique pokoli kín volt, azt tudnom, hogy minő veszedelem fenyegeti az én hűveimet, s nem lehetni velük, nem adhatni nekik tudtul a nagy veszedelmet, ami őket alulról, felülről, köröskörül fenyegeti! Elbúsulásomban felmentem a toronyba, egy csizmaszárbul tubust csináltam, azon keresztül ordítottam, ahogy a torkom kiadta Lőcse felé; „vigyázz, magyar, jön a német!” A németek csak úgy nevettek a dolgom. Messze oda Lőcse! Ugye nem hallottátok meg? — Biz ez nevetni való volt itthon is.

— Pedig ixioni kínokat álltam ki azalatt. Prométheusznál is kutyábban éreztem magam. Egész nap se ételem, se italom nem volt; este nem kellett se álom, se menyecske; folyvást az ablakon néztem ki, ahonnan a groszscherfeldi toronyra látni. Egyszer aztán, éjféle óraütés után, látok egy nagy tűz-oszlopot égnei emelkedni Lőcse felől. Ahol repül légből a groszscherfeldi torony! — Erre mindenünnen megszólal a ropogó puskatűz, hallom az ostromzajt: Lőcse falait vívja a német, s én nem lehetek ottan! Nézzétek, hogy feldagadt

a fejem búbja, amint az ajtónak nekirontottam vele, hogy keresztültörjem!

Ezen aztán ő maga nevetett igen nagyot.

— No, de sebjaj! Minden nagyon jól ment. Ti adtatok Löffelholtz uramnak ex tempore egy olyan leckét, amit tudom, nem felejt el. Elmondták mind az egész lakodalmat a visszatérő tisztek. Nagyon szépen dolgozott mindenki. Korponay pajtás az orruknál fogva hurcolta a dragonyosokat: lóvá tette őket; el hagyott nekik fogni egy csapat üres társzekeret: a maga kincseit mellékúton, a háta mögött átcúsztatta, s azzal otthagya a dragonyos hadat a faképnél, rácsapott Löffelholtzék ostromló hadára, azokat szépen felgombolyította, s hazavilágított nekik, amíg ti piros csizmát szabtatok a lábukra.

— Hahaha! Ez derék volt! Jobban nem lehetett! Pompás multság volt! Hanem korán reggel beállít hozzám Löffelholtz; — ilyen hosszú képe volt neki. Majd rálépett az állára. És savanyú, olyan savanyú, hogy ha ránézett a vízre, ecet lett belőle. Vad volt, mint a róka, a kegyelmes úr. „No elme-het már kegyelmed haza — szólt; egész rekedt volt az éjszakai multságtól. — Köszöntetem Andrássy báró uramat! Ezúttal szépen megborotvált a kanalán keresztül. Máskor ha alkudozni akar velem, ne is küldjön hozzám egy ezredest, hanem csak egy akkora kis káplárt, mint a kisujjam! Mindjárt megegye-zünk. Visszaviheti kegyelmed az alkupontokat, nem fo-gadom el őket! Majd mindjárt: előléptetés a kuruc tisztek-nek; aztán meg mindenféle donációk: hát egy kis reszelt füge?”

Nagyon nevetett ennek a szónak Czelder Orbán. Pedig tizenkét bajusznak a hegyét ugyancsak húzták lefelé a száj elé. A szenátor urak mosolyogtak kárörvendően.

— „Csupán csak egy pontot vagyok hajlandó elfogadni a sok közül — mondá Löffelholtz —, a lócsei nobiliknek azt a kívánságát, hogy a templom körül kívánnak eltemetkezni; hát csak temetkezzenek minél előbb: majd én is sietek nekik

segíteni a temetkezésben!” Hahaha! Nagyon jó! Igen jó! Ilyen tréfás fickó az a Löffelholtz. Hahaha!

Hanem ezt már a szenátor urak sem tartották olyan nevetésre méltónak.

Most aztán Andrássy egész nyugalommal fordult a törvényszékhez.

— Íme tehát beláthatják kegyelmetek Czelder Orbán ezredes kapitány úr előadásából, hogy a múlt éjjel történetekben nem játszott semmi áruulás.

Mind rázúgtak, hogy „igaz! úgy van!”

— És így Belleville lovag ártatlan.

— Még nem! — kiálta fel Fabriczius, egész indulatfelgerjedéssel. — Még hátra van az a kérdés, hogy hová lett az a leány? Hová lett az én leányom?

S a bírói aranygombos bottal végigcsapott az asztalon, hogy mind a huszonnégy kalamáris, porzótartó táncolt bele.

— Jajh! Igazság! — kiáltá fel Czelder Orbán. — A leányod, öreg! Hát persze! No persze! Persze, hogy persze! Ezt teneked csak meg kell tudnod. De nem akartam itt a törvényszék előtt, hanem otthon.

— Mit tudsz felőle? — kérde Fabriczius, reszkető kézzel ragadva meg Czelder karját.

— Mindjárt odaadom. Itt a tarsolyomban. Nem a leány! Hehehe! Az nem férnc bele. Ne félj, jó helyen van az. Hanem egy levél. Nesze.

— Kitől van?

— Törd fel, majd meglátod.

— Ki adta ezt a kezébe?

— Nekem biz ezt a tábornokné adta. Löffelholtz báróné.

— Az Absolon-ivadék!

— De kapitális asszony! Igen jó konyhát tart.

Fabriczius átvette a levelet, feltörte, elkezdte olvasni. Mindenki ránézett; látták, hogy sápad el arca, szemei hogy merednek ki: két kezében úgy reszket a levél. Mikor aztán végig-

olvasta azt; mint a gutaütött lerogy a székébe, s arcát két kezével eltakarva, elkezd zokogni keservesen.

Hát látta valaki valaha Fabricziust sírni?

Némán néz rá minden ember. A borzadás fut végig rajtuk.

A hóhér félrefordul, a legények elbújnak; ilyen félelmes látvány még nem volt a szemük előtt.

Fabriczius sír!

Megszűnik sírni.

Akkor feláll. Leveti a bírói palástját, odateszi az asztalra a süvege mellé, ráfekteti a bírói botját. Azután leoldja a kardot az oldaláról, a kardkötőt a markolata körül csavarja.

— Megyek innen! — sottogja, merőn bámulva a magasba.
— Elmegyek. — Nem vagyok már bíró. — Nem vagyok apa. — Nem vagyok nemesember; — nem kardhordozó ember; halott vagyok. — Nem keresek semmit. — Nem kívánok semmit. — Még azt sem, hogy a templom mellé temessenek.

— Óh a szívem! — ordít fel végre fájdalmasan, s öklének egész súlyával a szívére üt.

S azzal tántorogva megy ki a teremből; senkire se nézve, csak fel a magasba, úgy botorkáz le a lépcsőkön, keresztül a piacon, fedetlen fővel; homlokán úgy égnek a veres foltok, mint egy mártírdiadém; kezében a hosszú kard, arra támaszkodik, mint koldusmankóra. Nem ő viszi a kardot, a kard viszi őtet.

Az ácsorgó nép, az oszlopcsarnokban álló patrícius-csoport rémüldözve tekint a tántorgó alakra.

Ilyet még nem láttak. Tünetény ez!

Vajh micsoda veszedelemnek leszen ez az előjelensége?

— — — — —

XVII. FEJEZET
A FÖLD ALATTI ÚT

Ezt az egész történetet pedig csupa mesemondásnak hiszi az ember, amíg, mint hitetlen Tamás, minden lyukba bele nem dugta az ujját. Magam sem tudtam elképzelni, amíg Lőcse városa régiségeit és zegzugait összeviszva nem bujkáltam, hogy mi módon történhetett volna meg az, hogy egy asszony eláruljon egy várost? Egy kerített várost, amit egy egész kuruc sereg tart megszállva, aminek a polgárai maguk is harcedzett férfiak, hűséges fejedelempártiak; vezetőik pedig derék, tűzpróbákön keresztülment hazafiak és koszorúzott hősök! És különösen, hogy hajthatta volna végre egy nő az árulást ott, azon a ponton, ahol az alakja meg van örökítve a kis kapura festve, amint fehér éji pongyolában, vállára vetve skarlát palástja, jobb kezével hívogatólag int, míg baljával a kulcsot tolja az ajtó zárába, és hozzá oly csalfán mosolyog? Hogy történhetett ez? — Hisz az a kis ajtó, mely a fölötte levő bástyatoronyba vezet, a nagy vízárookra nyílik. S ha csak víz volna az árokban, azt mondhatnók, át lehetett rajta úszni; de az be volt fagyva, tél derekán, s éjszakára a víz felét mindig leereszték a zsilipen, s a légben maradt jég menten beszakad, amint rálépnek. Ez árok *fölött* át nem jöhettek a császári csapatok. És még hozzá úgy, hogy észre ne vegye senki.

A história azt mondja, hogy így *történt*: — s azzal otthagyt bennünket a sötétben.

Jövel archeológia, hozd el a kutatólámpást!

Lőcse városának maig is fennálló bástyatornyos falait csak félkörben szegélyezi a mesterséges vízárok, a másik

oldala már meredek hegyoldalban harántul alá a Luts patakig.

Ez a hegyi folyamocska olyan mély mederben halad el a város alatt, hogy annak a vizét nemcsak hogy a vízárókba nem lehetett felvezetni, hanem ostrom idején egyáltalán nem lehetett még itatásra se használni, mert a megszálló ellenség azt a stratagémát követte, hogy félmért-földnyivel feljebb nagy zsilippel elzárta a patakot, s a napali órákban elfogta a várostól a vizet. Éjjel pedig felnyitotta a zsilipet, s akkor meg olyan veszedelmes rohammal özönlött alá az összegyűjtött víz, hogy boldog volt, aki elmene-külhetett előle.

A sáncárok kitöltésére való vizet az Ignác kútból vezették oda. Ezt a kutat úgy hitták, hogy „Durst”. Azért hitták így, mert ha ivott belőle valaki, akkor lett csak igazán szomjas. A víz sós volt, meg keserű. Ezért nem is igen erőködött annak elfoglalásáért a megszálló sereg soha. A városbeliek ezt a vizet ivásra nem használhatták.

Ellenben volt nekik a városház udvarán egy szép csorgó kútjuk, ahonnan bőségesen elláthatta magát az egész város ivóvízzel, ha az ellenség a Luts patakot elfogta.

Ez a kút volt a város védelmének létföltétele.

De honnan jött a víz ebbe a folyton csurgó kútba, mely legnagyobb szárazság idején sem fogyott ki soha?

Ez a kérdés volt az, amire nem tudta senki a feleletet, csak a Fabriczius család ivadékai.

Még a XIV. században szerzette ezt első Fabriczius János. (Az elsőszülöttek mind Jánosok voltak; Keresztelő János, Aranyszájú János, Fejetlen János stb.)

A legenda szerint egy földön vándorló angyal, a tudósok szerint egy németországi ezermester találta meg a Scheibe-hegyen, a „Wünschelrute” segélyével azt a föld alatti rejtőző forrást, melynek friss vize elég egy egész város szomjának eloltására.

Ekkor I. Fabriczius János, a gazdag Levante-kereskedő a távol Olaszországból hozatott ahhoz értő hevéreket, akik a föld alatt tudnak rejtekutakat, folyósokat ásni nagy meszszeségekre. Ezekkel készítetté el azt a titkos vízvezetőt, ami a Scheibe-hegy ismeretlen forrásától a városház udvaráig vezet.

Senki a helybeli lakosok közül arról tudomással nem bírt hogy mit és mi irányban ásnak, vájnak ott a föld alatt. Csak mikor az ugrókút készen volt, akkor hitta oda az előljárókat Fabriczius, a márványmedencéhez, melynek széléről bőven omlott alá a kristálytisza forrásvíz.

Az olasz munkások ismét hazamentek az Alpeseik közé, s a vízvezeték alagútjának titka a Fabricziusok féltett hagyománya maradt; amit soha férfi el nem árult, asszony meg nem tudott.

Csak az utolsó Fabriczius János, ki a család egyenes férfiágát bezárta, közölte azt a leányával, egyetlen örökösével, akit fiúsított, neve és vagyona hagyományosává tett, de azon feltétel alatt, hogy idegenhez nem fog férjhez menni.

A vízvezeték alagútjának a várossal közlekedő aknalejárása; a Fabricziusok birtokát képező Thurzó-házban volt.

Ezt a csodálatos építészetű, a homlokzatán cifra bálványokkal végigrakott házat nem azért hítták ezen a néven, mintha a Thurzó családé lett volna, hanem azért, mert a Thurzók, mikor Lőcsén hatalmas urak voltak, ennek a háznak a piaci homlokrészét lakták. (Még akkor Lőcse statutumai megtiltották bármiféle *magyar* nemes úrnak, hogy városukban saját házzal bírjon; szerették, ha ott lakott; de házat nem adtak neki.)

E ház vastag falában a konyha kürtői és kandallói által elfedve lehetett az a titkos lejárát, mely a közlekedést fenntartá a város és a patakvíz között.

Egy csigalépcső vezetett le az alagúthoz.

Ez alagút csúcsíves boltozatú volt, körül kirakva lapos agyag palakövel.*

A föld alatti folyosó éppen csak olyan magas és széles, hogy egy ember áthaladhat rajta.

Ennek a fenekén voltak lerakva a vízvezeték ólomcsövei.

Ahol az alagút a Scheibe-hegy föld alatti forrásmedencéjét eléri, ott volt egy gépezet, mely arra szolgált, hogy a külvilággal való összeköttetést megnyissa.

Egy hatóles fenyőfa gerenda volt emeltyűvé átalakítva. Ha az egyik végére egy közönséges emberi alak ránehezedett, a hypomoclion másik szára egy tizmázsás követ emelt a magasba a föld felszínén, ahová azután egy tölgyfa lábtó fokain fel lehetett jutni.

Aki felülről akart az alagútba bejutni, ha ismerete volt arról a kőről, mely az alatt fekvő gerendaemeltyű hosszabbik ágával összefügg, amint arra ráhágott, a forrás nyílását takaró szikla felemelkedett előtte, s akkor a lépcsőkön alászállhatott.

Különben az egész körülfekvő táj oly elhagyott vadon volt, ahol nem lakott más, csak az üldözött róka és hiúz, a zárókő zöld az idők mohától, benőve repkénnyel, földi tök szárával. A bozót előtt, mely e domboldalt körülvette, állt egy fogadalmi kereszt, melynek táblájára rémséges művészzel volt kifestve az a szörnyű jelenet, amelyben a gonosz hajdemákok egy utazó löcsei kereskedőt elevenen megnyúznak. Elég arra, hogy aki arra téved, duplázott léptekkel elszaladjon onnan, míg emberlakta világot talál.

Ez volt a Fabricziusok vízvezetéki hagyományos titka.

*Még most is megvan az alagút egy része; a jelenlegi Probsztnerkertbe nyílik a bejárata, magam több száz lépésnyire hatoltam előre benne, boltozata embermagasságnyi. — A hozzátartozó vízvezeték csöveit, az illusztrált löcsei krónika szerint, a század elején találták meg egy új építkezés alkalmával, a fundamentum lerakása alkal-
mával.

J. M.

Ezen a rejtékúton tudott Fabriczius János (a Fejevett), lenygel fogságából kimenekülve, a városházáig eljutni, a jezsuita folyosón keresztül, ami ismét a hajdani Lőcse rejtéktelejes cuniculusainak kiegészítő része volt.

S ezen a rejtékúton keresztül menekült ki az üldözött leány: az utolsó Fabriczius ivadék, miután Korponayné a ketterhäuschenből kiszabadította — mikor üldözői, saját apjának vezetése alatt, érte jöttek.

Milyen nagy rémnek kellett annak lenni, mely a gyöngce, félénk leányt arra bírta, hogy a sötét föld alatti folyosón keresztül meneküljön, egyedül, oltalom nélkül, ki abba a bozótba, ahol az üldözött hiúz és vadmacska tanyázik!

XVIII. FEJEZET

ÁRULÓ ÉS SZABADÍTÓ — EGY ÉLŐ, AKI HALOTT AKAR LENNI, S EGY HALOTT, AKI FEL AKAR TÁMADNI

Abban a levélben pedig, ami azt a kemény természetű embert, Fabricziust olyan egyszerre porig alázta, ugyan semmi rendkívüli nagy dolog nem volt.

Aki azt hiszi, hogy no most mindjárt valami fül nem hallotta esetek kerülnek az asztalra, ugyan hiába fente hozzá a kését.

Csupán csak annyit írt benne Fabricziusnak Löffelholtz tábornokné asszonyság, hogy örömmel tudósítja őt, miszerint szeretett leánya, miután — Isten ő szent felsége rendeléséből — Blumevitz de Trautsohn Alfréd ezredessel korábban eljegyeztetett, a mai szent napon, a bécsi érsek által dispensáltatván a háromszori kihirdetés és hatheti oktatás kötelezettsége alól, a jözseffalvai lelkész által az egyedül idvezítő katolikus hitbe befogadtatván, a fent nevezett Blumevitz de Trautsohn Alfréd ezredessel az oltár előtt hitvestársképpen összekötetett. — A levél végén volt egy sor írás magától a boldog menyasszonytól is az édesatyjához, reszkető kézzel megírva, alig olvashatólag.

No ugyan nagy veszedelem.

Ha az ilyen dolog miatt minden családapa hajadonfőtt szaladgálna végig a piacon!

És Fabriczius János mégis úgy tett.

Meg nem törte szívén a jeget az a gondolat, hogy egyetlen leányát a pellengérketrecbe zárják. Téli víz idején. Hadd fázzon, hadd dideregjen! — Hogy a hóhér ki fogja seprűzni a városból, mint becstelen személyt. — Hadd sírjon, hadd sikoltozzon! —

Hogy a törvényszék árulónak marasztalja el, s pallos vágja le a fejét. Hadd guruljon a fej, hadd szökjön fel a vére! — Hanem az a gondolat, hogy a leánya pápistává lett, hogy férjhez ment egy labanchoz! Ez elviselhetetlen volt! Inkább hozták volna eléje a koporsóban. Inkább mondták volna felőle, hogy becsstelen ringyó lett belőle, piaci lábkapcája a kuruc közvitézeknek, mint egy császári ezredes hitvese!

Elesküdni a hitet, amiben apja, anyja nevelte! Elárulni a nemzetét, nemzetségét!

Hazament, a Bástya utca felé kerülve.

Mikor a Thurzó-ház piaci homlokzata előtt elhaladt, a mankónak használt pallossal felfenyegetőzött az ablakokra.

A lelke divinálta, hogy ezt a szívére mért csapást amaz asszony odafenn praktikálta ki. Az ő munkája volt ez!

Gördüljön le a feje miatta!

Azok pusztítsák el, akiket legjobban szeret!

Úgy járjon a nyomában az átok, mint az árnyék!

A Thurzó-ház két utcára nyílik, mint Lőcse városában a legtöbb patríciusi palota. A főtérre, a nagy utcára néző része palota, a hátsó része, mely a szűk sikátorra, a Bástya utcára vezet, gyárépület. Ott van a család rendes lakóháza, ott a raktárak, a műhelyek s a minden háznál otthonos serfőző konyha; ami Lőcsének büszkesége, s törvénnyel biztosított privilégiuma. — A palotaszerű osztálya a háznak a beszálló magyar főurak számára van fenntartva, s ősi pompával felékesítve.

Mikor Fabriczius hazaért a kiskapun keresztül, odahívatta a lakószobájába régi, hű barátját, háza állandó lakóját, a doktort. Maga lefeküdt az ágyára, öltözött, ahogy megjött.

— Halott vagyok. Temetésre várok — mondá az orvosnak, amint az becsámpázott hozzá mankóival. — Ne keress számomra semmi szert a patikádban. Hanem küldj el a seniorhoz, hogy szedje össze a diákokat a kántorral együtt, küldje ide hozzám, hogy énekeljenek el. Te írd meg a halotti bizonyít-

ványt rólam. Csak a dátumot hagyj üresen, vagy ma, vagy holnap. Ha reggel újra átjössz hozzám, bizony csendes embert fogsz találni a fekhelyemen. Fabriczius meghal, mert meg akar halni!

Erre a kategorikus imperativusra nem volt a doktornak mit felelni, visszakotródott a szobájába. S aztán elküldé Fabriczius üzenetét a seniorhoz.

Az énekes diákok nemsokára eljöttek a kántorukkal együtt, s helyet foglalva az ágyon fekvő Fabriczius mellett, elkezdtek azt a hosszú szentiványi nótát énekelni, amely így kezdődik:

Halld meg lélek,
Mert néked beszélek. . .

Az élőhalott mozdulatlanul feködt és hallgatott. Úgy viselte magát, mint egy igazi halott, csendesen, komolyan és méltóságosan.

Csak egyszer feledte el halott voltát.

A kántor és a diákok beleuntak a hosszú, egyforma zsolozsmába, a sokszor megtelő méhseres kancsó dacára is, kiszáradt tőle a torkuk, azt gondolták, hogy a halottakat is delectálja a változatosság, s más kottát szedve elő a tarsolyaikból, elkezdtek zengen a zsolozsmát:

Dies irae, dies illa
Solvat seclum in favilla! . . .

A halott erre türelmetlenül kiáltott fel:

— Hagyjátok abba azt a pápista nótát!

S a diákoknak félbe kellett szakítani a szép dallamos Jacoponi-himnusz, s visszatérni a rideg melankolikus protestáns zsolozsmához.

„Gyász sír! Sötét kripták!”

A szoba ablaka nyitva volt hagyva, ahogy halottak szobájában szokás.

A gyászdal hallható volt ennélfogva az egész udvaron, s a ház minden lakosztályában.

De leginkább az átelleni tornácokon, amik a Korponayék kvártélyához tartoztak.

A Juliánna asszony hálósobája ennélfogva a legelső kézből kapta a halotti énekeket.

És ő ezeknél a gyászdaloknál olyan édesdeden tudott aludni. Nemcsak aludni, de még mást is elaltatni.

A jó Korponay János aludta ott az igazak álmát, nejeének hattyúkarjára nyugtatva fejét.

Miatta bizony akár az angyalok énekelhették volna a fel-támadás zsoltarát. Az ébrenlét egész való világa nem ér annyit, mint az álom tündérhonában egy pillanat.

Hát még akkor, amikor van egy bálványkép, akinek, ha azt mondja az ember: „most jer velem a tüneményvilágba!”, oda is utána megy, s ha megint azt mondja neki: „megint térjünk vissza az ébrenlét tündérországaiba”, ismét ott találja maga mellett. Sem itt, sem ott el nem hagyja. Azt sem tudja már, mikor volt ébren, mikor álmodott? Csak azt tudja, hogy mindkettőben idvezült volt.

Ki irigyelné az igazak álmait?

Osztozott biz abban az egész város.

Amint híre futamodott Fabriczius eseténc, hogy a főbírón újra kitört az űrülség, hogy egyszerre csak kapta magát, sírni kezdett az elnöki székben, hogy aztán lerakta a bírói süveget, palástot, pálcát, lemondott a bíróságról, hogy otthagyta a tanácsstermet, vegyes bíróságot, süveg nélkül ment haza, az egész úton az öklével és a kardtokjával hadonázva, hogy otthon lefeküdt, a kántort hívatta, s most énekeltet maga fölött halotti zsolozsmákat, hát azt bizony mind tökéletes bolondságnak vette mindenki. — Azonnal előhozták Alauda uramat, a jégbe hűtött bírót, betöltették az elnöki székbe, aztán kimondta a végzést, hogy minden ember ártatlan! A múlt éjszakai szerencsétlenség Isten akarata volt, ő szent felségével pedig ki pöröl?

Azután egy füst alatt a Fabriczius drákói rendeleteit is visszavonta Alauda uram: szabad a mai diadal örömeire nagyokat enni, inni, sőt táncolni is; a házfödelek leszedéséről pedig szó se legyen. Holnap megint nap, és azután „Isten tudja, hogy lesz, mint lesz?”

Fel is használta apraja-nagyja a megadott engedelmet, s volt hegyen-völgyön lakodalom az egész városban. Kiterjedt a polgárság gondja még a bástyatornyokban őrt álló csapatokra is, azok is torkig lakhattak minden jóval, megvívatozván a bőkezű bírót, a vitéz generálist, s a derék Czelder Orbánt, aki csakugyan kiosztotta a hajdúi között a németektől elnyert kemény tallérokat. A városi zenekar sorrajárta a capfenstreich után a notabilitások lakásait, s az ablakaik alatt szerenádót adott. Jutott belőle Korponayéknak is, amiből ők azonban nem sokat hallának, aluván a legbelső szobákban, s egyéb okaik is lévén az oda nem hallgatásra.

Éjfél után pedig minden ember ment a maga vackába aludni, s fél óra múlva olyan mély csendesség volt Lőcse falai közt, hogy azt még a bakter kiáltása sem szakította meg.

A hó is elkezdett esni; mintha dunnákat ráznának ki odafenn a fellegekben; reggelre ki nem lehet majd jönni a házak ajtajain, olyan magas lesz a hóesés.

Az egész város nem aludt az elmúlt egész éjszaka: ma kipótolta minden ember. Még a Herman-ház ablakai sem voltak kivilágítva, annak a bizonyosságául, hogy a tiszt urak sem maradtak fenn mai napság a landsknechtet gyakorolni.

De egy embernek mégis ébren kellett maradni — hivatalból, s ez volt az Andrássy tábornok szállása előtt felállított strázsa.

Ennek sem tetszett, hogy a hó a szeme pilláira ragad, behúzta magát a faköpnycgbe. A szél azonban egyenesen az örkunyhócskába fújta be a havat. Ez ellen pedig azt a furfangot találta ki a leleményes hajdú, hogy a hátát fordította kifelé, a subagallérjával természetes bástyát képezve a hóförmeteg ellen. — Így szokott a katona megfagyni az őrálláson.

Éjfél után két óra tájon Korponay János felriadt az álmából.

— Nem hallasz valami dobajt a föld alatt? — suttogá nevéhez.

— A patkányok nyugtalankodnak — mondá az, s egy csók lezárta az álomterhelt szempillákat megint. — Aludjál, báránykám!

Hiszen igaz is volt, hogy a patkányok nyugtalankodtak, jobban, mint máskor; hanem ebben a szegény patkányok nem voltak hibásak; ellenben valószínűleg az volt az oka a szokatlan mozgalomnak, hogy az ő csendes birodalmukon keresztül már két óra óta egy szakadatlan sora a fegyveres embereknek tapossa egymás sarkát. Ezek a császári muskétások, akik a Scheibe-hegyi rejtett forrás szádán leszállva, a mélyen alvó városba a Fabriczius alagútján át belopóznak.

A Thurzó-ház barokknál is bizarabb építkezésű csoda valami. Ennek nincs olyan szép magas teteje, mint a többieknek, amiknek mázos zindelyei tarka betűkkel viselik a renováció évszámát, s amiknek esőöntő csatornái két ölnyire rúgnak ki, sárkány és delfin alakokban végződve; hanem a felmagasló falpárkányon keresztül, a belső bádogtetőről az eső- és hóvizet egy a falba épített rézcsatorna vezeti le, ennek a csatornának van mintegy ölnyi magasban egy vasajtaja, amit soha senki nyitva nem látott, egyszínűre szokott az meszelve lenni a többi fallal. Tehát ez volt az a rejtekajtó, amelyen keresztül a vízvezeték alagútjából a városba lehetett jutni.

Ez a titok volt az, amit a császáriaknak elárult valaki.

Ha Fabricziusnak az agyát úgy meg nem zavarta volna annak a leánynak a nagy csete; ha csak egy csepp józan ész és logikát tartott volna meg magának ama levél olvasása után, hát akkor ahelyett, hogy lefeküdjék a castrum dolorisra, s énekeltesse maga fölött a sörívő diákokkal a canticumokat, az lett volna inkább a feladata, hogy odaálljon a pallosával ahhoz a vasajtóhoz a háza végében, s amint egy fej kidugja magát rajta, üsse le egy csapással, s reggelre rakjon belőlük

szép nagy piramist az utca közepén, tetejébe koronának a kedves veje, Blumevitz ezredesnek a tollas kalapját.

Azonban hát másképp történt. Fabriczius nagy keserűségben elvesztette az eszét, s így eshetett meg, hogy reggel négy órakor egy egész császári ezred állt négyszögbe rendezve a lőcsei piac közepén.

Ez volt a Türkheim-ezred, melynek Blumevitz de Trautsohn volt a parancsnoka.

A császári ezredes azonnal megszállatta a kapukat, s az összekötő utcák szegleteit.

S még mindig nem vette észre senki, hogy benn a városban az ellenség.

Azt az őrzőparancsot, mely az Andrassy kapuja előtt álló őrt felváltani jött: mielőtt egyet kiálthatott volna elnyomták, és némává tették.

Akkor aztán a mindig nyitott kapun maga Trautsohn tizenkét muskétást véve maga mellé, felment a tábornok szállására.

Az őrszobában, more patrio, aludt a kuruc őrség.

A pitvarban, a tornácban horkolt minden ember.

Trautsohn egész a tábornok hálószobájáig mehetett, anélkül, hogy valaki csak meg is szólította volna, hogy kit keres.

Andrassy mindig teljesen felöltözötten szokott aludni, egy medvebőr bundával betakarózva.

Amint az ajtaját nyikorogni hallotta, hirtelen felugrott (éber alvó volt), s amint a nyitott ajtón belépett a szobájába Blumevitz, s annak a háta mögött a muskétások sisaktaréjai és puskái megvillantak: Andrassy egy szökéssel a kerevete mögötti fülkében termett, ahol kardja volt felakasztva a tigrisbőr kacagány fölé, s perc múlva kivont karddal állt látogatójával szemben.

— Micsoda gyalázatos árulás ez? — kiálta szilaj haraggal.

— Hasztalan minden ellenállás, generális úr — szólt Blumevitz, kitérve az ablakszárnyakat. — Tekintsen ön ki! Az egész ezredem itt áll a piacon. Ön a kezemben van: kényre kegyre!

— Még nem. Hallja az úr! — kiálta Andrássy, s a függöny mögött rejló harangkötelet megrántva, megkondítá a lármaharangot. A vészhangok fölverték az alvó várost.

— Azt megtehetette excellenciád! — monda Blumevitz hidegvérrel —, hogy az alvó őrseget fellármázza; de ez már mind késő. Az utcák el vannak állva; tábornok úr a csapatjával nem találkozhatik. Innen nincs menekülése.

Andrássynak az jutott eszébe, hogy „van!”

Itt a háta mögött az a deszkafal, ami egy rugónyomásra félrecsattan; azon kiugorhatik, s míg a megrohanói a visszaugró zártalan ajtót betörik, azalatt a hátulsó kapun kimenekülhet a bástyára, a katonái közé.

De közbeesik valami. — Egy nőnek a hálószobája.

S abban a szobában annak a nőnek a férje is ott van.

Szabad-e prédára dobni ennek a nőnek a hírét, nevét, azért, hogy ő megmeneküljön? Szabad-e Korponay János előtt fedezni, hogy a két háznak egy közös sikátora van; ahonnan egyikből a másikba átjárnak?

Egy nemes embernek minden törvényt meg lehet szegni, csak a lovagiasság parancsait nem.

Élete, saját hírneve, Lőcse városa elveszhet; de annak az asszonynak, aki odadobta az ölébe a becsületét, megőrzi a becsületét.

Nem fog menekülni a sikátoron keresztül.

— No hát jöjjetek értem! Ha meg akartok fogni! — kiálta, Andrássy, nekivetve a hátát annak a faltáblának, mely a menekülésre kínálkozó utat eltakarta. Élve nem kap meg egy Andrássyt, ha ezer labanc jön is reá!

— Már hiszen azért nem szükség excellenciádnak engedni összelabancozni. Hiszen mi hagyunk magunkkal beszélni.

— Nekem csak a kardom beszél!

A lármaharang kondulására felriadt Korponay János.

— Mi az? — kiáltá.

Juliánna hallotta már a heves kiabálást a két vékony válaszfalon keresztül, amit a tükör és a deszkatábla képezett. S tudta, hogy mi az?

Meg volt riadva.

Mitől ijedt meg?

Attól-e, hogy a meglepett Andrássy a közös titkukat képező rejtékajtót fel fogja használni a menekülésre, s hogy ezzel őt semmivé teszi?

Vagy talán valakit mást féltett? Más miatt remegett? De ki miatt?

— Siess! — kiáltá férjének. — Kapd fel a bundádat, fogd a kardod! Árulás van a városban! Fuss a hátulsó kapun ki a bástyákra; trombitáltass a katonáidnak! Idebenn az ellenség.

Korponay ész nélkül ugrott ki az ágyából, öltönyt, csizmát, kardot nyalábra kapva, s rohant ki a hátulsó ház folyosójára, útközben kapkodva magára egyet-mást.

Az udvart még nem foglalták el a labancok. A Thurzó-ház kapuját nem tudták kinyitni.

Korponay keresztültört az orvos lakásán, feldöntve széket, szekrényt, ami útjába került, zárt ajtókat a vállával döntve be, ha nem engedtek.

Egyszer csak beesett aztán abba a szobába, ahol Fabriczius feküdt a ravatalon, tréfát csinálva a halálból.

Neki komoly volt a játék; de nem a halálnak. Ő igazán hitte, hogy egy vasakarató ember meg tud halni magától is, ha nagyon akarja; csak a halál vette ezt tréfára. Hiszen még az álmot sem tudja erőszakolni az ember, hogy jöjjön elő, ha az nem akar megjelenni.

— Fel, Fabriczius! Fel az ágyból! — ordíta Korponay, félretaszgálva a kántáló diákokat. — Árulás van a városban! Itt a német a piacon! Fussunk a népeinkhez! Ragadj fegyvert, bajtárs! Én rohanok a huszárimhoz, te siess az őrsereghez a molnártoronyba! Verd fel Czelder Orbánt, a hajdúkaszárnýt.

Én hozom az ágyúkat! Veressünk alarmit dobbal, trombitával!
Nyakunkon a filiszteusok!

Azzal a kezében hozott fél csizmáját felrántva a bal lábára, nyakon kapott egy diákot, akinek a kezében lámpás volt, s azt — nyavalyást — tolta maga előtt, hogy világítson neki a házlabirintuson keresztül a bástyáig, ahol még nincsen ellenség.

De erre a szóra úgy kiment a halál a szeméből Fabricziusnak, hogy menten felugrott az ágyból.

— Itt a német! Hol a kardom? — Ez volt az első kiáltása. — Itt a kardom! Hol a német? — Ez volt a második. — Nem halt még meg Fabriczius! — Fölkelek még a sírból is, ha azt mondják: „itt a német!” — Kik vagytok itt? — Mit bámultok? Kard van az oldalatokon! Rajta fiúk! Azt a zsoldárt: „Erős várunk nekünk az Isten!” Előre! Előre! Ölni! Ölni! Vérben fürödni! Előre! „Eine feste Burg ist unser Gott!”

S a magas atlétai alak, a diáksereg között, pallosát forgatva a feje fölött szilaj tekintettel, úgy tűnt fel, mint a germán pogány mondák egyik ősalakja, hozzá simuló gyermekei között, akik mind előrángatták oldalairól a kurta diákdákosokat, s zsvajogva fogták körül az öregot.

„Eine feste Burg ist unser Gott!” — zendíté rá valamennyi.

A viharos zsolozsmát nemsokára elnyelték a sötét sikátorok, s nyomában távoli dobpörgés, trombitareccsés keletkezett. Korponay János és Fabriczius fellármázta a kuruc őrséget s a polgárkatonságot.

— — — — —
Júliánna kétfelé hallgatózott: a külső zajra, s a szomszédház szobájából áttévedezőre.

— — — — —
Andrássy Istvánnak az volt az utolsó szava:

„Nekem csak a kardom beszél!”

Blumevitz de Trautsohn pedig a padlóba szúrta a kardja hegyét és a könyökével a markolatkosarára támaszkodott, hidegvérrel mosolyogva.

— Ha kegyelmed csak a kardjával akar beszélni, akkor sohasem értjük meg egymást; mert én nem azért jöttem ide, hogy kegyelmeddel párbajt vívjak; nem is volna tőlem gavallérság, páncélosan állni ki ágyból felkelő ellenféllel szemben. Ellenben azért vagyok itt, hogy kegyelmednek, generális úr, egy becsületes kapitulációt diktáljak.

— Diktálni? Nekem! — kiálta fel Andrássy. A szemei szikráztak féktelen haragjában, s a kardja csak úgy *súgott* a levegőben.

Blumevitz csak a kecskeszakállát húzogatta, nagy mosolyogva.

— Ha kegyelmed a kardjával beszél, énnekem meg van tizenkét muskétám, aki beszél! — szólt egyet intve az ajtóban álló katonáknak, amire azok mind egyszerre archoz kapták a fegyvereiket, Andrássyra célozva, — diktandó beszélnek! — folytatá nevetve. — Azért tanácslom kegyelmednek, hogy bocsássa alá nyugodtan azt a kardot, mert ha valami fenyegető mozdulatot talál vele tenni, tartok tőle, hogy a katonáim félreértik, s azután valami történik, amit én fogok sajnálni legjobban.

Andrássy úgy hörgött, mint a kelepcebe esett tigris.

— Azért legjobb lesz, ha kard és puska nélkül beszélünk a kapitulációról — szólt úrias tempóval Blumevitz de Trautsohn.

Ebben a pillanatban látta Blumevitz, hogy Andrássy háta mögött valami sötétség támad.

Még ideje sem volt találgatni, hogy mi lehet az, amint a másik percben egy tűneményszerű jelenet áll eléje. Egy nőalak fehér ruhában, skarlát paláستtal a vállán, lebben elő szellemgyorsasággal, s éppen olyan nesztelenül mint egy szellem, s aztán fehér alakjával eltakarja a magyar fővezért.

És egyúttal a kinyújtott jobbával egy négycsőví pisztolyt szegez Blumevitz ezredes homlokának; a pisztoly még hagyján, de az a két öldöklő szem hozzá, ami zöld fényben sugárzik, mint a macskáé.

Lassan morzsolgatta a fogai közt a szókat.

— Van kedve az ezredes úrnak egy asszony keze által megöletni?

Andrássy elszörnyedve kiált a nőre.

— Mit tesz kegyelmed? Elveszti magát!

— Ki bánja azt most? — dörmögi az asszony.

— A becsületét — suttojja a tábornok.

Az asszony most látszik föleszmélni. Észreveszi, hogy itt sokan látják. Tizenkét katona néz ide be (a puskacsövén végig).

— Eh! — szól fitymálón csettenve a nyelvével, s minden gondolkodás nélkül odasiet a felnyitott ajtóhoz, megkapja a kilincset, s azt kiáltva a katonáknak: „lóduljatok, ti ostobák!”

— mielőtt azok elhatározhatták volna, hogy vajon szokás-e engedelmeskedni egy ilyen rendkívüli vezényszónak —, úgy becsapja az orruk előtt az ajtót, hogy a visszacsörömpölő puskacsövek majd a fogát verik ki a csercárnak, s erre nagy hevenyében betaszítja a tolózárt az ütközőbe, s akkor aztán nekidülve háttal az ajtónak, elkezd jószántából kacagni.

— Tüzes mennykő! — kiált fel Blumevitz. — Erre nem számítottam.

— Lássá, ezredes — mond nevetve a szép asszony. — Nem ér semmit a csalfaság. Más is tudja azt, hogy „à un renard, un renard et demi”. (Egy róka ellen másfél rókát!)

A kizárt muskétások ugyancsak dolgoztak a puskaagyaikkal a becsukott ajtón.

— De ugyan kérem, ezredes úr, szóljon az embereinek, hogy ne ütögessék a hátamat olyan pogány módra ezzel az ajtóval!

Blumevitz mit tehetett egyebet, mint hogy teljesítette a szép asszony kívánatát, az ajtón keresztül kiáltva a katonáknak, hogy „bei Fusz!”

— No lássa! — mondá Juliánna. — Most már helyre van állítva az acqulilibrium. Kegyelmedet fogja Andrássy tábornok, a tábornokot fogják a kegyelmed katonái, a labancokat pedig

körülveszik a kuruc csapatok; azokat valószínűleg ostromolják Löffelholtz ezredei. Valóságos bellum omnium, contra omnes. (Mindenki harca, mindenki ellen.) Össze vagyunk kapaszkodva kölcsönösen, mint Mátyás király német vargájának a rókafogta csukája, s egyikünk sem tudja, hogy ki tartja fogva a másikat?

— Asszonyom! — kiáltá közbe nyugtalanul Andrássy.

— No, no! Tábournok úr! Csak semmi nyughatatlankodás! Mindenki a *maga* helyén van. Én is! Hallják önök mind a ketten azt a trombitaszót a Bástya utcán? No hát az *Korponay János főstrázsamester* uramnak az alarm fuvatása a kuruc huszársághoz. Őkegyelme ott jár a csapatja előtt, s mindjárt itt fog lenni a *piacon* egy egész battéria kerekcsapattyúval.

Ez a biztatás megnyugtató volt Andrássyra, de nem volt az Blumevitzra nézve.

Annálfogva Blumevitz volt a hetvenkedőbb.

— Az nagyobb veszedelem lesz a kegyelmed férjére nézve, madame, mint énrám nézve. A mi carrée-nk a kuruc huszárságnak a szeme közé nevet.

— Majd nem fog nevetni, ha Fabriczius vadászcsapatja is beleszól a tréfába, a városháza árkádjai alól. Higgye el kegyelmed, hogy a sanszok mint a két fél részére teljesen egyenlők. Ijesztgetéssel senkit sem lehet a kályhasutba bekergetni. Azért beszéljenek kegyelmeitek egymással okosan és csendesen. Én visszahúzódnom szépen.

A két férfi egymásra nézett. Mind a kettő elbámult. Most kezdtek csak észrevenni, hogy hová jutottak? Egy közös kelepcc az, amibe őket valaki belecsalta, s most egyiket a másikkal fogva tartja, s az a valaki — az a fehér asszony.

— Én azt hiszem — szólt Juliánna, egész lelki nyugalommal eregetve le a pisztolya sárkányait —, hogy kegyelmeitek legcélszerűbben cselekednének, ha most elhatároznák, hogy néhány órai fegyvern nyugvást kössenek, mely idő alatt az ellenséges csapatok minden összeütközéstől tartózkodjanak. Ezenben a város tanácsa és a kuruc csapatvezérek értekezhetnének

Blumevitz de Trautsohn ezredes úrral, a tábornok úr jelenlétében. Remélem, ezredes úr, hogy kegyelmednél készen van a teljhatalom és megbízás a császár nevében?

Trautsohn de Blumevitz különösen csóválta a fejét.

— Kegyelmed mindenről nagyon jól van értesülve asszonyom. Itt van a császári plenipotencia!

S azzal elővonta kebléből a pecsétes levelet.

De nem volt ám az elég, hogy cifra pergament, a lefityegő ezüst tokú pecséttel együtt elől-hátul megmutogassa a menyecskének, az belülről is akarta azt látni. Olvasni akart. — Tudott diákul.

Oda kellett neki adni a kezébe.

Juliánna kitérte a sokrét hajtott kutyabőrt, és olvasni kezdé: „Nos Josephus primus, divina favente Clementia, etc. etc.”

— De hisz ez a meghatalmazás Löffelholtz tábornoknak szól!

— Itt van a generális úr átruházása az én személyemre. Parancsolja kegyelmed, hogy megmutassam?

— Kérem.

Azt is átnézte.

— Rendben van. El van látva a szükséges kautelákkal és authenticatiókkal.

— Kegyelmedben egy diplomata veszett el, asszonyom.

— Talán nem is veszett el. No most jó lesz, ha kegyelmedek közhírré teszik a kötött fegyverszünetet. A tornyokban ugyancsak kezdik félreverni a harangokat.

Az egész város fel volt már czalatt lármázva.

Dob pörgött, trombita recsegett, harang kongott mindenfelé. Kuruc- és polgár csapatok tódultak a mellékutcákból a piacra.

— Jó lesz, ha megmutatjuk magunkat az ablakban a híveinknek — indítványozá Trautsohn ezredes Andrásynak.

— Nem bánom.

S azzal mind a ketten kiálltak az ablakba egymás mellé.

Az ég már pitymallani kezdett, a piacon levő férfiak megláthatták a két ellenséges vezért egymás oldalán állva.

— Kétórai fegyverszünet van! — kiálták azok onnan felülről magyarul és németül, ki-ki a maga híveinek. A császáriak, akik közvetlen a főhadiparancsnokság háza előtt álltak, meg is értették azt, de a városház táján csoportosuló kurucok és polgárok a nagy zsvajban úgy látszik, hogy nem hallották meg elég világosan.

— Tűzzék ki kegyelmetek a parlamenter zászlót! — mondá Juliánna az uraknak.

Az legjobb lesz, a fehér zászlót kitézni az ablakba. De hol van ilyen? Azt Andrássy nem tartogatja készen.

— Itt van az én fejkendőm! — mond Juliánna, leoldva a fejét beburkoló patyolatot; amit aztán egy kopjára szúrva, kidugnak az ablak rostélyán. Az a körülhímezett patyolat fejkendő libeg-lobog a reggeli szellőben, békességet intve a háborgó feleknek.

A fehér zászlónak rögtön észrevehető lesz a hatása. A városháznál ott van Alauda főbíró uram, aki az összecsdülő fegyveres polgároknak megmagyarázza, hogy a generális ablakából lengő fehér zászló fegyverszünetet jelent; azért minden ellenségeskedés függessztessék föl addig, amíg azt be nem vonják.

XIX. FEJEZET

MIKOR A TŰZ ÉS VÍZ EGYEZKEDIK, S AKI A KETTŐ KÖZÉ ODASZORUL

Mikor a két vezér, a zászlónyelet közös tudománnyal oda-
kötözvén az ablakrácsához, e munka után visszafordult, már
nem találta a fehér asszonyt a szobában; — a rejteknnyílás
táblázata ismét a helyére volt tolva.

Hanem az asztalra dobva hevert egy nyitott levél, amelyben
csak néhány sor volt írva, olyan titkosírással, aminek csak
Andrássy bírta a kulcsát. Juliánna levele volt az, amit most
tehetett oda. Andrásynak se kedve, se ideje nem volt ennek a
cryptographiáját kihüvelyezgetni szemenkint, összehajtotta
a levelet, s a keblébe dugta.

S aztán fanyar képpel mondá Trautsohnnak:

— Kegyelmed most többet tudott meg, mint amennyire
szüksége van.

— Lovagi parolámat adom rá — felelt Blumevitz —,
hogy el fogom felejteni, amit megtudnom nem volt
szükséges állami tekintetekből, mihelyt a házból kilépek.
Hanem már most viszonzásul én is kérek valamit. Ke-
gyelmed se tudjon arról semmit, hogy itt a háta mögött
van egy rejtekajtó, amelyen keresztül a kinnlevő vilá-
gal érintkezésbe jöhet. Én sem tudok róla, kegyelmed se
tudjon róla.

— Jól van.

— És akkor aztán, egyenlők levén mindkettőnkre nézve
a kényszerítő körülmények, kezdjünk az alkudozásokhoz,
úgy, mint két hadvezér, akinek a hadserege szemközt áll
csatavonalban.

Andrássy inte a vendégének, hogy üljön le, s azzal helyet foglaltak a patkó alakú kereveten, az asztal mellett, egymással szemben; a kardját mind a kettő a szegletbe támasztva. Kalamárist és papirost húztak maguk közé.

— Nekem nem kell sok irkafirka — vágott elé Andrássy.

— A feltételeimet ismerik már kegyelmetek; Czelder Orbán megmutatta.

— Ismerjük igenis. De kegyelmed át fogja azt látni, hogy ezek a feltételek nem olyanok, aminőket egy békére hajlandó vezér szokott ajánlani a másíknak; hanem olyan természetűek, aminőket nyers visszautasítás helyett, lovagias udvariasságból számlál elő hosszú sorban egy olyan hadvezető, aki a végtelenig akarja vinni az ellenségeskedést.

— Azt nem mondtam, hogy *így akarom*, de ha kényszerítenek rá, megteszem.

— Arra, hogy fenyegetését beváltsa kegyelmed, nem kényszeríti senki; arra, hogy megmátsa, igen sokan. Nem azt akarom kétségbevonni, hogy ma és ehelyett még csinálhat kegyelmed egy vérfürdőt, melyben mi betolakodott császáriak mind itt veszünk. Ismerve a kurucok vitézségét, s a lőcsei polgárok kemény természetét, semmit sem tartok lehetetlennek. Czelder Orbán, Korponay, Fabriczius még ott künn vannak, s ha ahelyett a fehér kendő helyett, azt a másik piros nyakba vetőt találja kitűzni kegyelmed a kopja hegyére, itt nagy szicíliai vecsernye következhetik. De hát mi lesz eztán? Ki nyer vele? Kegyelmetek a nyár óta be vannak zárva Lőcse város falai közé, nem tudják, mi történik a külvilágban?

— Mindenkor tudtunk értesülést szerezni.

— Hamis forrásokból. Az egész nemzeti háború végét járja. Magyarország kilenctized része már meghódolt a koronás királynak, s a többi, látva azt, hogy a meghódoltak kegyelemmel lettek fogadva, erősen *rágja a szíjat*. Kassa alkudozik, s Károlyi Sándornak egyik követe a másikat éri a nádornál, a

békeföltételek fölött alkudozva. Rákóczi Ferenc fejedelem maga már kiment Lengyelországba, s ami reménye maradt a háború folytatására, azt most már csak az orosz cárban bírja. Hát inkább akarnak a Péter cár hűségére térni a magyarok, mint a koronás királyukéra?

— Erre határozottan azt felelem, hogy „nem!” De a magyar király tanácsosai már annyiszor megszegték a hűséget a magyar nemzet irányában, hogy amíg a kezeiket egy erős kötéssel meg nem kötik, addig a fegyvert le nem tesszük a kezünkéből, sem én, sem más.

— Hogy kegyelmed nem teszi le, azt elhiszem, de hogy más nem teszi-e le, abban erősen tamáskodom.

— Mit akar ezzel mondani?

— Azt, hogy minden szentnek maga felé hajol a keze; hát még azoknak a szenteknek, akik egy hajótörött roncsról menekülnek a partra. Bizony nem nézik, hogy milyen annak a rúdnak a vége, amit eléjük nyújt valaki!

— Én pedig inkább a vízbe fulladok, mint hogy egy rúdnak a végét megfogjam, amelyik piszkos.

— De mikor nem piszkos, hanem aranyos. Nézzen ide kegyelmed. Itt van kegyelmed számára a császár-király által aláírt és megpecsételt diploma, mely kegyelmednek és egész famíliájának, mind a négy testvérének elkobzott birtokait visszaadja.

— Azok még nincsenek elkobozva. Még áll Krasznahorka vára.

— Áll, és a kegyelmed bátyja által jól van védelve. Ott van a felesége is, a két kisgyermekével. — Heister éppen odaindult, azt ostrom alá venni. Kegyelmed öccse, a barátból lett dervisgenerális, védelmezni fogja a sziklafészket a legutolsó emberig, s a császári vezér csak a romokat fogja megkapni, s nem lesz szüksége eltemetni a kegyelmed fiacskáit és feleségét, a kövek elvégzik azt maguktól. Vagy kegyelmed nem sokat törődik ezzel?

S hogy még maróbb, szívetetőbb legyen a célzás, Blumevitz oda kopogtatott a mutatóujja bütykével arra a bizonyos mozgó faltáblára.

Andrássy felháborodottan ugrott fel helyéről, odafutott az ablakhoz, s kibámult a világba.

A téli hideg lég elvette homloka forróságát: visszatért s újra helyet foglalt Blumevitzcel szemben.

— Eltértünk a tárgytól. Az ezredes úr capitulationalis feltételeket akart hallani. Én rájuk utaltam. Mondja meg, mi kifogása van ellenük?

— Csak némely pont ellen. Az egyik például az, hogy akik a kuruc helyőrségből a király hűségére nem akarnak felesküdni, azok a tört résen át lobogó zászlóval és trombitaszóval vonulhassanak el a császári seregek között.

— S ezt nem akarják kegyelmetek elfogadni?

— Igenis, azt kívánjuk, hogy aki nem akar a király hűségére felesküdni, legalább arra tegyen le esküt, hogy a császári seregek ellen többé harcolni nem fog.

— Ebbe az én alvezéreim sohasem fognak beleegyezni.

— Ha ez kegyelmed részéről illúzió; akkor nem siethetek eléggé annak a lerontásával. Két ember kivételével vagy talán hároméval, valamennyi kuruc tiszt mind számít arra, hogy előléptetéssel jöhet át a császári seregbe. Az egyik hajthatatlan Czelder Orbán, hanem ez meg abban csalatkozik, hogy a német hajdúinak hűségére számít. Azoknak egy része el fogja őt hagyni, ha kenyértörésre kerül a dolog. A polgárőrségnek is nagy része kész a békekötésre; csak egy kis kényszerítést találjon támasztékul. A patríciusok legnagyobb része Alaudával tart; az pedig régóta a mi emberünk. Akire legbiztosabban számíthatna kegyelmed, az Korponay János. Ennek igazán nagyon sok oka van arra, hogy kegyelmedhez hűséges legyen.

Andrássy iparkodott közönyös arcot mutatni erre a nagyon is éles szarkazmusra.

— Hanem ennek a csapatja merő lovasság. Annak utcai harcban alig lehet valami hasznát venni. Kitörésre jó, várvedelemre semmi. Végezetül itt van kegyelmednek a tüzésége. Erről el kell ismernem, hogy kitűnő, sőt a császáriaknál elébbvaló.

— Nohát!

— Csak egy hibája van. Az, hogy egészen idegen. A tüzéség főparancsnoka Du Près de Belleville lovag, egy ismeretes bonvivant, aki egy szerencsés légyottért szívesen szolgáltat cserébe egy szerencsétlen csatát. A kuruc tüzéség nem számít többé semmit. Már tegnap az éjjeli harcnál vchette észre kegyelmed, hogy a sáncágyúk nekünk, az ostromló seregnek, semmi kárt sem okoztak. A golyók mind a fejünk felett repültek el, a gránátok mind a földbe fúródva pattantak szét. Az árkoláj mestersege olyan furfangos tudomány, mely mellett az, akire a kezelés van bízva, naphosszant puffogathat az ágyúval anélkül, hogy az ellenfélnek egy hajszálát meggörbítené. — De hogy tökéletesen meggyőzzem kegyelmedet afelől, hogy Du Près de Belleville lovagra nem számíthat, kérem, tekintse végig ezt az okiratot, amit Löffelholtz tábornok küldött általam a lovag számára.

Andrássy István nagy meglepetéssel olvasá az átadott levélből a császári tábornoknak azon rendeletét, miszerint azon esetre, ha a kapituláció övele, a főparancsnokkal, nem sikerül, Du Pres de Belleville lovag bízatik meg Lőcse város főparancsnokságával, s e hivatalból származó minden teendőkkal.

Felugrott a helyéről, mintha valahová akarna menni.

A bezárt ajtó figyelmezteté rá, hogy itt van a világ bedeszkázott határa.

Jobb lesz leülni az előbbeni helyre.

Tompa, siket hangon dörmögé:

— Mindegy! Ha az egész világ hűtelen lesz is Rákóczihoz, én nem szakadhatok el tőle.

Blumevitz bizalmasan tev é a kezét Andrássy karjára.

— Vitézlő uram! Senki sem kételkedik abban, hogy kegyelmességed, amíg a harci akció állott, a legfényesebben bebizonyította, nekünk császáriaknak elég érzékenyen eső hősi tetteivel sérthetetlen hűségét, mind a nemzeti fejedelem, mind annak a követői iránt. A Győrvár alatt eltemetett négyezer császári harcos porladozó csontja hirdeti, míg a világ világ lesz, hogy olyan mély sebet nem ütött senki a kétfejű sas oldalán, mint Andrassy István kardja. Ha fővezérré tették volna kegyelmedet Bercsényi helyébe, aligha dicsekednék mai nap a trencsényi diadallal, s a romhányi kiszabadulással; ha kegyelmed vezette volna Érsekújvár védelmét, aligha lobognának mai nap a zászlóink a bevehetetlen erősség ormán.

— Nem vagyok érdemes a magasztalásokra.

— Nem végeztem még be!... De kegyelmed, belül a szívében sohasem volt meggyőződés szerint híve sem a fejedelmének, sem felekezetének.

— Ez merész állítás.

— Bizonyítványom van rá. Vajon az a karikatúragyűjtemény, amit kegyelmed évek óta szaporított, élő, látható alakban fejezve ki a véleményét a kuruc vezérek felől, nem fennhangon hirdeti-e ennek a titkát?

Andrassy felpattant a helyéről.

— Micsoda karikatúragyűjteményről beszél, obester úr?

— Hát biz ez egy képeskönyv, ami az én birtokomban van, mint a feleségemnek, Fabriczius Krisztinának eddigelé egyetlen hozománya.

No, most még egy holdvilággal több gyulladt ki Andrassy kétségeinek firmamentumán. Megtudta, hogy hova lett az arcképalbuma.

Ezáltal aztán kezdett Juliánnával még nagyobb ismeretségbe jutni.

Trautsohn de Blumevitz a füle mögé simogatta az allongeparókája fűrtjeit, s gyönyörködött a szavai hatásában, amit Andrassy arcáról leolvasott.

— Ha nem vetne elég fényt a kegyelmed belső világára az a kép, melynek hátulján a fejedelem van lerajzolva, térdei közt a magyar koronával, háta mögött Péter círral (egy sokat mondó allegória!), hát teljes világítást adna hozzá az a másik, amelyiknek az egyik lapján Lipót császár van lerajzolva, kegyelmed saját manupropriájával, míg ugyanannak a hátlapja egészen üresen van hagyva. Amaz a kíméletlen megbírálás: ez a feltétlen hódolat.

Andrássy István kötözve érezte a kezét. Hiszen nem mondhatá meg, hogy azoknak a képeknek a torzított fintorait nem ő rajzolta, hanem ez a démoni asszony! Magának kellett megtartani az érdemet.

Talán az már akkor számított arra, mikor könnyű tollhegygel odakarcolta ezeket a gunyoros vázlatokat.

— Kegyelmed szíve szerint elítéli azt az egész tábornokot, amellyel eddig együtt küzdött — folytatá diadalmas előérzettel a császári főtitkár. — Nagy bohóság volna alátszatért feláldozni az igaz érzést. Az árulókat, akik meg hagyják magukat venni pénzért, mindenütt megvetik, s ha kifizették, eldobják; de az olyan pártvezért, akit a hívek táborába igazi, szívben gyökerező meggyőződés vezérel át: azt meg tudják becsülni, és megtalálják a számára való helyet.

Andrássynak vele született büszkeség egy dacos választ diktált erre; de Blumevitz megakadályozta benne:

— Mielőtt válaszolna kegyelmed, egy esetre figyelmeztetem. Ez a Forgách Simon tábornoké. Mikor még az öreg Lipót király élt, az ifjú József király azzal a megbízással küldé őt Rákóczi Ferenc táborába, hogy ismertesse meg a fejedelemmel az ifjú király jó szándékait Magyarország iránt, s aztán hozzon létre egy üdvös egyetértést József és Rákóczi között. Forgách Simon elejté ezt a rábízott szerepet, s ahelyett, hogy szolgálta volna József királyt és Rákóczi Ferenc fejedelmet egyformán jól, szolgálta mind a kettőt egyformán rosszul, és saját nagyzását helyezte a közbéke fölé. És emiatt elveszté a játékát mind a

két oldalon. Itt Rákóczi vetteté őt fogságra, amott a király száműzte. Vegyen tanulságot kegyelmed a példájából. Ellentmondó szívvel szolgálni nem lehet. Más érezni, más mondani, más tenni, annyi, mint maga magát megsemmisíteni.

Andrássy felállt a helyéről s nyugodtan, hidegen mondá:

— Jól van. Hívassuk ide a sereg tiszteit, hívassuk ide a város előljáróit: határozzanak azok lelkük szerint, én egy szóval sem fogom őket kényszeríteni.

Blumevitz erre fölnyitá a szoba ajtaját, s a kornétásához néhány szót intézett halk hangon.

— Vezesd őket ide.

Azután visszatért Andrássyhoz a padmalyos szobába.

— Amíg a meghívottak előjönnek — monda neki —, nem olvassa el kegyelmed azt a levelet, amit az asztalán kapott?

— Igaz! Majd *elfeledtem ezt*.

Büszkeség volt ez tőle, vagy háládatlanság?

Elővette az összegyűrt levelet, s kisimítva a tenyerével, maga elé helyezé. S aztán kezébe véve a tollat, a sorok alá írta a betűket, amiket a titkosírás kulcsával kihüvelyezett.

Ez a sor jött ki belőle:

„Ne felejtkezzék meg kegyelmed a fiamról!”

Andrássy könnyedén vállat vont, s aztán odadobta az egész megfejtett írást Blumevitz elé.

Az is beletekintett, s rábólintott a fejével.

— Ahán! Ismerem én ezt. — Csatoljuk a többi akták közé.

— Ahogy tetszik.

Aztán egyet köszörült a torkán a tábornok, s azt mondá, mintegy magának beszélve:

— Nem szeret ez az asszony senkit a világon, csak egyedül a fiát!

— Szeret biz az egyebet is — mondá rá Blumevitz. — Hanem ez az ő diplomáciájának az alap gondolatja. Ez a kis ártatlan fiúcska. — Én egészen meg tudom fejteni az ő charádáit. Nemde az a kívánsága az úrasszonynak, hogy a császár ruházza át a

kisfiára azt a donációt, amivel Rákóczi Ferenc fejedelem Korponay Jánost, számos érdemeiért megjutalmazta: helyezze be az Ocskaytól elkobzott sztropkói uradalomba.

— Igen. És hogy adjon a fiának bárói címet.

— Mindezt kívánhatta volna Korponayné a férje számára is, ha egy dolog felől bizonyos lett volna.

— Értem. Afelől, hogy a király fog-e logikát találni abban, hogy ami érdekért Korponay János Rákóczitól donációt kapott, *ugyanazokért* őt abban megerősítse.

— Nem ez az ok. Ott vannak helyettük az asszony érdemei, s mondhatom kegyelmednek, hogy azok igen nyomatékosak. Azért kívánja a királyi adományozást Korponayné a kis fia, és nem a férje számára, mert bizonyosan tudja, hogy a férje vissza fogná azt utasítani.

Andrássy megdöbbsent.

— Azt hiszi óbester úr?

— Úgy ismerem ezt az embert. Fanatikus egy koponya. Ez nem fogja aláírni a kapitulációt, hanem vagy kereszttül tör a hadvonalainkon, vagy összekaszaboltatja magát. — Ezért Korponayné jó eleve elszökteté a városból a kisfiát a hoptestereivel, hogy az apa el ne vihesse azt magával.

— Mikor történt ez?

— A robbanás éjszakáját megelőző reggel.

Andrássy mindig magasabb hegyről kezdte látni ez asszony lényének láthatárát.

Ezalatt megérkeztek nagy kardcsörtetéssel a kuruc tisztek, s sűrű talpszurolóssal a városi deputáció.

A kuruc tisztek ugyanazok voltak, akik a vegyes törvényszéknél ülnek, a tanácsbelieket Alauda vezette. Nem volt itt Czelder Orbán, Korponay János, Duprés De Belleville lovag; s a tanácsbeliek közül hiányzott De Hortis.

Az első félórai értekezésnek az lett az eredménye, hogy mind a két fél meghosszabbította a fegyvernyugvást déli tizenkét óráig. Ezt azután kihirdették dobszó mellett a piacon.

Andrássy tábornok és Trautsohn de Blumevitz ezredes nevében. Mire aztán a császári katonaság kényelembe tette magát, őrtüzeket gyújtott a piacon; amihez elég anyagot talált De Hortis háza előtt. Ez az egy polgár nemes fogadta meg Fabriczius parancsolatát, hogy a háza tetejét rögtön leszedesse: zsindey, lécz halomban hevert már a földön. Jó tüzelőszer a cserepároknek.

A fegyverszünetet azonban mind a két fél fölhasználta emberségesen a kitörhető harc előkészületeire, Korponay körülnyargalta a bástyautcákat, a nélkülözhető őrséget összpontosítva; a vízárók felől nem lehetett a császáriak támadásától tartani. A polgárok vezényletét De Hortis hadnagyukra bízta. Czelder Orbán a szétdúlt lőportoronynál támadt rés előtt állítá fel a német hajdúit; ez volt a veszélyeztetett pont, ahonnan várható volt Löffelholtz tábornok támadása, ha a városban verekedésre kerül a sor; Fabriczius pedig merész furfangot tervezett. Ő a Thurzó-ház hátulsó kapuján egy kerek asztalt vontatott be az udvarra, azt a piac felőli kapunak szegezteté.

Nem kellett neki a Belleville pattantyúsai. Árulók mind, a parancsnokukkal együtt.

— Majd kiszolgáljuk mi az asztalt magunk, én az én fiacskáimmal. A diákok közt nincs áruló!

Lóporos zsákokat is hozott magával, kartácsokkal együtt, amennyi csak elég.

Azután nekiállítá a fiúkat csákánnyal, feszítőrúddal egy vakablak kibontásának, ami a Thurzó-háznak az Andrássy lakta házzal szomszédos falába volt rakva.

Fabriczius még mindig azt hitte, hogy a császári katonaság a főkapun lopózott be, az öröket megvesztegetve. Különben el nem lehetett képzelni, hogy teremjen ott egyszerre egy egész ezred a piac közepén, észrevétlenül.

A németek meglepték Andrássy tábornokot, s most melléce szegzett pisztollyal kényszerítik a kapitulációra. Így okoskodott tovább.

Ha tehát Andrásst ki lehetne szabadítani a kelepceből, jobbra fordulna a kocka.

Ezért akarta kitöretni a vakablakot ott a közfalon, hogy majd akkor ő, a hívek és bátrak csapatjával berohan a tábornokhoz, levágja a fogva tartó németeket, s kiszabadítja a vezért a körmeik közül.

Hanem a németnek is van esze!

Az meg azt gondolta ki, hogy a vízvezeték alagútján keresztül apródonkint beszöktetett még egy kompánia gránátost az Andrásy lakta ház udvarára és folyosóra, s azok ott vártak csendesen, a füstölgő kanóc egyik kezükben, a gránát a másikkban.

No, ha a két fél ilyen nagyon készülődött, a harmadik sem maradt hátra. — Juliánna ott ült a tükre előtt, s piperézte magát.

Felszedte a legponpásabb köntöseit, a bársony csak úgy suhogott, a csipke csak úgy repült rajta; boglár, nyakörv versenyt ragyogott egymással; de nem a szemével! Azok fényesebbek voltak.

Egészen hasonló volt ahhoz a képéhez, ami ott áll a szoba mélyén, aranyozott bronz rájában. (Áll? Csak állt, már ott hever most a Fleischerthurm magazinjában, ócska vásznak, talán zászlók lomja között.)

Hadsereget verő szép volt!

Amíg minden fél így készül a nagy csatához, a dobosok ugyan hirdetik, hogy „veszteg legyen minden ember, magyar, német kuruc, labanc: mert itt jön a békesség! Láncra veri, aki moccan!”

— Öreg bajtárs! Mit csinálsz ott? — kiált a munkába izzadt Fabriczius háta mögött valaki.

Hátra tekint: Korponayt látja ottan.

— Én tudom, hogy mit csinálok! De te mért szállsz le a nyeregből?

— Dehogy tudod: semmit sem tudsz. Hiszen tele van a túlsó udvar német gránátossal, ha áttöröd a falat, ide is bejönnek.

— Hát hogy kerültek azok oda? — szól elbámulva Fabriczius.

— Hogyan bizony. Mind a te házad falából jönnek elő egyesével, ahol a csatornaajtó van; a toronyból lehet látni.

— Az én titkos alagutamon át? — ordít fel, mint egy feliasztott vadállat Fabriczius.

— Azon jött be az egész siserahad. S most már délig pihenhetünk. Szállj le te is a paripádról. Most hirdetik ki dobszó mellett a fegyvernagyvást. Lehet szalonnát pirítani. A szomszéd házban együtt ülnek generális uraimék, tanácsbírák uraimék, s alkudoznak a kapituláció fölött a német ezredessel, Trautsohn de Blumevitzcal.

— Kinek a nevét mondtad? — hörgé Fabriczius.

— Az bíz a te kedves vejed urad, tegnap óta. Hát csak eredj fel a szobádba megint, öregem, vidd a diákjaidat is, folytasd, ahol elhagytad, énekeltesd magad fölött a halotti zsolozsmákat. Magam is megyek fel, az én asszonyomhoz, früstükölni.

S Korponay megfordult a sarkán, keserűen nevetve.

De Fabriczius utánakapott, s megragadta a vállán a farkasbőr kacagányát, mint a halálra sebesített medve, ordítva torkaszakadtából:

— Átkozott legyen az az asszony, aki mindnyájunkat megrontott!

— Micsoda asszony? — kérdé elbámulva Korponay.

— Ez a Delila! Ez a Jezabel! Ez a Herodiás! A te feleséged! Ő árulta el ezt a várost, a hazát, a fejedelmet, a mi szép szabadságunkat!

— Az eszed tisztul? — mondá elszörnyedve a megátkozott nő férje.

— Tiszta már! Világosan látok mindent. Ő kerítette össze a leányomat a császár tisztjével, ő árultatta el a titkos alagutat a németeknek, ő szöktette meg a leányt a vasketrecből; ő robantatta fel a szeretőjével a lőporos tornyot.

— Micsoda szeretőjével? — kiálta most elszápadva Korponay, s mellen ragadta Fabricziust.

— Mit kérded tőlem, bolond, amit az egész világ tud? A szarvadtól nem férsz be már az ajtón, s mégsem tudod, hogy viseled! Keresd ki! Flatos fogattal jár a királyné!

— Az én felcségem? — hörgőg könyomta kebelével a férj.

Fabriczius pedig mind a két öklét az égre emelve, zokogá, könnyeitől fulladozó hangon:

— Átkozott az átkozottak között! Kerítőné! Rima! És áruló!

Korponay vad dühvel rántotta ki kardját.

— Megölhetsz! Isten előtt is újra mondom! — szólt Fabriczius, szétszakítva mellén a palástot.

— Megölök valakit! — hörgé Korponay — de az nem te fogsz lenni. — Azzal felrohant a Fabriczius lakának lépcsőin.

Fabriczius nem törődött most övele meg az ő asszonyával. A bolond férj meg a csalfa asszony táncoljanak együtt, ahogy tudják! Neki csak az járt a fejében, hogy az ő alagútja el van árulva, s hogy azon keresztül folyvást lopakodik be a német a városba.

Ő maga semmit sem tudott arról, hogy a házából van egy rejtett átjárás a szomszéd házba. Ezt azóta praktikálták oda, amióta a két szomszéd házat a mostani zsellérei lakják; azoknak a kedvéért lett az kigondolva, az ő fogsága alatt. Hej! ha erről tudott volna!

Hanem ahelyett valami mást tudott, s ez a *más* sokkal nagyobb szabású ötletet támasztott a lelkében, mint hogy a kisebbet észrevehette volna tőle.

Az jutott eszébe, hogy a vízvezetéki alagútnak van egy akna-szerű lejárata az ő házából. (Bizonyosan ezen keresztül szökött meg a leányzó.) Egynéhány lőporos zsákot lehajítani ebbe a gádorba, aztán égő csóvát dobni utána! Ez gyökeresen meg-orvosolná az eddigi hibákat. Aki az alagútban még lent van, az mind odafullad a füstben, aki pedig fölötte van, a két szom-

széd házban, az együtt és közegyetértéssel repül fel egyesesen a paradicsomba: magyar generális a német őbesterrel, kuruc tiszt urak a lőcsei szenátorokkal, szép asszony a dühöngő férjével, halni akaró Fabriczius az éneklő diákjaival együtt. Ez lesz a nagyszerű összetalálkozás!

— Szedjétek le a löporos zsákokat a szekérről, fiaim — mondá a diákoknak —, s hozzátok utánam!

Ő maga a legnehezebb kilás zsákot kapta a vállára. Meg se görnyedt bele a termete.

Az alatt pedig Korponay János előreroht már, keresztül Fabriczius és a doktor szobáin; végigcsapkodva maga után minden ajtót, mert a saját lépcsőajtaja belülről volt zárva, azon nem mehetett be. Az útjába akadt Cornides doktort kerekesszékével együtt úgy lódította el maga elől, hogy az meg se állt a szobája túlsó faláig. Rohant a folyosón keresztül a feleségéhez.

A szép asszony készen volt már az öltözetével.

Mikor azt a dühöngő alakot berohanni látta, kivont karddal a kezében, szikrázó haraggal a szemében, sápadt, verítéktől fényes arccal, szétzilált fürtökkel; hát akkor egyszerre tudta, hogy mi vár rá.

— Mit tettél? asszony! — ordítá az eszeveszett férfi.

— Mindent. . . — felelé az asszony —. . . Megölhetsz!

S szép csendesesen térdre bocsátkozott előtte.

— Hallod az átkot, ami a sarkamba üldöz! Kerítő, kéjhölgy, áruló a neved, átkozott vagy az átkozottak között!

— Úgy van! Az vagyok!

A férj megsuhintá kardját a feje fölött. Juliánna megalázva hajtá le a fejét.

— Várlak! Csapj le! — Nyugodtabban a vérpad tőkéjére sem hajthatta volna le a fejét.

Ahelyett Korponay megragadta karjánál fogva az asszonyt, s felrántotta őt hevesen, hogy az arcába nézhessen.

— Mért tetted ezt?

A nő összetette kezeit a keblén, s szemeit megdicsőült tekintettel emelve fel a magasba, rebegé:

— A fiamat, az én szerelmies fiamat, dicsővé, úrrá, hatalmassá tevém. Amit tettem, meg van írva már, csak a pecsét kell még reá; az én vérem legyen rá a pecsét: ontsd ki hamar! Én végeztem!

Korponay eltaszítá az asszonyt magától, s az asztalra dobta a kardját.

— Nem öllek meg! Az neked nagy becsület volna. De felcsúfolom az egész praktikádat. Nem csinálsz fiadból nagyságos urat, császár szolgáját, hazája hóhérát! Megmutatom, hogy én vagyok az igazi szülője, te csak mostohája! Kiveszem a kezed közül, nem mérgezed meg a lelkét! Elviszem magammal, hadd szenvedjen velem együtt, dicsőséges bűdosásban, hadd szokja meg a becsületes kolduskenyeret! Te éld itt a világotat kedved szerint, fényes gyalázatban, te világ rózsája! Ha úgy le tudnám tépni a nevemet rólad, mint ezt hitvesi fátyolt letépem a fejedről! A fiadat nem látod többé!

S a nagy művésznőnek még akkor is eszébe jutott, hogy komédiát játsszék. Úgy tett, mintha megjájdne e fenyegetéstől.

Úgy rémüldözött, mintha meg akarná másítani a szörnyű nagy fenyegetést, s odaveté magát a földre a férje elé, s átkarolta erőszakosan annak a térdeit: „Ne a fiamat! Ne vedd el tőlem!”

Korponay erőszakkal tépte le a nő karjait magáról, s aztán oly erővel taszítá őt el, hogy az hanyatt estében nagyott ütött a fejével a keményfa padlón, s ott maradt élettelenül elterülve. Nem gondolt rá! Rohant ki a tornácra, ahonnan a kisfiának a szobája nyíltott.

Szegény bolond! Azt gondolta, hogy ott van a fia. Amióta a csetepatéből hazakerült, úgy elfoglalta a szerelmes asszony mézesmázos beszédével, gyöngye ölelgetésével, aztán meg a haditörvényesék a zűrzavaros jeleneteivel, hogy nem ért rá

utánajárni, hol van hát az a kisfiú, miért nem jön eléje? Hol sétálni van, hol meg alszik!

Mikor aztán berohant a gyermek szobájába, körülnézett, látta, hogy fel van vetve mind a két ágy, a kisfiúé is, meg Pelargusé is. (Anyjánál csak olyankor aludt a gyerek, ha az apja távol volt.) A kis ruhácskái rendbe voltak rakva a lócácskára, a kis süvege az asztalra téve, még a sarkantyús csizmácskái is ott vannak az ablak hídján. Nincs a fiúcska sehol.

Ha itt nincs, akkor máshol kell neki lenni a háznál. El csak nem vesztetett! Hisz Pelargus őrzi.

Kitámolygott a szobából, hogy megkérdeje az asszonytól, hol a gyermek? Ha kínozzák, majd csak kivallja.

De iszen kereshette azt már!

Nem feküdt az többé azon a helyen, ahová ő ledobta: nem volt az se elájulva, se elszédülve. Eltűnt, elpárolgott; a hült helye maradt.

Most aztán a méreg futotta el Korponayt, hogy még rá is szedik! Azt hitte, a hátulsó ajtón menekült ki az asszony, amerre ő bejött. Rohant dühösen arrafelé.

Az ajtóban majd feltaszította Fabricziust, azzal a nagy lőporos zsákkal a vállán.

— Nono! — kiálta rá Fabriczius.

— Nem futott ki erre amaz asszony? — kérde Korponay.

— Dehogyan futott! Hát kisiklott a kezed közül ugye, mint a kígyó.

Korponay a nyitott ablakra tekintgetett.

— Ne félj! Nem boszorkány az, hogy seprűt kapjon a térde közé, azon repüljön el, inkább nagyon is ember leánya. Én tudom, hogy merre futott el! Csak gyere utánam! Innen nyílik a te konyhádból a titkos alagút gádora. Ott futott le, a kedves barátai közé. Ott jön a *regiment*. Ne félj, mindjárt utolérem; ha én nem: ez a zsák. Csak gyere utánam.

Fabriczius nyomult előre, Korponay a nyomában.

Mikor a konyha ajtaját felszakította az öreg, hej, szép meglepetés várt reájuk!

A szépasszonyt ugyan nem találták ott, hanem igenis a tűzhelyen egy megrakott lobogó tüzet, s akörül egy csoport német gránátost, akik éppen akkor gyújtogatták meg kánócaikat a tűznél.

Hát ezek bizonyosan ráakadtak odalenn az alagútban erre a csigalépcsős gádorra, s gondolván magukban, az is valahová vezet, egynéhányan feljöttek rajta, felemelték a rejtekejtőt, azon kibújtak, szétnéztek, látták, hogy az itten konyha. Mielőtt tovább hatolnának, tüzet raktak, hogy a gránátjaik kánócát meggyújtsák, az utóbb jövők éppen a fejeiket tolták elő a szűk bejárat kámvájából.

Amint aztán a két marcona férfi betört a konyhaajtón, a gránátosok sokkal jobban megijedtek ezektől, mint azoktól. Korponay tekintete olyan volt, mint aki emberhúsrá éhezik, Fabricziusé pedig, mint aki jól is lakott már vele; de újra kezdeni kész.

— Jehova Szent Isten, ne hagyj minket! — ordítá Fabriczius, a vállán emelt zsákot két izmos tenyerében a feje fölé emelve, hajításra készen.

— Mit akarsz, bruder? — kiáltá rá Korponay. — Mi van a zsákodban?

— Lőpor van benne! Odahajítom a tűzbe!

— De ezt ne tedd! Hisz akkor mind elvisz bennünket az ördög!

— Inkább az ördög minket, mint mi őtet!

— De azt bizony ne cselekedd — kiabált Korponay, megragadva a zsák bekötött száját.

Fabriczius megvetőleg fordult hozzá.

— Hát olyan szép neked ez a világ, hogy sajnálsz eltemetni magaddal együtt a gyalázatodat?

— Kicsoda? Én!

— Sajnálod eltemetni azt az asszonyt, aki megcsalt; meg valamennyi latrot, akikért megcsal! Az árulók koszorúját! Mind itt vannak a kezekben. Hát örökké akarsz élni?

— Dobd oda! Én is segíték!

S azzal Korponay is alája tette a két tenyerét a löporos zsáknak, s egyesült erővel segített azt a lobogó tűzrakásba behajítani.

No, hogy ezt a párbeszédet a belopózott granátosok nem voltak kíváncsiak végighallgatni, azt elhiheti az ember; de úgy törték magukat a lyukhoz vissza, hogy az volt a boldogabb, aki a fejével mehetett előre, s a kalimpázó lábait hagyhatta hátul.

A két elszánt férfi pedig egymás vállára borulva, s egymás kezét szorítva nézett bátran és halálra szántan a löporos zsáktól szétrobbantot tüzes üszkők közé.

Csak néztek, csak néztek a tűzbe; — és aztán a rettentő robbanás csak nem következett be.

Pedig a zsák maga is elkezdett már égni, fel is repedt, a por itt-amott kidúlt belőle, rá az izzó parázsra; de bíz az meg sem sercent.

— Hát ez már micsoda? — mondá Korponay elbámulva, s odalépett a tűzhelyhez. És aztán belemarkolt a zsákból kiomló porba, s azt szétmorzsolgatta a tenyerében.

Aztán nagyot kacagott rá. Ahogy talán a pokolban kacagnak, akiknek a szívét forró olajba mártogatják.

— Hahaha! Két bolond, egy pár! Öklelheted ezt a falat, vak Sámson, kézzel-lábbal! Ez a te löporod nem más mint vaspor, amilyennel a fegyverkovácsok a kardokat tisztogatják — s azzal telenyomta Fabricziusnak a markát azzal a fekete porral.

Ha valakinek azt mondták volna, hogy az aranyjai, gyémántjai változtak egyszerre vasporrá, úgy el nem meredt volna, mint Fabriczius erre a szóra:

„Vaspor!”

Ezt is csak a szája járásáról lehetett látni, hogy mondja. Egyik tenyeréből a másikba töltögette: „vaspor!”

És így eszerint az az egész löszerkészlet, amit ő arra tartogat, hogy majd az ellenséget halomra kartácsolja vele, mind csupádon vaspor. Az az ágyú nem más, csak egy döglött kutya! Ez is Belleville csalfasága!

Odaült az ajtóküszöbhez és úgy motyogott magában.

Az a másik férfi pedig folyvást kacagva futkosott végig a szobákon.

— Hahaha! hahaha! Gyere elő feleségem! Mondok neked furcsa dolgot! Megszakadsz a nevetésben! Hahaha! Láncos kutya megugatta lelke! Soha ilyen cifra tréfát! Hol vagy, hol vagy, gyöngyöm, kincsem! Nem haragszom! Nem öllek meg! Még agyon sem csiklándozlak! Csak gyere elő nevetni!

S eközben, ahol egy ruhát talált a feleségétől, azt hasogatta szilánkra; az ágyból kiszórta a párnákat, kidöntötte a pelyhet, s amint egyszer szembe találkozott azzal az arcképpel, amin oly híven van találva ez asszony, kirántotta az öve mellől a török kését, s odaszúrta a szíve tájába.

Még most is látszik rajta e szúrás. . .

. . . A szép hölgy pedig ott lappangott ezalatt abban kis rejtekben, ami a falitükör és a faltábla között van, és hallgatott fél füllel ide, fél füllel amoda. . . Hogy alkudoznak az egyik szobában a város dolgáról, azután a seregekéről meg a tisztekéről — és az ő kis fiacskájáról. Hogy dicsérik őt jó anyának, szép asszonynak, tiszteletre méltó nőnek. A másik szobában pedig hogy átkozzák, hogy kínálják a poklok bosszúálló szellemének.

Ezenközben megkondult a tizenkét órát hirdető déli harangszó.

XX. FEJEZET

A FEHÉR ZÁSZLÓ
MEG A PIROS ZÁSZLÓ

Amint a déli harangszó megszólalt, kinn a piacon dobörgés támadt utána, egyszer sűrűn kopogó, közben egyesén potyogott ütésekkkel.

— Mi az? — kérde Fabriczius, aki még mindig a konyhaajtóban állt és bámulta, hogy „sül meg” az ő puskapora a tűzben.

— Mi az? — kérde a dobszóra, mintha álmából riadt volna fel.

— Ejh! a labancoknak dobolnak ott künn délre *vakparádtét*. A pápisták harangszóra imádkoznak.

Hanem aztán a déli egyes harangkongást felváltotta az általános harangzúgás minden toronyból, apraja-nagyja búgott-bongott, csilingelt tehetsége szerint.

— Halottra harangoznak? — hebegé Fabriczius. — Valami nagy halott van?

— Hát nem tudod, öreg trotty? Te haltál meg! El is énekeltetted magadat. Terád harangoznak. Teneked dalolják:

Nem kell annak többé kása
Kinek Maulwurf sírt ása! — Hahaha!

— Mit beszélnek ezek a harangok? Csitt! Hallga!

— Hát tudod, hogy mit beszélnek? A pápista harang azt mondja: „Boooldog Isten, hoonnan élünk?“, a kálvinista azt mondja: „Nincsen kenyér minálunk“, a lutheránus rácsendíti: „Innen élnek, szegények! innen élnek, szegények!” Hahaha! Veszett kedvembe' vagyok ma! Ha csimpolyást kapnék, táncolhatnám!

Fabriczius látta, hogy bolond ez; ezzel nem lehet beszélni, otthagya: maga felfutott a második emeleti terembe, amiből amaz ismeretes erkély nyílik a piacra, megnézni, hogy mi folyik odalenn a külső világban?

Korponay János pedig megmutatta, hogy csimpolyás nélkül is tud táncolni, a széthasgatott selyemrongyok, a földhöz vert virágcserépek, porcelán tálak között csak úgy rúgta a kufercest! Maga dalolt magának hozzá:

Ki az urát nem szereti,
Annak van most becsülete!
Nem menyecske, ki nem szajha,
Ki az urát meg nem csalja.
Ihajla!

Maga magának táncolt onnan a tükörből. Attól lehetett tartani, hogy egyszer fejbe üti magát az öklével, összetöri a tükröt, s akkor aztán annak a háta mögött megtalálja — a párját ehhez a bolondok táncához.

Ki az urát nem szereti,
Sárgarépát főzzön neki;
Jól megpaprikázza neki,
Hogy koporsó kelljen neki.
Juhajla!

Szép nőta e' nagyon!

— No fiam, kitáncoltad már magadat? — szólalt meg a háta mögött a visszatért Fabriczius.

— Nem én! Dehogy mára! Erre az egy napra.

— Na hát ide tartsd a füledet. Húzok én neked egy szép stájer „langaus”-t: azt járjad. Most hirdetik ki a piacon, hogy a vezérek aláírták a kapitulációt: a császár minden föltételt elfogadott; osztogatja a donációkat az uraknak, avandzsolást a kuruc tiszteknek! Belőled is obesterlajtinánt lesz. Táncolj, fiam, egy galoppot! Ennek az örömére harangoznak.

Ettől a szótól egyszerre kijózanult Korponay: mint hogyha a holdkórost hideg vízzel végigöntik.

— A kapituláció öröme hűzzák olyan nagyon a harangot — ismétlé Fabriczius, s aztán befogta a száját a kezével, mintha meg akarná magát büntetni ezért a szóért.

Korponaynak az egész teste reszketett, mintha megfordított láz vette volna elő: előbb a hőség, azután a didergés. Még a fogai is vacogtak, s amit mondott, apróra rázva jött ki a szó a száján.

De azért, ha a szónak a hangja olyan reszketős volt is, amilyen a megijedt embereké, az értelmé annál kegyetlenebb volt. A markával úgy tett a szíve fölött, mintha össze akarná facsarni.

— Vasat neki, hogyha fáj! Ne sírj, öreg! Hadd azt a gyerekeknek. Teleírták az árulással a kutyabőrt? Megugattatom én azt a kutyabőrt, hogy úgy fog vonítani, mint mikor a gazdája halálát megtutulta! Testáltak? Hát protestáljunk! A kardjaink ám nem váltak vasporrá.

— Késő, fiam. Ott lobog már Andrassy ablakában a fehér zászló.

— No hát tűzzük ki melléje a veres zászlót!

Széttekintett Korponay a szobájában. Ott lógott egy székarjára vetve az a piros nyakbavető, amit Juliánna a fehér éji öltöny felett viselt; azt felkapta, feltűzte a nyoszolya kárpitrúdjára zászló gyanánt, s aztán futott vele föl az erkélyterembe. Fabricziust is magával hurcolva kezénél fogva. — Ketten együtt egy kárpitzsinórral odakötötték az erkély rácshoz a zászlót.

Ott lengett hát egymás mellett a szép asszonynak mind a két keszkenője: a fehér is, a veres is, egymás ellen csapkodtak a szélben.

Korponay János kirántotta a kardját, s megvillantva a feje fölött, alakiáltott onnan az erkélyről:

— No, hát gyepre, labanc! Gyepre, kuruc! Ha van Istened! Ma lesz, ami még nem volt!

Azzal siettek le mind a ketten a ház hátulsó kapuján keresztül a hadrendbe állított csapatjaikhoz.

A vezérek gazda nélkül csinálták a számadást.

A polgárság egy része hallani sem akart a kapitulációról. De Hortis, hűsz patrícus kíséretében a bástyákon át Czelder Orbánhoz sietett, felajánlotta neki, hogy a lőcsei polgárság az utolsó emberig kész védelmezni a városát, élelmiszer is van elég; megosztják a katonákkal. Támadjanak közös erővel a piacon álló labancokra. Számra is többek ők, s az elkeseredés oroszlánná tesz ma minden embert.

Czelder Orbán mindig kész volt az ilyen fellovalásra. Nem is sokat tanakodott: a hajdúi egy csapatját a résnél hátrahagyva, a nagyobb számot rohamoszlopba állítja, s maga odaállva, szokás szerint a dandárja élére, nekivezeté őket a négy-szögnek. De Hortis felment a toronyba, jelt adni a túlsó oldalon felállított kuruc lovasságnak és a polgárhadnak.

És akkor az történt meg, amit Blumevitz előre megjósolt Andrásynak: hogy amint a Czelder Orbán német hajdúi a császári katonákkal lándzsahosszra találkoztak, ott megálltak, lábhoz ereszték a puskát, hüvelybe dugták a kardot, s hagyták a vezérüket előre rohanni, egyes-egyedül a németek közc.

Azt ezek nagy hirtelen körülfogták: egypárnak betörte a fejét; de utoljára elnyomták, megkötözték, s akkor azután a volt kuruc hajdúkkal elkezdett a császári katonaság kezét szorongatni. Itatták egymást a kulacsaikból.

De Hortis a toronyból alákiálta a szótülökkel Fabricziusnak: „Mindennek vége, Czelder fogva. Hajdúk átpártoltak.” Mindennek vége!

Ez volt aztán a gyászkiáltás!

Végighangzott valamennyi bástyán, valamennyi utcán.

— No hát azért sincs mindennek vége! — kiálta halálos vakmerőséggel Korponay. — Fabriczius apó! Ne törd el a kardod! Kapj fel ide a nyergembe a hátam mögé, én jobbról

vágok belé, te balról! Utánam, aki ember! Nem Lőcse város a világ!

S azzal megfűvatta a tárogatókat, s a Bástya utcából előtört a kuruc lovasságával.

A főkapun és a ferencesek kolostora közötti téren állt egy kompánia labanc muskétás; az menten pozdorjává lett törve. Korponay erre leereszteté a felvonóhidat a vízárok fölött, s kitört a tárt kapun át a lovasságával. A háta mögött ült a nyeregben a vén Fabriczius, két kézre fogott hosszú pallasával.

A kapun kívül egy ezred savojai dragonyos állta az útjukat. Úgy keresztültörtek rajta, mintha vajból lett volna.

Aztán el a hegyek közé.

Senkinek sem jutott eszébe őket üldözőbe venni.

Elég diadal volt erre az egy napra, hogy Lőcse, a hatalmas, a gazdag, a hűségben törhetetlen Lőcse, végre valahára megnyitá a kapuját a császár előtt.

XXI. FEJEZET

KRASZNAHORKA — A D E R V I S G E N E R Á L I S — A V É D S Z E N T

Andrássy István mihelyt a dolgok rendbe jöttek, azonnal futárt küldött Krasznahorkára, nagy paksamétával, amiben elő voltak adva az események, mellécsatolva az Andrássy Istvánnak adott diploma József császártól, melyben minden eddigi viselt dolgaiért kegyelmet kap, birtokaiban és rangjában megerősítést nyer; ott volt végül az utasítás a krasznahorkai várkapitányságnak, hogy mihez tartsa magát.

Gömör vármegyének ez a híres sziklavára az Andrássy család székhelye. Magas, teke alakú hegy tetejéről uralja a körülfekvő síkságot, büszke tornyai, palotatetői rézrozsdátul zölddek, ahol az aranyozás megszűnik rajtuk; a pirosra festett templomkupola kiválik az épülettömegből, mely a távolból nézve is tekintélyt parancsol.

Bástyái nincsenek: a vár épületfalaival egyenesen a meredek sziklából emelkedik fel; a lejtő megmászhatatlan: se fa, se bokor rajta; csak az egyik oldalán vezet fel országút az egyetlen kapuhoz, melynek boltíve fölött három páncélos és koronás királysobor emelkedik a lábai alá vésett emlékmondatok felett; ott csiripel körülötte a sok veréb, mintha ő tudná azt legjobban elolvasni.

Százhetvenhárom év előtt bizony mások csiripeltek ott. (Ez a szót, „csiripelés” a Rákóczi-korszak hadvezetői „ellen-ségre csapkodásnak” használták szélében.)

A vár meg volt rakva erős helyőrséggel. Jól fizetett hajdúszoldosok, páncélos drabantok voltak a várban, és azokon kívül egy csapat lovas tatárhad, egyetlen mohamedán hitű

csoporthoz a magyar hadseregben, akik önkényt álltak Rákóczi szolgálatába: vitézségben és kegyetlenségben messze földön hírhedt harcosok.

Amellett a várvédelmi harcnak minden fegyvernemével nagy bőségben volt a vár ellátva. — Lenn a tömör, másfél ölnyi vastag falak ágyúablakaiból villogtak elő a pelsőci Bebekék félmérföldnyire hordó bronz csatakígyói (amikről a jegyzetekben mulatságos történetkét fogunk elmondani a jelenkorból); fenn a rovátkos párkányzaton pedig sorba voltak fektetve a hosszú szakállas ágyúk, a kétfogasok, a puskaforma kartácsszórók és tüzeskéve-hajító ballisták, amik az ostromra előnyomuló ellenség favárainak felgyújtására szolgáltak. A sziklapincékben tetézve állt a gabona és liszt; a régi magyarok annak is tudták a módját, hogyan kell a húst úgy eltenni, hogy esztendőig elálljon (még tán a mostaniak is tudják), az ostyepkájuk pedig sajt létére oda se néz egy-két tavaszra, s szükség esetén ágyúgolyónak is lehet használni. Egy nagy, mély kút, amiből bivalyhajtotta gép húzza fel a vizet, ezer embert képes ellátni naponként. Innen tehát se fegyverrel, se éhséggel a várvédőket kiugratni nem lehet.

Csak kecsgettetéssel és árulással.

Ez ellen is van téve.

A várparancsnokságot István generális Miklós öccsére bízta. Az pedig kemény legény.

Mikor átadta neki a várparancsnokságot a bátyja, jól a lelkére kötve hogy semmiféle potentátnak a várat ki ne adja, azt felelte neki Miklós:

— Nem én! Még teneked magadnak sem nyitom ki a kaput, hacsak az én „Miatyánk”-omat le nem imádkozod elébb a felvonóhid előtt.

Az pedig furcsa miatyánk volt.

Ahelyett, hogy „de szabadíts meg minket a gonosztól, Ámen”, ekképpen végződött: „De szabadíts meg minket a némettől, Ámen.”

Miklós valamikor szerzetes volt. Cisztercita barát, fehér csuhás.

Nem is vetette le a csuhát soha; tetszett neki az a kényelmes öltözet, amit nem kell harminckét zsinórral gombozgatni; egyszerre belbújhat az ember; csak éppen a kardot kötötte az oldalára a korda és olvasó helyett, s a fején fekete bársonysüveget viselt, olyan alakút, mint egy fél dinnye. Szelíd tekintetű arca volt, gömbölyű, félhold alakú szemöldökkel, amiknek harmadik társul illett oda a felső ajkáról aláfelé hajló, fiatal bajusz. Annál nagyobb volt aztán a szakála, amely kereken fogta körül az arcát, elől az állán kiborotválva.

Ő maga is tudta azt, hogy milyen szelíd, jámbor ábrázata van, amiért is, hogy a lehető tévedést eloszlassa, amint kinyitotta a száját, a legelső szava olyan cifra, körmönfont diákáldást bocsátott ki rajta, aminőnek ékes formuláját a lőcsei archívumban megörökítve feltaláljuk.

Akkor aztán mindjárt tudta róla minden ember, hogy ez nem pap.

Nem is járt az templomba soha imádkozni.

Ő ugyan azt állította, hogy az templom és imádkozás; de aki már ismerte a szólásmódját, tudhatta, hogy mikor ő azt mondja: „gyerünk a templomba!”, akkor ez azt teszi, hogy „pince”, a cinterem a maga halottjaival a sorba rakott hordó és átalag: ott szokta ő a misét tartani, parodiázva a liturgiát vidám cimborák társaságában.

Éppen olyan nagyon szerette a jó bort, mint az István bátyja. De kettőjük között az a nagy különbség volt, hogy István a legnagyobb tivornya után is egyszerre megtalálta a józan eszt, mihelyt szükség volt rá; Miklós pedig mikor egészen kiment is a fejéből a mámor, még akkor is bőgőhegedűnek nézte az eget. Vagy nagyon jókedvű volt, vagy nagyon dühös volt; középen nem járt soha.

A labancok jobban félték tőle, mint a tüzes ördögtől. A kurucok sem túrték maguk között pogány nyelvjárása

s szilaj dühöngése miatt; más nem állta ki a szolgálatát, mint csupán a tatárok. Azok nem értették, hogy mit beszél, s azoknak gyönyörűség volt az, ha gyűjtogatni kellett. Ő is legtöbbször becsülte ezeket. De sok nyaktörő kalandon vágattak vele hanyatt-homlok keresztül, amilyenre csak egy fanatikus dervis vállalkozik! Azért el is nevezték dervisgenerálisnak.

Hanem egy gyöngesége mégis volt. A rajongásig szerette azt a két kisleányt, az István gyermekeit.

Nem volt az a földi hatalom, akinek a parancsolatját respektálta volna, de hogyha ezek a kisleányok mondtak neki valamit, az szentírás volt clótte; azért félbehagyott minden munkát, mulatságot, s ment velük játszani.

Azt mondta, hogy ő neveli őket.

Hiszen tudománya lett is volna hozzá elég; mert a nagy-szombati szemináriumot kitanulta, s ha onnan meg nem szökött volna azóta prépost lehetne; hanem ő nem azt értette nevelés alatt, hogy a gyöngye kis teremtséket leültessek egy dohos könyv mellé, s kényszerítsék olyan dolgokat magolni, amikre soha senmi szükségük nem lesz; ráérnek arra, majd ha nagyobbak lesznek. Egyik sem lesz püspök! Ahelyett tanította őket, aminek igazán hasznát veszik az életben, paripát megülni, árkot ugratni; futó paripákról célba löni, egyenes törrel, görbe karddal verekedni. Azt is megengedte nekik, hogy egyszer-egyszer a pipájából nagyokat húzzanak, meg a pálinkás csutoráját meglöpjék, s ha ettől a fiúknak szédelgős lett a feje, azt mondta az anyjuknak, a sok könyvrágástul van az!

Nem is volt azokon ruha szakadás nélkül, kéz-láb és ábrázat kék folt és karcolás nélkül soha.

Az egyik csak kilenc esztendő volt, a másik tizenegy, s már úgy tudták a svihrovai nótának minden versét, mint akármelyik kuruc virginás.

Hogy minden jól nevelt úrfiaknak való tudományt alaposan kitanuljanak, csináltatott Miklós úr mind a kettő szá-

mára egy-egy kerekas ágyút, a valóságos ágyúk mintájára: csakhogy az ágyúcső dió nagyságú golyók számára volt fúrva, különben egészen rendesen volt az fölszerelve.

Ma is ott állnak még a kisedd kerekas ágyúk az Andrásyak egyik kastélyának tornácában; találgatják a tudósok: vajon mire szolgálhattak.

Ezekkel lövöldöztette célba a krasznahorkai vár kapujából a két kis unokatestvérét Miklós nagybátya. Az út mentén volt felállítva egy szalmabáb, labanc generális öltözetében: ki találja azt el kétszáz lépésnyiről? De utóbb bizony még háromszázról is lelőtték a fejről a kalapot.

Krasznahorka vára ebben az időben maga egy kis várossal fölért. Kaszárnyaépületeiben ezer harcos elfér, azok a földszinten vannak, és az emeletes védtornyokban. Hosszú istállósorok nyílnak a belső udvarról a lovak és a vágómarhák számára, a konyha egy külön nagy épület, kéménye maga egy kis torony; hat szakács és tizenkét bébillér süt-főz ott a tengersokaságnak. Az őrseregen kívül még úri vendégnép nélkül sincsen soha a vár; azoknak a számára is egész lakosztályok állnak kényelemmel berendezve. — Cifra vasrácsajtó zárja el az úri lakosztályba vezető folyosót és lépcsőgádort, amiken keresztül a boltozatos termekbe lépünk be, akik még kíváncsiak vagyunk a fényes múltnak egy épen megtartott töredékét látni.

Ez volt az Andrassy család saját lakosztálya; minden úgy van ott még, ahogy a Rákóczi-korszak s az utána következő csillapodás kora hagyta.

Az ajtók fölött a páncélos vitézek, akik a küszöbök fölé írt emlékmondatokat őrzik; a legelső így szól:

— „Reges, pyramidum Egypti conditores absorsbit oblivio, justorum gloriam grata servat memoria. (Az egyiptomi gulákat alkotó királyok elenyésztek a feledékenységben; de az igazak dicsőségét megőrzi a hálás emlékezet.)

Az értékes és félthető kincseket most mind a családi múzeumok őrzik, ami Andrássy István korában is e termekben pompázott; csak a gyönyörű majolikakemencék tanúsítják, s egy-két régi bútordarab, minő fényűzés volt egykor itten.

Egy roppant nagy szekrény állít meg bennünket: tán a külseje teszi meglepővé. Schol sem találni annak párját; se múzeumokban, se régiséggyűjteményekben. Meglepő az egészek az alakja; faragványai, a szőlővenyigékkal befuttatott corynthisz oszlopok, a nemes ízlésű karnisok betetőzve egy lángoló tűzhely utánzatával, a ragyogó fénymáz zománcszíneivel, gazdag aranyozásával. Mikor be van zárva a szekrény, akkor is leköti a figyelmünket; hát még mikor felnyitják, s megmutogatják az osztályokba rakott ereklyéket: ez volt a pohara, ez volt a tányéra, ezek voltak az evőeszközei. Óneki! — A fejedelemnek! — Rákóczi Ferencé volt az almáriom; ő adta azt Andrássy Istvánnak, mikor már Felső-Magyarországot el kellett hagynia; neki adta a kedvenc szőnyegét is, amit a szép Szirmayné hímzett a számára; neki adta a kardját, még a kedves sétatálcáját is. Karvastagságú citromfatörzsök az. „Ezzel üssétek őket!” Ez volt a szava az ajándék mellé. — Olyan mélyen állt a szeretetében Andrássy István.

Körül a falakon az ősök képei: István a kuruc tábornok pompás viseletében; Miklós a fehérbarát csuhájában, nagy könyv a kezében.

A legtágasabb teremből nyílik egy faragott ajtó, egyenesen a templomba. Az oltárral szemközti karzaton sorba felfüggesztve a nagy fekete rámák; mindegyikben párosával a címerek; egy Andrássyé és a feleségeé; körülöttük aranybetűkkel az elhunytak neve és halálának napja; a hosszú sor ráma még folytatásra vár; amik még címertelenek, azokban e három szó van: „higgy, remélj, szeress.”

Egy dicsőséges korszak szele fúj végig a szobákon. Hévülünk és fázunk.

Csak az előtornácban jövünk rá, hogy a következő évtized is belevegýtette már abba a maga öngúnyoló szatirikus emlékeit.

Ott paradéz a falon Rákóczi tábori dobosa (a híres Rác Ferkó, aki Törökországba is utána ment, onnan jött vissza); lóháton veri azt a hosszú rézdobot, s ezt a tótos magyar gúnyverset dalolja hozzá:

Jó urunkra feltamatunk
Smit nyertünk, csak vesztetünk;
Országunkbul kibujdostunk,
Magyar bortul elmaratunk.

Inne nyílik aztán a leghatalmasabb várásszonynak szerény kis hálósobája; csak akkora, hogy két ágy elfért benne; egy magának, másik a két kisleányának.

Most már csak egy ágy van benne. Az ő saját magáé. Egy egyszerű fekete koporsó, üvegfedéllel. Ottan alszik Serédy Zsófia, Andrásy Istvánné. Még most is alszik. Álmodik a jövődőről.

Mi álmodjuk vissza a múltat.

Mikor még ez a gyengéd, tündéri idomzatú alak élő véd-szentje volt ennek a vidéknek, őrangyala az egész családjának; mártír, aki megszenvedett, azoknak, akiket szeretett, minden bűneiért: aki még most sem akar átmenni a túlvilágra, még most is itt akar maradni, gondjukat viselni.

Krasznahorka vára Gömör vármegyének a székhelye is volt Andrásy István idejében, a híres magyar versíró, Gyöngyösi (a Murányi Vénus szerzője) volt itt az alispán. Mindig otthont találó vendég a főispáni háznál. Ott van a szobája, a roppant ablakkal, mik a kies Rozsnyó-vidékre, s a vár alatt elterülő falura nyílnak. Itt írta a Charicleáját, s azt is Andrásynénak dedikálta.

A megyegyűlésnek szolgáló roppant nagy terem, a közép-épületben, most be van omolva. Néhány év előtt egy szer-

telen villámcsapás szakította azt be. Az erőszakkal lehántolt falak márványkűszöbökön nyíló folyosókat mutatnak, s a legvastagabb középfalban, mélyen beépítve, egy kőszekrény tűnik elő: egy darab gránitból kivágva. Kincsrejtekek kicsiny. Inkább féltve rejtegetett okiratok számára való lehetett az.

A déli bástyafalon innen van egy körülzárt, hosszúkás négyszög tér. Ez volt a vár asszonyának kedvenc virágoskertje; itt tenyésztette az akkori időknek divatos díszvirágát: a százféle szegfűket. Most már csak egy nyíló virágot találunk benne, a hesperis matronalist, mely megmarad kerti virágnak, és együtt virul a halhatatlan csalánnal és labodával.

Még egy másik kis kert volt, a Szentháromság szobrának emelt bástyafal tetején. Ez a család leányaié volt. Ők ültették oda a rózsákat, amik most bozótként hajlanak alá a nyirkos falakon, s azt a fenyőfát ott az Isten-szobor mellett, amely most valamennyi toronytetőn túlemlelkedik.

A kertfal négyszögű ablakaiból hasalnak ki a nagy ostromágyúk, amiknek a talpányát körülötte a fű; a múlt század óta, amikor Salm ostromolta a várat, nem voltak azok bolygatva, a kertész piros virágú paszulyt futtatott fel rájuk.

S ebben a roppant háztömkelegben a legkisebb szobácskát nevezte a magáénak Zsófia. Egy része a falaknak Istené volt, más része a vármegyéé, megint más az ereklyéé, a legnagyobb a harcosoké, ami azonfelül megmaradt, az az árváké és nyomorultaké.

Amíg a férj és a négy testvére szerteszét az egész országban abban serénykedtek, hogy kéz-láb nélkül maradt embereket, s temetetlen halottakat hagyogassanak a hátuk mögött, azalatt Zsófia azt művelte, hogy összeszedte mindenünnen a harc nyomorultjait, s az árván maradt porontyokat, akiknek az apja valahol ott beszél a hollókkal és keselyűkkel; s mentsvárat csinált a számukra a várából.

Ott szövetett, fonatott, varratott valamennyi cselédjével az egész Bethesda számára. Ő ruházta valamennyit. Minden

világi pompáról, gyönyörtűségről lemondott, hogy az ápoltsjai szükségét ne szenvedjenek.

Még ezzel sem elégelte meg. Tudta jól, hogy vannak szemérmes szegények, akik inkább az éhség lepedőjét rágják, semhogy a nagyurak ajtajára menjenek kocogtatni és orcapirulással kérni irgalomfalatot. — Zsófia nem hagyott egész uradalmában egy pörgunyhót se látogatatlan; hogy szóra ne bírja a néma szenvedést, s ha megorvosolta azt, elhallgatott vele, senki se tudta meg járását, kelését.

Hajh de sokan áldták!

Nem válogatott ám a szenvedők között, ahogy mások tettek abból a korból, hogy ki-ki csak a maga nemzetének, felekezetének akarta jóvoltát. Ő sohasem kérdezte, ki magyar, ki német, ki a tót? Ki a lutheránus, pópista, kálvinista, zsidó? Elég volt azt tudnia, hogy szerencsétlen. A boldogok hadd veszekedjenek a szentek palástjai fölött, a boldogtalanoknak csak egy Istenük van: a mostoha Isten!

Ezért mindenféle papot is tartott a várában. Úrnapiján sorba prédikáltak a templomban. Az egyik elhagyta, a másik folytatta, s úgy került, hogy a boldogtalanok végighallgatták valamennyit. A pópista a lutheránus prédikátor beszédét, s a kálvinista a plébános prédikációját, s egyik se bánta, hogy a másikat meghallgatta. A nyomor vallása a türelem vallása.

Az ilyen hosszú úrnapi istentiszteleteket ő maga is végighallgatta, s a két kisfiának is ott kellett vele lenni. Hadd szokjanak eleve hozzá, hogy minden ember hitét tiszteletben kell tartani annak, aki a magáéhoz buzgón ragaszkodik. Hisz amit magánál virtusul emleget, azt a mást hívónél is annak kell ismernie.

A barát, a dervisgenerális nem követte soha ilyen helyre az ángyikáját. Neki még a tömjénfüst is bűdös volt, hát még a kálvinista hívek boldogasszony tenyerének a bűzi!

(A lapos méntát hívták ezen a néven, amit a protestánsok a zsolttáraik levelei közé szoktak lapítani.)

AZ ELÁTKOZOTT ÜNNEPNAP

Andrássy Istvánnak születésnapjára virradt a krasznahorkai vár.

Ezt a napot minden évben fényesen meg szokták ünnepelni.

Néhány évben maga az ünnepezt várúr is jelen volt; de már négy év óta nem látták őtet e vár falai.

A viszontagságos hadiélet hordozta magával. A háború alatt bizony sokszor ágyúval harangoznak be a karácsonyra, s mikor valaki alól két lovat kilőnek az ütközetben, akkor szokták mondani: „No, ennek *nevenapja* volt ma!”

Négy év óta nem látta férjét Zsófia.

Az a kegyetlen hadjárat olyan nagy sivatagokat tud tolni az egymáshoz tartozó szívek közé.

Csak sivatagokat? Hát azt a kis átjáró fülkét, ott a lőcsei szomszéd házak között?

Zsófia belenyugodott e távollétbe. Ott volt a két szép gyermeke. Kárpótlás a távollévő apáért.

Tehette volna ő is, amit más asszonyok tettek, hogy a gyermekeit maga mellé véve, az urát hegyen-völgyön keresztül kövesse, s a táborélet viszontagságain megosztozzék vele. De ezt ő nem tartá helyesnek. — Minek csimpajkozzék az asszony a harcoló férje nyakába, mikor annak legjobb hites-társa a kivont kardja? Asszonysopánkodás, gyermeksírás csak gátolja annak a vitézi munkáját. A nő küldetése az, hogy nevelje az új ivadékot; ha mikor kidűl a törzs, ott legyenek helyette a nálánál nem rosszabb sarjak.

Más asszonyok bizony egész udvari személyzetükkel kísérték városról városra a vezérségen levő uraikat, s azt tartották hősi önfeláldozásnak: Zsófia az ellenkezőt tette, s az övé volt a verseny pálmája.

Hozzá csak a hős diadalainak a híre járt el. Ő csak a fénykört látta, mely férje alakját körülburkolá. Mindazok a kis-szerűségek, emberi fogyatkozások, amik a nagy emberek bal keze szennyét képezik, ismeretlenek voltak előtte. Őelőtte a férj csak a régi bálványkép volt; fölülemelkedett minden földi gőzön a középlény az Isten és az emberek között; nem az *akiért*, hanem *aki által* imádkozik a nő.

Mit is hihetett volna egyebet, mint hogy ahányszor ő gondol arra, annyiszor sóhajt az vissza öhozzá; ahogy az ő lelke meg van telve annak a képével, úgy jár az is a távolban, egybeolvadva az övével.

Andrássy István születésnapjára szólt a várban minden harang; kora hajnalban elkezdték már; éppen akkor kezdett volna el első álmat aludni a dervisgenerális.

— Mire kolompolnak olyan veszekedetten? — kérde felriadva.

— A brigadéros generális születésnapja van! — felelé a csatlósa.

— Ördögadták! Húzzátok hát a szenteket a lábaiknál fogva le az égből; de ne az én hajamnál fogva!

Az egész éji tivornya után úgy érezte minden haja szálát, mintha külön húzogatnák.

S a mámoros hajfájásnak nincs más orvossága, mint újra kezdeni az ivást.

Miklós felkelt bosszúsan a ki nem aludt álomból, s nagyokat ásítva, kiadá a rendeletet, hogy az ünnepnapra el kell hát kezdeni az ágyúzást az öregágyúkból. Ha már lárma kell a parádéhoz, hát legyen istenigazában.

A trombitásokat felrugdalta az előszobában: azok is csak akkor aludtak el.

— Ti murmutérok! Nem látjátok, hogy hasatokra süt a nap? Gyantázni frissen! Ünnepe van. Szent brigadéros napja. Bátyám uram, a kocsmagenerális ma rúgta szét a hordót! Keressétek elő a Szent Dávidné zsoltárait.

Egynehány cimborá, aki nem akart gyorsan felébredni, csillagot rúgott; papirost dugtak a lábujjai közé, s azt meggyújtották: így rúgatják a csillagot a tréfás emberek.

Azután megeredt a nagydob, a sípszó a várudvaron, a belevegyült ágyúzás pedig bevált volna Eger ostromának. Három napnak össze kell ragadni, hogy kiteljen belőle az örvendetes születésnap ünnep.

Szokás szerint, mint mindig, úgy ma is, megtelt a vártemplom áhítatos néppel. A jászói prépost maga tartotta ma itt a misét. Ez is, az egész káptalanjával együtt, a kegyetlen Heister elől menekült Krasznahorkába. A császári generalissimusnak különös dühe volt a fehér ruhás barátok, a ciszterciták és praemonstratensisek ellen, mivelhogy ezek voltak a szabadságharc legbuzgóbb hívei.

A tíz órai csengetés után egy kuruc lovas érkezett a várkapu elé, megadva a szokásos jelt a kürtjével, a hídon át bebocsáttatott a kapu belső boltozatát elzáró vasrácsig.

Itt elébb kikérdezték, hogy ki fia, mi járatban van?

Elmondta, hogy Lőcséről jön a brigadéros úrtól; leveleket hoz a kegyelmes asszonynak meg a Miklós generálisnak.

Erre az igazságra felhúzták előtte a csapórácskaput, s beeresztették lovastól együtt.

A kék huszárok közül való volt, a veres csákós bataillonból, ami a válogatott csapatot képezte.

— Merre találok meg a Miklós generálist? — kérde a silbaktól.

Az a saruja hegyes orrával mutatta az utat.

— Hát merre találná? Ilyenkor ünnepnap! Csak a templomban lesz. Ne félj, hogy rá ne bukkanj!

A huszár átadta a lovát egy ácsorgó suhancnak a kukta fajtából, hogy jártassa meg egy kicsit, amíg ő visszatér; azután előkereste a nagy bőriszákjából a pecsétetes levelet, ami Miklós generálisnak szólt, s lerázva a zúzmarát a kacagányáról meg a süvegéről, indult arrafelé a sok boltozatú sikátoron keresztül, amerre utasítva volt.

Balra van a feljárt a templomba az udvarról, azon a kis kerten keresztül, mely a Szentháromság-szobrot körülveszi; egy sor meredek kőlépcső vezet fel odáig. A huszár annak indult neki.

— Nem arra hej! — kiálta utána a kapuőr nevetve. — Ne oda „tüled”-re (balra), másszál fel a Jákob lajtorjáján, abba a templomba. Nem ott van a dervisgenerális, amott „hozzád”-ra (jobbra) van a másik garádics; ott gurulj le! Az az ő temploma.

A biz a pince volt, a borospince, nem a kriptákba vezető tornác. Ezt hitta Miklós úr a maga templomának.

Ha odafenn amazok énekelnek, imádkoznak, hát ő is énekel és imádkozik.

Jó korán reggel hozzákezdett. A fegyverviselő cimborák sokkal jobban szeretik ezt a „füstös misét”, mint azt a másikat odafenn.

A kuruc hírhozó alig tudta kivenni a pinceboltban tévedező alakokat a nagy dohányfüsttől. Az a három szál faggyúgyertya ott a fali tartókban nem is arra való volt, hogy a sötétséget elűzze, inkább csak tájékozóul szolgált, hogy az ember a falba ne üsse az orrát.

A hosszú tölgyfa asztalon volt egy roppant nagy, ezüstözött rézmedence, tele erős lengycl pálinkával; az meg volt gyújtva, kék—zöld lángja a hozzá közel álló arcokra sírbolti fényt lobogtatott.

Krampampuli annak a pokolitalnak a neve. Fügét, mazsolát, kalmusgyökeret dobáltak a tűzfolyadékba, ami akkor is éget, amikor maga nem ég. A fehér barátcsuhás alak egy nagy öblös vaskalánnal merít a lobogó medencéből, s tölti az égő

italt a feléje nyújtott ércfinakokba, s amellet az egész társaság danolja torka szakadtából ezt a szép nótát:

Valahányszor az oláh
Mondja „Szinetátye!”
Mindannyiszor „binye Zeu
Binye binye binye Zeu
Zsupánye fertátye!”

Ez biz elég kegyes nóta így ünnepnap reggelén; hisz benne van a „jó Isten” (Binye Zeu).

A hírhozó odafurakodik az osztogató alakhoz, s megrántja a csuhája ujját.

— Generális uram.

Miklós nem hallja a megszólítást, csak a ráncigálást érzi, odafordul a csendzavaróhoz a telemerített kanállal. Látja, hogy nincs neki pohara.

— Hát a markodba töltsen a krampampulit vagy egyenesen a Bebek kanalából akarod innya?

(Az a vaskanál most is ott van még a klenodiumok között, Bebek kanalának hívják; de az ám nem krampampuliosztogatásra használta, hanem a görögtűzhöz: — amint mondják.)

— Nem a! Nem ihatnám, generális uram.

— Hát hogy tudod, hogy én generális vagyok?

— Megismertem az épületes beszédjéről.

— Cigány vagy te, ugye?

— Nem én. „Új magyar” vagyok. (Így hitta magát akkor a hű fáraóivadék.)

— Hogy olyan fekete a pofád!

— Pedig mindennap királynévizzel mosom.

— No hát, tanuld meg, hogy én csak odafenn vagyok generális, ideleln úgy hínak, hogy „szent atyám!” Hát honnan jössz Fáraó magyarja?

— Megkövetem alássan, Lőcséről. Levelet hoztam a — szent atyának attól a másik generális, akarom mondani szent atyától.

S odatette eléje a hosszú, pecsétes levelet.

Miklósnál még nem hajnalodott, egyre tartott nála a disznószívű jókedv.

— Hahaha! Lőcséről jössz! Hát mit csinál a szép asszony? Danolja-e még, hogy:

Nem szeretem az uramat; hajajahaj!
Csak a kisebbik uramat; hajajahaj!
Arra is, ha megharagszom,
Itt a csárda, majd beiszom. Thajajahaj!

— Danolja, danolja: de nemigen hangosan — válaszolt húzódozva a hírhez.

— Hát bátyámuram hordozza-e még „az Orbán süvegét”?

— Hordozza, hordozza; de nemigen magasan.

Miklós fejében csak most kezdett egy kicsit a köd felszakadozni; valami sejtelve támadt.

— Te, rajkó! Láttad azt a magas szál karót ott a kapuban felállítva, mikor bejöttél a várba?

— Láttam, igenis. Azt gondoltam, lakodalom van a háznál, azt jelenti.

— No hát tudd meg, fickó, hogy én megesküdtem, hogy aki ebben a várban énelőttem ezt a szót először kimondja: „Lőcse fel van adva!”, hát azt én, Isten Jézus, megváltó Krisztus, Teremtő, teljes Szentháromság, boldogságos szűz Mária úgy segítjen, abba a karóba húzatom belé!

— Jaj csak még az ament mondta volna hozzá szent atyám ehhez a szép imádsághoz — rebegé a hírt hozó, kegyesen kezét csókolva a dervisgenerálisnak. (Hát hiszen éppen ezért választottak cigányt ennek a levélnek az elhozására; mert tudták Miklós úrnak ezt a kegyes fogadását. S csak attól függ, hogy elfelejtse, mielőtt végrehajtatná azt.)

Miklós hevesen törte fel a pecséteket a levélről, s a két kezével messze eltartva azt magától, hogy a medence lángja jobban belévilágítson, elkezdte azt olvasni.

Elainte táncoltak előtte a sorok. Minden betűnek keze-lába támadt, öklelöztek egymás között. A csuhája ujjával megdörzsölte a szemeit, s újra hozzáfogott.

A danolóknak mind a torkába szakadt a „binye Zeu”, amint észrevették a félelmes átváltozást a szilaj kedvű vezérnek az arcán, ahogy ezek a véres szemek kidülledtek, ahogy a ráncok vonaglottak a homlokon, ahogy a felnyitott ajk hebegve vacogott, ahogy az orrcimpák dühösen tágultak széjjel, az égő szesz világa halottszínt adott az arcnak, aminck barázdáin gyöngyözve futott végig a veríték.

Mi lesz ebből?

Majd vad vigyorgásra torzulnak a vonások, a fogak összevicsorulnak, az egész fej rázkódik a dültől, míg végre éktelen haraggal tör ki ajakán az ordítás:

„Elárulták Lőcsét! Feladták a várost!”

— No hát csak húzassa magát karóba, szent atyám. Kend mondta ki maga először ezt a szót — azzal kotródik a hírhozó cigány.

Nincs most órá gondja a dervisgenerálisnak.

Tépi darabokra azt a gyászlevelet, tépi tíz körmével, tépi a fogával, s aztán a rongyait odadobja az égő borszeszbe. A meggyulladt papírrongyok egyszerre vérvilágosan lobbantak fel a sötét pinceboltban, abban a fehér csuha is lángvörössé válik; hát még az arc hozzá. Pogány isteneknek, rézből öntötteknek, tűzzel fűtötteknek nem lehetett hajdan iszonyúbb pofája, mint e minden tűztől lángoló emberé volt.

— Elárulták Lőcsét! Megitták az árát! Hát ti is annak az áldomását isszátok? Naplopók, pernahajdere! Hát tivornyának a napja van ma? Lóduljatok a fegyvercetekhez! Tisztítjátok az ágyúkat! Állítsátok fegyverbe a csapatokat! Jön a német! Jönnek az árulók Krasznahorkára! A bátyám vezeti őket! Tüzet, tüzet előtte, utána! Tűz a fejére! Tűz a talpa alá! Nem halljátok? Tüzet! Tüzet! Nincs több tivornya Krasznahorkán! Ez volt az utolsó!

S azzal megkapta két kézzel a nagy rézmedencét, nem bánta, hogy a forró fogantyútól vargát ránt is a két tenyere, s az egész égő borszeszt odazúdítá az érdemes convivák nyaka közé, hogy attól egyszerre mind tüzes emberekké váltak, s tódult aztán minden ember a pincegádor felé, összeperzselt bekecsprémmei, fél bajusszal, fél szakállal; míg Miklós, akinek még ez sem volt elég sietség, akit hátul kapott, azt ütötte agyba-főbe a Bebek kanálával.

Mikor aztán maga is feltámolygott a pincelépcsőn az udvarra: széttekintett, hallgatózott.

Az átelleni magaslaton nyitva volt az ajtó, mely a templomba vezetett. A kálvinista hívek éneke hangzott ki rajta éppen:

Az Úr énnekem őriző pásztorom.

Miklós rohant fel a templomajtóhoz vezető lépcsőkön. A lábai előre vitték, a feje meg hátrafelé.

Az elfutott hírhozó cigány megelőzte már. Az úrasszony számára is hozott levelet, s amint megtudta, hogy azt a templomban találja, befurakodott a népségen keresztül. A cigányész sugallta neki, hogy ott legszárazabb helyen lesz a bőre, ha a dervisgenerális csakugyan ellene zúdítja a vihedert.

Andrássy Istvánné ott ült a cifra faragott támlás székében a tabernaculum alatt, a két fia előtte állt. Mind a kettőn a ministransfiúk piros rokokójája, s a fölé öltött csipkés fehér ing volt; ők szolgáltak a misénél, amit a prépost tartott.

A misének vége volt már, következett a kálvinista isteni tisztelet. Azt már nem kellett a fiúknak végigvárni: de az anyjuk még ott maradt; az ő jelenlétének kellett azt tanúsítani, hogy a türelem az első erény a földön.

Megcsókolta a két fiacskáját, s elbocsátá őket a sekrestye felé.

A kálvinista hívek rázendíték a maguk zsoltárját. Azok pedig erős éneklők: azt tartják, hogy ha az ember az Istenhez beszél, ne sajnálja a hangját kiadni. A dervisgenerális sokkal

jobban gyűlölte őket még, mint a pápistákat; mert ha ezek vakbuzgók, hát kénytelenek vele, de a kálvinistákat senki sem kényszeríti rá, mégis azok.

Az éneklés alatt furakodott oda az úrasszony imaszékéhez a hírhozó. Odanyújtá neki a levelet.

Zsófia megismerte a férje írását, s ajkához szorítá a peccés írást.

Oly régen nem kapott már tőle semmi izenetet.

Két kör vette azt körül, egy vaskör meg egy búvkör.

Az utóbbiról nem volt Zsófiának tudomása: sejtelve sem. Ő csak azt tudta, hogy a császári seregek erős ostromzár alatt tartják a férjét Lőcse falai közt.

Alkudozni kezdett a lelkével. Illik-e, szabad-e felbontani egy levelet a templomban, s az Isten felséges színe előtt olvasni olyan sorokat, amik a mulandóság számára vannak írva? — Megnyugtatta magát avval, hogy hiszen nem rontja vele a más áhítatosságát: ez a zsoltár nem az ő hitének a zsolozsmája; azalatt olvashat, senkit sem zavar meg.

A felnyitott levél pedig aztán egészen magának foglalta a lelkét. Hosszan leírta abban a férje a közelmúlt „pálfordulásának” történetét: Lőcse feladását, annak kényszerítő körülményeit; némely dolog fölött röviden átsiklott. Voltak egészen kitörlött sorok a levélben. Annál hosszabban kiterjedt az előadása a királyi kegylevélre, mely őt és gyermekeit birtokaikban meghagyja, oltalomba veszi, kitünteti. Végül biztatja az asszonyt, hogy a béke nemsokára helyre fog már állni, mind a két hadviselő fél óhajtja már azt a csendes időt, ahol sebeit bekötözheti, rongyait összefoldhatja: nem messze van már az a nap, hogy ő is visszatérhet a kedvesei közé. Kész nála minden ez útra, a megérkezés napját majd tudatja.

Zsófiának olyan nehéz lett a szíve e levél elolvasása után. A nőszív rejtelmek erősbek az okoskodásnál. Mi lehetett azokban a kitörlött sorokban?

Kár volt azt a levelet itt a templomban felbontani.

Vissza akarta erőtetni az áhítatot a szívébe. Elővette az olvasóját, s elkezdte az Úr imáját suttogni magában. De beleakadt a közepén. Nem tudta, hogyan van. Egy kitörült sor van benne. Nem tudja kitalálni, mi az. Nem a Miatyánkban van az a kitörült sor, hanem a férj levelében!

Egyszer csak kitárul a templomajtó, s beront rajta egy ijesztő alak: a dervisgenerális.

Fehér csuháján még füstölögnek a perzselés foltjai, amint lelocsolta magát az égő borszesszel. Arca halálsápadt; szemei az üveg merev fényével bámulnak előre, előttük jár az a fehér pont, mely az örjögés hirdetője; ajkai fel vannak nyitva, szederjes színűek, a süveg hiányzik fejéről, rövidre nyírott haja, mint a serte borzad szerteszéjjel.

Mint valami sebzett dúvad töri magát keresztül a padok közcit elálló asszonytömegén, s odarohan a tabernákulum elé.

Az oltárhoz van támasztva a prépост ezüstös pásztorbotja, azt felragadja, s mint ahogy a betyárok szokták botvívásnál, megpörgeti azt az ujjai közt, s odarivall az éneklő tömegre:

— Elhallgass! Égre kiabáló csorda! Ki innen! Ki a várból; sápítózó kolduscürhe! Nincs több moslék a kutyáknak!

Mindenki azt mondja magában: „Ez most részeg!”

S csak annál jobban rányomják a falrepedezettő éneklést. Miklós szava elvész abban meghallgatatlanul.

A kálvinista pap kérlelő szándékkal járul a dühöngő elé; de még a megszólításig sem juthat el; Miklós olyat lök rajta a bal kezével, hogy a jámbor istenszolgája hanyatt esik tőle a papi székébe.

Ezzel a dühöngő fel akar rohanni a katedrába. Onnan majd jobban meghallják, hogy mit beszél!

Csak Zsófia értette meg a dühöngést.

Bizonyára Miklós is megkapta annak az izenetnek a párját, amit őutána a templomba hoztak.

Őt abban a „másik” templomban találták meg vele, azért ez a féktelen indulat.

Zsófia elhagyta az inaszékét, s odasietett az ádáz emberhez. Meგრagadta kezét.

Gyöngé, finom teremtés volt, mégis olyan erő volt az, mikor Miklós kezét meგრagadta, hogy a felbőszült férfi, mint a leigézett, ott maradt fogva a kezében. Lehúzta a fejét, meგőrbíté a térdeit úgy, hogy a vele szemben álló gyöngéd nőalak, magasabbnak látszott, mint ő.

Zsófia halavány arca fehér lángban látszott égni, szemei csillogokká nyíltak fel; jobb kezét tiltó mozdulattal emelé magasra.

E tekintetnek, e mozdulatnak olyan szörnyű varázsa volt, hogy még az éneklő gyülekezetnek is torkába szakadt a hang; nagy csendesség támadt.

Zsófia csengő hangon, mintha arkangyal volna, kiálta e döböntő csendben:

— Te a kaszárnyádban parancsolsz! Itt Isten parancsol!

E szóra vadul felegyenesedett a fehér csuhás alak, s arcát dacosan felvetve, kiáltá:

— Nincs már Isten!

Zsófia összerendülve bocsátá el a kezét, s visszahajolt az istentagadótól. A népgyülekezet elszörnyedése, mint a tengermoraj zúdult fel ellene.

De ő előrelépett, s mind a két kezével a mellére ütve, kiálta, a népzúgást túldörgő hangon:

— Aki el hagyta veszni Magyarországot: az nem Isten! Oda Magyarország! — Elárulta a hazát Andrásy István!

— Isten némita meg a szádat! — sikolta fel, halálérző fájdalommal Zsófia.

— Elárulta! Eladta a németnek! Hozza a vállán a kétféjű sást! Ez most az új Isten! Takarodjatok eléje! Nyaljátok a talpát! Ti minden úr szolgái! Áruló uratoknál van a szégyenkenyér: abból kolduljatok! Nekem nem kell több kenyérpusz-

tító csöcselék! Nem kell több imádkozóház! Nekem kaszárnya kell! — Hazaáruló lett Andrassy Istvánból!

— Folytassátok az éneket! — kiálta Zsófia a gyülekezetnek.

S a nép rázendíté, ahol elhagyta a zsolozsmát, egyszerre: „És szép kies patakon legeltetz!”, hogy a riadó harsogó ének-szóban elveszett a kétségbeesés átkozódó haragja.

Utoljára a méregtarisznya Miklós odarohant a sokaság közé, s elkezdett a pásztorbottal ütlegeket osztani, aminek rá nézve igen kedvezőtlen kimenetele talált lenni. Az asszony nép vitézsége nagy. Az asszonyok körülfogták, belesimpajkoztak; a pásztorbotot kicsavarták a kezéből, a kardját letépték az oldaláról, a csuháját a fején keresztülhúzták, s utoljára „sok lúd disznót győz”, kitaszították a templomajtón.

S aztán énekelték tovább: „És vezérl engem igaz ösvényében!”

Miklós a szabad levegőn magához tért a nagy dühéből. Átlátta, hogy biz ez sem egy generálishoz, sem egy hajdani baráthoz illő fellépés nem vala: a templomban kiabálni, s aztán a koldusasszonyokkal verekedést kezdeni. Hiszen van annak más módja.

Nem is szólt többet semmit; csendesen összeszedte magát. Bezárta a pince ajtaját, azután a nagy magtár ajtaját, meg a lisztes hombár ajtaját, meg a mészárszék ajtaját, meg a tulokistálló ajtaját, meg a koldusmenedék ajtaját (egyneháyan voltak is benne; azok dörömbözhetnek!), valamennyi kulcsot mind egy karikára fűzött, s azt az öve mellé akasztotta.

Azzal felment a szobájába és lefeküdt.

Hát a szakácsok meg a bébillérek, amint hozzá akartak fogni a sütés-főzéshez, akkor látták, hogy minden be van zárva az orruk előtt. Felmentek panaszra az úrasszonyhoz, hogy Miklós úr mindent bezárt, aztán lefeküdt, alszik; nem lehet ebédet főzni — ilyen nagy nevezetes ünnepnap! — a várbeli népség számára.

Zsófia megszokta már Miklós úrnak a rigolyáit (ámbár sejté, hogy ez a mostani aligha maradandóbb nem lesz a többinél), s nem igyekezett őt álmából felzavartatni; hanem felnyitatta a saját udvari éléskamráit, s azokbul adott a szakácsoknak, a saját asztalára való mindenféle jókból. Legyen nagy ünnepük a nyomorultaknak. S ha Miklós elzárta előlük a karcost, ő adott nekik mászlást.

Aztán az egésznapot azzal töltötte, hogy a két fiacskáját bevitte a belső szobájába, ahol apjuk képe állt, a nagyapjuk, szépapjuk és a híres szépanyjuk sorában, s mesélt a két fiúnak a fényes alakok nagy tetteiről, nagy szenvedéseiről: hogy vezérelte ki az Isten ősapjukat Erdélyországból csoda módon, hogy menekült utána a hű felesége, sátoros cigányok által rejtegetve; milyen nyomorúság várt itten rájuk; minden ingó-bingó vagyonukat, nagy jószágaikat elvette az új fejedelm, aki a régit elűzte (akkor is ellensége volt már a magyar a magyarnak). Az ősapja vitézségével, hűségével szerzte ezt a várat, meg minden gazdagságát. De nagyon ifjan halt meg, élte virágában, egy kis fiat hagyva az özvegyével hátra. A szegény özvegyasszonyt egyszerre megtámadta ellenség, jó barát, el akarták tőle venni erővel, elcsalni szép színnel Krasznahorka várát. De erős szívű asszony volt az! Látszik a képén is a tekintetéből, hogy ezt meg nem ejté se félelem, se csáb, nem fogadta el az új nászgyűrűt, mikor férjhez kérték; csak a kis fiának akart anyja maradni; a kedves urát még a halott porában is oly nagyon szerette; s mikor aztán a visszautasított kérők hadat hoztak ellene, özszeszövetkeztek törökkel, tatárral, cseh martalócokkal: az özvegyasszony kezébe vette a férje kardját, s úgy szétverte őket, hogy azt se tudták, hányfelé szaladjanak Úgy védelmezte meg a kis árváját.

— Hiszen lettem volna csak én az a kis árva! Majd én is beléjük ágyúztam volna a céllövő ágyúmmal! — biztatá magát a nagyobbik, a Ferkó. Ez tüzes kölyök volt! Míg a másik,

a Jóska, nagy áhítatosan leste a szót azokról az édes ajkokról, az anyja térdére könyökölve, s nagyot borzadt, mikor az ijedőse jött a mesének.

Azután elmondta az anya azt a másik regét, a nagyapa történetét; aki már elpártolt a magyar királytól: az erdélyi fejedelemhez tért át, (kálvinista volt, azért tette) annak meg a török császár volt a szövetségese, török, tatár haddal egyesülve sok pusztítást követett el a császár tartományában.

Egyszer aztán az a csuda történt vele, hogy mély álmában visszatért hozzá a megholt felesége, s oly félelmes dolgokat beszélt neki a túlvilágról, hogy mikor reggel fölébredt a kemény kuruc vezér, egészen át volt változva. Mind elbocsátotta a fegyverben álló hadait, csak a kis várőrséget tartotta meg Krasznahorkán. Minden kincseit, drágaságait, birtoka jövedelmét mind arra áldozta, hogy török rabságba jutott magyar foglyokat kiváltson rajta, s halálát előérezve, áttért a római katolikus hitre.

A kis Ferkó nagyot nevetett erre a regére.

— No bizony akkor az én nagyapám derék egy bolond lehetett!

— Hogy mondd, kis fiam? — kérde elbámulva Zsófia.

— Hogy úgy meg tudott ijedni egy kísértettől! Hiszen csak engem jönne egyszer ijesztgetni valami halott; majd fognék egy botot, s tudom, úgy elraknám, hogy elmenne a kedve többet elhagyni a koporsóját!

Zsófia odalett az elszörnyedéstől.

— De ki tanít téged ily vakmerő beszédre?

— Ki más, mint a Miklós bácsi? Ő maga is barát volt. Azt mondja, ne higgyünk semmit, amit a papok mesélnek. Csupa világbolondítás az egész. Maguk se hiszik azt. A szentek is csak olyan emberek voltak, mint más.

Zsófia a kezeivel takarta el a gyermek fejét, a kebléhez szorítva azt.

Nem szólt semmit; de az égre meredő szemei beszéltek.

Azt mondhatták talán: „Óh uram, fedezd be ez ártatlan gyermek fejét! Ne hagyj kárhozatra jutni!”

Ha ezt mondta a lelke, bizony be is teljesült az. Ferenc, az elsőszülött, hamarabb megtudta, milyen élet van a túlvilágon, mielőtt megtudta volna, hogy milyen élet van ezen a világon. Nem ő lett a nagy családfa törzse, hanem a kisöccse.

Az anya és gyermekei közti édes együttlétet nehéz lépések dobaja zavarta meg.

Az ajtón Miklós bátya toppant be.

Az álmát kialudta; az arca sápadt volt, a szemei veres karikákkal körülfogva.

A mámor kirepült a fejéből már, mindenféle undornak adva helyet.

Vederszámra itta a vizet.

Ilyenkor volt a legkegyetlenebb.

Ittas korában még szembe lehetett szállni a dühével, az olyan volt, mint a tűz. Aki az első lángjában meg nem ég, az megmenekül. De mikor elkezdett vizet inni, mikor megtagadta a bort, akkor olyan volt a haragja, mint a jég: az ellen nem volt oltalom, meg kellett benne fagyni.

Zsófia a tekintetéből sejthetné, hogy mi hozza őt ide.

A gyermekeit el akarta küldeni a szobából.

— Menjetez játszani!

— De csak maradjanak! — mondá Miklós —, jó lesz nekik is meghallani azt, amit ma beszélünk.

Zsófia ösztönszerűleg szorítá a két fiát kebléhez.

Miklós odaült háttal ahhoz a rámához, amiben Istvánnak az arcképe nézett szembe minden ránézővel.

Zsófia, érezve a kettőjük közötti harc kiterjedésének kikerülhetetlen voltát, célszerűnek látta, hogy maga kezdje meg a támadást. Kemény hangon szólt rá a hatalmaskodó rokonra.

— Kegyelmed ma pogány módon való botránkoztatást okozott a templomban, az ájtatosság ideje alatt.

— Bántottam meg valakit méltatlanul? — kérde Miklós, összefonva karjait a mellén.

— Megbántotta kegyelmed az Istent, a népet, és azt, akinek most hátat fordít.

— Más senkit? Hát tégedet nem?

— Az én nehéz indulataim nem szoktak reggeltől estig tartani. Ott ki van már kegyelmed mentve.

— Már pedig annak a másik háromnak a sérelmét kevesebbet bánom, mint a tiedet. Azért, mert tudom, hogy az azoknak nem fáj; de a te fájdalomad igaz.

— A másik három: az Isten, a nép és az uram. Azt mondod, hogy azoknak nem fáj a sértés. Igaz, hogy az én szavam csak gyöngye szó; de mégis főlemelem. Ha én nem védelmezem ellened az Isten nevét, az éneklő madarak fogják azt tenni.

— Ne disputáljunk teológiáról, édes ángyom! Ismerem én azt az urat, szolgáltam nála, megszöktem tőle, nem vágyódom vissza hozzá, még ha tudnám is, hogy hol van? De azt sem tudom. Lám, minden templomban imádkoznak hozzá, ki térden, ki állva; úgy kérik, úgy könyörögnek, millió és millió szájjal: „Tartsd meg, óh uram, Magyarországot! Ne hagyj elveszni bennünket!” Hallja ő azt? Érti ő azt? Sújt, mikor áldást kérnek tőle. Elgázolja azt, aki könyörög! Kaput nyitogat az igazságtalannak, s a pusztába kergeti az igazságot.

— Mikor Istent káromlod, minden szavad úgy szúr a szívembe, mint az éles tőr. Gondolj rá, hogy gyermekek hallják.

— Szokjanak hozzá, s nőjön kemény kéreg a szívük körül.

— Isten bűneinkért sujtol bennünket, mert csak a gyűlölet munkáiban vagyunk kifáradhatatlanok.

— Legyen úgy. Az Úr igazságos; a szolgálja, a nép rossz. Megveri; jól teszi; miért olyan rossz!

— Nem a nép rossz, a vezetői azok!

Miklós visszafordítja a fejét a ráadás kép felé.

— Hallod, István bátya? Rólad beszélnek.

Zsófia haraggal állt föl helyéből.

— Miért ócsárolod az apát gyermekei előtt?
— Azért, hogy tanulják azt a névtelen bűnt még az apjukban meggyűlölni.

— Minő névtelen bűnről beszélsz itt?

— A régi görög törvényhozók nem szabtak büntetést az apagyilkosra; azt mondták: a bűn lehetetlen, még neve se említessék. Hát a hazagyilkos bűnének van-e elég rettenetes neve?

— De az én uram nem az!

— Édes ángyom! Te magad is vetted azt a gyászlevelet, amelyben ez az ember (itt mögöttem) tudatja veled, hogy elárulta a hazáját.

— Nem úgy van! Egy asszonynak is szabad beleszólni az ország dolgaiba. A hazát elárulni csak ellenségnek lehet. Az én uram nem állt szóba ellenséggel. A koronás királlyal egyezkedett. Ahogy egyezkednek a fejedelem fővezérei mind. Ha maga a fejedelem is alkudozhatik a nádorral, ha Károlyi Sándor békeföltételeket diktálhat, miért ne tehetette volna azt Andrássy István! — Ti, akik még nem laktatok jól a vérrel, azt mondjátok, áruló volt, aki békét kötött! — Meddig akarjátok még folytatni a háborút? — Kiben bíztok még? Melyik potentátban? — Elkötöttétek az ügyeteket franciához, bajorhoz, poroszhoz, svédhez, lengyelhez, törökhöz! Mind elhagyott! Csak a muszka barátság virul még! Onnan jön a mi üdvösségünk? Nekem a ti dicsőségtetekből nem jutott más, mint a súlyos szenvedések, az elszakíttatás, az éjszakai rettegések, s a sánták, bénák, sebesültek ápolása; az árvák gondviselése. Ez volt az én osztályrészem, aki, amióta nő vagyok, azóta mindig özvegy vagyok. Azt mondod, hol van az Isten, ha nem hallja meg annyi ajknak a szózatát, aki diadalért kiált hozzá? De kétszer annyi vérző seb kiált hozzá, és kér békességet, meggyógyulást! S az Úr azokat hallgatja meg!

— És így utoljára Andrássy István, a virtus és hazaszeretet példányképe lesz.

— Előttem az marad mindig. S ha te, egy Andrassy ivadék elfeledheted azt, hogy ősszülőid egy öltő ruhában menekültek ebbe a házba mint földönfutó székely száműzöttek, s itt szereztek híruket, hatalmukat, nagy birtokaikat, ugyanannak a koronának a hű védelmében, melyhez most unokájuk visszatér, s melyre te átkot kiáltasz, hát ez a te karddal átkötött barátságcsuhádhoz éppen hozzáillik. Te élhetsz szeretetlenül, s meghalhatsz elsíratatlanul. — De az, akinek a képmása ez a két gyermek itten, ha azt a szíve ide vonzza vissza, ha az lemond a véres dicsőségről, s elhagyott tűzhelyéhez vágyik, te ám szídalmazd érte: én imádni fogom.

Miklós olyat kacagott erre a szóra, mint egy csapdába szorult ördög.

— Mért nevetsz? — rebegé Zsófia, összeborzadva ez eszelős gúnykacajon.

— Hm. Nem kacagok már. Én sohasem szoktam kacagni. Nem vagyok jókedvű ember. Inkább kolerikus temperamentumú. A kacagást valami démon míveli bennem; mikor valami visszás indulat tótágast áll a szívemben. Nem is azért jöttem ide, hogy téged ingereljelek. Ez cudarság volna tőlem. Nem is felelne meg a kötelességemnek. Mikor a főgenerális úr rám bízta e vár parancsnokságát, így szólt: „Édes öcsém, rád bízom a legdrágább kincscimet: a feleségem és a két fiamat. Jól gondjukat viseld. Akármilyen erővel, akárminő biztatással jöjjön is e vár alá a császári had, az erőnek nagyobb erőt, a szép szónak süket fület tarts ellenébe! Krasznahorka várát és a családomat német kezére jutni ne hagyj!” Megfogadtam, meg is tartom. A várát jól felkészítém: tüzet tűzzel, vasat vassal verem vissza. Arról, hogy most ő maga a német, hogy ő az, aki a császári haddal Krasznahorkára ejönni készül: én nem tehetek. Én a németet visszaverem innen, ha Andrassy Istvánnak hívják is.

Zsófiának minden idegén zsibbadás futott át e szavakra. Aki ilyen fenyegetést ki tud mondani, az azt meg is tudja tenni.

— Azért jöttem fel éppen tehozzád, édes ángyom — folytatá kegyetlen hidegvérrel Miklós —, hogy egynémely rendelkezésemet megértessem veled; nehogy az oktan bolondságnak lássék. — Te azzal a szóval fogadtál, miért csináltam azt a botrányt ott az imádkozóházban? Igaz, hogy heveskedtem, az első fúriában történt, halaszthattam volna későbbre is. Elvégezhettem volna veled négyzeneközt is.

Zsófia még mindig nem értette, mit akarnak jelenteni ezek a hidegvért mímelő szavak?

— Te egy egész sereg koldust, nyomorékot, árvát csődítettél ide fel a várba — folytatá Miklós.

— Nem én tettem őket koldussá, nyomorékká.

— Mi tettük őket azzá; mi vérontó emberek. A te kegyes szíved ki akarja engesztelni a mi bűneinket. Mi vétkeztünk, s te vezeklesz helyettünk. Tudom, hogy a te szívednek ez gyönyörűség. Ahogy más asszony gyöngyökkel és karbunkulusokkal ékesíti föl magát, úgy jársz te a könnyező szemek ragyogása között: valamennyinél fényesebb alak.

— Te gúnyt űzesz ebből?

— Ellenkezőleg, sőt inkább meg akarlak fosztani ettől az örömtől, ettől a ragyogástól. Én kitakarítom a koldusaidat Krasznahorka várából mind.

— Az én váramból?

— A tiedből. Ahol én parancsolok. Most nem a mennyországért küzdünk, hanem a földi országért. Én a nyomorékokkal nem védhetem a várat. Be kell hívnom a Gömör megyei mezei hadakat, hogy legyen elég haderőm a megszálló ellenségre kicsapkodni, ellenségeit megvívni. Szükségem van minden üres helyre a várban, és minden kanál lisztre. Nem tarthatok itt mást, mint aki fegyvert forgat. Ez volt az értelme a mai ungorkodásomnak ott abban az imádkozóházban.

— Te ki akarod verni az én házamból az én nyomorultjaimat, akiknek minden szenvedéseikért én vagyok adósuk? Ki akarod

őket úzni télvíz idején, mikor se hajlékot, se kenyeret nem kaphatnak sehol?

— Nem én űzöm őket, a császár vezére űzi. Az jön a vár ellen. Az akar betörni. Én csak annak állok ellent, ahogy rám parancsoltak, ahogy megfogadtam.

— Te ki akarod zárni az én uramat, az én gyermekeim atyját a saját várából?

— S ha az én apám volna amaz ember, s az a vár volna a mennyország, akkor is kizárnám!

Zsófia látta, hogy a józan Miklós bátyával van dolga.

Mikor valami nagy, kegyetlen tette készül a dervisgenerális, olyankor eltiltja az ajkától a bort; olyan józan marad, hogy még álma sincsen. Olyankor nem érez. Se haragot, se szeretetet. Egy gép, egy hazajáró kísértet szívtelenségével hajtja végre tervét. Nem szól, csak tesz. Csak előre megy, meg nem áll, hátra nem lép, s ha mond valamit, az már akkor meg is van téve.

Zsófia, amint fölismerte a rögeszméjét e hidegvérű örültségnek, nem küzdött ellene; tudta, hogy hasztalan az. Ez csak török, de nem hajol.

— Jól van, Miklós — monda neki szelíden. — Legyen úgy, ahogy te intézkedél. Készülj a várvédelemre minden tehetséged szerint. Ámbár én nem hiszem, hogy ez a próba bekövetkezzék. Azt a várat, ahol én és két fiacskám lakunk, az én uram nem fogja tűzzel-vassal megtámadni. Ha jön ide hozzánk: úgy jön, mint aki hazasiet, egyedül, magában, s nem hoz magával más fegyvert, mint a nyájas szót. Azzal küzdj majd, ha tudsz. — A szerencsétlen ápolitjaimat, ha kitiltod a várból, ám tegyed. Én megtartom őket a váralján. Kiűrítettetem a magtáraitam, s berendezem számukra szállásnak. A tisztartómnak kiadom a rendeletet, hogy az én vagyonom rovására lássa el őket, szükség ne szenvedjenek. A betléri kastélyom is üres, abban elférnek az asszonyok mind. — Te azután rendelkezél az egész palotámmal bölcs akaratom szerint. — Átadom neked a lakosztályaimat,

apáid címertermét, a vármegye tanácsházát, belső palotámat, magamnak elég hely lesz az ágyasházam, abban én elférek mind a két fiammal. — Hanem egyet mondom neked, és ezt jól megjegyezd, Miklós! Amivel fenyegetőztél (bizony haragodban tetted, első fúriában és talán mámoros fővel is), hogy te még a mi templomunkból is, vagy ahogy csúfolni szoktad, az imádkozóházából, kaszárnyát fogsz csinálni: ezt a szót vedd vissza! Mert bizony mondom neked, hogy amilyen alázatos, hosszan tűrő lelket ismersz bennem, de ha te az én templomom küszöbét át akarod lépni, hogy azt megszenteltelenítsd, én vissza fogok emlékezni arra az ősanyánkra, aki az örökébe tola-
kodót fegyverrel verte vissza — és hasonlóul fogok cselekedni!

Az a gyöngye, éteri alak e szavak kimondása után valami tüne-
ményszerű jelenség volt. Egy égi lény, emberfölötti dicsőfény-
nyel.

A csuhás alak epés gúnnyal nézett rajta végig. Ez a szó az ő megalázása volt. Dölyfösen emelte föl a fejét. Forrt benne minden indulat, hogy egy élő teremtésre akadt, aki tőle nem fél, aki őtet fenyegetni meri.

Lenézte az egész emberiséget; asszonyát, férfiát egyaránt. Maga egy közlény volt közöttük, egy semleges lélek; akinek emberi gyöngeségei nincsenek. Egy harcoló barát. Egy isten-
tagadó, papi köntösben. Ittas korában inkább állat, józan korá-
ban inkább démon, mint ember.

Hideg megvetéssel fordult el az őt fenyegető asszonytól, s szótlantul indult kifelé. A hideg dölyf tiltotta, hogy valami választ adjon e fenyegetésre, mely haragja sárkányfarkára mert gázolni.

Hanem, amint az ajtóig jutva, hátrafordítá még egyszer a fejét, s meglátta azt a diadalmaskodó csoportot, amint a két gyermek dicsőségtől ragyogó anyjának ölébe kapaszkodik, s azt csókjaival halmozza el, egyszerre úrrá lett szívében a düh ördöge. Még ez a két fiú is őt meri kigúnyolni, eddigi mesterét. Ez visszatértette. Megfordult az ajtóban, s odalépve

ismét, ahol az anya és két gyermeke győzelemittas csoportja ingerlé haragját, jobb kezét a karszék támlányára tette. S baljával a szemközt álló arcképre mutatott, tompa, kemény hangon motyogva a szókat.

— Hát te azt hiszed, szent asszony, hogy ez az ember itten azért jön Krasznahorkába, mert a te ölelő karjaidba siettetni hazavágyó lelke?

Zsófia ártatlan, semmit nem értő tekintettel bámult a kérdezőre.

— Hm! — ümmögött Miklós, keményen befogva összeharapott ajkait, mintha tusakodnék, szóljon-e, ne szóljon.

Balra dűlt az elhatározása.

Szólt.

— Te azt mondád nekem, hogy ha én belépni *akarnék* abba a házba, ahol az égi malasztot árulják: hát te kész vagy fegyvert fogni kezembe, s visszaversz engem férfikézzel. No hát én nem jövök ellened fegyverrel, amivel férfiak harcolnak: hanem csak olyannal, amivel asszonyok szoktak hadakozni, és megsújtalak vele úgy, hogy te léssz az, aki soha többet be nem lépsz egy házba, ahol oltár előtt égetik a tömjént. — Tudd meg, hogy a te bálványképed nem azért siet Krasznahorkára, hogy téged öleljen, hanem hogy ide hozza azt az asszonyt, azt a százszorszép ördögöt, aki őt árulóvá tette! . . .

JEGYZETEK

R Ö V I D Í T É S E K

It	Irodalomtörténet
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
JKK	a jelen kritikai kiadás
MBiblSzle	Magyar Bibliofil Szemle
Mikszáth Krk	Mikszáth Kálmán összes műveinek most folyó kritikai kiadása
N	Nemzet
NK	Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás. 1–100. k. Bp. 1894–98. A lőcsei fehér asszony. 71–72. k. 1897. 1. k. 229 l.; 2. k. 286 l.
sh.	sajtóhiba
Sz	Századok
VilFigy	Világirodalmi Figyelő
[szögletes	
zárójelben]	a sajtó alá rendező kiegészítései
A regények és novelláskötetek lapszámait — ha külön nem jelezzük — az NK-ból idézzük.	

KIADÁSOK, FORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁSOK

A lőcsei fehér asszony c. regénynek kéziratáról nem tudunk. A regény először az N reggeli kiadásának hasábjain jelent meg folytatásokban, bizonyos kihagyásokkal 1883. okt. 6-tól 1884. máj. 13-ig 115 részben a következő részletezés szerint. Egészében hiányzik a regény elején lévő *Az elmúlhatatlanok* c. fejezet és az utolsó lapok néhány bekezdése. A kimaradó részeket a szövegváltozatok között tüntettük fel.

1. 1883. okt. 6. 274. sz. 5. *A német magyarok* c. fejezet.
2. okt. 10. 278. sz. (Melléklet). *A kétfejű gyermek, az iramszarvas, és a százszorszép asszony* c. fejezet, a többi a fejezet végéig hiányzik.
3. okt. 14. 282. sz. (Melléklet). *A Szent Jakab és Luther Márton — Német palást — Sáfránykérdés a tanácsban* c. fejezet elejétől a „Csak bíró uram nem jött ki a sodrából” mondatig.
4. okt. 18. 286. sz. (Melléklet). Az említett mondattól *A tizenkét apostol — A feltámadt Lázár* c. fejezet végéig.
5. okt. 21. 289. sz. (Melléklet). *A Ki az a Fabriczius?* c. fejezet.
6. okt. 24. 292. sz. (Melléklet). *A ketterhäuschen, a jezsuitaszeglet, a kőember és a kőasszony* c. fejezet elejétől a „Mikor aztán a két bekerítő csapat összeért” kezdetű mondatig.
7. okt. 27. 295. sz. (Melléklet). Az említett mondattól *A ketterhäuschen, a jezsuitaszeglet, a kőember és a kőasszony* c. fejezet végéig.
8. okt. 28. 296. sz. (Melléklet). *A Vagy a haját, vagy a fejet!* c. fejezet.
9. nov. 1. 300. sz. (Melléklet). *Az ablakban, a tűzhelynél, a bölcső mellett* c. fejezet elejétől az „S azzal kikapva a kezéből a kávédarálót” kezd. mondatig.
10. nov. 4. 303. sz. (Melléklet). Az említett mondattól a „Mindenre jó volt a szegény Pelargus” mondatig.
11. nov. 7. 306. sz. (Melléklet). Az említett mondattól a fejezet végéig.
12. nov. 8. 307. sz. (Melléklet). *A dülőrács szabadalma, meg a szánta doktor* c. fejezet elejétől az „Egy biklát (kettős cipót)” kezdetű mondatig.

13. nov. 9. 308. sz. (Melléklet). Az említett mondattól a „Most aztán úgy alszik tőle, mint a halott” mondatig.
14. nov. 11. 310. sz. (Melléklet). Az említett mondattól az „Ezt nevezte Juliánna” kezd. mondatig.
15. nov. 13. 312. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól „A hölgynek dévaj kedve volt ma” mondatig.
16. nov. 14. 313. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól a *Regina mea* c. fejezet végéig.
17. nov. 15. 314. sz. (Melléklet). *A megszabadított leány. A megjutalmazott udvarló. A város veszedelmes titka* c. fejezet elejétől a „Belleville lovag sietett a kulcsokkal az ajtóig” mondatig.
18. nov. 16. 315. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól „A hölgy odafenn a tenyerével” kezd. mondatig.
19. nov. 17. 316. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól az „Ejh, uram, az ember csalódhatik” mondatig.
20. nov. 18. 317. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól „A feleségemet! Akkor gyere velem” mondatig.
21. nov. 21. 320. sz. Az eml. mondattól *A csalhatatlan panacaea* c. fejezet végéig.
22. nov. 22. 321. sz. *A Te Deum laudamus et caetera* c. fejezet elejétől a „Megint harangozni kezdtek” mondatig.
23. nov. 23. 322. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól a fejezet végéig.
24. nov. 24. 323. sz. (Melléklet). *A Valhalla és a vegyes törvényszék* c. fejezet elejétől „A nap éppen besütött az ablakon” kezd. mondatig.
25. nov. 25. 324. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól a „Korponay aztán elmondott hegyiről tövire mindent” kezd. mondatig.
26. nov. 29. 328. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól a „— Lovagi becsületemre mondom” kezd. mondatig.
27. nov. 30. 329. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól az „— És hova lett most már a leányzó?” mondatig.
28. dec. 2. 331. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól az „Azzal meg-
rázta erősen Korponayt” kezd. mondatig.
29. dec. 4. 333. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól a „— Hát bíz ezt Blumevitz hozta neki hírül” kezd. mondatig.
30. dec. 5. 334. sz. (Melléklet). Az eml. mondattól *A föld alatti út* c. fejezetig.
31. dec. 7. 336. sz. (Melléklet). *A föld alatti út* c. fejezet.
32. dec. 8. 337. sz. (Melléklet). Az *Áruló és szabadtó. Egy élő, aki halott akar lenni, s egy halott, aki fel akar támadni* c. fejezet elejétől a „Ki irigyelné az igazak álmait?” mondatig.
33. dec. 12. 340. sz. (Reggeli kiadás). Az eml. mondattól az „Egy-
szer csak beesett aztán abba a szobába” kezd. mondatig.

34. dec. 13. 341. sz. Az eml. mondattól a „Trautsohn de Blumevitz különösen csóválta a fejét” — mondatig.
35. dec. 14. 342. sz. Az eml. mondattól az „S ezt nem akarják kegyelmeitek elfogadni?” — mondatig.
36. dec. 16. 344. sz. Az eml. mondattól a „Szeret biz az egyebet is” kezd. mondatig.
37. dec. 19. 347. sz. Az eml. mondattól a „Fabriczius nem törődött most övele” kezd. mondatig.
38. dec. 20. 348. sz. Az eml. mondattól a *Mikor a tűz és víz egyezkedik, s aki a kettő közé odaszorul* c. fejezet végéig.
39. dec. 23. 351. sz. *A fehér zászló meg a piros zászló* c. fejezet.
40. dec. 25. 353. sz. *A Krasznahorka. A dervisgenerális. A védszent* c. fejezet elejétől a „Krasznahorka várba ebben az időben” kezd. mondatig.
41. dec. 28. 355. sz. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
42. dec. 29. 356. sz. *Az elátkozott ünnepnap* c. fejezet elejétől „A kuruc hírhozó alig tudta kivenni” kezd. mondatig.
43. dec. 30. 357. sz. Az eml. mondattól a „Miklós rohant fel a templomajtóhoz” kezd. mondatig.
44. 1884. jan. 1. 1. sz. Az eml. mondattól a „S a nép rázendíté” kezd. mondatig.
45. jan. 4. 4. sz. Az eml. mondattól a „Zsófia ösztönszerűleg szorítá” mondatig.
46. jan. 5. 5. sz. Az eml. mondattól a „Zsófia még mindig nem értette” kezd. mondatig.
47. jan. 6. 6. sz. Az eml. mondattól az 1. k. végéig.
48. jan. 9. 9. sz. *A szenvedések leánya* c. fejezet elejétől a „Korponay János tudatta” kezd. mondatig.
49. jan. 10. 10. sz. Az eml. mondattól az „— Édes ángyom” kezd. mondatig.
50. jan. 11. 11. sz. Az eml. mondattól a „Többet nem beszélt Zsófiával” mondatig.
51. jan. 12. 12. sz. Az eml. mondattól a „Másnap csak egyedül jött be” kezd. mondatig.
52. jan. 13. 13. sz. Az eml. mondattól a „— Húzd ki a fiókomat” kezd. mondatig.
53. jan. 15. 15. sz. Az eml. mondattól „Az ajtó félig nyitva marad” mondatig.
54. jan. 16. 16. sz. Az eml. mondattól az „Amint a toronyablakból” kezd. mondatig.
55. jan. 17. 17. sz. Az eml. mondattól „A többiek rémülten álltak meg” kezd. mondatig.

56. jan. 18. 18. sz. Az eml. mondattól az *Azok a kis ágyúk* c. fejezet végéig.
57. jan. 20. 20. sz. A *Nagy a dínmódnom* c. fejezet elejétől a „Hát ezért nem találok nagylelkűségnek” kezd. mondatig.
58. jan. 23. 23. sz. Az eml. mondattól „A kávéestélyen Andrásy volt az utolsó” kezd. mondatig.
59. jan. 25. 25. sz. Az eml. mondattól az „Egy este a felbontott bécsi levelek” kezd. mondatig.
60. jan. 26. 26. sz. Az eml. mondattól az „Elég finom érzéke volt annak” kezd. mondatig.
61. jan. 27. 27. sz. Az eml. mondattól a „Nagy nehezen tudták rávenni” kezd. mondatig.
62. jan. 31. 31. sz. Az eml. mondattól „A vadászat fáradalmi után jókor” mondatig.
63. febr. 1. 32. sz. Az eml. mondattól a „– Richtig! Úgy van” mondatig.
64. febr. 2. 33. sz. Az eml. mondattól *A levelek tragédiája* c. fejezet végéig.
65. febr. 7. 37. sz. Az *Egy király, akitől mindenki fél, s egy asszony, aki senkitől sem fél* c. fejezet elejétől „A királyhoz! – kiálta elszörnycdve” kezd. mondatig.
66. febr. 8. 38. sz. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
67. febr. 9. 39. sz. A *nyaktörő versenyfuttatás* c. fejezet elejétől az „Ehhez a mondáshoz olyan ördögös” kezd. mondatig.
68. febr. 10. 40. sz. Az eml. mondattól a „Következik a személy leírása” mondatig.
69. febr. 12. 42. sz. Az eml. mondattól az „Ezt valóban Andernach lovagnak is” kezd. mondatig.
70. febr. 13. 43. sz. Az eml. mondattól az „Amint a három lovát befogták” kezd. mondatig.
71. febr. 14. 44. sz. Az eml. mondattól „A fogadós egyúttal bérlője is” kezd. mondatig.
72. febr. 17. 47. sz. Az eml. mondattól az „Ördög teremtette pogány országokat!” mondatig.
73. febr. 20. 50. sz. Az eml. mondattól az „Azzal csak vette megint a hosszúnyelű fokosát” kezd. mondatig.
74. febr. 21. 51. sz. Az eml. mondattól „A Göncöl szekere már egészen lefelé fordult” kezd. mondatig.
75. febr. 24. 54. sz. Az eml. mondattól a *Pintye Gregor képmása* c. fejezet végéig.
76. febr. 27. 57. sz. A *hajporos hölgy. A kaszált rend a majthényi pusztán* c. fejezet elejétől „Az echós szekér kinn állt a parton” kezd. mondatig.

77. febr. 28. 58. sz. Az eml. mondattól az „Andernach lovag odanyújtá a kezét” kezd. mondatig.
78. márc. 1. 60. sz. Az eml. mondattól a „Másnap reggelig ráért a lovag álmodni” kezd. mondatig.
79. márc. 2. 61. sz. Az eml. mondattól a „Május első napja volt” kezd. mondatig.
80. márc. 5. 64. sz. Az eml. mondattól „A szekértömeg közt porosz-kált előre” kezd. mondatig.
81. márc. 7. 66. sz. Az eml. mondattól *A hajporos hölgy. A kaszált rend a majthényi pusztán* c. fejezet végéig.
82. márc. 9. 68. sz. *A Vizontlátás és jutalom* c. fejezet elejétől a „Csak-hogy már Eperjesen megtudá” kezd. mondatig.
83. márc. 12. 71. sz. Az eml. mondattól a „Hanem azért Juliánna” kezd. mondatig.
84. márc. 15. 74. sz. Az eml. mondattól az „Illésházy kancellár palotája előtt” kezd. mondatig.
85. márc. 16. 75. sz. Az eml. mondattól a „Juliánna megrettent az 1000 darab arany szóra” mondatig.
86. márc. 18. 77. sz. Az eml. mondattól a „Hogy micsoda dolgokat hoz rendbe” kezd. mondatig.
87. márc. 20. 79. sz. Az eml. mondattól a „Mit jelent ez a harang-félverés?” kezd. mondatig.
88. márc. 21. 80. sz. Az eml. mondattól a „Hová és merre most?” mondatig.
89. márc. 23. 82. sz. Az eml. mondattól *A Vizontlátás és jutalom* c. fejezet végéig.
90. márc. 28. 87. sz. *Az Egy ember, aki senkitől sem fél, csak az Úristentől s egy gyermek, aki semmitől sem fél, még a haláltól sem* c. fejezet elejétől a „Három évvel a löcsei katasztrófa előtt” kezd. mondatig.
91. márc. 29. 88. sz. Az eml. mondattól az „Amíg a felföldi hegyvidéken végigutazott” kezd. mondatig.
92. márc. 30. 89. sz. Az eml. mondattól az „Eszébe jutott, hogy ő most a kis fiát jó látogatni” kezd. mondatig.
93. ápr. 2. 92. sz. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
94. ápr. 6. 96. sz. *A dühös oroszlán az üvegkalitban* c. fejezet elejétől „A kassai téren látott rémjelenetre való visszaemlékezés” kezd. mondatig.
95. ápr. 9. 99. sz. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
96. ápr. 11. 101. sz. *A jégbarlang* c. fejezet elejétől a „Világosságot látok! kiálta, odamutatva” mondatig.
97. ápr. 12. 102. sz. Az eml. mondattól a „Hát ti urak, hogy ha bírák akartok lenni” kezd. mondatig.

98. ápr. 13. 103. sz. Az eml. mondattól *A jégbarlang* c. fejezet végéig.
99. ápr. 18. 107. sz. *A Triplex philosophia* c. fejezet elejétől a „Kip-kop, hangzott a mankó” kezd. mondatig.
100. ápr. 20. 109. sz. Az eml. mondattól a „Szemei, mint az álomjáróé” kezd. mondatig.
101. ápr. 23. 112. sz. Az eml. mondattól az „Andrássy elvezette oda magával” kezd. mondatig.
102. ápr. 25. 114. sz. Az eml. mondattól a „Ha rá bírom venni a tudós doktort” kezd. mondatig.
103. ápr. 27. 116. sz. Az eml. mondattól a *Triplex philosophia* c. fejezet végéig.
104. ápr. 29. 118. sz. *A várt jutalom* c. fejezet elejétől az „Igaz volt az öreg mondása” mondatig.
105. ápr. 30. 119. sz. Az eml. mondattól az „Együtt voltak valamenynien azok” kezd. mondatig.
106. május 1. 120. sz. Az eml. mondattól *A várt jutalom* c. fejezet végéig.
107. május 2. 121. sz. *A Pelargus fogadása* c. fejezet.
108. május 3. 122. sz. *A Recidíva* c. fejezet a „Juliánnára nézve csakugyan fölöttébb érdekes” kezd. mondatig.
109. május 4. 123. sz. Az eml. mondattól a fejezet végéig.
110. május 6. 125. sz. *A Váratlan fordulat* c. fejezet elejétől az „S ez alatt a beszéd alatt úgy figyelt” kezd. mondatig.
111. máj. 7. 126. sz. Az eml. mondattól a „Hja, asszonyom — mondá erre Pálffy” kezd. mondatig.
112. máj. 8. 127. sz. Az eml. mondattól a *Váratlan fordulat* c. fejezet végéig.
113. máj. 9. 128. sz. *Azok a veszedelmes levelek* c. fejezet.
114. máj. 11. 130. sz. *Az imádságos könyv* c. fejezet elejétől „A lutheránus tiszteletes fiatal ember volt” kezd. mondatig.
115. máj. 13. 132. sz. Az eml. mondattól a regény végéig.
- Az N-ben történő közléssel csaknem párhuzamosan a Pester Lloyd *Die weisse Frau von Leutschau* c. németül is közölte a regényt (1883. dec. 25—1884. máj. 23.) Schwarz Ármin fordításában.

KÖTETKIADÁSOK

- I. *A lőcsei fehér asszony* 1—5 k. Pest 1884—85. Révai, Jókai Róza rajzaival. 1. k. 226 l.; 2. k. 178 l.; 3. k. 198 l.; 4. k. 181 l.; 5. k. 135 l.

- II.a) 1–2. k. Bp. 1897. Révai Testvérek. 1. k. 229 l.; 2. k. 286 l.
 Jókai Mór összes művei. Nemzeti kiadás 71–72. k.
 Ugyanez a kiadás megjelent teljesen azonos, finomabb papírra nyomott „amateur díszkiadás”-ként és nagy 8° alakban Nemzeti díszkiadás elnevezéssel
- b) 1904. Címlapkiadás.
 c) 1907. Címlapkiadás.
 d) 1909. Címlapkiadás.
 e) 1913. Címlapkiadás.
- III. Budapest é. n. (1912?) Révai. (Olcsó Jókai 31–43. sz.) 31–32. sz.: 106 l.; 33–35. sz.: 153 l.; 36–38. sz.: 143 l.; 39–41. sz.: 159 l.; 42–43. sz.: 122 l.
- IV. 1–5 k. Budapest é. n. (1919?) Révai. 1. k.: 106 l.; 2. k. 153 l.; 3. k. 143 l.; 4. k. 159 l.; 5. k. 122 l.
- V.a) 1–2 k. Budapest é. n. (1927?) Franklin–Révai 1. k.: 183 l.; 2. k. 227 l. (Jókai Mór művei. Centenárium kiadás 39–40. k.)
 b) é. n. (1929?) Címlapkiadás.
 c) é. n. (1939?) Címlapkiadás.
- VI.a) Budapest 1955. Szépirodalmi Könyvkiadó 527 l. Sajtó alá rendezte Szabó Ferenc, illusztrálta Szántó Piroska. (Jókai Mór válogatott művei.)
 b) 1955. Címlapkiadás. Megjelent a Csehszlovák Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében, a Csehszlovákiai Magyar Könyvkiadó (Bratislava) számára a Szépirodalmi Könyvkiadó (Budapest) gondozásában.
 c) 1955. Címlapkiadás. Megjelent a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében, az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó (Bukarest) számára a Szépirodalmi Könyvkiadó (Budapest) gondozásában.
 d) 1961. Címlapkiadás.
- VII.a) 1–3. k. Budapest 1961. Szépirodalmi Könyvkiadó. Az utószót írta Szabó Ferenc. 1. k. 218 l.; 2. k. 244 l.; 3. k. 226 l.
 b) 1961. Címlapkiadás. Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó Slovenské Vydavateľstvo Krásnej Literatúry.
- VIII. Budapest 1966. Magyar Helikon. 532 l. (A szöveg a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1962-ben megjelent kiadás nyomán készült.)
 A *lőcsei fehér asszony* c. regény képregény-változatát Cs. Horváth Tibor és Korcsmáros Pál készítette el, és a Füles közölte (1963. márc. 31. VII. évf. 13. sz.–1963. júl. 28. VII. évf. 30. sz.) 18 folytatásban.

IDEGEN NYELVŰ KIADÁSOK

A * -gal jelzett idegen nyelvű kiadásokhoz hozzájutni nem tudunk, ezeket Ferenczi Zoltán: *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. munkája (MEiBLSze 1925. 177. és 265.), valamint önálló kiadványként is ugyanazon címmel (Bp. 1926. Bibliofil könyvtár 1. szám), Gál János (*Jókai élete és írói jelleme* Bp. 1925.) bibliográfiai adatai, Demeter Tibor (*Magyar szépirodalom idegen nyelven* Bp. 1952. Kézirat), továbbá Jean Ślaski: *Jókai lengyelül* (VilFigy 1958. 38–57) összeállításai nyomán közöljük.

Német: *Die weisse Frau von Leutschau*. Fordító nincs megnevezve.

[Feltételezhetően Schwarz Ármin.] Budapest, 1885. Révay 5 Bde

Lengyel: *Bielica lewoczanska*. Lwów, 1886. Gubrynowicz i Schmidt.

Gazeta Narodowa, 2 vol. 216, 235 pp.

Biala dama. Przelozyl Bartoszewich. Krakov, 1887. Kozianski, 2 vol. 208, 156 pp.

Biala Dama z Lewoczy. Przelozyla Boleslawa Jaroszevska. Warszawa, 1904. Biblijoteka Dziel. Wyborowich 2 vol. 168, 160 pp.

Biala dama. Gródek—Jagielloński, 1907. J. Czainski, 2 vol. 263, 300 pp.

Olasz: *Dama Bianca di Leutschau*. Traduzione di Liszka (Pseudonimo di Elisa Pucher), Milano, 1890. Ed. Sonzogno 2 vol. 207, 204 pp. („Biblioteca Romantica Tascabile” nr. 63—64.)

Cseh: *Bílá pani levočská*. Preložil Gustav Narcissus Mayerhoffer. Brno, 1898. „Lidové Noviny”.

Ua. Praha, 1912. Frantisek Borový 544 p. 2. vid. 1923.

Szlovák: *Levočská biela pani*. Poslovenčil Michal Knap. Spisská Nová ves. Dr. Ferenc, 2 vol.

Levočská biela pani. Preložila Valéria Pařiková—Slotiková. Bratislava, 1956. Vyd—Krasnej Lit. 444 p.

Levočská biela pani. Preložil J. Podpoliansky. Bratislava, 1960.

Diliza 71 p. (A Bozó-féle színpadi változat fordítása).

A REGÉNY SZÍNPADI VÁLTOZATAI

Mint sok más nagy közönségikert aratott regényt, *A lőcsei fehér asszonyt* is megkísérlik több alkalommal színpadra vinni. A kísérletek sorsa az, mint általában lenni szokott, hogy az átdolgozás hatásában elmarad a regény mögött.

Az első színházi bemutatóról a Győri Híradó 1887. márc. 13-i számából értesülünk, a Színházi hírek rovatban: „Kedden, márc. 15-én érdekes előadása lesz színházunknak. Jókai Mór kitűnő regé-

nyét, *A lőcsei fehér asszonyt* Báthori Romancsik Mihály alkalmazta színre; ez a színmű kerül színre derék jellemszínésziünk: Szepessy Gusztáv jutalomjátékában. A darab kitűnő és színpadi hatás dolgában ritkítja párját!”

A bemutató további sorsáról azonban már nem közöl a folyóirat tájékoztatást.

Majdnem egy évtized telik el, amikor ismét feltűnik a Pécsi Figyelő (1896. márc. 7.) hasábjain a regény dramatizálásának híre. Ez a méltatás már a bemutató eredményeit szűri le, és több benne a bíráló szó, mint a dicsérő: „A legnagyobb magyar regényíró egyik legszebb regénye után alkotott színmű előadása nagy és előkelő közönséget vonzott tegnap színházunkba, pedig a dramatizálás munkája nem éppen mondható szerencsésnek. Inkább csak kaleidoskopszerűleg kikapkodott jelenetek sorozata ez a darab, mint egységes kompozíciójú drámai mű, de hát méltányoljuk azt a nagy nehézséget, mellyel egy olyan bő anyaggal bíró regénynek egy színdarab szűk keretei közé való átgyúrása jár s a mely csaknem elkerülhetetlenné teszi a drámai cselekményben vissza nem adható motívumoknak recitatív módon alkalmazott monológokkal való illusztrálását. Az előadás egyike volt a legsikerültebbeknek, a mi a közönséget is lelkes hangulatra ragadta. A címszerepet Balogh Etel valódi bravúrral játszotta, . . . ki kell emelnünk Bognárt, ki Fabricius hálás szerepének minden előnyét, művészi tudással aknázza ki.”

Rövidesen újra felmerül a regény dramatizálásának gondolata. Erről egy érdekes levélből értesülhetünk, amelynek másolatát Kulcsár Adorján a készülő Jókai levelezésből bocsátotta rendelkezésünkre. A dramatizálás ügyében folytatott tárgyalásokról Jókai levelei között két fogalmazvány is van. Érdekes, hogy míg az elsőben kiköti, hogy ő kívánja megválasztani a dramaturg személyét, a másodikban már szinte minden kikötést felfüggeszt. Íme az első fogalmazvány:

„Felszólító levelére azonnal sietek válaszolni.

Lőcsei fehér asszony regényem szövegét magam is alkalmasnak találok színpad számára való kidolgozásra. A kurucz világ eseményei még érdeklik a közönséget. Az a kérdés, hogy kit tart igazgató úr fiatal íróink közül legalkalmasabbnak a színműi átalakításra, a ki azután az én felügyeletem és útmutatásom szerint használná fel a meglevő és még kínálkozó anyagot. Kívánatom az, hogy mint társszerző legyen megnevezve, s mint ilyen, a szokásos öt perczent százalékból részesüljek. Kikötöm, hogy esetleg a darab a jövő színházi idényben legyen színre hozva, nem a mostaniban.

Egyébiránt e hó folytán hazaköltözöm családommal együtt Budapestre, akkor személyes értekezés mellett elintézhetjük az ügyet.

Minden jókat kívánva igaz tisztelettel maradok.”

A fogalmazvány itt megszakad, a lap alján más jellegű szöveg található.

A második pedig a következőképpen hangzik:

„Tisztelt Igazgató úr.

Becses felszólítását, hogy a „Lőcsei fehér asszony” című regényemnek színpadra való átdolgozását megengedjem, szívesen teljesítem, csak a szokásos 5 százalék tiszteletdíjat kötöm ki magamnak, s azt, hogy a darab nem az idei, hanem a jövő színházi évadban kerüljön előadásra. Az író megválasztását, a ki az átdolgozást végezné, teljesen tisztelt Igazgató úrra bízom, mint oly emberre, a ki a színpadot minden tekintetben jól ismeri.

Tisztelettel maradok

Nizza 1904. April 10 én

tisztelő híve
Dr. Jókai Móricz.”

A dramatizálás ügyében mással is tárgyalt, ezt bizonyítja Faragó Jenő visszaemlékezése. Faragó Jenő: *Ötven év az íróasztalnál.* (1940) c. műve 20–22. lapjain elmondja, hogy 1904-ben kérte Jókait, engedélyezze *A lőcsei fehér asszony* dramatizálását; levelére a következő választ kapta: „Csinálja meg, öcsém, majd én átnézem és odaadjuk együtt a Népszínháznak.” Erre a szerzői közreműködésre azonban Jókai halála miatt már nem kerülhetett sor. Átdolgozása további sorsáról nem tudósít Faragó Jenő.

Úgy látszik a feldolgozást végül is mégis ő végezte el, mert 1904-ben az ő neve alatt jelent meg már nyomtatásban is, füzetes formában, a regény színpadi változata.

A feldolgozás 3 felvonásra és 7 képre oszlik.

Az első felvonás két képből áll. Az első kép „A Ketterhäuschen”, a második „Regina mea” címet viseli. Cselekménye addig az eseményig öleli fel a regény anyagát, amíg Korponay veszett keserűségében szíven szúrja felesége festményét.

A második felvonás ugyancsak két képre oszlik. A harmadik kép „Zsófia”, a negyedik „A jégbarlang” címet kapta. A harmadik kép Krasznahorkán mutatja a lőcsei árulás hírének hatását Miklóson és Zsófián. A felvonás a jégbarlang jelenettel zárul.

A harmadik felvonás már három képet zár magába. Az ötödik kép („Egy halott, aki int”), a vezeklésbe merült Andrásyt mutatja, amikor Juliánna csellel bejut hozzá. Itt Pelargust, mint Andrassy titkárát szerepelteti Faragó, a regénytől eltérően. A hatodik kép („A várt ju-

talom”) a kurucokat szolgáló Júliát mutatja, abban a jelenetben, amikor férje sértőn ezer aranyat kínál neki fáradozásáért. Ebben a részben találkozunk még barátnőivel, sőt Pálffy bánnal is, aki Júlia ismert sokat sejtető fenyegetésre elfogatta őt. Ezen a ponton tehát nem ragszkodtak a regény cselekményéhez. Valószínűleg a színpad keretei nem tették azt lehetővé.

A hetedik képben („Aki a hóhérrel is dacol”) Pálffy a győri városházán raboskodó Juliannát akarja vallomásra bírni. Pelargus papi köntösben tudtára adja fia halálát, majd elvezeti a vérpadra.

A regény cselekményében csupán annyi változtatás van, hogy a bécsi és a pozsonyi út kimarad belőle. Egyébként Faragó Jenő nagy alázattal igyekszik tolmácsolni Jókait; a szereplők a jelentősebb részeknél pontosan a regény szövegét recitálják. Az egyes színek beállításánál is igyekszik a szerző a regény megfelelő részének hangulatát megteremtteni, s színpadi utasításait is a regény leírásai alapján adja meg.

A darab fogadtatását nem ismerjük.

Napjainkban szintén készült egy feldolgozás a regényből, melyet 1959-ben vittek színpadra. A darabot Bozó László dramatisálásában mutatta be a Déryné Színház. Az előadást Szécsi Ferenc rendezte. Szereplők: Korponay János — Bodó György, Júlia, a felesége — Arányi Adrienne és Takács Anna, Fabriczius, bíró — Derecskei Pál, Krisztina, a leánya — Bodó Judit, Andrassy István — Károlyi Béla, Belleville lovag — Krémer Ferenc, Czelder Orbán — Hajdú Endre, Löffelholtz császári generális — Pálffy Ferenc, Blumevitz — Kiss László.

A három felvonásra tagolt szöveggönyv, az utolsó felvonás kivételével, ha nem is szolgáiban, de igyekszik a regény első kötetének gondolatmenetét követni. A második kötet anyagát, amely kevésbé cselekményes, de Júlia lelki átalakulását igyekszik ábrázolni, mellőzi a feldolgozás. Helyettesítésére a harmadik felvonás más megoldást választ Júlia kivégzésének indokolására, mint Jókai. Itt Júlia Lőcse feladása után közvetlenül, Czelder Orbánnal együtt lázadást szít a városban, kiszabadítja férjét, majd ön maga felett ítéltetve bevárja Löffelholtz embereit.

A darab folyamán Korponayné egységesebb jellem, mint a regényben. Júlia tulajdonképpen kezdettől fogva nem a vagyonért cselekszik, hanem azon van, hogy gyermekét és férjét megmentse a szerinte céltalan és értelmetlen háborútól. Az utolsó felvonásban csalódva cinikosa szavában, mintegy eddigi cselekedetei betetőzéseként, hűségében és érzelmeiben meg nem tántorodva, szerelme és bűnbánata jeléül kiszököl a halált. Az a hányódás, lelki egyensúlyvesztés,

amit Jókai — nem nagy szerencsével — éreztetni próbál itt nem kap hangot. Tulajdonképpen Fabriczius vádoló és leleplező szavai óta Júlia már szeretné meg nem történtté tenni cselekedeteit.

A regény jellemzésénél megértőbb, végső soron emberibb Korponay és Fabriczius alakja, hiszen készek megbocsátani a megtérő bűnösnek.

Löffelholtz nem mosolygó gentleman, mint Jókainál, hanem zsarnok győző, némely vonásában a regény élvhajhász Illésházyjának, másfelől *A kőszívű ember fiai* színpadi feldolgozása Haynaujának ötvözete.

Andrássy többé kevésbé hasonlít regénybeli énjére, de itt hazafias érzésétől hajtva bánja tettét, míg a regényben a megcsalt feleségnek akar elégtételt szolgáltatni.

Czelder figurája eléggé elcsikkad, s a harmadik felvonásban mint szerzetes átveszi a regény Pelargusának szerepét.

Több hazafias pátosz, több megfogalmazott erkölcsi tétel jellemzi a színpadi változatot, mint a regényt, művészi hatásában mégis messze elmarad Jókai műve mögött.

Ugyanezt a szöveget rövidebb Várady György rendezésében újtották fel.

A regény két ízben szerepelt a Kossuth Rádió műsorában. 1963 tavaszán Gáti József olvasta fel a regényt folytatásokban heti három alkalommal.

1967. márc. 19–22-én kétrészes rádiójáték hangzott el, a Csehszlovák és a Magyar Rádió közös vállalkozásaként, magyar és szlovákiai magyar színészek tolmácsolásában. A regényt rádióra alkalmazta és rendezte Bozó László. A főbb szerepek alakítói: Korponay János — Dráfy Mátyás, Julianna — Bara Margit, Andrássy — Básti Lajos, Fabriczius — Turner Zsigmond.

KELETKEZÉSE, FORRÁSAI

ÚTI ÉLMÉNYEK

A Jókai-művek legragyogóbb lapjai közé tartoznak azok a részek, ahol a festőiséget kedvelő költő egy-egy szépségekben gazdag tájat mutat be olvasóinak. Ő maga szívesen barangolta be az ország különböző tájait, figyelte meg a lápok életét vagy a hegyvidék fenségét, hiszen biztosan tudta, hogy olvasói viszont fogják látni ezeket a tájakat regényei, novellái lapjain.

A Felvidéken többször megfordult Jókai. 1879 augusztusában már járt a Vág völgyén, amiről az *Ellenzék* 1880. október 15-i száma egy kis hírt közöl. Az út tulajdonképpeni célja, hogy *Rákóczi fia* c. regényhez anyagot gyűjtson, de ebből az élményből táplálkozik a *Páter Péter* témája is, s ekkor ébred fel az író érdeklődése Lőcse története iránt is. Feszty Árpádné a következőképpen emlékezik ez út inspiráló erejére: „Utazásunkat mint említettem, a Szepességben fejeztük be. Lőcse volt az utolsó állomás. Itt egy teljes hetet töltöttünk és itt született meg a Papa agyában *A lőcsei fehér asszony* eszméje.” (*Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon*. Magyar Hírlap, 1925. febr. 17. 3. l.).

1880-ban újból utazik ezen a tájon s főleg Trencsénteplicen, Tarpatakon, s a Csorba-tónál fordul meg, ahogy erről *A pánszlávok földjén* (Nemzet 1882. 1. sz., valamint *Szélcsend alatt* NK 35. k. 205.) c. frásában emlékezik: „Most két esztendeje keresztül-kasul jártam a magyar—tót felvidéket, voltam Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó legszébb vidékein: úgy mentem mindenüvé mintha hazamennék; úgy fogadtak mindenütt, mintha a legtőségösebb magyar nép lakta vidéken járnék.” (206.).

A lőcsei fehér asszony szempontjából legjelentősebb az „az utazása, amelyet 1883 nyarán tett a Felvidéken.

Az úti készülődésekről különböző napilapok hasábjain már előre értesült az olvasóközönség. A *Nemzet* (1883. május 31. 148. sz.) hozza az első hírt arról, hogy Jókai Krasznahorkára és Lőcsére utazik a környék tanulmányozása céljából.

Másnap már azt is közli a napilap (N 1883. jún. 1. 123. sz.) hogy mi az útirány, és hogy a Szepességben Wieland és Probsztner képviselőik vendége lesz, Gömörben pedig gróf Andrássy Manóé.

1883. jún. 2-án a Magyar Polgár és az Arad és Vidéke már az utazás dátumát is közli: Június 20.

1883. jún. 24-én a Rozsnyói Híradó a címlapon megjelenő *Jókai Mór* című cikkében lelkesen üdvözlöi a Gömörbe érkező író. Arra buzdítja Jókait, hogy örökítse meg műveiben az ő szülőföldjüket is: „Üssön egyet költészetének varázsvesszejével a Somogyhegy szikláira s hallgassa meg mit regélnék azok a múlt időkből; rázza meg Krasznahorka vára sírboltjának ajtaját, ébredjenek az ősök; . . . de ne zavarjuk őt munkájában, hagyjuk elmerengni a szulovai és betléri fenyevesekben”.

Valóban az író adatgyűjtési szándékkal látogat el a Felvidékre. 1883. június 22-én kocsin érkezik Lőcsére. A várost Probsztner Arthur társaságában tekinti meg. Először a híres falkép előtt mozdul meg fantáziája. Most áll először az előtt a kép előtt, melyről a híres lőcsei szépasszony néz az íróra, Korponayné, akinek titkát kutatni készül az arra egyedül jogosult: az írói képzelet. Ezután a Probsztner kertben álló ketterhäuschent nézi meg. Felkeresi a történelmi nevezetességű alagutat, amelyben a romantikus szellemű író több száz lépést tesz előre.

Fogadtatása külsőségeiben is és programjában is gazdag. A Nemzeti Újság (1883. jún. 26. 86. sz.) esti kiadásában tudósít arról, hogy a híres vendég tiszteletére Lőcsén fáklyás menetet rendeztek, és hogy a későbbiekben Andrássy vendége lesz az író.

Az utazás közvetlen célja, hogy az Andrássy család élő tagjától Andrássy Manótól anyagot gyűjtsön, Andrássy István alakjának megmintázásához.

A Rozsnyói Híradó (1883. július 1. 26. sz.) részletesen beszámol az ott eltöltött napokról. A népszerű író négy napot töltött Andrássy Manó betléri kastélyában. A házigazda bőkezű vendégszeretettel látta el őt.

„Vendége elé a gróf egész Lőcséig küldte négyes fogatát, ahonnan vasárnap kora reggel dr. Mauer Arthur — kit Jókai levéllileg kért fel, hogy őt Gömörben kalauzolja — kísérte át a dobsinai jégbarlanghoz, mely útjában a nagy költő a ritka szép hegyvidék növényzetének feleje mosolygó színpompában gazdag virágaival gyarapította növénygyűjteményét, míg a sztraczenói völgybe érve, már annak sziklakapuja annyira elbájolta a nagy költőt, hogy kocsijáról lekelve egy alkalmas pontról könyvébe lerajzolta azt, s az egész völgyön lassan áthaladó kocsiról, látható lelki örömmel élvezte a természetnek e ritka

szép, gyorsan egymásután váltakozó, vadregényes képekben bővülő-dő remekét.”

Majd a fényárban úszó dobsinai jégbarlangot tekintette meg, ahol Ruffinyi Jenő a barlang egyik felfedezője kalauzolta, utána a forrásokot nézték meg. Fényes ebéd után a betléri kastélyba hajtottak.

A kastélyban töltött napok alatt sokat jegyezgetett, és rajzokban örökítette meg a látottakat.

A gróf lakomát rendezett tiszteletére, ahová meghívta a környék értelmiségének egy részét. Itt Jókai többek között ezeket mondta: „Egy regényem számára gyűjtök adatokat, amelynek fő alakja egy Andrassy: a kinek élettörténete csupa fény: még a mi árnyék benne az is ragyog: a ki még mikor esedett is, mindig fölfelé esett. . . Ez az őse az Andrassyknak volt István, tábornok: ugyanaz, kinek megdicsőült neje, világ csodájára, a késő korig ép testben megmaradt, itt az Andrassyak sziklafészkében Krasznahorkán. Ők hívogattak ide. A holtak és az élők” . . .

A cikk a továbbiakban hosszasan tárgyalja a másnapi vendégséget is, mely a betléri kastélyban zajlott le.

Az ünneplés fényes, de nem olyan bensőséges és meghitt, mint az 1853-as és 1858-as erdélyi utazásakor, amikor közvetlenebbül érintkezett az egyszerű emberekkel. Azért ennek ellenére is nagy szeretettel ír a regényben a német-magyarokról, Rákóczi leghűségesebb híveiről, a Felvidék népéről.

Ezen az útján a nemesség vendége, helyesebben az Andrassy családé, akik bőven résztettek nagy lakomákban, és Krasznahorka látványosságaiban.

Készít is sok feljegyzést, a várban és a család történetében előforduló érdekességekről; sőt az odavetett szavak, félmondatok mellett több ceruzarajzot is őriznek a noteszok lapjai. Különös előszeretettel rajzolja meg a táj és a vár csodálatosan szép látványát. Ugyanígy Lőcsén is több ceruzavázlat születik: a befalazott emberpárról, a ketterhäuschenről, az izgalmasan rejtélyes kiskapuról, stb.

Ő maga is elégedett a nem várt eredménnyel, ezért ottlétét is meghosszabbítja néhány nappal. Az eredményekről a következő levélben számol be feleségének.

„Kedves Rózám.

Még sem megy olyan hamar a hazautazásom, mint gondoltam. Most Gömörben vagyok s itt két díszünnepélyt kell köszönettel fogadnom, a mi tiszteletemre rendeztetett szerdán és csütörtökön. Különbén is oly sok az itt nyert adat és kép, a miket fel kell jegyez-nem és lerajzolnom, hogy az is elég dolgot ad három napra nekem. Ma már egyszer voltam Krasznahorkán, de még egyszer vissza kell

mennem. Ott a várban senki sem lakik, s az ide másfél óra járás. Eddigelé már a regényem fő személyeinek mind megkaptam a hiteles arcképeit; azonkívül a többieket, a mik itt nincsenek, majd lefényképeztetik és utánam küldik. — E szerint csak pénteken utazhatom haza, a mikorra kérek, hogy este fél nyolczra küldd oda elejbém a kocsit. Addig is csókollak ezerszer. Rózának sok tárgyat viszek. Isten veletek

szerető Móriczod.”

Jegyzet: (A családtól származik.)

„Betlérén Andrassy Aladár grófot azért látogatta meg, hogy a Lőcsei fehér asszony regényéhez az anyagot felkereshesse. A grófi család igen szívesen fogadta, a nemeslelkű . . .? grófnő a háziasszony, megkérdezte, hogy mik a kedvencz ételei, és ott is keményen megmondta, hogy bíz az ő kedvencz étele a bableves, meg turos csipedett, a grófnő mosolyogva mondta, hogy az mindnyájuk kedvelt eledelük. Elhalmozta a grófi család mindenféle gyengéd figyelemmel, a gróf maga vezette mindenfelé, a várban levő titkos alagutakon, az udvarnál levő ágyukat szinte a gróf magyarázta, hogy melyik ágyut, mely őse sütötte el! Gyönyörű családi múzeumjában szinte maga magyarázta meg a tárgyakat és a kriptában, hol a csodálatos ősanynak nyugszik. Andrassy Istvánné, szül. Leniczky Zsófia, több mint kétszáz éve, hogy elhunyt a nagy asszony és még most is oly épen van a teste, miint mikor eltemették. Sokszor kérdezte a kegyelmes grófot, hogy nem változott-e a csodálatos tünemény? és hogy van, hogy oly épen megmaradt a teste? de az volt a válasz, hogy azt senki sem tudja, talán a talaj tartja oly épen, mert az mindig egyforma.”

A sajtó élénk figyelemmel kíséri a nevezetes vendéglátás minden mozzanatát. Nem mulaszt el tájékoztatni arról, hogy az író éppen Krasznahorkára látogat, és hogy tiszteletére ott vacsorát adtak. (N 1883. júl. 3. 181. sz.). Némelyik lap nagy buzgalommal sorolja fel még a jelenlevő közismert családok nevcit, sőt a lakomán elhangzott tósztokat is.

1883. júl. 4.-én az Arad és Vidéke (151. sz.) értesíti olvasótáborát Jókai gömöri útjáról kiemelve Andrassy Manó bőkezű vendégszeretetét, s az egész vidék lakosságának nagy lelkesedését. Így fejezi be a cikkíró: „Gömörből sok szép emlékkal tért haza. Elhalmozták ki-tüntetésekkkel, s látott sok olyat, mely képzelmére erősen hatott. Ebből az útból tehát az olvasó közönségnek is jó haszna lesz.”

Minden valószínűség szerint családja körében is meglepéssel mesélhetett erről az útról, annak hasznos, és szívet gyönyörködtető élményeiről, erre utalnak Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékező sorai is. 1883-ban Jókainé 50 éves művészi pályájának megünneplé-

sére készülődtek. „Közben július havában bátyám ismét ellátogatott a Felvidékre, hol Andrásy Géza gróf vendége volt. A gróffal kocsin bejárták az egész vidéket, elmentek a dobsinai jégbarlanghoz is, hol bátyám több rajzot készített a tüneményes barlangról. Itt mindenhol nagy ünnepekkel fogadták, igen jól mulatott a kirándulás alatt, nagyon sok jegyzetet hozott a „Lőcsei fehér asszony” számára és nem győzte eléggé dicsérni a kedves Leontin grófnő vendégszeretét.” (*Jókai és Laborfalvi Róza* VII. fejr. 306.).

A *lőcsei fehér asszony*ban tanúi vagyunk Kassa város részletes leírásának is, amely ugyancsak személyes benyomások alapján készült. 1884-ben látogatott Jókai Kassára, majd a város érdekességeiben bővelkedő környékét is beutazta, ahogy arról *Villámvonat szekéren* c. útleírásában beszámol (N, 1884. 250., valamint *Életemből* 2. k. 446—54).

AZ ÍRÓ FÖLJEGYZÉSEI

Az írók följegyzései tulajdonképpen egy-egy írásmű keletkezésének a legintimebb körülményeit árulják el. A följegyzések sorrendjéből következtethetünk az író alkotó módszerére, érdeklődésének az irányára.

A *lőcsei fehér asszonyra* vonatkozó följegyzéseket túlnyomó részben két noteszban találhatjuk meg, a II. és XV.-ben. Elszórt utalások még máshelyütt is előbukkantak, de az író gondolatvilágát e két notesz elkészítésekor elsősorban regényünk kötötte le.

A jegyzetek minden logikai sorrendet mellőznek, hol Lőcsére, hol az Andrásyakra vonatkoznak, ide-oda csapongnak. Többségükben 2—3 szavas megjegyzéseket találunk, szinte csak emlékeztető, útmutató mondattöredékeket, amelyek elegendők arra, hogy az élményeket, benyomásokat újjáélesszék, mert a feljegyzések mind személyes élményanyagok a rögzítései, belőle az írott forrásokra kevés fény derül. Csupán két alkalommal említi a *Századok* c. folyóiratot, amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ha Lőcse ábrázolásában támaszkodott is a helyi krónikára, de a történelmi helyzet és szereplők Thaly adataiból keltek életre. A XV. notesz 16. rectóján említi Jókai „*Századok* 1873. Thaly K. 110” formában. Ez a megjelölés azonban hibás, mert valójában nem az 1873-as évfolyam tartalmazza a Lőcsére vonatkozó adatokat, hanem az 1872. novemberi szám.

Az a néhány mondat vagy jelmondat, amit felleltünk, egy-egy jó ötlet, hatásos gondolatnak a rögzítése csupán, de a notesz bejegyzéseinek sorrendje még megközelítőleg sem sejteti a történetet.

Érdeklődését elsősorban a kuriózumok keltik fel, hiszen a feljegyzéseknek legalább egyharmada Lőcse város életére, szokásaira, különlegességeire vonatkozik, amelyeknek forrása, a Probsztner család által rendelkezésére bocsátott Képes Krónika volt; egy másik jelentős része Krasznahorkára, a várra, sokkal kevesebb a szereplő személyekre, még magára Korponaynéra is csak 3–4 adat, míg a történelmi eseményekre mindössze csak 2–3 megjegyzést találunk.

A város építészetének legalább annyi hely jutott a jegyzetek között, mint egyéb sajtáságainak. Az író figyelemmel fordul a „lábás házak” (XV. 16. recto) felé, hiszen ő is hasonlóban született Komáromban. Több ceruzarajzot, vázlatot is készít ezekről az épületekről a II. számú noteszában. Egy lábasház ceruzavázlatát láthatjuk a II. notesz 7. versóján: gyámfalakkal támasztott falú ház, a gyámfalak közé kapubejárat és ablak esik. Kétemeletes épület. Hasonló házban lakhatott Korponayné is, s ugyanilyen épület leírását találjuk 1. k. 6. lapon. A regényben többször említett Thurzó-ház és Herman-ház vázlatát is megörökítette Jókai: „Thurzó ház” felírás alatt ceruzarajz, díszes palota homlokzata (II. 10. verso), és egy ceruzarajz a II. 6. versón díszes háromemeletes házhomlokzat. Alatta írás: „Herman ház”. A történet elején bemutatott piactér felidézésére alkalmasak a következő gondolatok: „Oszlopcsarnokok köröskörül áruhelyek” (XV. 21. verso).

Az épületek belső kiképzésére utalnak a következő sorok: „3 házat kötöttek össze, hogy elférjen Bethlen” (XV. 21. verso). Nem nehéz ráismernünk arra a titkos átjáróra, mely Juliánna és Andrássy szobája között húzódott. „Ablakba épített átellenes ülőhelyek” (XV. 21. verso). Az ámulásra várakozás izgalmaiban Korponayné végigülte azokat a beépített padkákat. „Mennyezetes ágyak, toló ágyak” (XV. 22. recto). Ilyen tolóágyban aludhatott Korponayné kisfia is, de azt Jókai fiókos ágynak nevezi.

A műben szép sorokat szentel Jókai a lőcsei polgárok büszkeségének, a katedrálisnak, és a körülötte húzódó temetőkertnek. A műemlékekben gazdag templomot jegyzetfüzetének lapjain is megörökítette rajzban: Az I. notesz 2. számozatlan levél rectóján egy ceruzarajz látható. Kőkerítéssel körülvett templomot ábrázol, kettős keresztrel a torony tetején és a fedél hátsó csücskein. Csücsíves stílusú gyámfalak támasztják. A templom háttérében hegy emelkedik, rajta várrom. Tovább dombvonulat húzódik, az előtérben pedig temető látszik fejfákkal. Aláírás nincs, de nagyon valószínű, hogy a sokat emlegetett nagytemplomot mutatja.

A város érdekességei között nem kerülhette el a figyelmét az anyagot gyűjtő Jókainak a polgár kalitka: „Ketterhäuschen apró

tolvajok számára, most a luther templomban áll a helye" (XV. 19. verso). Rajzfüzetében is megörökítette. II. 3. verso: Négyzetű kupolás kis ablaktalan épület mellett oldalt térdelő férfialak látható. Az előlő oldalon vaspántos ajtó, oldalsó fala fonatos vasfonadékkal díszes, tetején a kupola közpe felett furcsa, apró kis haranglábféleség. Felirat nincs, de a leírás alapján a ketterhäuschenre kell ismernünk.

Az író fantáziáját nagyon izgatta az a titkos alagút, amely a város vízellátásának a biztosítója volt, s amely nem kis szerepet kapott a regényben. Ebben az alagútban maga Jókai is tett néhány száz lépést előre. Hogy mennyire érdekelte őt e dolog, azt feljegyzései is elárulják.

Az előbbieknél kisebb helyi érdekesség is megragadja a regényíró figyelmét, meghallgatja és beépíti a műbe a befalazott pár regéjét. „Klaster falába befalazott pár emléke" (II. 18. recto). Sőt a feljegyzésen kívül még vázlatok között is megörökíti: a II. 18. versóján levő ceruzarajz kriptabejáratot ábrázol két ajtóval, felettük egy férfi és egy női fej domborműve. Alatta írás: „Egy befalazott pár".

A kuriózus történetek sorából nem maradhat ki az a helyi nevezetesség sem, hogy hajdan egy anyának kétfejű gyermeke született: „Kétfejű szülött, jóslat két főbíró, egy megőrül, meggyógyul, nem mond le." (XV. 29. recto).

Ezt a mondai motívumot arra használja fel Jókai, hogy előre vetítse vele Fabritius visszatérteinek gondolatát, és a két főbíró közti vetélkedést. Nem csak mint motívummal, hanem mint fejezetcím-mel is találkozunk vele a regényben.

Ahogy végignézz az író a városon, és képzeletével visszafordul a múltba, ezt a várost gazdagsága és erős védelmi berendezése miatt „Lapis refugii"-nak tartja (XV. 19. verso), és valószínű, nem minden alap nélkül. Rajzai közt is megörökíti. A II. 8. verson „Löcse" felírás alatt egy ceruzarajz. A város látképe, házai, templomai láthatók tussal kihúzva. Háttérben hegyvidék, fenyőerdő, az előtérben pedig egy talpaságyú lövéssel.

Természetes, hogy ez a város hadászati szempontból is fontos volt mind a kuruc, mind a labanc tábornak. Az 1711-ben lejátszódó ostromra vonatkozóan is bukkantunk néhány följegyzésre a noteszok lapjain.

Jókai láthatólag nagy élvezettel gyűjtötte össze azokat az adalékokat, amelyek a löcsei polgárok életére vonatkoztak. Erre enged következtetni az adatok nagy száma.

A noteszok lapjain néhány tekintélyesebb löcsei polgár neve is felbukkan, akik természetesen a regényből sem hiányoznak.

Nagy figyelmet szentel a ruházkodásnak, amely a város életében is fontos volt, mert általa ki tudták fejezni viselőik különböző osztály-

helyzetét. Erre Jókai több alkalommal is kitér. Már a vásáron a posztóknál is meghatározták, hogy ki milyen fajtát vásárolhat, és Alauda uram a templom bejáratánál is az odaérkező polgárok öltözetét vigyázza. Sőt a szenátorok gyűlésén sem sikkad el az író figyelme azok öltözetén. A különféle ruhadarabok neveit is följegyezte az író. A lőcsei bor dicséretének ugyancsak nem kis helyet szentel. A szenátorok áhitatos borozgatása a városháza pincéjében, valószínűleg Jókai elismerő véleményét is tükrözi a szepességi borokról. Az pedig, hogy a fent említett pince nem fantázia szüleménye, azt a következő sorok tanúsítják: „Városházi pince külön bejáratral a tanácssházból” (XV. 16. verso).

Összehasonlíthatatlanul kevesebb adat van a szereplőkre vonatkozóan. A legtöbb Andrásyval kapcsolatos, de sajnos azok sem az emberre, hanem elsősorban annak krasznahorkai otthonára utalnak. „Krasznahorka volt a megye székhelye” — találjuk a II. notesz 6. rectóján.

A II. 20. verson már a vár rajza is feltűnik: ceruzával készített vázlat, egy hegyre épült várkastélyt ábrázol. A II. 22. verso a várkapu egymás után következő kapuátjáróit mutatja, s az udvari erkélyt.

A többi jegyzet azokat az élményeket, benyomásokat tükrözi, amelyek a vár belsejében hatalmukba kerítették az író. „Rákóczi szekrénye” felírás alatt lévő ceruzarajz díszes szekrény ajtaját mutatja (II. 15. recto). A becses emlék pontos leírását a regény I. k. 218. lapján találjuk.

„Rákóczi dobosa lóháton;
Jó urunkra feltámadtunk
Semmit nyertünk csak veszítettünk
Magunkból kibujdostunk
Magyar borral elmaratunk
Új királynénk jó asszonyunk” (XV. 18. verso)

Rákóczi dobosa egy festmény, s alatta ez a gunyoros hangú felírás található, ami a műben kissé átfogalmazva szerepel (I. k. 204.).

„Kegycs mondatok, allegoriás képek az ajtó felett” (XV. 18. verso) ezek fogadják a belépőt a regénybeli várban is. Egy ilyen mondást pontosan fel is jegyez, s ezt szó szerint beiktatja a főszövegbe is Jókai: „Reges pyramidum egypti conditores absorbsit oblivio. Justorum gloriam grata servat memoria” (XV. 19. recto) (Lásd: I. k. 217.)

A vár templomáról a következő olvasható: „Címerek sorban templomban, üres rámák. Higyj, remélj, szeress.” (XV. 19. verso)

A fejedelemtől kapott emlékek közül említi: „R. kardja, szőnyege Szirmainé előtt” (XV. 19. recto) (Lásd: I. 218. l.) „Citromfa botja, ezzel üssétek” (XV. 19. recto). Mindegyik szerepel a műben is.

A családi archívum őrzi még: „Bebek ágyújá”-t (XV. 20. recto) és „Bebek kanalai”-t (XV. 19. recto). Ezzel a nevezetes kanállal meri a tivornyákban a dervis-generális a lángoló szeszt barátainak.

A nagytermet, melyet a regényben is megkapóan fest, ezek a szavak idézik fel: „Nagy terem, roppant kandallók, faragott küszöbök, rejtett folyosók, lépcsők, majolika kályhák” (XV. 20. recto). „Páncslos lovagok az ajtók felett a mondatok mellett” (XV. 20. recto). (Vö. I. k. 217.)

Csapongó képzeletét megragadta egy falba épített kicsi kőszekrény, melyről a regényben azt véli, hogy a legfontosabb iratok számára készülhetett.

Amit még a családról feljegyzett, azok a következők: „Gyerekek ágyúval játszanak háborút” (XV. 21. verso). E játékból származó végzetes lövés lesz a regényben Andrassy dacos magatartásának a kiváltója, és a csodahalott kezének a megmozdítója. Tehát fontos szerep jut neki az események alakításában.

Miklósról, a fehér barátról egy ceruzarajz készült: egy barátot ábrázol, kezében könyvvel. Felette olvashatlan szó, talán a neve, alatta írás: „elfogták, zárdába dugták, fehér barát volt” (II. 24. verso).

A műben szereplő Andrassyról csak két komolyabb feljegyzés van: „Az élő asszonyhoz tud hűtlen lenni; a halotthoz nem. Nem változik a hulla. Mindennap azt keresi fel” (XV. 14. verso). Az első mondat a regényről készített feljegyzések első csoportjában található, ebből is látszik, hogy egy hatásos ötlet milyen fontos volt az író számára. Így természetes, hogy ezt a regénybe is csaknem szó szerint beépíti a 2. k. 225. lapon. A másik jegyzet: „István, Miklós fia. Triplex Philosophia műve. Betlért építette. Miklós volt a barát. István fiai Ferenc, József bárói címerük két oroszlán szemközt állva” (XV. 30. verso).

Feltűnt a bejegyzések között egy romantikus ízü mondat, amely nagyon valószínű, hogy a kicsapongó tábornok regénybeli megteréséhez szolgáltatta az ötletet. „Andrassy előtt kísértet jelent meg, attól úgy megijed, hogy minden vagyonát török fogságba esett keresztyén rabok kiváltására hagyja s neje mellé — Keresztes Kata — temetteti magát.” (XV. 20. verso.) Ezt meséli el Serédy Zsófia is fiainak az I. k. 235. lapján.

„Andrassy idősb rajzai” megjegyzés szerepel sok egyéb adat között, amit Jókai a betléri kastélyban látott (XV. 20. recto). Nagyon valószínű, hogy ennek alapján ruházta fel Andrassy Istvánt olyan rajz-tehetséggel, hogy közösen készítik el Juliannával a nevezetes Pantheon-t.

A hősnő alakjának megformálásához csak néhány építőkö maradt a feljegyzett gondolatok között. Amelyik talán mindegyiknél többet

mond, és a központi problémát feszegeti, az egy rajz. Valószínűleg a Probstner-kertben látott, lőcsei fehér asszonyt ábrázoló kép másolata: köríves kapubejárat, ajtó előtt női alak, bal kézzel mintegy a kilincset akarja lenyomni, hosszú haja hátán lelóg, az ajtóig ó lépcső vezet, a körív alatt kétoldalt bokrok. A kapuzat felett nagy kockás épületkövek jelzik a mögötte lévő várszerű épületet. Felírás nincs.

Ez a vázlat tulajdonképpen a Korponayné lélektani rejtélyét is felveti már. Még két mondatot találtunk, amely Julianna egyéniségére vet fényt: „Asszony, aki a kuruc vezéreket karikírozta” (II. 5. verso). „Kuruc asszony, ki a császárhoz is beront, mindent kieroszakol, amit akar” (X. 20. recto).

Korponayné apjáról, az öreg Géczyről megöröktett gondolatok nem az elvhű kurucot ábrázolják, mint azt Thaly bemutatja, hanem a Don Quijote-szerű különöc öregembert.

Érdekes, hogy Jókai, akit kritikusan elsősorban reális és rendkívül szemléletes tájbrázolásaiért dicsérnek, milyen kevés és semmitmondó feljegyzést készített a tájról. Pl. „Sztrecsnói völgyben sziklakapu” (II. 16. recto). Úgy látszik, ez a rövidke mondat is elég volt ahhoz, hogy a regény 2. k. 183. lapján olyan félelmetes és lenyűgöző képét tudja adni ennek a természetalkotta remeknek. Majd másutt csak ennyi: „Láthatár. Látkör. Vízmosásos képek” (XV. 14. verso). És mégis a regénynek nem egy lapján gyönyörködhetünk a hegyi táj szépségében. A dobsinai jégbarlangról két feljegyzés és egy rajz készült: „Jégbarlang, csillámló jégtörés, mint a drágakő, jégréteg . . . sok . . .” (II. 9. recto). Ebből született a jégbarlang csodálatos képe a 2. kötet 201. lapján. A barlang bejáratát le is rajzolta: ceruzavázlat fenyőerdős hegyvidéket ábrázol, előtérben barlang szája, bent botos emberalakkal (II. 16. verso).

Mindezek a feljegyzések mindennél szemléletesebben bizonyítják, hogy Jókait mennyire az érdekességek vonzották, nem a dolgok lényegét és az elmúlt korok lelkét kutatta.

ELSŐ HÍREK A REGÉNYRŐL

Jókai szívet-lelket gyönyörködtető írásai mindig szíves, sőt az ifjúság körében gyakran mohó fogadtatásra találtak, mint azt Ignotus a Nyugat 1925. számában éppen *A lőcsei fehér asszonyról* elmondja. A Jókai-műveket kiadó Révai Testvérek is tisztában voltak ezzel. A cég „amely lelkes, olyan okos kiadója [ti. Jókainak], ki jó bort mért, de tudta, hogy jó bornak kivált elkel a cégér, s nem sajnált sem ügyeskedést, sem fáradságot, hogy a jó könyvet belopja a közönségbe, s hódítson számára olyan réteg olvasót, mely addig nem ment volt

vásárló számba. Például: a serdülő ifjúságot . . ." (141.) Éppen ezért, az olvasmányéhes közönség számára, már jóelőre megcsillantották egy-egy ínyenc csemege lehetőségét.

Az N 1882. dec. 8. számában már megjelenik az első „előzetes” a regényről. A hír különös érdekessége, hogy a regény pontos címe még nem alakulván ki, két variációt is említ. Mindkét cím azonban Géczy Juliánna alakját hivatott hangsúlyozni: „Jókai Mórtól a jövő év folyamán még egy regényt fogunk közölhetni [ti. előzőleg a Damokosokat ígéri]. Ennek címe: *A lőcsei fehérasszony*, vagy *Szép, mint az ördög* lesz, s a 18. század elején játszódó regény hősnője egyfelől Géczy Juliánna, másfelől Andrásy Istvánné, kinek holtteste épen megmaradt s Krasznahorkán, üvegkoporsóban mint szentet most is mutogatják.” A cikk megemlíti, hogy Thaly barátilag még könyve megjelenése előtt rendelkezésére bocsátotta Jókainak a feljegyzéseit és jelzi, hogy Jókai a jövő tavasszal be is utazza a Felvidék azon tájait, ahol a regény játszik.

Ugyancsak a regényt propagálja a Fővárosi Lapok 1882. dec. 9. száma: „Jókai egy múlt század elején játszódó regényt fog írni, melynek címe *A lőcsei fehér asszony*.”

A következő év tavaszáig csend van, majd ismét feltűnik a regény címe a hirdetések között.

Az N 1883. máj. 10. 128. száma tudtul adja, hogy Jókai a nyár folyamán négy nagyobb munkába fog: *Cigánybáró*, *A lőcsei fehér asszony*, *Magyarok története és Negyven év visszhangja*.

Majdnem azonos szöveggel jelennek meg a Nemzeti Újság 1883. máj. 11. 41. sz.; Ellenzék 1883. máj. 11. 107. sz. hirdetései.

Az Arad és Vidéke 1883. máj. 12. 109. sz. annyiban bővíti a híranyagot, hogy megjelöli a témakört és megjegyzi, hogy „Jókai nagyobb történeti tanulmányokat tett megírásuk előtt.”

Az év végén a Magyar Polgár 1883. dec. 13. 4. lapján egy rövidke hírben tudósít a készülő munkáról.

A következő esztendő elején újra nagy lendülettel indul meg a sajtóhadjárat.

A Borsodmegyei Lapok 1884. febr. 29. 18. sz. az Irodalom rovatban Jókai műveinek olcsó, füzetes kiadását hirdeti „hogy a halhatatlan költő ragyogó művei bejussanak nem csak a gazdagok könyvtárába, hanem a szegényebb sorsúak könyvpolcaira is.” A sorozat *A lőcsei fehér asszony* c. regénnyel indul.

Ugyanezen a napon jelenik meg az Arad és Vidéke 1884. febr. 29. 50. sz., ez az Irodalom és Művészet rovatban a füzetes Jókai sorozat első példányát, *A lőcsei fehér asszonyt* hirdeti, amelyet Jókai Róza illusztrál. A hirdetmény azonban megjegyzi: „A címkép hatá-

rozottan művészi kivitelű, aminő magyar kiadványoknál még eddig alig fordult elő. Azonban a hatásra számító és Jókainál nem is éppen szükséges borzalmas (nyakazási) jelenetet bátran elehetett (!) volna hagyni. Ennek a megrajzolása már csak kiadói fogás, a mi nem egyeztethető össze Jókai nevével.” (L. melléklet)

Ugyancsak a füzetes kiadású *A lőcsei fehér asszony* közeli megjelenéséről számolnak be: a Pécsi Figyelő 1884. márc. 1., a Hölgyek Lapja 1884. márc. 2. 103.; a Borsodmegyei Lapok 1884. jún. 10. 47. sz. Az első kettő külön kiemeli, hogy a regényt Jókai Róza illusztrálja.

A Magyar Polgár 1884. aug. 9. 4. lapján már a megjelent műről tudósít.

A Borsodmegyei Lapok 1884. aug. 15. 66. sz. a füzetes kiadást hirdetve, már néhány bíráló szót is szól: „Jókai a történelem eseménydús lapjairól is csak azon részleteket szedte le, melyeknek éppen az ő varázstollára van szükségük.”

A Budapesti Bazár 1884. szept. 15. 115. lapján az Irodalom rovatban jelenti, hogy *A lőcsei fehér asszony* második kötete is befejeződött.

A Borsodmegyei Lapok 1884. szept. 16. 75. sz. *A lőcsei fehér asszony* füzeit reklámozva ezt írja Jókairól: „A népregék, melyekkel olvasóit bámulatra ragadja, melyekkel valóságos bűbajt áraszt, nem fogynak.”

November és december hónapban a napilapok sora ígéri, hogy karácsonyra az egész ötkötetes mű készen lesz: Ellenzék (Kolozsvár) 1884. nov. 26. 276. sz.; Magyar Polgár 1884. nov. 27. 4., Borsodmegyei Lapok 1884. dec. 5. 98. sz.; Budapesti Bazár 1884. dec. 15.

A kiadás azonban nem fejeződhetett be, mert az Ellenzék 1885. jan. 19.-én a Mindenféle rovatban (53.) a regény 19–25. füzetének megjelenését hirdeti.

A REGÉNY KELETKEZÉSÉNEK KORA

Az a politikai feszültség, amely a kiegyezés idejét megelőzte, a „deáki tett” után feloldódott. Az ország közvéleményének nagy része bizalommal tekintett a várható eredmények felé, és egy kis politikai illúzióval a 48-as vívmányok visszaállítását is felfedezték 67-ben.

A magyar irodalomban továbbra is Jókai uralkodik, noha a legnépszerűbb író műveiben, a nyolcvanas évek elején, már a hanyatlás jelei mutatkoznak.

Ignotus, a Nyugat irodalmi mozgalmának lelke, *A lőcsei fehér asszonyt* egyik legjókaiabb Jókai-regénynek tartotta. A későbbi nagy főszerkesztő még évek távolából Móricz és Thomas Mann közvetlen

bűvköréből is világosan emlékszik arra a hatásra, amelyet Jókainak ez a történeti munkája az ifjúságra gyakorolt. „Füzetes kiadásban publikálta a Révai-cég a Lócsei fehér asszonyt — s magammal együtt bizonyára sok diák volt akkor Budapesten, ki zsebpénzét markában szorongatva, kéthetenként izgatottan fordult be a Váci utcai kis könyvesbolt ajtaján, hogy a boldogító új füzetet magához váltsa, és az utcán tenyerével vágja fel, s még azon hazamentében járva, elolvassa. Így olvasták két nemzedékkel előbb London utcáin az ottani fiúk az imádandó Boz-Dickens regényeinek füzetait azzal az úszó, lebegő, sütkérező érzéssel, hogy nincs, aki úgy tudna szívükhöz szólni, mint ez az édes szavú ember.” (Ignotus: *Jókai*, Nyugat 1925. 1. félv. 141.)

Az okos Révai-cég az új városi nemzedékből megnyer ugyan a 60 éves Jókaival, a kuruc regények írójával egy eddig még passzív, érdektelen olvasótábort, a serdülő ifjúságot, amely lázban égve, az utcán falta a *Lócsei fehér asszonyt*. De az idősebbek és igényesebbek a fényben tündöklő öreg mester mellett új utakat keresnek, és ez a városi nemzedék, amely Vajda verses-regényével kapta meg az irodalomból a saját korának szája-ízét, a jövőt már a 18 éves Bródy Sándorban és a századvég más novellistáiban sejtí és igényli. Abban a Bródyban, akiről joggal jegyzi meg Mikszáth Kálmán: „A magyar ősokelet is embereknek merete bemutatni, nem túrvén az őshazugságokat.” (*Írói arcképek* Bp. 1953. 149.)

Az uralkodó Jókai irodalmi hegemoniájának ragyogásában már megjelennek az alkonyugarak. Jókai költője annak a kornak, amelyet a legmennyeibb emelkedések és a legpokolibb zuhanások korának tart a századfordulóról visszapillantó író. De a korforduló a jókaias ébrenalomból már a teljes ébredésbe lépett.

Jelentős Jókai tanulmányaink egyöntetű megállapítása, hogy nagy romantikus prózaírónk olyankor nyúlt a történelmi témához, mikor magánéleti, közéleti problémái ellen már otthonának családi békéje sem nyújtott elegendő védelmet, és szüksége volt írói mesevilágában is egy védett szigetre, olyasfélére, mint amelyen Timár Mihály is meglelte lelke nyugalmát.

„Jókai az évszázad utolsó negyedében ismét visszatér a történelmi regényhez, mely pályájának kezdetén úgyszólván egyedüli műfaja volt . . . Menekülés volt az valaha és menekülés most is! A varázsától megfosztott korban a történelem a varázslat legfőbb forrása és legbensőségese maradt: olyasféle idilli menedékhely, mint a Senki szigete. Idill az, még véres, izgalmas jeleneteiben is — és Jókai értett hozzá, hogy ezt az idillt minél több színnel teltse” — írja Sötér István (*Jókai*, Bp. é. n. 181–82.).

A másik egyöntetű vélemény, hogy Jókai nem volt igazi történelmi regényíró. Nem kezelte elég hűséggel a történelem eseményeit, nem ragaszkodott kellően a korok történelmi atmoszférájának megtartásához. Itt is számtalan Jókai kritikusra hivatkozhatnánk, de elég lesz talán, ha csak Császár Elemér találó soraira, utalunk: „A történelmi regény, noha élete végéig kedvvel művelte, nem illett egyéniségéhez. Nem lelkiismeretessége hiányzott, hiszen értékesíthető anyagért nem sajnált semmi fáradságot. A hiba másutt rejlett. Amilyen erősen, szinte vallásos kultusszá fokozottan élt szívében a ragaszkodás nemzetünk dicsőséges múltjához, épp annyira hiányzott érzelme a történet szelleme, a kor lelke iránt. Sokkal művészbib temperamentum volt, mintsem a történelmi igazság kedvéért lemondott volna a művészi hatásról: a históriát nem vette komolyan, s nyíltan hirdette, hogy „a múzsák közül egyedül Clio az, aki nem szent”. Romantikus képzelete sem engedte magát beleszorítani a történet merev keretébe, s itt is olyan szabadon csapongott, mint a költött mesék birodalmában.” (*A magyar regény története* Bp. 1922. 191–92.).

Hogy teremtő fantáziája milyen szabadon szárnyalt a történelmi téma területén is, arra saját maga is felhívta figyelmünket az *Egy magyar nábob* 2. kötete végén (JKK 259–62.).

Jókai hosszú írói pályáján három ízben időzött hosszabb időn keresztül a történelem mesevilágában. Az ekkor született művek a Jókai-regényeknek mintegy egynegyedét teszik ki.

Jókai első ízben 1850–54 között nyúlt a történelmi témákhoz. Ekkor születtek azok a regények, melyek — Mikszáth szavával élve —, az Ezeregyéjszaka mesés színeiben pompáztak. Ezek: *Erdély aranykora* (1853), *Törökvilág Magyarországon* (1853), *A fehér rózsza* (1853), *A jancsárok végnapjai* (1854), és ekkor írja a *Magyar nemzet története* c. munkájának első, hazánk történetét a mohácsi vészig bemutató kötetét.

A történelmi regény második, leggazdagabb szakasza 1876–1884 között bontakozott ki. Ekkor születtek: *Szép Mikhál* (1876), *Névtelen vár* (1877), *Egy hírhedett kalandor a XVII. századból* (1878), *Egy asszonyi hajszál* (1878), *Rab Ráby* (1879), *Szabadság a hó alatt* (1879), *Páter Péter* (1880), *Szeretve mind a vérpadig* (1882), *Bálványosvár* (1882), *A Danokosok* (1883), *Minden poklokon keresztül* (1884). Ekkor írja meg Jókai a *Magyar nemzet története* második kötetét (1884) is. Ezt a periódust zárja be *A lőcei fehér asszony* (1884) és *A három márványfej* (1887).

Jókai 1890–93 között utoljára fog hozzá történelmi témák nagyobb szabású feldolgozásához, 1890-ben adja ki regényes történelemkönyvének utolsó kötetét, majd megírja a *Rákóczi fiát* (1891), melyet *A két Trenk* (1892) és a *Fráter György* kövct (1892). A történelmi regénytől

1893-ban vesz búcsút. Ekkor fejezi be a Pesti Hírlap hasábjain a *Trenk Frigyes* c. művét, amelyet már csak a *Levente* c. történelmi tárgyú drámái költemény követ.

Miért fordul időnként Jókai a történelmi regény felé?

„A történelmi témaválasztás annak jele, hogy a költő menekül a korától” — hangoztatja Nagy Miklós is *A magyar irodalom története 1849–1905.* (Bp. 1963. 172.) c. kiadvány Jókairól szóló fejezetében.

De vajon ez a menedékhely valóban minden esetben olyan idilli, megnyugvást, feloldódást adó, erőt, reményt sugárzó?

A török tárgyú regényeiben valóban megnyugvást találhatott a Világos utáni nehéz napokban. Itt sikerült Jókainak a hitet, a reményt nemzete élni akarását megszólaltatni, és ezzel nemcsak nemzetének, de önmagának is megteremtteni azt a szilárd pontot, ahol a nagy vihar után megállhatott.

Láthatóan jóleső érzéssel ír a hazájukért oroszládként harcoló nemesi inszurgensekről a *Névtelen vár* számos fejezetében, és melegséggel töltheti el lelkét az az ősi pogány erő, amelynek képviselőjét oly nagy szeretettel formázza meg Opor Szilamér alakjában (*Bálványosvár*).

Ezek és az ezekhez hasonló történelmi művek az idilli menedékhelyek. De vajon Jókai derűs öregsége ellenére is nem adódhattak-e olyan közéleti, politikai problémák is, amelyek fanyarabb hangokat, komorabb színeket csaltak ki az íróból még akkor is, mikor éppen ezek előtt menekül a múltba.

A két áruló: Ocskay László és Géczy Juliánna életét bemutató kuruc regényeiben ezeket a komorabb színeket érezzük, s valami olyan önvizsgálatot is, mely Jókai életének fájó pontjait is érintette.

Felmerül a kérdés, miért választotta Jókai mindkét regényéhez a kuruc szabadságharc hanyatló korszakát történelmi háttérül? És miért választott hőseiül áruló kalandorokat, akik végül önmagukkal és az egész világgal is meg hasonlanak? A magyarázatot nemcsak a Thaly nyújtotta anyagban kell keresnünk, hanem elsősorban magában az íróban.

Zsigmond Ferenc szerint Jókai keresi a talányos jellemeket — az Ocskay, Martinuzzi-féle egyéniségeket „azt hívné, hogy így könnyebbé válik feladata, mert a véglegesen még nem tisztázott jellemben engedelmesebb anyagot kap képzelete.” (*Jókai mesemondása It 1914.* 248.)

Ezek a szereplők nem csak talányos jellemeik, hanem kétes egzisztenciák is, s belőlük egész csokorra valót vonultat fel öregkori történelmi regényeiben: Ocskay, Andrássy István, Korponayné, Trenk Frigyes stb. E szereplők tanúsága szerint Jókainak az öt körülvevő

világ hőseiből is ki kellett ábrándulnia ahhoz, hogy ilyen hősokeket szerepeltessen.

Jókai a török regényeket követő időben, még talál kora jelenében is követendő hősokeket, az ország sorsán javító, művelt, becsületes főnemesekeket (Kárpáthy Zoltán, Szentirmay Rudolf, Feriz bég).

A nemesség vezetete polgári átalakulás azonban már megtöri az illúziókat. A Kárpáthy Zoltánt Tímár Mihály váltja fel. Szentirmay Rudolf vagyona még tiszta kéz eredménye: Tímár pénzéről, és vele kapcsolatban Tímár Mihály világáról viszont már keményen beszél Krisztyán, és ezek a szavak annál is súlyosabbak, mert Tímár is mélyen érzi igaz voltukat: „Akinek pénze van, az azt mind lopta. Akinek sok van, sokat lopott, akinek kevés van, keveset lopott; aki nem maga lopta, annak az apja, nagyapja lopott. Éppen százharminchárom neme van a lopásnak, s azok közül csak huszonhárom olyan, amiért az ember gályára kerül.”

A közérkölcsoök megváltozása, az erkölcsi normák átlényegülése, e tények belátására készteteti az író. Maga is megfogalmazza ezt *A lőcsei fehér asszony* első fejezetében: „Az eszmék átalakultak, a kor-szellem, az új ivadék fogalmai megváltoztak azóta. Ami valamikor bűn volt, az most erény; ami szegény volt, az most dicsőség. Az a nagy láng, ami egykor hevített, most már hamu. Óriások, akik melleiket egymásnak verve dulakodtak, országokat taposva, most békén gereblyézzgetik egymás mellett a feldúlt földet, s répát ültetnek a diadalok vérmezejébe. Az újkor vezérszellemei nem kérnek mentseget a jelenkortól, nem bocsánatot a múlttól.” (JKK 1. k. 7—8.)

Másrészt ennek a hősválasztásnak nagyon valószínű magyarázatát adja az egyetemi jegyzet következő része: „A nemzeti függetlenségnek ekkor már sokkal bizonytalanabb követője Jókai, mint volt 1875 előtt. Ezt igazolja az a körülmény, hogy a szabadságharc idejéről szóló *Tengerszemű hölgyben* teljesen lemond a nagy küzdelem katonai-politikai bemutatásáról, s csak magánélettel foglalkozik. Részben ehhez hasonló két kuruc kori regénye is, amelyekben szintén meg hasonlott, áruulová váló alakokra fordítja figyelmét, és igazán következetes nemzeti hősoök csak esetlegesen lépnek fel bennük.” (Barta—Nagy—Sóter: *Magyar Irodalomtörténet*, 1954. 88. kézirat.)

Kuruc regényekben a kor csak díszlet marad, előtérbe a szereplők különös lelkivilága, és az általuk mozgatott események kerülnek. *A Szeretve mind a vérpadig* lapjain még megkísérli ábrázolni a nemzeti küzdelemnek hősiességét, *A lőcsei fehér asszonyban* már ki sem élezi eléggé a kuruc-labanc ellentétet; sőt az elszántan kitaratók érthetetlen különcök csak (Fabriczius, az öreg Géczy), míg a lakosság egy része már a békét áhítozza. A mozgalom vezetői nem állanak hivatásuk ma-

gaslatán, hanem személyes sérelmek (Ocskay), cselszövények (Andrássy István), megrázó események (Andrássy Miklós) elveik feladására készítetik őket. Nem különb sem a többi kuruc tiszt, sem az óvatos polgárság, akik már jóelőre megkezdik a békcalkudozást, körültekintően, nehogy saját érdekeik csorbát szenvedjenek. De ugyanezt csinálják az ország urai nagy mértékben, mielőtt a szatmári békeszerződés pontozatait aláírnák. Az író tehát elég erősen hangsúlyozza kuruc regényeiben a szabadságharc bomló jellegét, de okát a vezetők jellemtelenségében keresi, nem a mozgalom egészének hibáiban. Így Jókai, bár felfogásában már elfordul régi elveitől, hiszen 1875 után keletkezett cikkei már Tisza Kálmán mellett kardoskodnak, regényeiben még igyekszik a múlthoz ragaszkodni. Ő, aki még a Tisza Kálmán-korban is hitt a nemzeti élniakarás jogosságában, kell, hogy ezt a hitét az előző századba is visszavetítse; így a Rákóczi-mozgalom sem a nép felkelésének hiányában bukott el szerinte, hanem azért, mert vezetői árulók lettek.

Mégis, mintha valami békítgető szándék, Ausztriával a közös és járható út megtalálásának a gondolata kísértene a regényben. Ennek több oka van:

Az 1883-as esztendő több ízben is határozott kedveskedésre kényszeríti az írókat az osztrák uralkodóház irányában. Erről tanúskodnak azok a hírek, melyek 1883. jan. 8-án Rudolf trónörökösnel tett látogatásáról szólnak.

Hűség a Habsburgok iránt, és messzemenő lojalitás, ez taszítja messzire *A lőcsei fehér asszonyt* is a korai történeti regények eszmeiségétől.

A török regényekben a napfényes erdélyi környezet nyílt tiltakozás a Bach-korszak lélekbénító világa ellen. Ezekben a korai történelmi regényekben, a nehéz történelmi helyzet ellenére is felizzik a nemzeti energia, az élniakarás, a remény. A kuruckori regényekben viszont mindenütt a lehangoló elmúlás hangja kísért. A sok csalódástól fáradt politikus keresi bennük erőtlensül, a múlton keresztül is, jelene problémáinak művészi megszólaltatását.

THALY HATÁSA ÉS TÖRTÉNELMI SZEMLELETE

Az 1870-es években kialakuló hatalmas Rákóczi-kultusz Thaly Kálmán nevéhez fűződik. Thaly felszínre hoz mindent, ami a Rákóczi-korra vonatkozóan a kezébe kerül, és ezzel nagy hatást gyakorolt a XIX. század jónéhány frójára is.

Mikszáth Kálmán ezt írja hatásáról: „Valósággal csodát művelt. A Rákóczi-kort visszahozta, újra elővarázsolt — csak a fejedelem

csontjai voltak még kívül. Ő maga már bennük élt.” (*Írói arcképek*. Bp. 1953. 138.)

Thaly munkássága nem mentes a problémáktól, de a hibáktól sem. Hibáit nagyrészt, az ő műveit forrásként használó szépirodalmi munkák is magukon viselik. A legnagyobb hiba, hogy Thaly történetírását, „vizsgálódásait, a költő elragadtatása vezeti, nem a történet-tudós mérlegetése” — írja R. Várkonyi Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása* (Bp. 1961. 333.) c. könyvében.

Thaly történetészemléletén a hanyatló középnemességnek a romantikája süt keresztül. Célja becsületes, de végül is „a sokféle összeütkezésből adódó válságok olyan tettekbe hajszolják, amelyek össze-törnek történetírói etikáját, elnyomják tudományos lelkiismeretét.” (Várkonyi: i. m. 334.)

Thaly történelemszemléletének buktatóit Esze Tamás így fogalmazza meg *A kuruc szabadságharc ábrázolása irodalmunkban* (Csillag 1956. 349–350.) c. írásában: „Milyen volt Thaly kuruc ábrázolása? Egy szóval felelhetünk, történetietlen . . . Egyedül álló történeti látványosságként állította a kritikátlan közvélemény elé: milyen rendkívüli, csodáljátok!” Történetietlen; — fűzi tovább gondolatait Esze Tamás, hiszen „műveiben nyoma sincs a társadalmi valóság, az osztálytagozódás felismerésének, csak kurucok és labancok vannak. Mintha teljesen vak lett volna ebben a tekintetben. De valóban vak volt-e? Mióta országgyűlési beszédeit is ismerem, kételkedem ebben. Történeti hőseiben, ha mélyére nézünk a dolognak — a maga korának nemesi eredetű középosztálya dicsőülne meg . . . Ezt a talmi kurucságot a szépirodalom tette közkeletűvé. Csak fájlalni lehet, hogy még Jókai és Mikszáth is . . . A közönség valóban ilyen kuruc regényekre vágyott. A magyarság többsége ellenzéki gondolkozású volt, szinte megszállottja a tartalmatlan közjogi ellenzékieskedésnek, falta és nagyra növelte a kuruc romantika szépirodalmát.” (I. m. 349–350.)

Ilyen erősen romantizált történetészemlélet büvköréből, természetes, hogy Jókai sem tudta magát kivonni. De nem csak Thaly mindent megszépítő látásmódja vonzotta az író, hanem az a tény is, hogy Thalytól majdnem kész témákat kapott, amelyeket csak egy kicsit kellett átgyúrnia, és máris kiformalódott egy igazi Jókai-regény. Így természetes, hogy az öregedő Jókai, aki egyre szívesebben használja fel a többé kevésbé kész anyagot nyújtó forrásokat, második kuruc regényének írásához is elsősorban a Thaly nyújtotta anyaghoz fordul, figyelmen kívül hagyva, hogy a *Szeretve mind a vérpadi* megjelenése után, az említett mű történeti hitelét erősen megtépázta a kritika (Pesti Napló 1882. máj. 7. 125. sz. melléklet; Budapesti Szemle 1884. 456–62. Részletesen lásd: JKK 41. k. 437–45.) Kényelme-

sen megfélekedzett arról is, hogy Thaly Kálmán hatalmas kultuszát a Budapesti Szemle körének történész gárdája: Csengery Antal, Gyulai Pál, Angyal Dávid logikus kritikájukkal egyre erőteljesebben igyekeztek megrendíteni. Hogy mégis előző forrásához tér vissza, azt magyarázza Thaly akkori nagy népszerűsége, mely egyelőre még ellenáll a kritikának; és az a tény, hogy a rokon Thaly, szinte a „keze alá dolgozott” az írónak azzal, hogy nemcsak átadta neki kéziratait, hanem az érdekes részeket még ki is jelölte bennük. Thaly és Jókai kapcsolatáról, Thaly történelemszemléletéről részletesen ír a JKK 41. k. 376–80.

Thaly és Jókai kapcsolatáról maga Thaly is többször beszél. A történész büszkén emlegeti, hogy nem egyszer adott témát a nagy írónak. A Magyar Történelmi Társulat 1909. máj. 6-án tartott rendkívüli ülésén Thaly a következőket mondta: „Boldogult nagy regényírónk, nekem igen kedves bátyám és rokonom, többször fordult hozzám, ha történelmi regényt akart írni, hogy adjak neki thémát hozzá. Így több Rákóczi-kori dolgaimból is, részint feldolgozott, részint csak kéziratban összegyűjtött adataimból írt regényt.” Mikor a *Szeretve mind a vérpadig* c. regénye megjelent Jókainak, írja Thaly Kálmán, Jókai megint kért tőle Rákóczi-kori regénytárgyat. „Azt mondtam neki, hogy „tudnék neked igen érdekeset adni a nagyon tragikus sorsú, bámulatos vitéz Bezerédj-ről, de bocsáss meg, azt addig nem adom oda, míg magam a történetét meg nem írom. Azután majd odaadom; a te csapongó fantáziád ebből majd gyönyörű dolgot fog teremteni, de az nem lesz história. Egyelőre tehát nem adom át, a míg fel nem dolgoztam. Van azonban egy másik tárgyam, azt odaadom. Az adatokat összegyűjtöttem már, a feldolgozásra később fog kerülni a sor, de odaadom a te mesteri tollad alá, csinálj belőle regényt”. Még a címet is én ajánlottam neki: *A löcsei fehér asszony*.

Ezt a csomag iratot, a mely itt van — nagy része másolat, de van benne eredeti is — odaadtam akkor neki és elmagyaráztam, hogy mit tartalmaz. Elmondtam röviden a tragikus sorsú, kiváló nőnek élet-történetét.” (Sz 1909. 449.)

A felkínált anyag felkeltette Jókai érdeklődését, s így formálta meg most már másodízben a Thaly nyújtotta történelmi alak izgalmasan tragikus, rejtélyes élettörténetét. S ha szereplői múltjában a történetírók szerint volt is folt, az ő írói alkata saját szenvedéseik viharában végső soron tisztára mosta őket. Jókai írói etikája nem idegenkedett az ilyen átlényegtésektől. Az *Egy az Isten* jegyzeteiben így fejt ki véleményét: „Az Orleansi szűz-et Schiller egy szentnek, Shakespeare egy bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve

költői remek, bár mindkettő alkotásánál nagy lemondásába kerülhetett a történelem muzsájának segédkezet nyújtani.” (*Egy az Isten* 2. k. 173.)

Ennek az írói felfogásnak az alapján lesz, a Thaly által befolyásolhatóan, élvhajásznak, árulónak rajzolt Andrássy István, — a nemzethez való hűség igazi bajnoka; és a perirat lapjairól előbukkanó vagyonehes, mindenkit eláruló, főúri kegyeket kiaknázó nő, Korpornayné —, végül az anyai szeretet és a becsület áldozatává emelkedik.

A lőcsei felír asszony, Géczy Juliánna életére és a lőcsei árulásra vonatkozó adatok nyers, kidolgozatlan formában voltak, amikor azokat Jókai kézhez kapta. Ezért lehetősége nyílt az írónak, hogy még szabadabban formálja azt saját írói céljainak megfelelően. Ebből a körülményből érdekes helyzet alakult ki a későbbiek folyamán. A regény első kiadásából, baráti sorok kíséretében, Thaly Kálmán is kapott egy példányt Jókaitól. A történész a regényt végigolvasva, mint olyan alkotást, melynek létrejöttéhez neki is köze van, lapszéli jegyzetekben bíráló megjegyzésekkel, helyesbítésekkel, kiegészítésekkel látta el. Inkább szórakozás, mint ellenőrzés, valami játékos kedvtelés jellemzi a följegyzéseket. Az olvasgató Thaly véleményét, érzéseit nagyjából tükrözik a megjegyzések nélkül aláhúzott és megkérdőjelezett, vagy felkiáltójellekkel ellátott szövegrészek is. Történelmi tévedések sohasem váltották ki méltatlankodását, enyhe rosszallással kijávitotta őket, de nagy érzékenységgel reagált Andrássy István megszépített — sőt bátran mondhatjuk, egyes helyeken az ízelstelenség határáig magasztalt — jellemzésére.

A szeljegyzetekkel teletűzdelt könyvet az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik, így módunkban volt Thaly véleményét kiadásunk számára is rögzíteni, a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetben.

A REGÉNY ÍROTT FORRÁSAI

A regény írott forrásai között első helyen említhetjük Thaly Kálmánnak a Századok 1872. novemberi számában (9. füzet) megjelent tanulmányát: *Thaly Kálmán jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709–1710-ediki ostromára.* (579–638.). A tanulmány Lőcse város labanc kézre jutását tárgyalja, amiben nagy szerepet tulajdonít Géczy Juliánnának. Azonkívül ismerteti Lőcse rendkívüli jelentőségét a Rákóczi-szabad-ságharc idején.

A másik forrásként használt értekezés szintén a Századokban látott napvilágot ugyancsak Thaly tollából: *A gr. Andrássy-család levéltárai*

(1874. 249.). Ez az írás az Andrassy család őseit mutatja be, és azok leszármazottjait. Majd az egyes családtagok életével kapcsolatos fontosabb és érdekesebb eseményeket közli.

Az előbbiekhöz hasonló, becses adatokhoz jutott Jókai, a Thaly által rendelkezésére bocsátott kéziratgyűjtemény anyagából is, amelyből a regény szereplőire (Géczy Zsigmond, Korponay János, Korponay Gábor, Pelargus) vonatkozó érdekes adatok mellett, még Korponayné Géczy Juliánna felségárulási perének másolatát is kezéhez kapta. Thaly maga is váratlanul jutott ezekhez az érdekes iratokhoz.

„Akkortáiban történt, hogy Kazinczy Gábor, . . . a nagy Kazinczy unokaöccse, a ki történelmi tanulmányokkal is foglalkozott, elhalván, örökösének megbízottja, egy lengyel emigráns, sok iratot felhozott hozzám és átadta azokat nekem mint olyan Rákóczi-kori iratokat, melyek Kazinczy Gábor hagyatékából származnak, de általa fel nem dolgoztattak és majdnem mind másolatok voltak. Volt ott egy rész Rákóczi memoirejaiból Kazinczytól lefordítva, de befejezetlenül. Azok között találtam két diósgyőri papírosra írt nagy csomóban Garamszegi Géczy Juliának vérpaddal végződött pörét. Latin nyelven van megírva, azonban a tanúvallomások stb. magyarul vannak. Nyomozni kezdtem egyéb adatokat erre vonatkozólag, és a hol különböző archívumokban találtam ilyeneket, kisebb-nagyobb papírosokra jegyeztem és sok mindenféle adatnak birtokába jutottam. Ez volt az alap. Később azután boldogult Pauler Gyula barátom, mint az Országos Levéltár igazgatója, egyesítettven különféle levéltárak — . . . ezekben megtalálta ennek a Géczy Juliának főbenjáró pörét . . .” (Sz 1909. 452—53.).

Thaly kéziratgyűjteményében a peranyag Kazinczy Gábor féle másolatát találta az író. Az iratok az Országos Széchényi Könyvtárban a második világháború előtt megvoltak, róla Kudar Anna kéziratol bölcsészdoktori disszertációjában pontos adatokat közöl, de az anyagnak később, sajnálatos módon, nyoma veszett. A perirat eredeti példányának sem tudunk a nyomára bukkanni, mert a nemesi perek 1786 előtt nem kerültek a legfelsőbb bíróság elé, csak akkor, ha azt a vádlottak maguk kívánták. A legfelsőbb fórumokat megjáró nemesi peres anyagok nincsenek azonban az Országos Levéltárban, mert döntés után a periratot visszajuttatták oda, ahol a vizsgálat folyt. Érdeklődésünkre a Győri Állami Levéltár azt a felvilágosítást adta, hogy a peranyag nincs Győrött, de Korponayné esetében kémkedési ügyről lévén szó, az valószínűleg a hadbíróóság hatáskörébe tartozott, így feltételezhetően a bécsi Kriegsarchívban, vagy esetleg Hof- und Staatsarchívban lehetnek az iratok. A periratról esetleges

másolat lappanghat az Országos Levéltárban, de mivel az ott levő levéltári anyag katalogizálva nincs, így nem tudunk nyomára bukanni. Mégis, hogy a perirati anyaggal némileg tarthassuk a kapcsolatot, célszerűnek tartottuk Kudar Anna: *Jókai Rákóczi-kori regényeinek forrásai* c. disszertációját — mivel annak írója látta a Kazinczy-féle periratmásolatot — a regénynek a forrásokkal való összevetésénél felhasználni. Hasonló megfontolások alapján mertük forrásként használni Gyergyai Margit: *Géczy Juliánna élete, különös tekintettel felségárulási perére* (Bp. 1918.) c. munkáját, amely tulajdonképpen a peranyag összegezését és több jelentős levél és határozat fordítását is adja.

A kéziratoknak és a perirati anyagnak az összegezéseként jelent meg a Századok 1909-es évfolyamában *A lőcsei fehér asszony* címen Thaly Kálmánnak egy cikke, mely a Történelmi Társulat máj. 6-án lezajlott rendkívüli ülésén elhangzott előadás anyagát tartalmazza (449—71). A történéshoz ezt a cikkét is a források között szerepeltetjük egy-két esetben, mert az előadás anyagának és a regény egyes részeinek egyezései azt bizonyítják, hogy Jókai valóban látta, és felhasználta Thaly összegyűjtött, de addig még nyilvánosság elé nem került adatait. Mivel azonban Thaly kéziratosa nem áll rendelkezésünkre, ezért éreztük jogosnak, hogy a regény forrásai között egy olyan cikkre is hivatkozzunk, amely *A lőcsei fehér asszony* megjelenését csak egy negyedszázad elteltével követte.

A kéziratosa anyagból kibontakozó különös életnek a titkai méltán gyűjtötták fel az író fantáziáját. S ha már egyszer kigyúlt, nem lehetett eloltani. Forrásnival nem elégedett meg, hanem élmény- és anyaggyűjtő útra indult 1883 nyarán a Felvidékre. Útra kelt és meglátogatta Lőcsét, Krasznahorkát. A személyes benyomásokon túl, melyet a hírhedett szépség festménye, a középkori igazságszolgáltatás emléket őrző ketterhäuschen, a föld alatti vízvezeték alagútja, a dobosinai jégbarlang káprázata, vagy a krasznahorkai vár muzeális értékei keltettek benne, egy igen becses régiséghez is hozzájutott: *A Lőcsei Képes Krónikához*. A Krónika teljes címe: *Analecta sacra et profana urbis liberae ac regiae olim reipublicae Leutscheviensis collecta atque in partes quinque digesta studio et industria Stephani Mayer civis gremialis fateque urbis viarum commissarii*. Bár Jókai cím szerint nem említi e krónikát, de a regényben két helyen is a képes krónikára hivatkozik. „A lőcsei egész különös német nyelven beszéltek abban az időben. Egy példát megörökített belőle a képes krónika” (JKK I. k. 44.) Másutt: „... az illusztrált lőcsei krónika szerint a század (XIX. sz.) elején találták meg, a vízvezeték csöveit” (JKK I. k. 160.) Tudomásunk szerint képekkel illusztrált lőcsei krónika egy volt, a Mayer-

léle. Ez a XIX. században keletkezett: Stephan Mayer 1824-ben fejezte be munkáját. A kéziratos krónikának másolata, kiadása nem ismeretes. Egyetlen példányát a Probszner család tagjai őrizték, s Jókai látogatása idején a nagy író rendelkezésére bocsátották. Ezt nem csak Lőcsén forgatta Jókai, hanem Pestre is elhozta, s sokáig magánál tartotta. Ebből merítette mindazokat a helyi szokásokat, érdekességeket, amelyek a regény lapjain feltűnnek.

Hogy a krónika adatai nagyon leköttették Jókai érdeklődését, mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy feljegyzései között feltűnően sok teret ad a Lőcsére vonatkozó adatoknak, s regényében is élvezettel időzik a régi Lőcse életénél. Igaz, hogy a krónikából átvett adatok jelentős része majd 150–200 évvel korábbi helyzetet tükröz, mint a regény cselekményének ideje, de Jókai számára a történelmi hűség ilyen kis megcsorbítása nem okoz lelkiismereti bántalmakat. Mivel Magyarországon az említett Krónikához hozzájutni nem tudtunk, a lőcsei krónikák közül mindössze egy állt rendelkezésünkre, ezért itt a forráskutatást nem tudtuk a Kritikai Kiadás követelményeinek megfelelően elvégezni. Bizonyos támpontunk azonban mégis akadt ebben a kérdésben is, hiszen Hain Gáspár Lőcsei Krónikája, amely időben megelőzte a Mayer-félel, megjelent nyomtatásban is (1910–13), és az előtte készült összes lőcsei krónikák adatait egyesíti magában. Ennek a krónikának a vizsgálatakor azt tapasztaltuk, hogy adatai meglepően sok ponton megegyeznek Jókai regényének adataival. Már szinte kísértésbe jöttünk, hogy feltételezzük: Jókai kéziratos formában ismerhette Hain Krónikáját, hiszen számtalan apró adattól (hivatalos szenátorpalást, a szószerk készítése, stb.) az egészen jókaias hatású epizódokig (Fischer prédikátor halála, Pika Gáspár kivégeztetése, Józsa István prédikátor alias Józsa páter meggazdagodása és bukása) mind-mind szerepelnek Hain Krónikájában. Ennél azonban valószínűbb az, hogy a Jókai által használt krónikát Stephan Mayer forgatta, és közlései közé beolgozta Hain Krónikájának jelentős részét. Ha ezt a krónikát mint más forrást nem is vehettük figyelembe, de a regényben számos helyen megrajzolt kultúrtörténeti érdekességű részek hitelét igazolhattuk vele. Az egyezések feltüntetése a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetben történt meg.

Jókai a *Történelmi commentár a lőcsei fehér asszonyhoz* (N 1883. dec. 25. 473. sz.) c. cikkében mint forrásra hivatkozik még II. Rákóczi Ferenc emlékirataira, amelyből közli a lőcsei árulásra vonatkozó részt.

Ugyanebben a cikkben hivatkozik I. József által Andrássy István számára adott amnesztialevélre is. A levél lényeges részeinek kivonatát, a regénynek és forrásoknak részletes összevetésénél ismertetjük.

A FELHASZNÁLT TÖRTÉNELMI ADATOK ALAKULÁSA A REGÉNYBEN

Jókainak a forrásokhoz való viszonya, alkotó módszere akkor látszik legszemléletesebben, ha a regény anyaga és a források adatai között párhuzamot vonunk. Az összevetés során fel fog tűnni, hogy a források adatait, amelyeket bőszégesen átvesz, nem a jelzett helyen és időben szerepelteti, nem a történelmileg hiteles személyhez kapcsolja, hanem azokat a meseszövéés kívánalmi szerint rendezi, módosítja.

Ő ezt nyugodt frói lelkiismerettel cselekszi, hiszen vallomása szerint „Először is nem követelem a regényíró számára azt a jogot, hogy a históriafróval versenyezzen, másodsor nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a regényíró a historicus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék. A múzsák között egyedül Clio az, aki nem ,szent’.” (*Egy az Isten jegyzetei.* 173.)

A regény első fejezete, amely tulajdonképpen hangulatkeltő, tájékoztató jellegű, felvidéki útjának két élményéből táplálkozik. Felidézi a két rivális nő alakját, Korponaynéét és Andrásynéét. Korponayné szelleme a lőcsei várfal egy kiskapujára festett kép láttán kel életre. A kép leírása Thaly 1872-es cikkében is helyet kap: „Kimentünk a város keleti kapuján, a külvárosba. A díszes *Probstner*-kerttel és házzal szemben, melyhez a város ma kertül használt széles árkanak azon része is tartozik, nyílik az említett régi ajtó, ez idő szerint a fák lombjaitól egészen elfödve. Elkértük a kertecske kulcsát, s leereszkedtünk a mély árokba, majd fölmentünk a kert keskenyebb, felső részébe, mely a bástya alsó fal-gátján, az úgynevezett *fausse braie*-n áll. Itt, aombok mögé rejtőzve: előttem állott a titkos ajtó. És valóban, nem kevésbé voltam meglepetve: midőn az ajtóra festve, életnagyságban, *éjjeli fehér pongyolában* — csak lengén vetve szép vállai körül egy keskeny vörös kendőt, — előttem állott, — *Andrássy tábornok kedvese*. Tekintete biztatóan int le a sánc felé, s míg egyik fehér kezével is hívólag oda integet, addig másik kezében kuicsot tart az ajtó závarjárja: ekkép mutatva s nyitva utat Löffelholtz katonáinak”. (Sz 1872. 617.)

A másik asszony, Andrásy Istvánné testét pedig egy üvegkoporsó őrzi a krasznahorkai várban. Ennek a két titkos életnek a megvilágítására vállalkozik az fró.

A mű tulajdonképpeni cselekménye a második fejezetben indul. Lőcse, a kereskedőváros képe és mozgalmas élete tárul itt elénk. Ezt a nyüzsgő életet a Krónika adataiból állítja össze Jókai. Hain Gáspár Krónikájából is nyomon követhetjük Jókai állításainak igazát. Hain jóval Rákóczi kora előtt jegyezte fel Lőcse város történetét 1684-ig.

Német nyelven száraz előadással elbeszéli, mint dacolt egykor Lőcse Batu kán csordáival, akik elől menekülve a város melletti sziklás fennsíkon a „Lapis refugii”-n gyűltek össze. Lőcse gazdag, vásáraitól híres város. A város élén a bíró és egy 12 tagú tanács áll. Hain több mint száz évvel visszamenően névjegyzéket közöl a bíróról és a tanácsnokokról. Büszke öntudattal jegyzi fel, hogy a tanács milyen rendet tart a városban: rendszeresen ellenőrzik a bástyákat, azok fegyverkészleteit; bizonyos időközökben határjárásokon ellenőrzi egy bizottság a város pontos határait; szabályozzák a sörfőzést, amely komoly kereseti forrás a lőcsei polgár számára; szívesen fogadnak nemesi szállóvendégeket házaikba, de beköltözni a városba nem engedik őket; szabályozzák a tánc, a szórakozás, este a kintmaradás idejét; előírják a cselédek ruházatának minőségét, stb. A szabályok megsértőit megbírságotják, vagy nyilvánosan megszégyenítik. Ír a tanácsnokok hivatali viseletéről, templomi helyéről is. Nem feledkezik el a főtér lábasházainak a leírásáról sem, amelyek vásárokon kirakodóhelyül szolgáltak. A lőcseiek büszkesége, a híres Szt. Jakab templom leírása, s az oda temetkezés privilégiuma szintén szóba kerül. Az említettekben kívül még sok más apró adat mutat azonosságot a Krónika megállapításaival, melyeket a felsoroltakkal együtt a lapszámok pontos feltüntetésével a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. részben felsorakoztattunk.

Kudar Anna említett disszertációjában a lőcsei rész elemzésénél a következőt írja: „A Hain krónikában azonban nem találunk meg minden adatot, amit Jókai a Mayer-féléből felhasznált. A Mayer-féle krónika értékét éppen az adja meg, hogy a piactéri árkados úgynevezett lábasházak címereit, és latin emlékmondatait feljegyezte az utókor számára. A patricius házak címereit mind megörököztette munkájában. Jókai a krónika nyomán egész sereg ősrégi patricius nevet sorol fel, és leírja mindegyiknek a címerét is”. (i. m. 53.)

Ezeket az adatokat a regény első felében dolgozza fel az író.

Lőcse jelentőségéről Thalynál is talált feljegyzést Jókai: „Lőcse, mint a nemzetközi kereskedelemnek Krakkóval és Danczkával, úgy másfelől Boroszlóval is közvetítője és lerakódó helye, a kuruczokra nézve nagyfontosságú pont volt, a melylyen át t. i. a hadaknak Danczkából fegyvert, posztót, a löportörétheshez ként, salétromot, s a bányák műveléséhez Sziléziából önt szerezhettek, — magok részéről pedig a szomolnokai rezet, a hegyallyai borokat és a sóvári sót értékesíthették. Sőt még külföldi levelezéseiket, diplomatai összeköttetéseiket is Nyugat-Európával, Krakkó, Varsó és Danczka felé, s az itteni francia konzul útján Versailles-ba, ez úton folytatták, — az ügyes és tevékeny Bertóthy által a krakkói főpostamester meg lévén titokban nyerve Rákóczinak.

Ily viszonyok közt igen megfogható, hogy a fejedelem folyvást súlyt fektetett Lőcse birtokára." (Sz 1872. 582.)

A harmadik fejezetben szintén a krónikából vett adatokból építi fel cselekményét Jókai. A szigorú ruházkodási szabályok alapján ellenőrzi Alauda bírót, a templomba igyekvők öltözetét. Ebben a fejezetben mondja el az író a bíróválasztásról szóló babonás mondát is, a kétfejű gyermekről. Ezt a történetet ismerhette Jókai a Századok 1882-es évfolyamából is, ahol Szádeczky Lajos cikke jelent meg a kétfejű csodaszülöttről. Szádeczky cikkének anyagát a következőképpen foglalja össze Trócsányi Zoltán: „Abban az évben és ugyanazon a napon (1620. aug. 24-én), amikor Bethlen Gábor királlyá választatott, csodálatos esemény történt Gark szepességi faluban, Lőcse közvetlen szomszédságában. . . szörnyszülött jött a világra, amelynek két feje volt, egyik a másik fölé növe. A felső fej élettelen volt, az alsó élő, s ezt meg is keresztelték.

A szörnyszülött megjelenésének híre országszerte elterjedt és a kor szokása szerint hamarosan mindenféle jóslatok keletkeztek, amelyek azt igyekeztek megmagyarázni, hogy Isten milyen jövendőt akar e csodatételével előre megjelteni. Szádeczky Lajos két jóslatot ismertett: az egyik Bethlen-párti értelmezés volt a fejedelem udvari poétájától és historikusától, Bocatius Jánostól, — a másik Bethlen-ellenes bécsi magyarázat." (*Magyar régiségek és furesaságok*, Bp. é. n. 2. k. 34—35.) Valószínűbb azonban, hogy itt is a Krónika adatát használta fel Jókai, mivel a regényben szereplő leírás nagyon közel áll Hain Lőcsei Krónikájában foglaltakhoz. A Hain Krónikája leírja a gyermek formáját, közli a szülők nevét és hozzáteszi: „Ebből egy asszony megjósolja, s valóra is válik, hogy a városnak két bírója lesz. Windeck eszt elveszti, s helyébe Kletschko jön. A kettő versengett egymással." (Hain Krónikája 100.)

Jókai a jóslatot a tudós doktor, Cornides szájába adja.

A negyedik fejezetben a Szt. Jakab templom színes bemutatása nem írott forrásokból táplálkozik. A részletes leírás az író saját élményét tükrözi. Az ötödik fejezet eseménye: a szenátorok tanácskozása, — amelynek külső méltóságát az ónémet palást adja meg, s amelyen sűrűn hull a bírság: egy pint bor, ami aztán sürgősen elfogyasztandó a városház pincéjében, — még mindig a Krónika adataira épül. Hasonló módon onnan merít a hatodik, hetedik fejezet is, amely a kérlelhetetlen Fabriczius váratlan hazatértét írja le. Szigorú rendeletei, a ketterhäuschen ajtajának kinyittatása, — amely büntetési eszköz a Hain Krónika lapjain is szerepel —, megváltoztatják a város vidám képét.

A bonyodalom a nyolcadik, kilencedik fejezetben indul. Az őrjárat elfogja Fabriczius lányát, Krisztinát, akit a könyörtelen apa a

pellengérketrecbe zárat. A vaskalit kulcsainak őrzésére felkért Andrassy István, méltatlankodva keresi fel a kötelességtudó apát, akitől megtudja, hogy a békealkudozásokat folytató Czelder Orbán bántatlanságát biztosító tús, Blumevitz de Trautsohn, az éjjel megszökött a városból. Ezt a személyek kicseréléséről szóló adatot Thalytól kölcsönözte Jókai, aki a városi jegyzőkönyvre alapítja előadását. A történetró szerint: Czelder „maga ajánlkozott Löffelholthoz kimenni a táborba, a minthogy még az nap estve (febr. 11.) ki is lovagolt, és helyette gróf Trautsohn, a Thürheim-ezred ezredese jöve be zálogúl. (Városi jkvi fogalmazat.)” (Sz 1872. 612.)

Blumevitz távozásáról pedig ezt írja Thaly: „Czelder megkísérlé a becsületes alkut, de miután meggyőződött Löffelholtz méltatlan konokságáról . . . még azon éjtszaka visszalovagolt a városba, s Trautsohnt is kibocsáttatá. . . — Az említett jegyzőkönyvi fogalmazat. —” (Sz 1872. 612.)

A történelmi ténynek az a módosítása, hogy a szerelmes lány szöketi meg Blumevitzet nyilván jobban beillt az árulás szövevényébe, mint a valóságos esemény.

Ugyancsak itt használ fel egy másik Thaly adatot is Jókai, a Bercsényitől érkező élelmiszerszállítmánnyal kapcsolatban. „Dec. 16-án Paur ezredes érkezett Szepesvárból huszáraival, most már nem a város alá, hanem be a városba: minden huszár egy-egy zsák lisztet hozva lova farán magával. S minthogy a szerencsésen megtett út után a merész ezredes bizott, hogy még nagyobb mennyiségű élelmet is behoz, csak elegendő alkalmatosság legyen: városi gyűlés tartatott, mely Andrassy tábornok meghagyása szerint intézkedéseket tön, hogy a Szepesvárba újabb élelmiszerekért visszatérni akaró Paur ezredes mellé friss lovakon mennél felesebb számú lőcsei polgárok csatlakozzanak.” (Sz 1872. 610—612.)

Valószínűleg ennek az adatnak tükröződése, Korponay veszélyes megbízása a regényben. A tizenegyedik fejezetben egy találka igéretével ráveszi Korponayné Belleville-t, hogy éjfélkor robbantsa fel a lőporos tornyot. A regényben az igazi indok ismeretlen a lovag előtt, pedig a robbanás mintegy jeladás és segítség lesz az éjszakai ellenséges rohamhoz.

Thaly Rákóczi emlékirataira hivatkozva a következőket írja Belleville-nek a robbanásnál játszott szerepéről: „Löffelholtz tábornok, ki Szepesvármegyét megszállotta volt, módot talált a lőportárnok (Du Prés) megvesztegetésére: úgy, hogy ez egy tornyot éppen akkor vettetett föl, amikor a németek rohamot próbálva közeledtek, — de rohamuk kitűnő vitézséggel visszaveretett.” (Sz 1872. 615.)

A tizenkettedik fejezet témája: a ravasz Géczy Júlia szerelmi légyottja Andrásyval. A találkára a két szomszédos ház között lévő titkos átjárón keresztül jut el. Ez a rendkívül jókai megoldás sem az író rögtönzése, hanem a Hain Krónikájában is fellelhető adat.

A robbanásról Thaly így számol be: „E nagyszerű felrobbanás, mely a löporraktárul használt magas bástyatornyok egyikében történt, s a tornyon kívül kétoldalt a védfalat is jó darabon beledönté a vár árkába, — január 23-kán esti 8 órakeréztől a várost s a környéket, úgy, hogy még a két órányira fekvő Szepesvárott is földindulásnak vélték. . . . De a pokoli számítás megtört a derék védők rettenthetlenségén. Nemhogy zavar keletkezett volna a földrázó jelenet után, de a falakra vegyest állított katonaság és polgárság s a vész színhelyén parancsnokló Orbán dandárnoknak a támadt résre állított hajdúsága, sűrű lövéseivel és kézi fegyverekkel kitűnő vitézséggel verte vissza az árkot betöltő falomladványokon s ostromlétrákon felrohanó ellenséget. (Rákóczi Emlékiratai.)” (Sz 1872. 603.)

A történetíró állítása szerint tehát, Czelder Orbán otthon volt már ekkor. A regényben a megkísérelt támadás idején még az ellenes táborban tartózkodik.

A tizenharmadik fejezetben találjuk meg bedolgozva Thalynek azt az adatát, hogy „A lócseiek szerencsére a löporukat nem csupán egy helyütt tartották, és így bár főraktáruk a felrobbanás által megsemmisült: még annyi löporuk más tartó-helyeken maradt, hogy sűrű ágyú- és puskalövéseikkel, az ostromlók százainak holttesteivel tölthessék meg széles árkaikat.” (Sz 1872. 604.) A regényben Belleville ön maga megnyugtatóra gondol arra, hogy a város löporkészlete nem egy helyen volt, sőt ő maga hordatta szét azt a város különböző pontjaira. Belleville jellemét erősen megszépíti itt Jókai, hiszen szerinte a lovag nem áruló szándékkal, hanem férfiúi gyengeségből követte el tettét.

A tizenötödik fejezet Andrásy helytállásának leírásával kezdődik. Thaly szerint a védelem lelke Czelder volt, de megjegyzi: „Mint általános értesítésekből következtethetni, Andrásy tábornok is dicséretesen viselé ekkor még magát.” (Sz 1872. 604.)

A harc után lezajló hálaadó istentisztelettel kapcsolatban megragadja az alkalmat Jókai, hogy a katedrális művészettörténeti értékeit, a szárnyasoltárokat, szöszéket bemutassa. A temető leírásánál élvezettel részletezi az író a különböző családok címereinek történetét. Természetesen a Mayer Krónika adatait látjuk itt megismétlődni.

A kérérlhetetlen Fabriczius egy újabb támadástól tartva elrendeli a háztetők leveretését, hogy tűz ne keletkezhesék. Jókai erre két helyen is talált utalást. A Krónika is ír a védekezésnek erről a formájáról, de

Thaly is több helyen említi, hogy a tetőket maga a polgárság szedte le a tűz elkerülése céljából. „A védők a hullongó bombákat, melyek már ügyis leégett vagy levert tetejű kőboltos házakban nem sok kárt tehettek, egykedvűleg nézték, s jól irányzott lövéscikkal serényen ritkíták az ostromlók sorait . . .” (Sz 1872. 603.)

A tizenhatodik fejezetben összeül a egyes törvényszék, hogy az áruházzal vádolt Belleville fölött ítélkezzenek. Az egyre feszültebbé váló hangulatot Czelder Orbán megjelenése oldja föl.

Thaly említést tesz egy 1709. dec. 16-án tartott gyűlésről, amelyen Czelder által élelmiszert ígérnek a városnak: „Ugyanczen gyűlésen Czelder Orbán dandárnok is megjelent . . . Bercsényi nevében élőszóval is segítségadással biztató a várost.” (Sz 1872. 602.)

Czeldernek ezt a szereplését használja fel Jókai deus ex machinaként a kínos vallatási jelenetnél. Csak a regényben Czelder nem Bercsényitől jön, hanem Löffelholtztól. Jókai pontosan úgy szerepelteti Czeldert a békealkudozásoknál, mint ahogy azt Thalynál olvasta: „Czelder Orbánnak mit volt mit tennie? Aláveté magát a többség határozatának; s hogy vitéz hadai számára a katonai becsülettel megférő tisztességes capitulatio kieszközlését megkísértse, — *maga ajánlkozott Löffelholtzhoz kimenni a táborba, a minthogy még az nap este (febr. 11.) ki is lovagolt . . .*” (Sz 1872. 612).

Czelder Orbán hazatéréséről a forrás két eltérő véleményt is közöl: „Czelder saját és a helyőrség nevében megszakítottak jelenté ki az alkut, s még azon éjtszaka visszalovagolt a városba . . . — Az említett városi jegyzőkönyv — Ezzel ellentétben más eredeti adatból — úgy mint magának Czeldernek késmárki fogságából Stréter Jánoshoz Eperjesre frott leveléből — viszont az vehető ki, hogy Löffelholtz a dandárnokot a városba többé vissza nem ereszté, hanem hamis ürügy alatt táborában, mint hadifoglyot letartóztatta, — hihetően azért, *hogy a népszerű férfiú távollétében a bekövetkezendő catastropha alkalmával, az így fejét vesztett helyőrséggel s városi néppel könnyebben elbánhasson.*” (Sz 1872. 612.)

Jókai, sőt maga Thaly is az előbbi állítást fogadja el, hiszen a történetész további beszámolója szerint Czelder a végső ostromnál jelen van.

Czelder előadásához, melyet a gyűlésen tartott, Jókai felhasználja Thaly következő anyagát: Löffelholtz megígéri „hogy a Lőcsén levő helyőrség összes tagjainak, kinek-kinek a saját eddigi rangját hasonlóképp megadja a császár hadseregében . . .” (Sz 1872. 613.)

Mindezeket febr. 12-én ígéri meg Löffelholtz, egy Andrassy Istvánnak címzett levélben. A regény cselekményéből következtetve Jókai ezt januárra teszi, hiszen csak alig néhány nap telt el szilveszter óta.

Hogy Löffelholtz tábornok megtagadja a védők ünnepélyes elvonulását, azt a tábornok — Jókai szerint — az élelmiszer csempészés és a visszavert ostrom miatti dühében cselekszi.

A Thaly által jelzett Bercsényi-féle üzenet helyett, a regényben az ellenséges táborból hoz hírt Czelder: a Fabriczius-lány hitehagyásának, és házasságának a híret.

Ebben a részben tudjuk meg azt is, hogy az időközben a város alá érkező, élelmiszer-becsempészéssel megbízott Korponay csapatának, a támadás visszaverésében nagy szerepe volt. Nagyon valószínűnek látszik, hogy Thaly következő sorai adták ehhez az ötletet: „Bercsényi egyik (Réthey György-féle) huszárezrednek őrnagya Tóth Márton, ki éppen eleséget szállított a városba, ott szorult lovasaival — melyeknek azonban az ellenségre kicsapdozásokban jó hasznát vették a löcseiek.” (Sz 1872. 598.)

A tizenhetedik fejezet az Irónak egy rendkívüli élményét tükrözi. Jegyzetfüzetének lapjain számtalan feljegyzést találunk egy alagúttal és egy kúttal kapcsolatban. A regényben hozzáfűzőképpen közli azt is, hogy erről a föld alatti vízvezetékéről a Képes Krónikából szerzett tudomást. Ez a titokzatos alagút természetesen szerepel a romantikus hajlamú, kuriózumokat kereső Jókai művében. Az író szerint a monda által emlegetett kiskapun, melyen a fehér asszony festménye is látható, nem jöhetett be a városba az ellenség, ezért Korponayné vezette be őket a titokzatos alagúton. Thaly szerint viszont nagyon is valószínű, hogy a festmény által megjelölt ajtó játszott szerepet az árulásban. „E, kis kapu’ ugyanis, mint a városi levéltár adataiból látható, régen is ritkán használták: az akkori erődítési rendszabályok szerint arra szolgálván, hogy, ha az ellenség a falakhoz puskalövésnyire közeledik, ezen át menjen ki a védő katonaság az alsó falgátra, hogy az ellent innét is lőhesse, míg fönt, a körfal tetejéről, feje fölött foly a rendes tüzelés. Világos tehát, hogy e kapucska az 1709—1710-iki megszállás idejében is, rendes körülmények közt zárva volt, és így őrt sem tartottak mellette, s annál inkább, minthogy az ajtó csak a fausse-braie-re vezet, a melyre az árokból nem lehetett fölmenni, csak létrák segítségével. A biztosság tehát teljesen elégségesnek látszott az elzárás által. A kulcsok pedig minden megszállott várban maga a főparancsnok felügyelete alatt állván: a löcsei ‚kis kapu’ kulcsa fölött is Andrássy István tábornok rendelkezett.

Több magyarázat fölösleges. Löffelholtz táborában bőven volt ostromlét, — s így az ember-szélességű kis kapun is, a hosszú téli éjszakán át, akármennyi német betakarodhatott.” (Sz 1872. 617.)

A tizennyolcadik fejezetben leírja a város elestét és Fabriczius lelki összeomlását.

A város elfoglalása február 13-án történt, Jókai viszont a történet hűségét alárendeli itt is a mese érdekességének, s így január elsején történik meg a regényben e fontos esemény.

A hadicsel leírása Thaly után készült: „1710. február 13-kára, egy csütörtöki napra viradó hajnalon, az őrző tiszteket a bástyák felé igyekezvén, hogy a strázsákat megjárja: kíséretével a város utcáin fegyveres németekre bukkan; — azonnal riadót veret, mire a városban szeretszét szállásoló katonaság, a polgársággal együtt fegyvert ragadva, a házakból mindenfelől előrohan, s a nagy piac felé igyekeznek: ezen azonban — már Löffelholtz gyalogsága volt hadi rendben, zászlóaljanként föllállva. A fölriadtak e meglepő látványra nem kis zavarba jöttek; nem tudták, mihez kapjanak? — A gyülekezők egy része a mellékutcákban igyekezett sorakozni.

Ezenközben előállott Andrassy, Du Prés, Neumann, előálltak Löffelholtz megbízott tisztjei, úgy Alauda, Brockhoff, és a többi megnyert városi atyák, és a feladási feltételeket kezdék mindenfelé hirdetni.” (Sz 1872. 614—15.)

A regényben Andrassy nem hódol be könnyen, úgy kényszeríti rá Blumevitz a kapitulációra. A valóságban azonban Andrassy már régóta tárgyalásokat folytatott az ellenséggel. „A dandárnok, . . . — február 11-kén a reggeli órákban — mindjárt el is mene Andrassyhoz, — ki azonban ekkor már a császár részére meg volt nyerve, s a város feladását illetőleg, Alaudával és tanácsával titokban egy kézre dolgozott: csakhogy szándékát Czeldertől és a tőle függő katonaság s polgárságtól féltében, nem meré végrehajtani.” (Sz 1872. 605—606.)

Andrassy ábrázolásánál szükség van Jókai szépítő tollára, hiszen ő Andrassyt jellemes katonának akarja megtartani olvasói előtt. Természetesen ez a regényben lejátszódó rajtaütés is, mint eddig minden váratlan esemény, Korponayné műve. Az ő sakkabláján mozgott eddig is az egész város, a férje, Fabriczius, annak lánya, de még Blumevitz és Andrassy is. Az eredmény: a sakk-matt, a kapituláció.

A tizenkilencedik fejezetben Andrassy viharos ellenkezése után, a kapitulációs pontok megállapításának vagyunk tanúi. Ugyanezek a feltételek szerepelnek Thaly tanulmányában is. „Az őrség ugyanis, a hadi szokás értelmében, a vitézül megvédett részen át, teljes harci díszen, kibontott zászlókkal, zengő zeneszóval teljes lő- és kézi fegyverzettel, néhány tábori ágyúval, s összes podgyászával szabad ki-, illetőleg elvonulást kívánt Eperjesre, — a mit Löffelholtznak, ha a vitézséget az ellenfélben is tiszteli, a fennforgó viszonyok közt meg kell vala adni. Azonban ő e kívánatra azt felelte, hogy a tisztjekek ugyan kivonulhatnak, de előbb esküdjének meg, hogy a császár ellen többé

nem harcolnak; a legénység azonban vagy álljon a császár szolgálatába, vagy ha ezt tenni nem akarja, tegye le a fegyvert, s elébb a tisztékéhez hasonló esküt tévén, kiki oszoljon hazájába.” (Sz 1872. 605.)

Az Andrássy számára itt elhangzó kegyelmi ajánlatról, ő a valóságban már a kapituláció létrejötte előtt tájékoztatva volt. Erről tanúskodik Löffelholtz febr. 12-én hozzá írt levele: „ő tehát, Heister főparancsnoktól nyert teljhatalmánál fogva, ezennel biztosítja számára nemcsak a legfelsőbb kegyelmet, hanem *alezredesi rangját* a császári hadseregben is, — egyúttal kijelentvén, hogy a Lőcsén levő helyőrség összes tagjainak, kinek-kinek saját eddigi rangját hasonlóképp megadja a császár hadseregében, melynél fogva reméli, hogy az egész helyőrség által fog állani ő Felsege szolgálatába, és így a császár hívségére visszavezéreltetik.” (Sz 1872. 612—13.)

Ezen a kényszerű megbeszélésen értesül nagy meglepetéssel Andrássy arról is, hogy az ő vonakodása esetén a város főparancsnoksága Belleville lovagra száll. Thalynál olvashatjuk: Löffelholtz „értesíti tehát erről bizalmasan a városi tanácsot is, azon felhívással: fogadja el a császári amnesztiát a város is a maga részéről, *és addig is, a míg ő a császári katonasággal Lőcsére bemenne*: alkalmazza magát a város Du Prés alezredes rendeleteihez, a ki őket netaláni megtámadás vagy háborgatások ellen oltalmazni fogja”. (Sz 1872. 613.)

A huszadik fejezetben megtudjuk, hogy míg viharos jelenet zajlik le a Korponay-pár között, a város egyes pontjain ellenállás bontakozik ki.

Szinte szó szerint beszél a történetíró is a polgárság deputációjáról, amely febr. 9-én, vagyis még a békealkudozások idején járt Czeldernél. „Löffelholtz cs. altábornagy ekkori főhadai szállására, a szomszéd Illyésfalvára, február 9-kén capitulációtervezetet küldött ki a város, miután már a helyőrség is megkezdte az alkut a szabad elvonulás iránt. Ezt azonban, úgy látszik, a városi németes főbíró, Alauda, csak a vagyonosabb s vagyonukat és városuk kiváltságait féltő honorátorokból alkotott tanács, nem pedig a Rákóczihoz rendkívül ragaszkodó község, polgárság megkérdezésével tette. Mert a község mindent csak a népszerű Czelder Orbántól, a fejedelem e tántoríthatatlan hívétől és önérzetes katonától várt, s a város meghódolásáról, az utolsó lőporszemig és utolsó kenyérig hallani sem akart. S midőn a tanács tervezetéről értesültek: a polgárok összefüvetelt tartván, húsztagnból álló küldöttséget indítanak Czelderhez, kérvén őt, vesse magát közbe; s egyszersmind kijelenték, hogy ő nekik, a polgárságnak, van még annyi élelmi szerük, hogy, ha semmi szállítmány nem érkezik is be: néhány hétig még nemcsak magokat, de a katonaságot is képesek eltartani.” (Sz 1872. 607.)

A regény Czelder Orbánját, aki védekezni próbál, harc közben cserben hagyják katonái, őt magát elfogják és fogságra vetik. Thaly Czelder elfogatásáról így ír: „Czelder és Pongrácz hajdúitól pedig, kik szépesi fiak voltak, a fegyvert és katonaruhát elszedvén hazabocsátották. Csak Czelder Orbán nem hajolt meg, — ki is hadsegédével együtt a capitulatio ellenére elfogatván, a késmárki várba hurcoltatt.” (Sz 1872. 615.)

Vagyis nem saját katonái lettek árulói Czeldernek, mint ahogy Jókai írja. Ez a beállítás is akarva akaratlan, a mozgalom bomló jellegét sugallja, s azt, ami az egész regényen végighúzódik, hogy ekkor már csak néhány fanatikus ember volt hű Rákóczi zászlóihoz. Az a néhány eltántoríthatatlan pedig lóra kapva kitört a megszálló labancság gyűrűjéből. Bármennyire romantikusnak tűnik is ez a szituáció, nem kellett az írónak csupán képzelőerejére támaszkodnia, mert hasonló elszánt tettekről olvashatott Jókai a Századok hasábjain is:

„Azonban a lőcsei áruláskor császári szolgálatba kényszerített gyalogságnak a németek nem sok hasznát vehették: mert a mint csak módját ejthették, áruló tiszteiket megölve, csoportosan szöktek vissza a kurucokhoz, — és ezt még azon február hóban megkezdték. Stréter János eperjesi parancsnok 1710. febr. 27-kéről írja Bercsényinek: Csütörtöknél (Donnersmarkt, Szepesben) istrázsára küldettedvén lőcsei hajdúsággal egy lajtnant: az hajdúk által összelövéldöztetvén, étczakának idein harmincz hajdú elszökött, s azt mondják, hogy ha csak kuruczot látnának Szepességben, — nem sok maradna közzülök az német mellett.” (Sz 1872. 619.)

Evvél a fejezettel Lőcse elfoglalásának eseménye le is zárul. Jókai tulajdonképpen maga talált ki egy történetet, hiszen a valódi esemény senki előtt sem volt ismert.

Annak ellenére, hogy *A lőcsei fehér asszony* nem tartozik Jókai leg-sikerültebb, legművészibb alkotásai közé, egyes megoldásai továbbra is az író nagy meseszövési rutinját igazolják. Forrásait biztosan tartja kezében, éles szemmel tekinti át, és ahol szükségesnek tartja, előnyösen alakítja, egészíti ki. Ahogy a forrással összevetjük a regényt, nagyon sok azonosságot fedezhetünk fel. Lőcse gazdasági és politikai súlyát, az ostrom előtti és alatti állapotát Thaly adataiból állítja össze Jókai, de a történelmi időrend mellőzésével. A regény egyes érdekesebb mozzanatai: a háztetők leverése, élelmiszer- és lőpor bevétele a városba, a lőporos torony felrobbanása, Czelder békealkudozása, Juliánna szerepe az árulásban, mind visszhang Thaly adataira.

Azokon a pontokon azonban, ahol eltér a Jókai-történet a források által vázolt vonaltól, az írói lelemény nagy erővel ragadja magához az

irányítást. Igaz ugyan, hogy egyes megoldások, helyzetek túlzottan költőinek, romantikusnak hatnak, de hát Thaly maga is regényes krónikás volt a kuruc kornak, sokszor a történetfró józan mérlegelése fölé helyezte a regényes hatást, ne csodálkozzunk hát azon, ha a „nagy Mesemondó” hasonló utakon járt, hiszen neki sokkal inkább joga volt ehhez. A művész azonban nem csak elvett a történeti anyagból, hanem adott is hozzá. Az a viszonylag sovány lehetőséget ígérő alaphelyzet, hogy egy cselszövő asszony ráveszi szeretőjét egy város árulására, Jókai tollán mozgalmas, bonyolult eseménysorozattá válik. Ha csak a szerelmes Andrássyval állott volna szembe Korponayné, nem lett volna nehéz az árulása. Ezért lépteti fel Jókai mintegy ellentétként a vaslelkű Fabricziust és a vakmerő Korponayt. A szerelmes fővezért elbódíthatta hús-vér asszonyiságával Júlia, de a két másik férfival küzdenie kellett. Ez a három férfi lényegében hátráltatja Korponayné terveit, hiszen tulajdonképpen Andrássytól is távol áll a regényben az árulás gondolata, ő csak áldozata lesz az asszony képmutatásának. Hol találja meg hát szövetségescit Júlia az áruláshoz, ha a város vezető férfijai között mindenki a fejedelem híve? A francia du Près sem alkalmas cinkosságra. Egy találkért sok mindent feláldoz, de áruló ő sem lenne. (Noha egyes jelenetekben mégiscsak Löffelholtz bizalmasának látszik.)

A városban Júlia egyetlen igazi társa a polgári óvatosság opportunizmusával megkent Alauda, aki hol vaskosságával, hol együgyűnek ható, de lényegében nagyon is céltudatos magatartásával egyengeti Korponayné terveit. Az írói lelemény még egy ártatlan segítőtársat is ad Júlia kezébe: Krisztinkát. Az eszes asszony a túsul a városban hagyott Blumevitzzel megismerkedve lép kapcsolatba az ellentáborral, benne viszont fölébreszti a szerelmet Fabriczius Krisztina iránt. Az ifjú szerelmespár aztán biztosan viszi előre Korponayné terveit. Andrássy labanc oldalra állításában leleményesen alkalmazza költőnk a fiktív karikatúragyűjteményt, amely a történetnek még egy fordulópontján bukkan fel majd.

A történet nyolcoltásába bekapcsolja az író a híres ketterhäuschent, ami majdnem keresztülhúzza Korponayné számításait. Drámai feszültséggel teltődik a levegő, amikor Krisztina elfogatásának és vakmerő kiszabadításának történetét olvassuk. Ez a feszültség ott izzik az Andrássy – Korponayné légyott óráiban is, hiszen az olvasó tudja, hogy Júlia csak játszik, s minden idegszálával a külső eseményekre figyel. De említhetnénk még a rászedett Belleville viadalát a polgárral, akit éppen a nevetségessé tett férj szabadít ki kellemetlen helyzetéből. Ezáltal bizonyos komikus színezetet is kap a jelenet. Ez a finom gúny ott bujkál a regény más részleteinél is: a mohó vágytól és szerelemtől

megmámorosodott Andrássy a robbanás éjszakáján megrendezett találkán csak a széket ölelheti a szép asszony helyett, csók helyett pedig imádkoztatják.

A komikum tragikomikumba hajlik Fabriczius felravataloztatási jelenetében, amely kiragadva kacagtatónak tűnne, — különösen annál a résznél, ahol a ravatalon fekvő bíró felül és tiltakozik a pápista ének miatt, — az olvasóból mégsem mosolyt, hanem szorongást vált ki, mert jól tudja, milyen események készülnek a városban, s a föld alatt. Ott már jönnek Löffelholtz katonái. Nem csak regényesebb, de realisabb elképzelés is a titkos alagúton át beáramló ellenség, mint Thaly kiskapus koncepciója. S ezalatt pihen a két nagy kuruc: az egyik maga készítette ravatalán, a másik felesége karjai közt. Tragikus kép ez a nemzeti mozgalom állapotáról! Mosolyra, de csodálkozásra is késztet Júlia, amikor pisztollyal a kezében békepontokat diktál a két fővezérnek. De nem nélkülözi a komikumot az a jelenet sem, amikor Alauda a tanácsnokaival megszavaztatja a szilveszteri vendéglátás költségeit. A kapzsi, öntelt polgárok csak addig féltik a város pénztárát, amíg a pénz nem az ő zsebükbe vándorol onnan; s hiába a nagy keserűség, a halált megvető bátorság, a puskapor vasporrá válik Fabriczius és Korponay kezében legnagyobb elkeseredésük órájában; nem robban csak izzik, mint az ő indulataik, s mint talán a maroknyira csappant kuruc tábor indulata, s ők ott állnak nemes és mégis tragikomikus pózban a vasporos zsákok fölött.

Ez a tragédiába rejtett humor, a szereplők nagy indulatainak, ravasz terveinek a megmosolygása ott húzódik még számtalan jelenet mögött végig a regény folyamán. Ezt a mosolyt az író ajkán is ott éreztük, talán egy kicsit a nagy emberi vágyakat, törekvéseket mosolyogja meg általuk, amelyek titkos erőik, idegen hatalmak játékszercivé válnak gyakran az élet folyamán. Ezt az érzést táplálhatja a most már távolról látott szabadságharc története is, ahol nagy nemzeti csizmák és energiák, kicsinyes emberi célok játékszerei lettek.

A mozgalmas cselekmény az olvasót is magával ragadja, hisz Jókai úgy képes formálni ezta kissé mesterkéltné, de színésztörténetet, hogy az érdeklődést, az áruulás körül bonyolódó feszültséget mindvégig fokozni tudja.

A huszonegyedik fejezet elején épp úgy bemutatja Jókai az Andrássyak ősi fészket, mint előbb Lőcsét. A várnak aprólékos leírása az író 1883-as felvidéki útjának élményeit tükrözi. Ebben a fejezetben ismerhetjük meg azokat a kis kerekas ágyúkat, amelyekből a kis Andrássy fiúk szalmabáb célpontjaira lövöldöztek. Később e szokatlanul kicsi harci eszközöknek jelentős feladatot szán az író regényében, épp úgy, mint minden más rendkívüliségnek. Majd sorra tárulnak fel előttünk a vár muzeális értékű tárgyai, berendezései. Többek között egy fest-

menyről így ír Jókai: „Ott parádéz a falon Rákóczi tábori dobosa (a híres Rác Ferkó, aki Törökországba is utánament, onnan jött vissza); lóháton veri azt a hosszú rézdobot . . .” (*A löcsei fehér asszony*, JKK I. k. 219.) Minden valószínűség szerint, ennek a képnek az eredetéről szól Thaly következő feljegyzése: „Ekkor 1707-ben került be Krasznahorkára Dobos András, a várnak később híres öreg dobosa, ki midőn negyven évig híven szolgált volna az Andrássy-házat: 1747-ben jutalmul lefestette őt egyik ura, nagy olajfestményű képre, mely ma is Krasznahorka várát ékesíti, s korjellemző verses feliratait Thököly- és Rákóczi-kori irodalomtörténeti Adalékaim I. kötete bevezetésében (XXVII. I. vagy I.) kiadtam. T. K.” (Thaly: *A gr. Andrássy-család levéltárai*. Sz 1874. 258.)

Az apára lövetés szörnyű ötletét Thalytól meríti Jókai: „Andrássy István vállalt-e a császáriaknál katonai rangot? úgy látszik, nem, legalább adatunk nincs rá; hanem a császári kegyelmet nemcsak hogy elfogadta, sőt testvéreire: Pálra és Györgyre is reá akará erőszakolni. De Pál egész a szatmári békéig kurucz tábornok maradt, és György, midőn István bátyja Viard hadaival Krasznahorka alá ment, és a grationalis-levelet mutogatva, csábította öcsését családi várak általdadására, — György, mondjuk, [!] haragosan izent ki az áruuló testvére: eltakarodjék mindjárt a vár alól, mert Isten őt úgy segítse, reá ágyúztat! Innen Szepesvár alá ment István úr, hasonló biztatással: de ott ismét Görgey János fenyegette ágyúii torkával. Murány várába is hasztalan írt csábító és intő levelet: az öreg Fáy István kapitány ott, mint sziklavára, rendíthetetlenül állott. Ekkép sehohsem boldogúlva, visszatért Löcsére, hol Löffelholtz oltalma alatt bátran kéjelgphetett a ‚fehér asszony‘ karjai között.” (Sz 1872. 619.)

Ezt a motívumot alakítja Jókai saját céljai szerint. Az elvakult tett lélektani következményével indokolja azt a tényt, hogy Andrássy István fiai közül csak József érte meg a férfikort. Így kapcsolta össze az író, az üvegkoporsóban nyugvó csodálatos halott, Serédy Zsófia, rejtélyét és Thaly adatát. Az elenyészni nem akaró halott felemelt kezének nyitját, végtelen asszonyi szeretetében látja, mert még koporsójában is felemelt kézzel tiltakozott az apagyilkosság ellen. Ehhez kapcsolódik Miklós visszavonulása is. Még Krasznahorka várának feladása is Zsófia diadala tehát, és nem áruulás műve, miként azt Thaly állítja: „A gyermekek tisztességes nevelését Andrássy István áptartolása óta, Rákóczi Andrássy Györgyre bízta. György sokáig tartotta Krasznahorkát Rákóczi hűségében, de 1710 őszén hajlott Viard császári tábornok csábítgatására. Viard szerint bár még sokáig tarthatta volna a várat, mégis feladta azt, miután vagyona és családja sértetlenségét biztosítva látta.” (Sz 1874. 263.)

A vár védelmét tehát a valóságban Andrassy György vezette. Miklós barát a regény cselekményének idején már nem vett részt a kuruc hadműveletekben, újra rendtársai között élt.

A huszonötödik fejezet tanúsága szerint, továbbra is nagy katonai egységek vezényelést bízták Andrassy Istvánra, s feladatai közé tartozott, hogy a gömöri várakat meghódítsa. (JKK 2. k. 40.)

Andrassy katonai diadala azonban a valóságban egészen másképp festett. Amint azt fentebbi idézetünkéből láttuk, a Rákóczi hűségén maradt kuruc vezérek megvetésétől üldözve tért vissza Lőcsére.

Mielőtt Korponayné Bécsbe utaznék, az író kiszínezi a lőcsei tartózkodás, a Löffelholtzénál lejátszódó társas élet jeleneteit.

Jókai a továbbiakban Korponayné cselekedeteinek lényeges mozzanataihoz, Géczy Juliánna felségárulási perének anyagát használta fel.

A huszonhetedik fejezetben Bécsben látjuk viszont Juliát. A személyes kérvényátadás motívuma mint Kudar Anna írja — a periratban is szerepel: „Júlia birtokügyben valóban kihallgatást kér a királynál, de nem Józsefnél, hanem III. Károlynál, s nem Savoyait, hanem Smideget kérte meg annak kieszközlésére”. (Kudar: i. m. 73.)

A regény következő részeiben Jókai fantáziája a romantikus lehetőségek megválasztásában szabadon csapong, s a legkülönbözőbb helyzetekbe juttatja hősnőjét. Ekkor még Júlia szinte boszorkányos erővel győzi le az útjába tornyosuló akadályokat.

A királyi futárral való versenyfutás Jókai ötlete. A nyírségi részbe belevegyít Jókai egy kis babonás magyar levegőt is. A népi hiedelmek motívumait, Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* (Pest 1854.) c. könyvéből merítette az író. Az egyes adatok felsorolásánál a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetben a lelőhelyre vonatkozó pontos adatokat közlünk.

A harmincadik fejezetből kiderül, hogy Juliánának sikerült megelőznie a futárt, s így a magyar főurak sietve megköthették a szatmári békét. Tehát még ezt a tény is, hogy a király halálhírért mellőzve kötnek fegyvernyugvást, a rendkívüli asszony sikerének könyvelni el a regényben Jókai. Erre enged következtetni Fabriczius nagy átka is a majthényi síkon.

A harmincegyedik fejezetben még mindig a délibábot kergeti Júlia. A kancellária jóváhagyásáért újra Bécsbe készül. Bécsi útja előtt Késmárkra megy át Löffelholtzékhoz. Löffelholtznét Jókai Absolon Dávid lányaként emlegeti több ízben, holott annak felesége volt az. Korponayné kérésére a tábornok szabadon bocsátja a fogságában lévő Czelder Orbánt. Valóban a szatmári béke nyitotta meg Czelder börtönének ajtaját, de Jókai még tovább akarja fokozni

Júlia mindenhatóságának látszatát, s így a regényben ezt a tényt is neki tulajdonítja.

Korponayné Bécsbe érve régi pártfogóit nem találja, így a magyar kancellárhoz, Illésházyhoz kell fordulnia. A peranyagban szintén szerepelt olyan részlet, amelyből kiderült, hogy Júlia még Pozsonyból való szökése előtt felkereste Illésházyt: „Júlia Pozsonyból szökése előtt ellátogatott Illésházyhoz, hogy a birtokügye felől érdeklődjék. Illésházy jóakarója volt Júliának, minden jóval biztatta és türelemre intette. (Thaly kéziratgyűjteménye, Kazinczy-féle másolat 318.)” (Kudar: i. m. 74.)

A valóságban tehát Illésházy jóakarója volt Korponaynénak, a regényben viszont ellensége. Visszautasítja Júlia igényét, s így az kénytelen Pálffyhoz folyamodni. A bánt Kassán találja fel, ahol akaratlanul is végig kell néznie Czelder Orbán kivégzését, akit újabb szervezkedése miatt fogtak el. Erről így ír Thaly: „... a nyugtalan vérű kuruc dandárnok, a változott időkbe sehogy sem tudta beleélni magát; merész terveket forralt elméjében, s midőn ezeket meghitt barátjával: Pongrácz János egykor szintén kurucz ezredessel valósítani törekedett volna, — a rozsnyai jezsuiták valahogy szelet fogván a dologról, elárulták őket. Ennek folytán Czelder 1714-ben Kassára hurcoltatott rabúl, s Rákóczihoz való törhetlen hűségéért halált szenvedett.” (Sz 1872. 619.)

Ezek szerint Korponayné nem nézhette végig Czelder kivégzését a valóságban, hiszen ő már 1713-óta raboskodott s majdnem egyidőben végezték ki a kuruc tiszttel. Jókai azonban ezt a tényt mellőzi, s a Czelder kivégzése okozta lelki konfliktussal igyekszik elhíhetővé tenni Korponayné kiábrándulását és pálfordulását. Elhatározza, hogy hazatér övéihez.

A harminckettedik fejezet Garamszeghi Géczy Zsigmond kalandos életével ismerteti meg. Élményei között, az esetek többségében valóban megtörtént eseményeket mond el Jókai, azoknak véghezvitelét mind a félelmet nem ismerő emberre ruházza. Így sorolja fel a hajdan sok vést látott öreg kuruc cselkedetei között: Thököly Imre kiszöktetését Árva várából; majd később Árva vára elfoglalását Thököly kurucai számára, aminek következménye az lett, hogy a várat visszafoglaló Spork tábornok Pika Gáspárt és 21 társát karóba húzatta. Géczy Zsigmond legérdekesebb kalandjainak egyike, Józsa István kuruc portyázóhoz fűződő barátsága, majd elpártolása után annak elfogása és kivégzése. Ezek a módfelett jókais ízű epizódok minden valószínűség szerint a Jókai által ismert Lőcsei Képes Krónika lapjairól kerültek a regénybe, hiszen a Hain-féle Krónika is megörökítette azokat.

Juliánna házasságáról is megemlékezik itt Jókai; téves az az állítása, hogy Korponay ekkor Murányvár kapitánya volt, hiszen ő Koháry katonája még ebben az időben, s Koháry csak 1720-ban kapta meg III. Károlytól Murány várát.

Thaly adatai szerint sem felelt meg a valóságnak ez, sőt az igazság az, hogy már veje volt Korponay Géczynek akkor, amikor átállt a kurucokhoz: „... a csábrági vár kapitánya volt Korponay akkor, amikor Rákóczi hadai előnyomultak és ... Koháry várainak ostromára került a sor. Csodálatos intézkedése a sorsnak, hogy éppen Géczy Zsigmond, Géczy Júlia édesapja, fogta ostrom alá a várat, a melyet Korponay János védelmezett ... a várak azután egymás után megadták magukat, így a Koháry vára is. Akkor Korponay János Rákóczi szolgálatába állott, úgy mint az apósa, az öreg Géczy Zsigmond.” (Sz 1909. 457.)

Jókait a kurucok jégbarlangbeli összejövetelének megírására a periratnak az a része inspirálta, amely szerint Rákóczi azt írta híveinek: „tartsanak valahol Géczy Zsigmonddal alattomban való konferenciát avégből, hogy mimódon és mentül előbb valamely újabb tumultust indíthassanak. (Thaly kéziratai, Kazinczy-féle másolat 307.)” (Kudar: i. m. 75.) Minden egyéb frói bővítés, díszítés.

A harmincötödik fejezetben Júlia, Andrásy beteg gyermeke számára a híres löcsei orvost, Cornidest ajánlja. Minden bizonnyal Thaly következő megjegyzésének köszönhető ez epizód: „Nem kis nevezetessége volt még Lőcsének e korban jeles orvosa, a ki egész Felső-Magyarországban leghíresebbnek tartott. 1705. tavaszán Eszterházy Antal, s 1707-ben — fogsága alatt Forgách is ennek curája alá adá magát, id. gr. Barkóczy Ferenc pedig 1705. nyarán ugyan e czélből nejét küldé Lőcsére, ... hová betegek és sebesült tisztek messze földről vitették magokat.” (Sz 1872. 587.)

A beszélgetés során, mint magányos életének bizonyítékát mutatja meg Andrásy Juliának, *Triplex Philosophia* c. írását. Andrásy Istvánnak ezt a könyvét Nagy Iván: „*Magyarország családai*” (Bp. 1857—67. I. 13.) c. munkája is említi. A mű keletkezését Jókai egy lelki válságnak tulajdonítja. A továbbiakban Korponayné tudtára adja a főúrnak, hogy Andrásy Pétert, testvérét nevezték ki gömöri főispánnak, így át kell számára adnia a várat, és családjával együtt Betlérre költöznie.

Jókai a Thálnál feltüntetett családi egyezmény helyett felsőbb beavatkozással indokolja azt a történelmi tényt, hogy Andrásy István lett a betléri ág őse.

Ezzel a hírrrel sikerül az asszonynak — Jókai szerint — a magába zárkózott főúrtól egy dacos nyilatkozatot kiügyeskednie.

A harminchatodik fejezetben Géczy egy köteg levelet ad át lányának, szervezkedő magyar nemesek írásait, amit Korponay kezéhez kell továbbítania.

A levelek ötlete a perirati anyagból való, amelyet Thaly így ismeret: „Mielőtt még feljött volna Gömörből Géczy Juliánna, azon év tavaszán, a mint kiderül az actákból, egyszer egy este kihívták a kastélyból, hogy a kastély melletti erdőben várja őt egy zarándok, a ki Lengyelországból jött: Pellargus Jánostól. . . . Az a zarándok azt mondotta, hogy Pellargus küldte őt Géczy Juliánnához és átadott neki egy czédulát, a mely mellett volt egy nagy paksaméta levél, a czédulán pedig az volt írva, hogy ismerve az ügyességét és jó magyarságát, mint Géczy Zsigmond leányát felkéri, adja át a címzetetteknek ezeket a leveleket, a melyeket Rákóczi és Bercsényi küldöttek. Attól is félt, hogy talán meggyilkolja a zarándok az erdőn és átvette a leveleket kézhezjuttatás végett. . . .” (Sz 1909. 458.)

A különbség a kétféle levelek között az, hogy a peranyag vallo-mása szerint, Korponayné Pelargustól kapta Rákóczi és Bercsényi küldeményeit, amelyeket továbbítania kellett volna neki a magyar főurak számára; a regényben viszont a magyar főurak leveleit kapja Géczy apjától, amelyeket Rákóczinak írtak.

A Korponay házaspár meghiúsult kibékülése, Júlia szerelme férje iránt mind regényírói lelemény.

A harminchetedik, harmincnyolcadik és harminckilencedik fejezetben újra fordul Korponayné sorsa. A vérig sértett asszony a levelekkel együtt elrohan a találkozó helyéről. Útközben barátnőitől megtudja, hogy az új uralkodó elismeri a szatmári békekötést, így újra föltámad a donációhoz fűződő reménye. Váratlanul, betoppan Korponay is, avval indokolva visszatértét, hogy maga a fejedelem is elfogadta az amnesztiát, s hazatér. Ennek az álhírnak az elterjedése a periratban is szerepel. Thaly így ír róla: „Ekkor történt egy furcsa eset, a mely őt belevitte a szerencsétlenségbe. A koronázás május 22-én történt Pozsonyban. Azt megelőzőleg egy napon az a hír támadt Pozsonyban, hogy Rákóczi fejedelem kiegyezett a császárral és el fog jönni a pozsonyi országgyűlésre, a hol a koronázáson jelen akar lenni. Azt is tudták, hogy néhány escadron díszes lovas éléje ment a fejedelemnek. . . .” (Sz 1909. 458.)

Jókai ezután az eseményeket onnan folytatja, ahonnan a perirat anyaga elindul: Osgyánból. Innen utazik fel Juliánna Pozsonyba, hogy a zárolt Korponay-birtokok ügyét elintézzze. A húzódozó Pálffy meg gondolatlanságában egy várható változással fenyegeti meg, mire az kikényszeríti belőle a levelek titkát. Thaly beszámolójában így említi ezt az esetet: „Mikor azután felment az országgyűlésre, magá-

val vitte ezeket [ti. leveleket], gondolván, hogy jó okmányok lesznek majd, átadja őket Pálffynak, a kit ismer és így még több jószágot fog kapni. Ez bizony nem igen szép feltétel volt, de így mondja. Pálffynak discursus közben bejelentette azután, hogy vannak ám neki birtokában Rákóczitól, Bercsényitől való levelek, a melyeket egy zarándok hozott Lengyelországból; Pálffy figyelmessé lett, s kérte, hogy hozza el azokat hozzá minél előbb;" (Sz 1909. 464.).

A regény Korponaynéja tehát elszólás miatt kénytelen elárulni, hogy levelek vannak a birtokában, míg Thaly és a peranyag szerint tudatos, érdemszerző szándékkal vitte azokat fel Pozsonyba. Szorult helyzetében a levelek hollétéről hazug válaszokat ad Juliánna, éppen úgy, mint az a periratból is kitűnt.

A negyvenegyedik fejezet az asszony lelkitusáját mutatja, ami végül is a levelek elégetéséhez vezet. Apjának pedig megüzenni az őt titkon követő Pelargustól, hogy meneküljön el.

A levelek elégetésének romantikus motívuma is a peranyagban szerepel. Maga Korponayná így vallott róla: „Ugyanazon este gyertyagyújtáskor berckeszkedvén elől vettem őket, és akkor is közülük kettőt vagy hármat által olvasván egyenként a gyertyánál megégettem.” (Gyergyai Margit: I. m. 13.)

Thaly a perirat alapján így összegezi Korponaynének ezt a cselekedetét: „Ekkor támadt az a hír, hogy Rákóczi kibékült a császárral és Pozsonyba jön. Géczy Juliánna rettenetesen megijedt. Ha a leveleket átadja Pálffynak vagy a császáriaknak, akkor el fogja érni Rákóczinak és Bercsényinek bosszúja ezért az árulásért. Az egyik levélben meg éppen benne van, hogy az édesapjánál gyülekezzenek, már most hogyan árulja el mint leány az apját. Szegény apám az én áldozatom lesz, — így okoskodott, — ha ezeket a leveleket átadom. Gondolkozott, töprengett, — a periratokban benne van a vallomása, — végül azt határozta, legjobb lesz úgy cselekedni, hogy, ha már Rákóczi bejön, ő se haragudjék meg, a császáriak meg ne vegyék észre, . . .

Pálffy azonban nem volt feledékeny ember. Mikor elmúltak a zajos napok, a koronázás, és sürgetés céljából megint odament a szép asszony, azt mondotta, hogy mutassa most már meg a leveleket. . . . Halogatta, hogy majd-majd, de már akkor nem voltak meg a levelek, mert elégette azokat, ezt azonban nem merete bevallani . . . elbődült fejfel fogadott egy fuvarost és elszökött Pozsonyból Máriathálig . . . Ott megéjtszakázván . . . levelet írt Pálffynak és bevallotta a tényeket. Pálffy nem ismert tréfát, elfogatta őt . . .” (Sz 1909. 458—64)

Jókai hősnője miután lelkiismeretén könnyített, egy hanák szekerén Máriathal felé menekült, de Pálffy letartóztatta. A Korponayné vallomását összegező Thaly szerint is mint láttuk, tette után elszökik

Pozsonyból, de meggondolja a dolgot, és maga jelentkezik Pálffyánál. Úgy véli, hogy bűne nem súlyos.

A negyvenkettedik fejezetben a perirat anyagáról ír Jókai. Korponayné raboskodásának helyei közt nem említi vöröskövári fogságát, majd magyaróvári tartózkodását. Innen vitték át Győrbe, ahol kínvallatásnak vetették alá.

Az adatok tanúsága szerint nem költői túlzás, hogy Juliánna a vallatás alatt nagyon bátran viselkedett: „... Egy jöttát sem változtatott vallomásán, és mikor gyóntatója a keresztet tartotta eléje, akkor is kitarzott mellette, sőt úgy látszott, hogy vágyik az erősebb tortúra után, és méltatlankodott, hogy vallomását kétségbe vonták.” (Gyergyai Margit: I. m. 39.)

Jókai a kínvallatásnak egészen más módját írja le — a hármassal való megkoronázást —, mint amit tulajdonképpen végigszenvedett a szerencsétlen asszony. Az elsőfokú tortúrát alkalmazták nála. „Az elsőfokú tortúrát úgy értették akkor, hogy a hóna alá erősített kötélrel felhúzták őt csigán és a két lábára nagy köveket tettek, a melyeket esetleg még súlyosbítottak is azzal, hogy másokat akasztottak hozzá, úgy, hogy ezek a szegény áldozatok az inait meg az idegeit szakították szét.” (Sz 1909. 467.) Nyilvánvalóan a szenvedés borzalmainak fokozásával az olvasó megbocsátását és együttérzését igyekszik Jókai megnyerni Korponayné számára.

A regényben Pálffy még egy kelepccét készített Juliánának. A régóta vágyott donációval kecsegteti, ha vall. Pelargus azonban, lutheránus papnak öltözve, tudtára adja, hogy fia meghalt. Így az asszony már vállalja a halált is.

A befejező képben Juliánna szinte megdicsőül, s mint egy rózsakirálynő lépeget fel az emelvényre, amelyet számára emeltek. Pedig valóságban az ítélet még arról is döntött, hogy a kivégzés „a város piacán, emelvény nélkül, fekete posztóba öltözve történjék.” (Gyergyai Margit: I. m. 39.)

A lutheránus pap szerepeltetése itt helytelen, mert Korponayné kivégzése előtt már katolikus vallású volt. „A valóságban Júliához halála előtt nem küldhettek lutheránus papot, mert Júlia már áttért a katolikus hitre, amiért férje rettenetesen átkozódott a katolikus vallás és a jezsuiták ellen. Emiatt a jezsuiták majdnem beperelték (Perirat, 348.)”. (Kudar: i. m. 77.)

Ezt az állítást támasztja alá az a tény is, hogy Korponayné temetését a győri székeskáptalan egy lelkésze végezte el, s az ő nevével nyitotta meg 1714. szept. 25-én az eltemetettek jegyzékét. (Vö. Szabady Béla: *A löcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában*. Győr, 1938.)

Thaly az akták ismeretében a következőket írja a per lefolyásáról: „Az országgyűlés összejött s Károly császár elrendelte, hogy ezt a pert egész szigorral folytatni kell . . . és ha az asszony meg nem vall mindent töredelmesen, tortura alá is vessék. Mikor Koháry bizalmas levelében, de Illésházy maga is megírta, hogy az asszonyt tortura alá is kell vetni, azt mondták, hogy a magyar törvény nem rendelkezik arról, hogy nemes ember, pláne nemes asszony kínpadra vonathassék. Erre rendeletet kapott a koronaügyész, hogy találni kell olyan paragraphust . . .

Az évek haladtak. 1713-ban kezdődött a per, a végrehajtás pedig 1714-ben történt. A szegény asszony Vöröskő várában nem soká raboskodott. . . . Akkor elvitték Magyar-Óvárra. A peres actákkal összeült a bíróság. Mikor azonban ki kellett mondani a kínpadra vonatást, úgy megijedt tőle Nádasdy Tamás, a somogyi főispán, hogy mindjárt hazaszaladt azzal, hogy neki a vármegegyében van dolga, mert nem akart ilyen kegyetlenséget elkövetni: mire Nádasdy Lászlót, a püspököt rendelték be helyette és Meszlényit a győri alispánt hivatalból delegálták. Magyar-Óvárról azután a pör befejezéséig Győrbe vitték el a katonai fogságba . . .

A bíróság elnöke, Koháry, utasítást kapott, hogy 1714. szeptember 29-ére az országgyűlés újra össze van hívva és ő felsége kívánja, hogy addig fait accompli legyen, hogy a Géczy Juliánna pere befejeztessék akkorra, hogy a rendek post festa tárgyalhassák csak, mikor már nem lehet segíteni . . .

Eleget írtak, hogy nem lehet így és a magyar törvény tiltja, csak annyit birtak kieszközölni, hogy csupán az elsőfokú torturát hajtsák rajta végbe, hogy tüzes vassal ne égessék . . . Az ilyen kínzást csak akkor szokták alkalmazni, mikor biztos volt, hogy az illető halálra van ítélve. Itt is meg volt már hozva az ítélet és szeptember 22-én kínozták meg őt a két bíró jelenlétében. A szerencsétlen a kínzás alatt is úgy vallott mindent, mint megelőzőleg, hogy elégette a levcleket, azt pedig állhatatosan elhallgatta szegény, hogy az édes apja miatt tette . . .

A kínzás után harmadnapra — addig siralomházban volt — a győri vár piacán, nagy katonai assistentia mellett, a hóhér szeptember 25-én délelőtt 11 órakor vérpádon ütötte le a szép szőke fejet.” (Sz 1909. 464—467.)

Lőcse város feladása utáni események a regényben már nem olyan egységesek, mint az előzőek. Itt az egyik fő motívum a lőcsei árulás jutalmának szentesítettése, majd a sértett hiúság bosszújaként Júliának a kuruc ügy érdekében folytatott tevékenysége és halála.

Történelmi adat ehhez az eseménysorhoz nem sok kellett. A szatmári békehez annyi is olyan úton vezethette el hőseit Jókai, amilyent éppen a leghelyesebbnek, legregényesebbnek talált. A béketárgyalás körüli huzavona közismert eseményei adnak lehetőséget arra az írónak, hogy Korponayné egy hajmeresztő versenyfutásban megelőzze a király halálhírét hozó császári tisztet. Ebbe az amúgy is játékos szituációba egy a népi babonákra épülő fordulatot jelenetet iktat be Jókai: a pusztai csárdában eltöltött bolondos éjszaka történetét. Itt a kalandos események és népi hiedelem boszorkányos hangulata közben azonban fel kell figyelnünk egy nagyon érdekes dologra. Arra az országos hangulatra, amely a békekötést megelőzi.

Ezt a fáradt, fásult léggörít, amely a regény szerint országszerte uralkodik, az általános béke utáni sóvárgás, amelynek megvalósulását csak az egyéni érdekek kicsinyessége hátráltatja még, a rajongók táborának ártatlan kis csoporttá szűkülését Thaly tanulmányaiiban nem találhatta meg Jókai. Honnan hát a szabadságharc utolsó szakaszának ilyen beállítása?

Jókai korának történészei közül Horváth Mihály befolyására gyanakodhatunk, akinek műveit Jókai jól ismerte. *Magyarország Történelme* 2. bővített kiadás (Pest, 1872. 6. k.) című nagy munkájában a Rákóczi szabadságharc 1709-es esztendejének eseményeit vizsgálva a következő kijelentést teszi Horváth Mihály: „A folytonos balszerencse s a császári hadak nyomása és rémítő kegyetlenkedései alatt megfélemlt ország rendei nagy részének a szövetségből lett kilépése s a király iránti engedelmességre visszatérte annyira elbódítá s elbátorlaltatá az éjszakkéleti részek nemességét és a hadakat, hogy már lehetetlen volt ellentállásra csak gondolni is a nyílt mezőn. Nem vala többé mód gyalogságot össze szerkeszteni: a mi még létezett, annyira megolvadt, hogy a várak őrségei is alig teltek ki belőle . . . Senki sem gondola többé ellentállásra, az lévén gondja mindenkinek, hogy meg mentse, a mi kedves vala szívének.” (553.)

Hosszasan ír a béketárgyalás folyamataról, amelyről Rákóczi is tudott, de ő megalázó békét nem akart kötni. Közvetlenül a békekötés előtti napok eseményeinél ismételten hangsúlyozza „a békének e legyőzhetetlen kívánatát” s azt, hogy ebben az érzésben volt a hadsereg s a rendek összehasonlíthatatlanul nagyobb része.

Nagyon valószínűnek tűnik, hogy a regényben jelentkező hasonló hangulat Horváth Mihály könyvének hatására elevenedik meg. Lehet azonban, hogy a beállítottság Jókai koncepciója.

A kérdés eldöntésétől függetlenül azonban joggal tételezhetjük fel, hogy Jókai e felfogással az 1867 utáni állapotnak, egy egészséges „középut keresés” elgondolásának a visszavetítését nyújtja.

Horváth Mihály könyvében felleltünk még egy gondolatot, amely valószínűleg két szereplő, s rajtuk keresztül két egymással szemben álló politikai elv inspirálója lett Jókai regényében. „De alig hunyta be szemeit a császár, a nemzet iránt ellenséges indulatú tanácsosok, s ezekkel együtt, fájdalom, néhány magyar úr is, kik a fölkeltek elkobzott javaira áhítóznak, minden törekvésüket odafordíták, hogy a béke megkötését meggátolván, fegyveres hatalommal fojtassék el a fölkelés.” (623–24.) Úgy tűnik, ennek a megjegyzésnek tükröződése Illésházy s Wratisláv és Savoyai Eugén oly ellentétes irányú törekvése.

Mindenesetre Illésházynek és Wratislávnak a szembeállítása Jókainak azt a szomorú véleményét tükrözi, hogy a magyarok sokszor rosszabbak saját népükkel és hazájukkal szemben, mint az ellenség. Ez nemcsak szomorúságot, de megvetést is vált ki az íróból, s igyekszik a törtető, hidegen számító főúr alakját ellenszenvessé tenni. Hasonló figurákat maga Jókai is láthatott az 1848-as szabadságharc bukása után.

Érdekesen vetíti vissza Jókai a kuruc korba egyhelyütt a Bach-korszak hivatali fegyelmét is: a postaállomás tisztviselője száraz, s fennsőbbes hangon oktatja ki Andrássyt, hogy ez már királyi Magyarország, itt meg kell fizetni a szállítási költségeket, itt rendnek kell lennie! Ocskay is hasonlóan járja meg a hivatalok világát áruháza után Bécsben.

Módot talál az író arra is, hogy Korponayné végigkísérhessük a híres Sztraceno-völgyön, s a Dobsinai jégbarlangon. Ezeknek a részeknek élethű leírása Jókai nagy természetszeretetének és epikus erejének bizonyítéka. Nem marad el hatásban mögöttük az Ecsedi-láp világának hangulatos életrekeltése sem.

Korponayné életének utolsó szakaszát Géczy Júlia felségárulási perének felhasználásával mutatta be az író. A per lényeges mozzanatait átvette Jókai: szerepelteti az osgyáni környezetet, a bajt hozó leveleket, Korponayné fogságát, kínvallatását, kivégzését is. Igaz ugyan, hogy a levelek más módon jutnak Júliához, az apja útján, de ezzel kézzelfoghatóbbá tudja tenni Jókai a peranyagnak azt a Thaly által is elfogadott állítását, hogy apját akarta menteni, azért nem vallott a kínzásoknál az asszony. Eltérés van a fogságba jutás körülménye, s a kínzás fokozatai közt. Nyilván a magasabb fokú tortúrával a jó útra tért nő hősiességét igyekezett kiemelni az író.

Feltűnő, hogy a második kötetben az események fővonalát különleges, sokszor bizarr epizódok szakítják meg (apácaköntösben a királynál, versengés a futárral, Andrássyné különös halála, az öreg Géczy rettegése, a Dobsinai jégbarlang, látogatás Andrássynál, stb.),

s ezek úgy elburjánzanak, hogy sokszor már el is homályosítják a cselekmény fővonát.

Ennek oka abban kereshető, hogy viszonylag kevés forrás és adat kötötte meg itt már az író fantáziáját.

Ha figyelemmel olvassuk a regényt, észrevevesszük, hogy a források felhasználása szakaszosan történt. Egy-egy forrást egyszerre merít ki Jókai, s utána nem tér többet vissza hozzá. A források sorrendje: Hain krónika (lőcsei intézmények, életmód). Thaly 1872-i cikke (Lőcse ostroma és feladása), majd Thaly 1874-i tanulmánya (krasznahorkai epizódok) s végül Korponayné felségárulási pöre (a regény befejező része).

SZEREPLŐK

Jókai *A lőcsei fehér asszony* forrásaival nem a regény cselekménye kapcsán keveredik komoly ellentmondásba, hanem a szereplők megformálásakor.

Amint a regény cselekményének és a forrásoknak az összevetéséből kitűnik, Korponayné alakjának megformálásához a Thaly Kálmántól kapott kéziratot anyagot használta fel Jókai. Az itt kézhez kapott anyagot azonban inkább csak a cselekmény kialakításánál alkalmazza az író, hiszen hősnőjének jellege már nem tükrözi a kalandos Korponayné igazi arculatát. Juliánna tragikus sorsa valóban sok talányt vet fel, amelyek író tollára kíváncsoznak. Hogy Jókai ezt a problémát nem tudta megoldani, az az ő írói alkatából adódik. A jellemábrázolás sohasem volt erős oldala, nála csak szélsőséges emberek vannak, de valószerű, jóból s rosszból egyaránt összegyúrt figurák ritkán kerültek ki tolla alól. Ebben a regényben meg éppen egy lélektani probléma megoldására vállalkozott, s ez lett a regény buktatója is. Azért, hogy Korponayné lőcsei árulása és a győri erőd közötti útját megmagyarázza, indokolja, a legképtelenebb eseményekbe sodorja hősnőjét. Gyenge asszony létre sikerül a lőporos tornyot légberöppíttetnie; olyan nevezetes várost, mint Lőcse, egyedül, saját ügyességével az ellenség kezére játszanja; a mindenki által elhagyott beteg császárhoz bejutnia, s onnan ép bőrrel szabadulnia; hihetetlen leleménnyel a futárt megelőzve juttatni Pálffy nádor kezéhez a király halálhírét; bányászöltözetben megmásznia a dobsinai jégbarlang meredek falait; almáskofának öltözve összeesküvést szőtnia. Mindezeket azonban bármikor véghezvihetné valaki, ha lenne hozzá elég testi és lelki ereje. Korponaynéban nincs semmi, ami őt a kuruc kor sajátos alakjává tenné. Élete egy eszes, hidegen számító asszony

különös kalandjainak sorozata, melyek pusztán azért függenek össze a Rákóczi-korral, mert itt-ott korabeli események (a király halála, a szatmári békekötés) fonódnak sorsába. Jókait azonban a korfestés problémája nem érdekelte, sőt úgy tűnik, mintha kerülni igyekezett volna azt, s ha néhol érinti is a kérdést, ott nagyon kiábrándító módon festi az önző, haszonhajhász vezetőket. Kiábrándultság, keserűség íratta Jókaival ezeket a részeket. Nem is időzik hosszan náluk, a felvillanó történelmi események inkább csak a háttérrel szolgálatják Korponayné cselekedeteihez. Az alkotó előtt csak az lebegett, hogyan tudna minél érdekesebb mesét alkotni a kapott történetből, s mivel menthetné, mivel magyarázhatná a hősnő jellemét. Jókainak nem csak csodálatos fantáziája, de nagy szíve is volt, nem tudott, vagy nem szeretett az emberekről rosszat feltételezni. Ezért az ő Korponaynéja, a legtisztább emberi érzés, az anyai szeretettől hajtva követi el minden tettét. Az anyai szeretetnek azonban egy helytelenül értelmezett formája miatt, amely csak a gyermek anyagi érdekeit tartja szem előtt. Éppen ezért, minden jellemvonása között, az élet ízét, az éppen számára védőpajzsul emelt anyai szeretet mellőzi a legjobban. Az igazi, mondhatnánk ösztönös anyai szeretet tudja azt jól, hogy a gyermeknek nagyobb szüksége van az anya állandó közelségére, gondoskodására, körültekintő, óvó figyelmére, mint a bárói címerre. Ezért is érzi az olvasó erőltetettnek Korponayné tetteinek ilyen indoklását.

Ugyancsak nincs alátámasztva sem logikailag, sem lélektanilag a hősnő politikai pálfordulása. Egy Korponaynéhoz hasonló rettenthetetlen asszony, nem hátrált volna meg célja előtt, amikor Czelder Orbán kivégzését látta. Aki behatolt a feketehimlőben szenvedő király fekhelyéig, az Kassán felkereste volna Pálffy bánt is, s nem csesztette volna szélnek a szatmári békekötés másolatát. Sőt, aki olyan akadályt nem ismerve küzdött vágyaiért, az nem hagyta volna levágni világot hódító szöke fejét, hanem átadta volna a birtokában levő leveleket bírónak.

Jókai nem merete és valószínűleg nem is akarta következetesen ábrázolni azt a jellemet, amely a Thaly által rendelkezésére bocsátott kéziratból kibontakozott. Felvillantja a valóságot, megsejteti a tényeket, de nem hangsúlyozza gyengeségeit. Tulajdonképpen egy szép, okos, vagyonehes asszony körvonalai tűnnek ki Thaly sorai közül: „... Gazdagodási vágy sok volt benne, birtokszerezésről szól itt tömérdek levél és ebben úgyszólván kielégíthetetlen volt. Lőcse feladása után is első dolga mindjárt az volt, hogy kérte, hogy férjének és a kurucpártnak lefoglalt birtokait a kincstár adja ki neki. Ide vonatkozik több levél . .

Tudniillik Illésházy Miklós grófhoz, az udvari kancellárhoz, az akkori birtoklefglaló commissariushoz folyamodott Géczy Juliánna, hogy a Korponay lefglalt birtokát adják neki vissza, mert ha a férje Rákóczi-párti is, ő adatta fel Lőcse várát." (Sz 1909. 457.)

Az árulás után Júlia fáradságot nem kímélve szorgalmazza cselekedetének jutalmát: fia számára bárói rangot és birtokadományt kér. Ő maga is fr Illésházy Miklósnak, sőt Andrássy István befolyását is felhasználja ebben az ügyben. Illésházy válaszevele bizonyos kihagyásokkal a következőképpen hangzik:

„Ösmeretlen Jóakaró Asszonyomnak! Ajánlom becsülettel való szolgálatomat Keglmednek.

Keglmed kétrendbeli levelét becsülettel vettem. Keglmed jószága visszaadatását méltónak látom és abban semmi fogyatkozása nem léssen; de az én javallásom az: új donatiót köll Keglmed jószágára extrahálni, mely donatióban Keglmed *dicséretes cselekedetét* (Lőcse feladatása) *szükség feltenni*. Keglmed azért nevezetessen tegye fel, valahol és mit bir; Keglmed leveléből értem: mind öröke, — annál jobb . . .

Értettem Andrássy István Uram Ő Keglme levelébül: Micsoda úri nemzetbül légyen Keglmed.¹ Szánja meg Isten, az sok úri familiát földhez csapá Rákóczy és Bercsényi; *de Keglmed valóban jól szolgálta magának Lőcse várossának feladásával!*

Ezzel kívánom, Isten tartsa friss jó egészségben Keglmedet, maradván Keglmednek becsülettel szolgáló jóakarója.

Bécsben, 2, 7-bris 1710.

G. Illésházy Miklós m. k.

¹ Géczy Juliánának édes anyja Osgyáni Bakos Judit volt." (Sz 1909. 467—68.)

Ez a vagyonszerzési láz az igazi indítóok, amely Korponayné cselekedeteinek mozgató rugója volt. Birtok és rang után vágyva, ezt hajszolva hagyta otthon számtalanszor családját, gyermekét, vett részt Lőcse elárulásában s akarta feladni a szervezkedő kurucokat is. A lőcsei árulással kapcsolatban több cikkíró feltételezi (Hajnóczy Iván: *A lőcsei fehér asszony*. Közlemények Szepes Vármegye múltjából. Lőcse. 1909. jún. 178—179.; Förster Rezső: *A lőcsei fehér asszony történeti alakja*. Bp. 1933.), hogy ő maga túlozta el saját szerepének jelentőségét, a nagyobb jutalom reményében. A jutalomvárás vezette arra is, hogy mind a labancoknak, mind a kurucoknak szolgálatokat tegyen.

Gyergyai Margit *Géczy Julianna élete* c. tanulmányában mondja: „A békekötés után felajánlotta szolgálatait a bujdosóknak, azt írta, hogy sem híve, sem tanácsa nem volt Lőcse feladásában, s ha lett volna is benne némi része, azt most kész helyrchozni” (I. m. 7.). Érzelmekben azonban inkább a császárpártiakhoz húzott.

Kudar Anna a perirati anyagra hivatkozva a következőket írja erről: „Pedig Ebeczky leveléből kitűnik, hogy Júlia felajánlotta szolgálatait a bújdosó kurucoknak. Ebeczkyvel Júlia bizalmas viszonyban volt, s kiengesztelte Rákóczit és Bercsényit Júlia iránt; nem nehezelték már a lőcsei árulóra s elfogadták Júlia szolgálatait. Segítségét azonban nem igaz szívvel ajánlotta fel, számított arra, hogy a rábízott titkokkal kedveskedhetik a császárnak, s jutalmul majd merészebb vágyai is teljesíttetnek.” (i. m. 78.)

Nagyon valószínűnek látszik, hogy az a vallomás amelyhez a bíróság előtt haláláig ragaszkodott, több helyütt nélkülözte az igazságot. Ezt Jókai is megállapítja a regényben: „Kigondolt egy mesét, amit egész következetességgel végigvitt, úgy, hogy nem lehetett semmi ellentmondáson kapni. Pedig egy szó sem volt belőle igaz . . . Okát adja igen szépen, hogy miért tartogatta ő ezeket a leveleket, miután regényes jelenetekkel kiderítette, hogy miként jutott ezekhez egész ártatlanul. És azután, hogy miért égette el. S amikor azt kérdezték tőle, hogy mi volt hát azokban a levelekben, akkor azzal vágta ki magát, hogy deákul volt írva . . . Nem volt emberi bölcsesség, amely ki bírja forgatni állításából.” (*A lőcsei fehér asszony* JKK 2. k. 279.) Thaly szerint apja iránti szeretete tartotta vissza az őszinte vallomástól.

Amennyiben elfogadjuk őszintéknek Korponayné leveleit, el kell ismernünk, hogy valóban menteni igyekezett apját. Vöröskői fogásából a következőket írta férjének: „. . . *Átkozott leveleket én nem tartóztattam volna kiadásokat: de mikor az édes Apám* (Géczy Zsigmond) *benne volt, ítéljen az egész világ! . . . Ah Apám, Apám! valóban megromlottam az ő megátalkodott magyarságáért! Megjövendöltem sokszor ő Kglmének: micsoda szép végit éri!*

Tudom, Osgyánban volt most Császár embere; akarnám tudni: volt-é Kglddel? Mert úgy tudom, Kglddel szót sem tettek.

Édes Uram, iterato is kérem, rajtam ne búsuljon! Azt tudva tartsa, hogy én minden mesterséggel azon vagyok: *az édes Apám hogyesem szenvedjen, — inkább engem adjanak hóhér kezire! Bár illantana el, az hová két szeme vinné; mert sem Rákóczy, sem Bercsény nem irtak volna, ha nem ösmernék.*

Ezzel maradok Kglmednek igaz hitves társa

Géczy Julianna m. k.” (Sz 1909. 469.)

Ennek az állhatatos tagadásnak lehetett ugyan oka az öreg Géczynek a féltése, de minden bizonnyal legalább ilyen súllyal csett latba, saját személyének féltése is. Könnyen elképzelhető, hogy a levelek tartalmaztak Korponayné személyét kompromittáló adatokat. Egyesek szerint még az is feltehető, hogy az ominózus levelek egyáltalán nem léteztek, csak Korponayné akarta érdemeit öregbíteni a hírrrel az uralkodó előtt. Szabady Béla Géczy Júlia egyéniségét és történetét vizsgáló tanulmányában így ír:

„A kínvallatás nem járt a kívánt eredménnyel. Géczy Juliannából eddig csak annyit tudtak kivenni, hogy clárulta a levelek tartalmát és címzettjeinek nevét. A leveleket nem tudta előadni. Ebből bírái azt következtették, hogy az új felkelés tervét a levelekkel együtt ő maga koholta. Rákóczi határozottan állítja, hogy Károlyi Sándornak és a 12000 kuruc vitéznek majthényi meghódolása után nem írt senkinek. Azonban az nem lehetetlen, hogy Rákóczi nevében a lengyelországi bújdosó kuruc főemberek közül egyesek érintkezést tartottak fenn a hazában levő kurucokkal.” (Szabady Béla: *A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában*. Győr. 1938. 13.)

Ha azonban voltak is levelek, a saját vallomása szerint feladási szándékkal vitte azokat magával Pozsonyba.

Géczy Julianna, mint feleség is nehezen állja ki a kritika vizsgálódását. Andrásyhoz való bizalmas viszonyát bizonyítja az a levél, amelyet Andrásy István Rozsnyóról írt Korponayné nevében birtokügyben. Csak az aláírás sajátkezű írása Korponaynénak, különben az egész szöveg b. Andrásy Istvántól származik. A végén Andrásynak eme utóirata olvasható: „Ego quoque scriba” legmelegebb újévi üdvözlétét küldi a címzettnek, ’mancoque servus ac frater obligatissimus’.

Rosnaviae 3. january. 1711.

Stephanus Andrásy m. p.” (Sz 1909. 468.)

Andrásyn kívül rendkívül meleg viszony fűzte őt Ebeczky Sámuelhez is, amelyet a perirati akták között elhelyezett számtalan levél bizonyított. A peranyag végigtanulmányozása alapján Gyergyai Margit Korponayné asszonyi magatartásával kapcsolatban írja: „Ebeczky Sámuel 1710. jan. 30-án is írt levelet hozzá. Szól e levél az ostromolt Lőcse segítésére irányuló intézkedésekről, azonkívül azonban tele van a hű szerelmesnek a távollevő kedves utáni epekedésével. Az ilyen természetű levelezés nem szünt meg köztük a békekötés után sem.” (Gyergyai Margit: I. m. 5.) A későbbiekben tudomást szerünk róla, hogy a győztes császáriak oldalán is megtalálta

barátait: „A kurucok leveretése után a győztes császári főtisztekkel került gyanús bizalmaskodásba.” (Uo. 7.)

Bár fogságából férjéhez írott levele gyöngédséget áruul el, mégis az a tény, hogy Korponay nem igyekezett menteni bajba jutott asszonyát, a férj és feleség közötti rossz viszony bizonyítéka, amelyet Jókai érzetet is a regényben.

Annak ellenére hogy a Korponayné alakjával foglalkozó tanulmányok többsége igyekszik őt menteni, a könyörtelen igazság az, hogy kalandor természetű nővel van dolgunk. Ezt bizonyítja Pálffy Jánosnak Korponayhoz írott levele is:

„Kglmed felesége azonban a miben vagyon, maga okozta s maga hozta magát belé; ha sincere bánat volna a dolgokkal, szép grátiát nyert volna ő Felségétől; de hogy úgy akart az Istennek szolgálni, hogy az ördögöt is meg ne bántsa, — maga esztelenségének tulajdonítsa; noha szép esze vagyon, ha jól akart volna véle élni. Im már benne vagyon; nem tudom: nyerheti-e valaha szabadulását . . .

Vöröskú, 9. 7-bris 1712.

Comes Joannes Pálffy m. p.” (Sz 1909. 470.

És nem nyerhetett többé szabadulást. Pedig konkrét felségárulást nem tudtak rábizonyítani. A nyolc pontban összeszedett vádaknak a lényege az, hogy „kurucokkal állt levelezésben, s abban másokat is gyanússá tett.” Ez utóbbi mondat volt halálának okozója. Mások veszte árán akart érdemeket szerezni, s magát vesztette el. Gyergyai Margit közli az uralkodó döntését Korponayné ügyével kapcsolatban: „Ami pedig a többi bevádoltat illeti, akiket a vádlottnő már megnevezett, vagy ezután megnevezni fog, az ő megnevezése semmi hitelt nem érdemel, egyrészt mert becstelen, másrészt mert nem bírói vallatásra, hanem önkényt nevezte meg őket, és így egész vallomása gyanús hogy színlett, és nincs semmi valószínű bizonyítékkal ellátva . . . Ennélfogva a vádlottnő által már bevádoltak és ezután megnevezendők, mint akiket semmi bizonyíték nem terhel, ezen bűn minden feltjától és gyanújától mentesek volnának nyilvánítandók . . .” (I. m. 35.) Ezekből a sorokból nyíltan következik, hogy a vádlottnőnek el kellett tűnnie, hogy többé ne vádolhasson másokat. Hazárdjátékot folytatott, s ebben a játszmában ő lett a vesztes fél. Amikor látta, hogy minden elveszett egy kétségbeesett lépésre szánta el magát: megszökött győri börtönéből. A perirati anyag alapján írja Gyergyai Margit, hogy 1713. nov. 23-án elfogató parancsot adtak ki ellene. Szerinte valószínűleg az egyházi zárdák azilumjogát kihasználva a klarisszák diószegi rezidenciájába vagy a nagyszombati zárdába

menckült. Hogy mikor fogták el nem tudni, de 1714 januárjában már ismét fogolyként van Győrött. (I. m. 38.) Különös, hogy ezt a romantikus regényekbe jól beillő tényt Jókai nem használta fel a regény cselekményében. Lehet, hogy nem tudott róla, de az is lehet, hogy a megtért hősnő jellemében nem akart gyengeséget láttatni.

Nem mindennapi életet sejtetnek a megismert adatok. S ez az élet Jókai tolla nyomán megtisztul. Különös, de vonzó jelenség lesz Géczy Júlia, aki felvillanó emberi gyengeségei ellenére is magának követeli rokonszenvünket a győri vértapon.

A regény másik központi alakjának, Andrásy Istvánnak megformálásához is a Thaly nyújtotta anyagra támaszkodott Jókai. Az ő jelleme is, épp úgy, mint Korponaynéé, nagy változáson ment keresztül, mire az ismert regényalak kiformalódott belőle. Jókai e hősnék végső képéhez természetesen hozzájárultak azok a benyomások és élmények, amelyek a szerző krasznahorkai látogatása során benne elraktározódtak. Mégis megállapíthatjuk, hogy Andrásy István figuráját elsősorban, Thaly Kálmánnak a Századok 1874. évfolyamában megjelent *A gr. Andrásy-család levéltárai* (249.) c. cikke alapján formálta meg Jókai. A tanulmány a családfa élő ágának, a betléri és monoki ágnek kialakulását írja le, majd a későbbiekben az egyes családtagok életének érdekes eseményeit közli. *A lőcsei fehér asszonyban* szereplő két Andrásy megrajzolásához sokat felhasznált, ezekből az adatokból.

Andrásy Istvánról megtudjuk, hogy a XVII. században élt I. Miklós báró két fia közül az egyik. A két fiú közül Istvánnak és Györgynek maradtak fiai. Az előbbitől a betléri ág, az utóbbitól a monoki származott (I. m. 249.).

A történelmi feljegyzések alapján tudjuk, hogy Andrásy Istvánt a kurucok saját kastélyában fogták el, és hosszabb meggyőzés után sikerült csak Rákóczi oldalára állítaniok. Így nem csoda, ha a szabadságharc vége felé egy szorongatott helyzetben lévő városból tárgyalásokat kezd az ellenféllel.

Ez a tett talán magyarázható a tizenhárom heti ostrom alatt leromlott város nehéz helyzetével. Sokkal kiábrándítóbb az a tény, hogy Lőcse átadása után 1710. ápr. 9-én, alázatos esedezéssel kéri az uralkodótól birtokaiban való megerősítését: „Ekként összes javaimtól megfosztatván legalázatosabban könyörögve hullok Legszentségesebb Főlséged lábai elé: méltóztassék veleszületett kegyelmességénél fogva, engemet föntebbi kárvallásaimért 'ex alijs infidelium bonis' kegyesen megvigasztalni.” (Sz 1874. 261.)

Jókai is érzi, hogy ez az alázatoskodó hajbókolás egy gerinces férfitől távol áll, azért a regényében túlzottan is hangsúlyozza Andrassy István hajthatatlan kurucságát.

Az uralkodó kegyelmi levelében megnyugtató választ talált aggodalmára Andrassy István. E kegyelmi levelet részletesen közzétette Jókai a regény folyóirati közlésének megindulásakor. A cikk címe: *Történelmi commentár a lőcsei fehér asszonyhoz.* (N 1883. dec. 25.)

A levél a lényeges részek kiemelésével így hangzik: „Andrassy István csak a diaetában kihirdetett és valamennyi vármegyének is megküldött proscribáló rendelet által kijelölt határidő után térvén vissza a felségünkhöz tartozó hűséghez, és már ezért is a praescriptióban említett büntetés alá esni látszik. Minthogy ugyanaz a báró Andrassy István mégis a legközelebbi kedvező alkalom mutatkozván, a mi hívünkkel főtábornokunknak előttünk kedves helyeslésével Löffelholtz báróval a nekünk tartozó hűség jeléül és bizonyítékául titokban levelezett Lőcse szabad királyi városunk átadása fölött, a melyet akkor még Rákóczy-féle katonaság tartott megszállva, alkudozott és capitulált és minthogy úgy magát saját személyében, mint a Rákóczy-féle védelmező katonaságot Lőcse városával együtt kegyelmünk alá bocsátotta, és a köteles hűséget ily tettevel kitüntette és hódolattevésével is tanúsította, és ugyanaz alkalommal az említett capitulatio értelmében, tehát, közhitnél fogva is, életének és összes jószágainak, bárhol legyenek is országainkban, megkegyelmezésére vagyis általunk megerősítendő általános amnestiára ígéretet birt, és ezért saját maga és övéi további és nagyobb biztonságának érdekében Felségünknek legalázatosabb folyamodással, hódolattal esedezett, . . . ezennel szigorú parancscsal meghagyjuk, és rendeljük, miszerint említett báró Andrassy Istvánt sem személyében, sem bármely ingó vagy ingatlan vagyonában a jelen külön kegyelem ellenére ne merjétek háborgatni, sem zavarni semmi törvényszék előtt soha és semmi esetre, sőt inkább a jelen kegyes megbocsátó levelünk kegyelmében megtartani, megőrizni és oltalmazni legyetek kötelesek. Különben nem cselekedvén.

Kelt Bécs városunkban Ausztriában az ur ezer hétszáz ezredik csztendeje április havának huszonnyolczadik napján . . .

József s. k.

Gróf Illésházy Miklós sk.
Hunyadi László sk.”

E közlést végigolvasva csodálkozunk kell azon, hogy milyen nagy eltérés van az élet és a regény Andrassyja között. Ebből az am-

nesztialevélből senki sem alkotott volna olyan figurát, mint azt Jókai tette. Nehezen is érthető, hogy miért bocsátotta közre Jókai ezt az Andrássyra nézve oly kompromittáló adatot, hiszen ez nem nyújtott segítséget a kérdéses személy jellemének általa kívánt értelmezéséhez. Valószínű, hogy a regény megindulásakor maga a szerző sem olyannak szánta szereplőjét, mint amilyenné végső soron formálódott. Azt is meg kell azonban gondolni, hogy a publikálás időpontjában már napvilágot látott jónéhány, Andrásynak Rákóczihoz való hűségét bizonyító regényrészlet is.

Az a rendkívüli katonai tehetség, amelyet Jókai sokhelyütt szinte kérkedően hangoztat, frott feljegyzésekkel alá nem támasztható. Így joggal írja Thaly az általa jegyzetekkel ellátott könyv margójára: „Minő alaptalan hízélgés cz.”

Jókai Andrássyja hazafiúi becsületében folttalan és tiszta. Lőcsén az árulás egyedül Korponayné műve, hogy Andrassy István becsületes maradjon. Kapitulációra rávenni nem lehet, végül is a városi tanács dönt a város átadásáról. Korponayné szavai szerint: „a kényserítés én valék”.

Jókai szerint sose lett lelkében igazi labanc. Az írásos bizonyíték ellenére is úgy ábrázolja őt, hogy nemcsak kegyelemért nem folyamodott, hanem a számára felkínált kegyelmet még meg sem köszönte. Pedig Thaly nem pusztán árulással vádolja Andrassyt, hanem még azzal is, hogy testvéreit is hitehagyásra csábította. „... a császári kegyelmet nemcsak hogy elfogadta, sőt testvéreire: Pálra és Györgyre is reá akarta erőszakolni.” (Sz 1872. 619.)

Ezt a cselekedetét az exgenerálisnak Jókai azzal indokolja, hogy Andrassyt a köteleességtudata kényszeríti a várak szépszerével való bevételére. Neki is az a véleménye, éppen úgy, mint Ocskaynak, hogy ha eladta a kardját, oda kell sújtani vele, ahová parancsolják!

A regény Andrassyjának borissza természetét, az író a család egy másik tagja, György rajzából kölcsönözte. Őt csúfolták részegeskedő természeté miatt „kocsmagenerálisnak”. A hős egyéb emberi tulajdonságai, rajzkészsége és írói hajlama, az író krasznahorkai látogatásának következtében lett Andrassy István tulajdona. Jókai noteszában találunk olyan adatot, amely szerint egy idősebb Andrassy sokat rajzolt. E tehetség által készített album teszi szövetségessé a generálist és Korponayné. Andrassy írói adottsága való adat, amelyet Nagy Iván családtörténeti munkája is bizonyít. (*Magyarország családai*. Bp. 1857–67. I. 13.)

A hitvesi hűség sem tartozott Andrassy erényei közé, hiszen Korponayné birtokkérelmének ő a „scribája”. Ez a tény a két ember

intim kapcsolatára enged következtetni. Thaly szerint a lőcsei árulásban szerepet játszó kiskapu kulcsát is Korponayné lopta el Andrásstól, s ehhez már nem is kell magyarázat. „A kulcsok pedig minden megszállott várban maga a főparancsnok felügyelete alatt állván: a lőcsei 'kis kapu' kulcsa fölött is *Andrássy István* tábornok rendelkezett.” (Sz 1872. 618.)

Jókai elismeri ugyan Andrásy István csapodárságát, de mindezt Juliánna boszorkányos ügyességének tulajdonítja. Felesége halála után magába roskad, felismerve a megcsalt asszony mindent megbocsátó szeretetét. Az eddig oly heves vérmérsékletűnek ábrázolt Andrásy e mód nélküli bűnbánata épp úgy fantasztikus az olvasó számára, mint Juliánna pálfordulása és asszonyi megtérése.

Valószínű, hogy a történelmi múltú család iránti tisztelete tartotta vissza Jókait attól, hogy az Andrásyak egyik őst kérlelhetetlen igazsággal rajolja meg, mint amilyen a valóságban volt.

Az Andrásy családnak még egy tagja jutott szerephez a regényben. Miklós, a hajdani szerzetesből lett kuruc katona, a regény legvalószerűtlenebb figurája. A kiábrándult pap fanatikus dühvel támad mindenre, ami a valláshoz tartozik. Megvet és kigúnyol minden nemes emberi érzést. Még a halál sem készíti főhajtásra. Valószínűleg azért vált alakja ilyen rendkívüli lénnyé, mert kevés konkrét adatot tudott róla Jókai. Megfigyelhetjük, hogy mindazoknál a szereplőknél, akiknél kevés a konkrét adat nyújtotta alap, Jókai fantáziája felszabadul, s a legmeghökkenőbb figurákká formálja őket történetei folyamán. Az lett a végzete Andrásy Miklósnak is, hogy csupán néhány szavas utalást talált róla Jókai Thaly cikében: „Miklós, minorita barát, a török-tatár légiót vezérelt 'dervis-kapitány' alias 'Andrássy-basa' egyike a kurucvilág legsajátosabb alakjainak.” (Sz 1874. 249.)

Adatok hiányában úgy segít magán az író, hogy az érdekes embernek sejtett hősré ráruházza még Miklós testvérének, Andrásy Györgynek néhány kirívó tulajdonságát. Gyöngyről így ír Thaly: „...nyakas kuruc vala és kemény katona, de nagyobb szabású, combinált hadműveletekre nem volt tehetsége; továbbá, mivel kortársainak leveleikben fennmaradt tanúsága szerint a borított mód nélkül szerette, úgy hogy igen gyakran mértéktelenül dorbézolt tiszteivel, s ilyenkor a táborral és jóvígázással mit sem törődött, — ezen oknál fogva a hadvezéri szerepre nem látszott alkalmasnak.” (Sz 1874. 253.)

Ezekből az adatokból a nyakas kurucságot és kemény katonásságot, a borított mód nélküli szeretetét Miklós hordozza magában a regény folyamán.

Jókainak azért is fordult a figyelme György felé, mert Krasznahorka várának védelmét ő vezette. Ő volt az, aki a már árulóvá lett Andrásy Istvánnak azt üzentte, hogy ha a várhoz mer közeledni, megágyúztatja s még azt sem engedte meg testvéreinek, hogy halálos betegen fekvő feleségét meglátogassa. Thaly: „Andrásy István . . . maga is a császár pártjára állt, — a miért is öccse György által ágyú-lövésekkel fenyegetve kergettetett el Krasznahorka alól, hova leg-alább halálos betegen fekvő nejét ment volna mégegyszer láthatni.” (Sz 1874. 261.)

Jókai maga is eleinte Györgyöt akarja szerepeltetni, ezt bizonyítja az első folyóirati közlés, és a regény első kiadása, amelynek 21. fejezetében Miklós helyett következetesen György név szerepel. Később dönt csak úgy a szerző, hogy Miklós talányos alakja jobban beillik az ő írói koncepciójába. Így György tulajdonságai természetesen lettek Miklós sajátjai. Az ő festményével találkozott Jókai Krasznahorkán, s azt noteszában meg is örökítette. Ennek alapján mutatja be őt a regény 200. oldalán. Nehezen is lehet elképzelni, hogy Jókai, ha az Andrásyok között egy ilyen sajátságos egyént talál, ne örököltse meg abban a regényében, amelyben az Andrásy-család tagjai is szerepelnek. Így születik meg a regény egyik legszélcsépszerűbb alakja, a dervisgenerális, s veszi György helyett a kezébe Krasznahorka kormánypalcáját.

Miklós életének leírásával dr. Szabady Béla: *„lőcsei fehér asszony” Jókai Mór és a történelem megvilágításában* (Győr 1938) c. tanulmányában találkozunk részletesen. „A kolduló barátta lett főúri diák 1685-ben elbúcsúzott előkelő környezetétől és a szakolcai ferences papnevelőben tanulta tovább a filozófiát. Hat évi tanulás után szentelték áldozópappá és Egerben, majd Gyöngyösön igehirdető, majd mint kifogástalanul dolgozó és ügyesen forgolódó szerzetes 1693-ban az egri zárda házfőnöke lett. Fiatalon került a szendrői nagyobb kolostor felére, majd megbízták a füleki rendház építésével. 1700-ig nem merült fel ellene semmi kifogás. Ámde ekkor Szegeden vétett a házi fegyelem ellen: a gvárdián engedelmé nélkül elhagyta a kolostort, és ezért fegyelmi büntetéssel sújtották . . . hivatal nélkül Kassára helyezték . . . Itt érte II. Rákóczi Ferenc szabadságra hívó szava. Páter Miklós elbúcsúzott a kassai barátok kolostorától és a felkelők táborába ment . . . Tüzes szónoklataival a kuruc zászló alá csalogatta a kassai jezsuita akadémia öregebb diákjait is. 1703 novemberében már Ocskay Lászlóval portyáz együtt Trencsén vidékén. A harcban járatlan diákokat elvezérelték ugyan mellőle Károlyi Sándor csapatába kiképzés végett, de kapott helyettük zsoldos tatárokat. Katonai rangot nem adtak neki, de a közvélemény ‚dervis-kapitánynak’, vagy

„basának’ csúfolta a ’tüzes’ barátot, akinek ezt a jelzőt tatárjainak tüzes nyilai szereztek meg . . . Midőn 1707 nyarán egyik portyázása közben labanc fogságba került, és visszaadták rendjének, már nyugodtan alávetette magát a hradistyei kolostor szigorú penitenciájának.” (i. m. 15–16.)

Tántoríthatatlanságában és rettenthetetlenségében az előbbi szereplő ikertestvére a regény Fabricziusa. Az ő nevét a jelek szerint a Lőcsei Képes Krónika lapjain olvasta Jókai. Hain Krónikájában e névvel kapcsolatban valóban találni néhány jelentős tisztséget, de a bírói rangot és a vezetés területén tanúsított zsenialitását már Jókai adományozta neki. Emberi vonásokat is szerzőjétől kapott, ezért maradt benne nagyon kevés abból, ami valóban emberi. Szinte rögzésmévé izmosodott benne a fejedelemhez való hűség, s szülői szeretetnek hangját is elnémítja a törvény szava. Megjelenését mindig valami súlyos tragédia vagy nehéz átok követi nyomon.

Az előbb említett két bőszi kuruzhoz hasonló torzfigura az öreg Géczy Zsigmond is. Hogy szereplője minél érdekesebb legyen, s talán azért is, hogy némi epikai hitelt szerezzen számára, Thököly idejére vonatkozó sok romantikus fű esemény végrehajtását ruhazza az író Géczyre. Az ő alakja, túlhajtott különöségeivel, házának titkos zárú ajtajával, villámtól óvó üvegetrecével már a komikum határát súrolja.

Thalynak Géczy Zsigmondra vonatkozó megjegyzése nem is indokolja és nem is igazolja Jókainak ezt a jellemzési eljárását: „Thököly Imrének a Rákóczi-főlkélt megelőző szabadságharcában kitűnt többek között egy igen vitéz katona és a mellett kiváló latinműveltségű férfiú: Garamszegi Géczy Zsigmond . . .

Ez a Géczy Zsigmond, mint igen előkelő és valóban vitéz ember, Thököly Imre karabélyos udvari testőrezredének volt az ezredese, szóval olyan ember, a ki úgyszólván a fejedelem személyét volt hivatva védeni. Később azután előregedett és nem igen volt szolgáltra képes . . .

. . . Megkezdődött a Rákóczi-főlkelés. Ebben a háborúban mindjárt eleinte, 1703-ban, megint kezd szerepelni Garamszegi Géczy Zsigmond. Tudniillik az egykor Thökölyt szolgált tisztek szervezték először a Rákóczi hadseregét. Erről a Géczyről azt mondja Rákóczi, hogy igen vitéz ember volt és ő is rábízta az udvari testőr karabélyos-ezrednek ezredességét és az első két hadjáratban, t. i. 1703-ban és 1704-ben, Rákóczi alatt is ugyanazt a szolgálatot töltötte be, mint egykor Thököly alatt. Később kiöregedvén s fegyverviselésre már alkalmatlan lévén, Bercsényinek ungvári várába szorult. A vár kapitulációja után hazament Osgyánba

Garamszegi Géczy Zsigmond történetében még egy momentum jön elő ezen iratok szerint. Neki, tudomásom szerint, csak egy lánya volt, a búbajos szépségű és a mint a levelekből látszik, nagy műveltségű, igen eszes Juliánna, a ki Korponay Jánoshoz ment férjhez.” (Sz 1909. 454–455.)

A másik két rajongó kuruc már kevésbé eltűzött, bár ezek sem nélkülözik a jókais alkotó módszer sajátosságait.

Korponay János, a mellőzött és neveltségessé tett férj és megingathatatlan kuruc alakja általában megfelel azoknak az adatoknak, amelyeket Jókai Thalytól szerzett. Thaly: „... Koháry gróf ezt a fiatal nemest, Korponay Jánost, a ki úgy látszik, igen szépformájú ember volt, még mint fiatal serdülőt magához vette nemes apródnak, a mint akkor szokás volt a nagyúri családoknál. . . Koháry Korponayt választotta, a ki siheder korától fogva el nem vált az őt nagyon szerető jó uratól, Koháry Istvántól, együtt szenvedett vele a börtönökben is, sőt része volt — úgy látszik az iratokból — abban a megszőktetésben, a melyet Regécz várából Koháry megkísérelt. Ezt az apród — ki- és bejárhatván — készítette elő. Ez a Korponay vette azután feleségül Garamszegi Géczy Juliát, a ki nagy parthie volt, egyetlen leány és óriási birtokok örököse, a kire még rokonsága után is jutottak birtokok . . .

Koháry ezt a hűséges apródot magához vette és hol egyik, hol másik uradalmában alkalmazta, egyebek közt a csábrági vár kapitánya volt Korponay akkor, mikor Rákóczi hadai előnyomultak . . . a várak azután egymás után megadták magukat, így a Koháry vára is. Akkor Korponay János Rákóczi szolgálatába állott, úgy mint az ipja, az öreg Géczy Zsigmond, azután több tisztséget viselt, volt kapitányi rangja, sőt volt olyan rangja is, a melyet úgy hívtak, hogy *ármányos kapitány*. Tudniillik azokat nevezték így, a kik odahaza a vármegyében a csendet és rendet tartották fenn addig, míg a rendes katonaság a táborokban harcolt. Irregularis népfelkelők voltak, t. i. armális, fegyveres kapitány; ebből az armális szóból csináltak *ármányos kapitányt*. Ilyen volt Korponay is; majd élelmezési hadbiztos is volt a Tisza–Duna közén. Azután váltakozva részint egyenes fegyveres, részint félig fegyveres alkalmazásban szolgált Rákóczit. A feleségével való levelezés nyomai imitt-amott felmerülnek, de nem jelentékenyek, inkább családi viszonyokra vonatkoznak.” (Sz 1909. 456–457.)

Ezeket az adatokat úgy használja fel Jókai, hogy ő is az öreg Géczy által tértítteti át Korponayt Rákóczi pártjára, csak hogy a leánykérésnek feltétele ez a regényben. Kudar Anna Thaly feljegyzéseire hivatkozva ezt írja még róla: „Kuruc is maradt 1708-ig, amikor a németek fogságába esett, de azért még ekkor is kemény kurucnak mutatá

magát, noha már . . . [olvashatatlan] . . . vén ember is volt. Ha tényleg elfogták — írja Thaly —, úgy látszik kiváltották, vagy kiszabadult, mert 1710-ben is mint kuruc szerepel.” (I. m. 83.)

Lehetséges, hogy ennek a kiszabadulásnak a motívuma ismétlődik meg a regény Korponayjának lőcsei kitörésében. Arról azonban nincs tudomásunk, hogy valóban részt vett volna Lőcse védelmében.

Korponay későbbi életére Géczy Juliánna felségárgulási pere vet némi fényt. „A szatmári béke után elfogadta az amnesztiát; osgyáni birtokán telepedett le feleségével együtt. Nem vett részt kuruc összecsküvésben, sőt segített a kormánynak rendet teremteni: üldözte a 'rablókat' (a kuruc portyázókat nevezte így). Felesége gyöngédséggel teli leveleket írt hozzá a börtönéből (a levelek Thaly kéziratgyűjteményében), de amint a periratból tudjuk, Korponay hidegen, sőt ellenségesen viselkedett s meg sem kísérelte kiszabadítását.” (Kudar: I. m. 83.)

Az itt említett vonások már más formát öltenek Jókai tollán. Az ő Korponayja annyira rajongó híve Rákóczinak, hogy a szatmári békét is csak azért fogadja el színleg, mert a kuruc összecsküvők érdeke úgy kívánja. Ezért is telepedik le feleségével Osgyánban. Az asszonynak azonban soha nem tud megbocsátani lőcsei árulásáért. A periratból kitűnő viszony ez férj és feleség között.

Jókainak mindkét kuruc-regényében találunk egy lelkes fiatalembert, akinek szíve tele van hazaszeregettel, és asszonya iránti rajongással. *A lőcsei fehér asszonyban* a Pelargus nevet viseli, a *Szeretve mind a vérpadigban* Jávorkának hívják. Hogy az író azonos jellem megformálására törekedett a két személynél, azt bizonyítja a *Rákóczi fia* c. regényében tett kijelentése, amelyben azt mondja az ott szintén szereplő Pelargusról, hogy az volt az, aki hajdan elfogta az áruló Ocskayt.

Thaly csekélyke adata nyomán vakmerő kuruc portyázót ismerhetett meg Jókai. „Ez a Pellargus igen vitéz és kalandos guerilla-vezér, a ki utóbb is a szatmári békét el nem fogadva, künn maradt Lengyelországban és Cserei Jánosnak, a Nagy Péter cár seregében szolgált székely huszárok ezredesének ezredében mint kapitány, majd mint helyettes őrnagy. Ugyanebben az időtájban nyáron ő messze, távoli orosz tartományban, Csernigowban, volt ezredével.” (Sz 1909. 460.)

Ehhez az eszes és kemény katonához viszont nehezen illik az a szinte lányos lágyszívűség, amilyennek a regény első részében mint Korponayné rajongóját és mindenését megismerjük.

Lőcse idegen ajkú védői közül Czelder Orbán és Belleville du Près nyert részletesebb megformálást.

Czelder Orbán alakja felel meg legjobban a források nyújtotta jellemnek. Czelder a regény legsikerültebb mellékalakjai közé tartozik. Ugyanazt a kedves, népszerű hőst állítja elénk Jókai, mint akit a történelemből, illetve Thaly adataiból megismerhettünk. Jókai művészte azonban közel hozza hozzánk, étellel telíti ezt a ritka becsületes embert. Rendkívül lovagias, hű barát, lelkes és megvesztegethetetlen harcos, s emellé az fró valami mosolyognivalóan kedves darabossággal ruházza fel. Megfelel a történelmi tényeknek az a beállítás is, hogy állhatatos kuruc magatartása, nyugtalan természete újabb szervezkedésbe sodorja, amit a kassai vérpad követ.

Viszont Thalytól eltérően szerepel a regényben Belleville lovag alakja. Annak ellenére, hogy Thaly tanulmányában (Sz 1872. 613.) Belleville határozottan mint áruló jelenik meg, itt elsősorban könnyelmű francia, de nem áruló. Azt azonban, hogy Du Près később mivel érdemelte ki a császár bizalmát, Jókai nem boncolgatja. Emellett bemutatása következetlen: Blumevitz (i. k. 193.) úgy beszél róla a regényben Andrássy előtt, mint Löffelholtz emberéről.

Ha a szereplők jellemei fölött eltűnődünk, szembeszökően azt tapasztaljuk, hogy a jelentős alakok közül alig van olyan, amelyiknek a jellemzése egyöntetű lenne a regény folyamán. Érthetetlen törést mutat a hősnőnek, Korponaynének a jelleme. Hasonlóan erőszakolt lélektani motivációval magyarázza Jókai a két Andrássy, István és Miklós átalakulását is. Mindkét férfiről hihetetlen az önmagába fordulásnak ez a túlzott mértéke.

Ellentmondásos alakok mozognak a regény lapjain még abban az esetben is, ha nincs is ilyen szándékosan megrendezett jelmez-váltás. Jó példa erre Pelargus és Géczy Zsigmond.

Feltűnő az is, hogy a fontosabb szereplők mindnyájan az étellel, s önmagukkal meghasonlott figurák. Az eddig említettek ide is sorolhatók, de rajtuk kívül ide tartoznak még azok az emberek is, akik viszonylag egyöntetű bemutatásban részesültek, mint Korponay János vagy Fabriczius. Egyik a felesége, másik a lánya hűtlensége miatt fut a veszedelmek után. Géczyt szintén a hitvese elhallgatott múltja teszi embergyűlölővé, fenegyerekké. A két Andrássy saját bűnének súlya alatt omlik össze. Korponayné pedig a kifizettség szűgyene s az általa feltámadt bosszúszomj hajszojja egyik táborból a másikba.

A TÖRTÉNELMI IGAZSÁG LŐCSE FELADÁSÁRÓL

Korponayné Géczy Juliánna iránt az érdeklődést Thaly Kálmán keltette fel a Századok 1872-es évfolyamában megjelent cikkével.

Ez az írás azonban nem a történészek figyelmét ragadta meg, hanem a regényíróét. Az irodalmi vihart a különös életű asszony személye körül csak a regényíró, Jókai Mór tolla nyomán életre kelt történet kavarta fel. Géczy Juliánna, a löcsei fehér asszony úgy és olyannak íródott be az emberek tudatába, amilyenek Jókai őt megteremtette. A történészekben is csak Jókai regényének megjelenése után lobbant fel az érdeklődés és a vitatkozási kedv az árulónak tartott rejtélyes asszony titkának megfejtésére.

A vita fóruma egy Lőcsén megjelenő folyóirat, amely a Közlemények Szepes Vármegye Múltjából címet viseli. E folyóirat hasábjain — ahol a megye történelmi érdekességű adalékait publikálják — Hajnóczy Iván veti fel 1909. januárjában Korponayné áruló voltának problémáját. A cikkíró több érvel támasztja alá azt a meggyőződését, hogy nem kell Lőcsén 1710 februárjában árulást feltételezni. A cikkben a következőket mondja:

„Lőcse város 1710-es ostromához és bevételéhez kapcsolódik egyik legérdekesebb helyi mondánk: a 'fehérasszony' mondája.

Tárgyilagos szempontból vizsgálva e mondát, fejlődésében a következő fokozatokat figyelhetjük meg:

Gróf Bercsényi Miklós már 11 nappal Lőcse cleste után, 1710. február 24-én azzal vádolja Andrassy Istvánt, a város kuruc parancsnokát, hogy 'Lőcsét nem az Ellenség creje, hanem az ő istentelen hitetlensége vesztette' (Görgey Albert: *A topporci és görgeői Görgey nemzetség történetéből*. 143. lap.) Ez a vád ismétlődik Bercsényi egyéb leveleiben és az ő nyomán Rákócziéban is (l. Thaly *Archivum Rákóczi-anum*-át), de konkrét bizonyíték nélkül.

Rákóczi Emlékiratai is megemlékeznek Lőcse átadásáról, s — ő is hiteles forrás megemlézése nélkül — úgy adja elő a dolgot, hogy az ostromló Löffelholtz tábornok neje Andrassynak kedvese útján bírta rá Andrassyt, hogy a várat titkon adja át a császáriaknak. De hozzáteszi, hogy sohasem tudta meg igazán: miképen történt a németek bejuttatása?

Thaly Kálmán a Századok 1872. évfolyamának 579—622. lapjain ismertetve a löcsei városi levéltár Rákóczi-kori iratait, az 596—616 lapon részletesen leírja ezek nyomán Lőcse 1710-es ostromát. Ő már biztosra veszi Rákóczi és Bercsényi gyanúját: hogy Andrassy kedvesének unszolására a várost titkon elárulta. Thaly Andrassy állítólagos kedvesére (a 609. lapon) indoklás nélkül a Korponay Jánosné Géczy Juliánna nevet ruházza, s már elhatározó szerepet is tulajdonít neki, mikor a Probstner-kert ajtaján lévő fehérasszony-kép alapján azt állítja, hogy maga Andrassy kedvese bocsátotta ott be éjjel az ostromlókat a városba.

Kétségtelenül Thaly e cikke adta az eszmét Jókainak *A lőcsei fehér asszony* regényéhez. Az ő költői képzelete kerekítette és színezte ki ezt a mondát úgy, amint a köztudatban most él.

De másrészt más forrás is támogatni látszik a város elárulásáról szóló hitet: Ez a megszálló Löffelholtz tábornok jelentése a bécsi haditanácshoz a város ostromáról és bevételéről, mely a *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. Herausgegeben vom k. k. Reichs-Kriegs-Ministerium* című nagy mű XI. kötetének 496–8. lapjain jelent meg. Ennek tartalmát Acsády Ignác a Szilágyi-féle *Magyar Nemzet Története* VII. kötetének 654–5. lapjain foglalta össze. Ez (az eredetihez nem volt módom hozzájutni) nem tud ugyan semmiféle asszony szerepléséről, de meglepetésszerű bevonulásról beszél, mintha a polgárság nem tudott volna a város átadásáról.

Ki hát az áruló? Andrásy István vagy a 'fehérásszony': Korponay-né?

E kérdésre a tárgyilagos feleletet a *jelenvoltak vallomásai* adják meg, nem pedig a minden csemény után gomba módra elszaporodó kósza hírek. Leghitelcsebb forrásunk erre nézve Lőcse 1720. évi jegyzőkönyve. (Lőcse város levéltárában, XXI. osztály 17. szám.)

A következőkben a város ostromzárának, meginduló békealkudozásainak történetét mondja el a szerző, majd a kapitulációs feltételeket közli a cikk, amelyek 19 pontban a várost a további anyagi megterheléstől igyekeznek megszabadítani (elszállások stb.), majd több cikkelyben említik az evangélikusok szabad vallásgyakorlatának a biztosítását is; a polgári hatóságok szabad választását; Rákóczi mozgalmát aktívan támogató polgárok bántatlanságát; a bevonuló császári katonaság prédálásának megakadályozását stb.

Hajnóczy így folytatja: „A végső nyomor megegyezésre is bírja az alkudozó feleket. 1710. február 13-án Löffelholtz császári tábornok hadaival bevonul Lőcse falai közé és a várost I. József nevében birtokába veszi.

Lőcse város 1710-iki megadása tehát 13 heti ostrom után, a városi tanács és közgyűlés hozzájárulásával történt; úgyhogy a város elfoglalásában a meglepetés ki van zárva.

Az egykorú adatok semmit sem tudnak sem Andrásy árulásáról, sem asszony szerepléséről a megadás körül.” (26–36.)

A folyóirat következő számában Görgey Albert is bővíti és támogatja a Hajnóczy által felvetett gondolatot, néhány, a családi levéltárakból közzétett levéllel, amelyek a fölvetett kérdést látszanak megvilágítani:

„Dr. Hajnóczy Iván úrnak 'a lőcsei fehérasszony a történelemben' című, e folyóirat előző számában megjelent közleményéhez, s az

Andrássy István árulási legendájához még a következőket fűzhetem hozzá:

Mint láttuk a hiteles kapitulációs okmány szövege 1710. febr. 7. és 8-ikán hirdettetett ki a tanácsban és közgyűlésen, 9-ikén pedig bemutatták Löffelholtz tábornoknak.

Hogy Lőcse tényleg meg lehetett szorulva, arra vallanak az alábbi tények is, melyekre a Görgey-levéltárban találunk adatokat.

1710. január 8-ikán, tehát egy hónappal előbb, Andrássy lisztet kér Görgey Jánostól, Szepesvár kapitányától, s ennek átvételére oda katonákat küld; ezen tény mindenestre nem normális körülményekre vall: ha egy vár egy várost lát el élelmiszerral.

1710. január 28-ikán Berthoty utasítja Görgey Jánost, küldjön Lőcsére 6 mázsa puskaport.

1710. február 3-ikán gróf Bercsényi értesíti Görgeyt, hogy Eperjestről küldtek Lőcsére puskaport, de azért igyekeztek ő is (t. i. Görgey) küldeni; ugyanezen levélben kifejezi azon reményét, hogy Lőcse is Rákóczy pártján van, bár (mint mondja) tudomása van róla, hogy az ellenség is mozgolódik benne.

Hogy az Andrássy árulási legendája csak téves információk alapján kelthetett szárnyra, ezt igazolja gróf Bercsényinek 1710. évi február hó 24-ikén, titkos betűkkel Görgey Jánoshoz írott levele, melyben ő is (t. i. Bercsényi) árulás áldozatának tünteti fel Lőcsét, s Andrássyt mint árulót kárhoztatja.

Ha Bercsényi a főgenerális árulónak mondta Andrássyt, nem lehet csudálni, hogy ezen hit a közzelfogásban meggyökeresedett." (*Toldás „a lőcsei fehérszónya a történelemben” című cikkhez.* Közlemények Szepes Vármegye Múltjából. Lőcse 1909. 2. sz. 119.)

Az érvelése, de elsősorban Hajnóczy által felsorakoztatott indokok olyan tetszetősek és logikusak, hogy a kérdés szinte lezártnak tekinthető. Hajnóczy azonban nem tudott még ekkor az ellenérvekről, amelyek mint komoly ütőkártyák Thaly kezében voltak: énevezetesen a Kazinczy Gábor-féle kéziratot anyag, és Korponayné levelezéséből néhány, a kérdéssel kapcsolatos döntő fontosságú példány. Viszont ismerhette, de figyelmen kívül hagyta, a Nemzet 1883. dec. 25-i számában megjelent Jókai-cikket, a *Történelmi commentárt*, amelyben napvilágot látott I. József Andrássy István számára kiadott amnesztialevele. Ez az okmány tételesen is megfogalmazza Andrássy érdemeit a lőcsei eset körül.

Ez év (1909) május 6-án, a Történelmi Társulat ülésén elhangzik Thaly Kálmán beszámolója, amely az előadó birtokában levő levelek és egyéb okmányok alapján igyekszik alátámasztani azt az 1872-ben tett kijelentését, hogy Lőcse feladásában Korponayné és az általa be-

folyásolt Andrásy a vétkesek. A bizonyítékokra Hajnóczy újabb cikkkel reagál a Közlemények Szepes Vármegye Múltjából című folyóirat hasábjain. A probléma annyira felcsigázta a kedélyeket, hogy a cikkhez a folyóirat szerkesztője, dr. Förster Jenő terjedelmes, két részes lábjegyzetben fűzi hozzá saját véleményét amely nem tartja lehetetlennek a város titkos átjátszását. Hajnóczy előbbi véleményét így módosítja:

„Ezek a levelek eldöntik azt: 1. hogy Korponayné 1711. elején Andrásyval bizalmas viszonyban volt, s föltehető, hogy egy évvel azelőtt, Lőcse feladásának idején is; 2. hogy Korponaynének része volt Lőcse feladásában. De igazolásra vár még az a két körülmény: 1. milyen módon mozdíthatta elő Korponayné Lőcse feladását; 2. az ő szereplése mennyire volt fontos Lőcse bukásában. Az 1. kérdésre nézve a lőcsei fehérasszony-monda nem lehet bizonyíték, csak föltevés; * mert Thaly szerint is törökökről szól, nem labancokról, tehát csak átmagyarázással lehet idevonni. A 2. kérdést pedig 1. számunkban megjelent cikkünk már eldöntötte. Ennek világánál meg kell állapítanunk azt — a dolog lényegére egyedül fontos — körülményt: *ha Korponayné közben is járt Lőcse feladásában, a város sorsát ez nem döntötte el, mert ez úgy is ki volt merülve, és megadásáról maga is tárgyalt.*

Tehát Korponaynének — akit történelmi objektivitással ezentúl sem nevezhetünk 'lőcsei fehérasszony'-nak — történetileg fontos szerepe nem volt. ** Szerepét valószínűleg anyagi érdekeinek előmozdítása végett ő maga nagyította olyanra, ahogyan az a köztudatban mindeddig élt.”

A cikk anyagához a kiadvány szerkesztője *, ** alatt a következő megjegyzést fűzi:

* Különben is annak a felfogásnak, hogy Korponayné valami rejtett ajtón maga vezette volna be az ostromló sereget, ellentmond Löffelholtz tábornoknak a hadi tanácshoz intézett jelentése (ism. Acsády J. a Szilágyi-féle Millenniumi Tört. VII. köt. 654—55. lapjain), mely szerint *a részben megvesztegetett őrség maga nyitotta meg a németeknek a város kapuit.* (Szerk.)

** Ezt nem mérnök határozottan állítani, mert nem tudjuk: *milyen mérvben* befolyásolta Korponayné Andrásyt, és mert vannak adataink arról, hogy Andrásy magatartásáról még az utolsó napokban is sokban függött a város sorsa. Igaz ugyan, hogy a város ki volt merülve és febr. 9-én maga tett kapitulációs ajánlatot Löffelholtznak, de még ezután is volt a megadásra nézve bizonyos ellentét egyrészt a városi tanács és a polgárság, másrészt Andrásy és Czelder Orbán brigadéros között.

Ki tudja, hogy az az Andrassy, aki még jan. 25-én a v. tanácsnak már akkor nyilvántartott megadási hajlandósága ellenére is tovább akart harcolni, *ha nem kerül Korponayné befolyása alá* és ha az utolsó napokban összefog Czelder Orbánékkal: nem-e tudott volna a további szembeszállással olyan eredményeket kivívni, melyek igenis fontos befolyással lehettek volna a város sorsára?" (Szerk.) (*A löcsei fehér asszony*. Közlemények Szepes Vármegye Múltjából. 1909. jún. 178–179.)

A vélemények tehát úgy rögzítődtek, hogy lehetők tartották Korponayné befolyását és szerepét Lőcse átadásában, de túl nagy jelentőséget nem tulajdonítottak szereplésének.

Huszonegy esztendő telt el e vitasorozat után, amikor a kérdés ismét felszínre került.

Förster Rezsőnek jelent meg egy tanulmánya *A löcsei fehér asszony történeti alakja* címen. (Kis Akadémia Könyvtára. V. sz. Bp. 1933.) A tanulmány az eddig napvilágot látott véleményeket összegezi. Elsősorban Thaly és Hajnóczy álláspontját igyekszik összebékíteni. Az ostromlott városról a következőket írja: „Lőcse 1710. február első napjaiban élelmiszerhiányban szenvedett, s megadásra készült és a császáriaknak – a legnagyobb valószínűség szerint – tekintettel Lőcse nehéz helyzetére, sikerült volna a várost hatalmukba keríteni. Viszont kétségtelen az is, hogy a város elfoglalásában az árulásnak is szerep jutott, mert a város elfoglalása váratlan esemény volt, és a löcseieket nagyon meglepte a császári hadak hirtelen megjelenése.” (16.)

A löcsei árulást az alábbiakban igyekszik bizonyítani:

„A legsúlyosabb bizonyíték az árulás mellett az, hogy amikor Korponayné Lőcse feladásának napjaiban férje elkobzott birtokainak visszaadását kérte, gróf Illésházy Miklós udvari kancellár 1710. júl. 2-án kelt válaszlevelében ez a két mondat is benne van: „. . . az én javállásom az; új donatot köll Keglmed jószágára extrahálni, mely donatios Keglmed dicséretes cselekedetét szükség feltenni”. A dicséretes cselekedet alatt nyilván löcsei árulását érti, mert ugyanezen levél utolsóelőtti bekezdése így végződik: „de Keglmed valóban jól szolgálta magának Lőcse városának feladásával!”

És szolgáljon befejezésül még egy adat, amely Korponayné és báró Andrassy István tábornok bizalmas viszonyára vet fényt.” Itt az Andrassy által Meixner kamarái igazgatóhoz Eperjesre írt levélre hivatkozik, így kommentálva e ténnyt: „Ime tehát a szerelmes pár ekkor is együtt időzött Andrassy családi vára, Krasznahorka tövében, Rozsnyón. A volt kuruc tábornok frnoka lett kedvesének. Minthogy a XVIII-ik század elején egy hölgy érdekében írott ajánló levelet

másként magyarázták mint ma, a Rozsnyón közösen frott levélből bizalmas barátságra következtethetünk.” (18—19.)

Az ellenérvek között Hajnóczy már ismertetett téziseit sorolja fel.

A következőképpen zárja véleményét: „Az eddig megjelent irodalom ismeretében a lőcsei árulás problémáját *Hajnóczy Ivánnal* egyértelműleg zárom le: Ha *Korponayné* közben is járt Lőcse feladásában, a város sorsát ez nem döntötte el, mert úgy is ki volt merülve és megadásáról maga is tárgyalt.” (22.)

Öt év múlva egy másik tanulmány, dr. Szabady Béla: *A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában* (Győr. 1938.) c. munkája igyekszik az élet Géczy Juliannáját sokkal becsületesebb, komplikátlanabb léleknek feltüntetni, mint amilyennek azt Jókai ábrázolta. Ugyanezt teszi az Andrassy-család két tagjával kapcsolatban is. Lőcse akkori helyzetéről és Korponayné szerepéről a következőket írja: „Vára erős volt ugyan, de hosszú megszállás és erősebb ostrom eshetőségeire nem volt készen. Pedig katonai szempontból is fontos hely volt. A kuruc hadiiparnak egyik legértékesebb gócpontja

Mikor Löffelholtz tábornok ostromolni kezdte . . . fölmentést nem igen remélhetett a város. Élelme és hadianyaga is ijeszően fogyott. A város vezetősége elfogadható feltételek mellett hajlandó lett volna a város feladására, mikor a tábornok 1710. január elején komoly felkészültséggel ostromolni kezdte és feladását kétszer is kérte. A tanács megszívlelte a tábornok felszólítását, a várparancsnok is elfogadta a feltételeket és 13 hétig tartó ostrom, igazán hősi védelem után feladta Lőcsét. 1710. febr. 13-án a császár képviselője ünnepélyesen birtokába vette a várat. Ezek után joggal kérdezhetjük, milyen szerep jutott Korponaynének? Illésházy Miklós gróf m. kir. udvari kancellár . . . a magyar kormányzat irányítójának, a királyi jutalmazás végrehajtójának tudnia kellett Korponayné érdemeiről. Ennek ellenére sem merünk többet állítani annál, hogy Juliánna asszony siettetten vár feladását: a nők fortélyos módszerével hatott az udvarias Andrassyra, aki II. Rákóczi Ferenc tudomása szerint is, meg a saját levele szerint is szolgálatkész híve volt a szép asszonynak”. (8).

A kérdést tehát az arany középut elve alapján zárták le, eggyé gyúrva Korponayné szerepéről az állító és tagadó véleményeket, megcsillantva az árulás lehetőségét, de hangsúlyozva az ostromlott város kimerültségét.

A Lőcse feladása körül gyűrűző mendemondákból és a nem mindig alapos történelmi tanulmányokból kialakított képünket helyezi új, most már szilárd alapokra Markó Árpád: *Adalékok Lőcse kapitulációjának történetéhez* c. tanulmánya. (Sz 1964. 98. évf. 1—2. sz. 176—200.)

A terjedelmes munka elején a szerző felsorolja, hogy az ő írásának megjelenéséig milyen tanulmányok foglalkoztak már Lőcse feladásának kérdésével. Ezeknek az írásoknak és Löffelholtz jelentésének összegezése alapján száll vitába Thaly egyes megállapításaival, amelyek *A Lőcsei fehér asszony* eseménysorozatának alakulását is befolyásolták.

„... a már eddig rendelkezésünkre álló források nyomán, azt hiszem, kellő megvilágításba helyezhetem ennek az érdekes eseménynek valódi lefolyását. S ekkor kitűnik, hogy a Jókai Lőcsei fehér asszonyában közölt romantikus történet teljesen hamis, de Thaly publikációjában sem látja helyesen az eseményeket, mert Jókai után még ő is ragaszkodik ahhoz a feltevéshez, hogy a város feladásában döntő szerepe volt Andrássy kedvesének, Garamszegi Géczy Juliannának, ...” (177.)

Rákóczi emlékiratairól, amelyeket jóval később száműzetése alatt írt, azt mondja, hogy a Lőcsére vonatkozó eseményeket csak hallo-másból ismerte, a város átadásáról pontos tudomása nem volt. „És hogy az egész ügyet Löffelholtz felesége indította meg, és az ő Géczy Juliannával való cselszövése fejezte be, arról pedig hiteles adatokat nem olvashatnak.” (179.)

Rákóczinak ezekben a napokban Szentmártonkátáról és Jászberényből írt levelei arról tanúskodnak, hogy tudomása van arról, hogy Andrássy a lőcsei városi tanáccsal egyetértve kapitulációs tárgyalásokat folytat. Január 13-án írja Bercsényinek: „Boldog Isten! Mit gondol Andrási, hogy ilyen dicséretesen kezdett dolgot ily gyalázatosan végzi.” (179.)

A továbbiakban mérlegeli Markó Árpád a város hadi erejét s megállapítja: „a kuruc helyőrség a kapituláció idejében 1400–1500 katonából állott, mégpedig ezek voltak a kurucok legjobb gyalog-czredei.” (179.)

Az ostromzárat alkotó császári haderőről ezt írja: „A császári sereg helyzete, állapota, harcértéke lényegesen rosszabb, mondhatni silányabb volt a város védő kurucokénál”. (179.)

A város ellátása azonban sok gondot okozott a tanácsnak. „Ezért megpróbáltak minden alkalmat arra, hogy kívülről pótolják hiányait. Még arról a szokatlan helyzetről is van adatunk, hogy az ostromolt város egy másik szintén ostromzárral körülvett várból kérjen élelmet.” (180.)

A béke megkötését mind Löffelholtz, mind a városi polgárság szorgalmazta. Az ostromló legénység kimerült volt, élelmiszerhiánnyal küzdött, az ostromlottak pedig vágytak arra, hogy megszokott békés hasznát hajtó munkásságukat folytassák. „Azért is tartották elérkezettnek és most alkalmasnak az időt, egy kedvező

feltételekkel megköthető fegyverletételre, mert Löffelholtznak is éreznie kellett, hogy ha nem tud megegyezni a lőcseikkel, seregét a végpusztulásnak teszi ki, tehát remélni lehetett, hogy engedni fog.” (184.)

A továbbiakban felsorolja a város ellen intézett támadásokat. A lőportorony felrobbantásáról, amely január 23-án történt, megállapítja: „a tornyot egy köszörús, aki Kramer Péter lőcsei polgár veje volt, robbantotta fel. A robbantást éjjel hajtotta végre, amikor senki sem tartózkodott a toronyban vagy közelében.” (185.)

A robbantást a támadók részéről sikertelen ostrom követte.

A városi tanács többször ült össze, hogy a kapitulációról tárgyaljon. Végül a közvetítő szerepét Czelder Orbán vállalta és sértetlenségének biztosítékaul gróf Trautsohn alezredest küldték Lőcsére. A hadicsel végrehajtásáról Löffelholtz jelentésében a következőt írja: „Még meg kell azt is említenem, hogy ezt a várost mégse tudtuk volna megszerezni, ha nem sikerült volna Du Jardin ezredesnek Du Près alezredest minden várakozásunk ellenére rábeszélni, hogy lépjen át hozzánk. A hozzánk kijött Czelder Orbán brigadérost azzal az ürüggyel, hogy ő mint túszt jött ki hozzánk, magunknál tartottuk. Du Près alezredest az egész helyőrségnek szóló közkegyelem ígéretével és a neki adott alezredesi páténessel visszaküldtük a városba. Ő a helyőrséget a mi pártunkra hangolta át és gróf Trautsohn alezredes, akit Czelder Orbán helyébe túsztak beküldöttünk, az ottani nemesség és polgárság tudta nélkül átvette a parancsnokságot, kinyitotta a kaput és lehetővé tette, hogy én egész gyalogságommal a városba bevonulhassak, a nemesség és polgárság nagy csodálkozására, anélkül, hogy velük megegyezést kötöttem volna, mert ők igen erős megadási feltételekhez kötötték magukat.” (196.)

Czeldert pedig nem engedték többé szabadon, mivel nem volt hajlandó elfogadni a kapitulációs feltételeket.

Andrássy szerepéről így ír: „Az elmondottakból kitűnik, hogy Andrássy kettős politikát folytatott. Bent a városban egészen a kapitulációt megelőző utolsó napokig a további védelmi harc híve volt. Bár tisztában volt a városi tanács békülékeny álláspontjával, hiszen vele mindent megbeszéltek, ő a helyzetet katonai szempontból ítélte meg, s tudta, hogy a helyőrség, Czelder erélyes vezetése alatt, képes lesz a várost még sokáig védeni, annál inkább, mert a császári ostromzár szinte a harc képtelenségig kimerült csapatainak támadásától nem kellett tartania. Tehát mint a város védelmezéséért felelős katonai parancsnok annak megtartását lehetőnek tartotta. Ugyanakkor Löffelholtzcal titkon kapcsolatot tartott fenn: megígérte, hogy értesíti őt a város felé közelgő élelmiszerszállítmányokról, Bercsényi egyik

levelének rejtjelkulccsal együtt történt átadásával kuruc katonai hadi-
titkok birtokába juttatta a császári generálist. Gyakorlatilag tehát a
kapitulációt készítette elő. Jól tudta, hogy a városi tanács és a lakosság
egy része minden áron békét akar, s amikor végül maga Czelder
Orbán ment ki Löffelholtzhoz, hogy őt tisztességes feltételek meg-
adására rábírja, ezt helyezte. Májig tisztázatlan kérdés, hogy tudott-e
Du Près szándékáról, mikor Löffelholtz táborába küldte. Vagy
egyenesen az ő utasításainak értelmében járt el alezredese, amikor a
császáriakkal megegyezett? Hiszen Andrásy Du Prèsnek adott utasí-
tásait nem ismerjük. Mindenesetre a kérdést nem zárhatjuk le,
Andrásyt a felelősség alól nem menthetjük fel addig, amíg nincs
bizonyos tudomásunk róla, hogy Du Près a császáriak táborában
csupán egyéni akciót folytatott-e, s visszatérve Lőcsére a végzetekről
nem tájékoztatta parancsnokát . . . Jellemére árnyat vet és szerepét
Lőcse feladásában súlyosan terheli az a körülmény, amit Löffelholtz
jelentéséből tudunk meg, hogy ő nemcsak azt ígérte Löffelholtz-
nak, hogy közli vele a város felé közeledő élelmiszerszállítmányok idejét,
sőt Bercsényinek egy levelét a rejtjelkulccsal együtt ki is küldte neki,
hanem még arra is vállalkozott, hogy néhány más vár megadását is
igyekszik elősegíteni.” (190.)

Korponayné, éppúgy mint Andrásy, részese volt az árulás elő-
készítésének. Természetesen nem olyan mértékben, mint azt Thaly
feltételezte, és az ő inspirációjára Jókai is beállította. Részbe volt
annyiban, hogy a tárgyalások izenctváltásainál a közvetítő szerepét
vállalta Löffelholtz és Andrásy között. Ezt bizonyítja Löffelholtz
jelentése, amelyen a város elfoglalása után írt Bécsbe: „Amikor végre
annyira megérett a dolog, hogy Andrásy István báró úr, mint ottani
vezénylő tábornok kedvese, Géczy asszony útján velem leveleket
váltott és bejelentette, hogy kéri Ő Császári Felsege kegyét és amnesz-
tiát, és komoly szándékának bebizonyítására és hűségének igazolására
közölni fogja, hogy mikor és milyen úton közelednek a városba
élelmet és lőport behozni igyekvő csapatok.” Másutt így nyilatkozik:
„Báró Andrásy és Géczy asszony, aki minket felkeresett és mindenről
szóban is tájékoztatott, már életveszélyben forogtak, mert a németek
azt hitték, hogy elárulta őket és többé nem bírva benne már szinte
életükre törtek.” (195.)

Markó Árpád szerint Korponayné a hírvivő szerepét viszonylag
könnyen teljesíthette: „Löffelholtz főhadiszállása Illyésfalván egy
Csáky grófi kastélyban alig 5 km távolságra volt Lőcsétől, tehát az
asszony oda akár gyalog is könnyen elmehetett, s a városból ki és oda
be valószínűleg azon a kis rejtett kapun ment, amely a Probstmer-
család kertjének falában a várárok bokrai közt volt, s amelyre később

ráfestették a fehér asszony képét. (Lásd a képet Márki Rákóczi-életrajzának III. kötetében a 95/97. oldalon.) Eszes, ügyes asszony lehetett, mert Löffelholtz említi azt is, hogy gyakran szóbeli üzeneteket is hozott és vitt.” (192.)

Andrássy és Korponayné barátságát valószínűnek tartja Markó, de nem tételezi fel, hogy a botrányig fajult e viszony: „Hogy Andrássyval bizalmas viszonyban volt, az elhihető, de ez a kapcsolat sem lehetett hosszú idő óta tartó, annyira nyilvános és botrányos, mint azt Jókai regényében mondja, vagyis, hogy az egész város tudott erről, mert akkor eljuthatott volna a híre ennek férjéhez, Korponay János kuruc huszárkapitányhoz is, aki azokban a hónapokban Kassa és a Szepesség közt portyázott. Pedig a férj egy Andrássyhoz intézett, Löffelholtztól elkobzott levelében olvassuk a jelentéshez csatolt mellékletben, hogy Korponay 1710. február 8-án írja Kassáról Andrássynak, hogy nem tudott gyakrabban írni, és köszöni Andrássynak az ő szeretett feleségével szemben gyakorolt kegyelmességét.” (192.)

A végső konklúzió hasonló az előző vizsgálatok eredményéhez: Korponayné szerepét nem szabad túlbecsülni. „Géczy Juliannának sem intrikáló, sem intézkedő, sem döntő szerepe nem lehetett. Egész szereplése az egyszerű üzenetközvetítő szerepére devalválódik.” (192.)

Sok tisztázatlan kérdés került e tanulmány után új megvilágításba. Az ostromló császári csapat erejét eddig túlbecsülték, holott az igen nehéz helyzetben volt. Fény derült a lőportorony felrobbantásának személyére is. A tanulmány súlyos felelősséggel terheli Andrássyt, akinek szerepét az előző vizsgálódások csak kőszá hírnek tekintették. Korponayné szerepe is tisztázódott, megerősítve az előző feltevéseket, hogy az árulásban része volt, mégpedig a sok veszéllyel járó hírvívő feladatát vállalta, de a város átadása nem tekinthető egyedül az ő művének. S végre a bevonulás is elvesztette rejtélyességét, du Près és a tűz Trautsohn összejártak, s kinyitották a város kapuit Löffelholtz csapatainak.

Bárhogyan tisztázódott is a történelmi igazság, Korponayné a köztudatban Lőcse fehér asszonya marad, mert erre a piedesztálra emelte őt Jókai regénye.

KORPONAYNÉ ALAKJA A JÓKAI UTÁNI IRODALOMBAN

Korponayné Géczy Juliánna tragikus pályafutása Jókai tolla nyomán arat először s utoljára közönségsikert. Néhány kisebb horderejű alkotásban még felvillan a szép és eszes asszony alakja, majd nyoma vész az irodalmi hősök tömkelegében. Ezek a későbbi életre hívások azonban csak szerény próbálkozások, s nem is követi őket semmi utórezgés.

Schmidt Attila: *A lőcsei fehér asszony várkastélya és más egyebek* (Bp. 1926) c. novelláskötetében idézi meg először Jókai után Korponayné szellemét. Könyvében különböző várak, kastélyok sorsáról, tulajdonosaik életéről ír a szerző, s régi történelmi eseményeket elevenít fel.

A címadó elbeszélés az osgyáni várkastély leírásával kezdődik. Az író bemutatja Géczy Júlia születési helyét, leírja fiatalágát, korai árvaságát, majd Korponay Jánossal kötött házasságát.

A továbbiakban röviden leírja börtönbejutását, és kivégzését. Beszámolóját a következőképpen fejezi be: „Nem csillagként tűnt le, mint Jókai írja, mert utolsó napjáig mások veszedelmére árukkodott. . .

Diákéveimben azt beszélte az osgyáni kasztellánusné, hogy Korponay Jánosné a kastélyban fejezték le. Még ő látta a véres falat, de azt a szobát később befalazták. A kivégzés okáról mit sem tudott mondani.”

Esztendőik múlva, egy az első világháború kitörése előtti időket, a lőcsei cipszerek életét, beteljesült és meghalt diákszerelmeket rajzolt meg Barsy Irma: *A lőcsei Madonna* (Bp. 1942.) c. regénye. Ebben egy pillanatra felvillan Korponayné emléke a városba érkező fiatal tanár gondolataiban: „Keveset tudott erről a várostól. Annyit, amennyit művelt magyar embernek tudni illett: hogy Szepes megye székhelye, amely hajdan nagy kereskedelmi és ipari gócpont volt, Hanzaváros, hogy akadt egy fehér asszonya, aki elárulta, és hogy híres szép épületei, múkincsei vannak.” (15.)

E jelentéktelen irodalmi szereplés után, még ugyanebben az esztendőben egy olyan regény hősnője lesz Korponayné, amely írói érényében és hatásában messze elmarad Jókai mögött. Lelkes Nándor József: *A szép Korponayné* (Bp. 1942. Nemzeti Könyvtár 71. sz.) *A lőcsei fehér asszony őszinte históriája* alcímmel készített történelmi regényt róla. A regény írója tulajdonképpen két forrást használ fel: Jókai *A lőcsei fehér asszonyát* és Thalynak a Századok 1909-es évfolyamában megjelent ide vonatkozó cikkét.

Egyetlen érdekessége az írásnak, hogy valóban eredeti levélzövegeket iktat be az író, amelyeket Thalytól vett át.

Jókai ösztönző hatása annyiban érvényesül a regényben, hogy a szerelmi háromszög beállítása, a város élete és feladása körüli események erősen emlékezetbe idézik az ő regényét. Amennyiben jellemrajzról beszélhetünk, úgy megállapíthatjuk, hogy Korponayné itt is bizonyos lelki átalakuláson megy keresztül, hiszen a történet végén egyre erősebb vágyat érez fia és otthona után. Sajnos ezt azonban csak közli az író, néhány mondatban, de nem jeleníti meg. Ebben a regényben is, hasonlóan Jókaiéhoz, két kuruc átka teljesül be, a hazaáruló asszonyon.

IRODALOM

A REGÉNY FOGADTATÁSA

A lőcsei fehér asszony megjelenését közvetlenül az azt követő években nem követte nagy kritikai visszhang. Esztendőök múlva sokasodik meg csupán a regény értékeit és hibáit, történeti hűségét boncolgató irodalom.

Mindössze három nagyobb lélegzetű bírálat fogadja ezt a nagy közönségsikert aratott művet.

Az első már a megjelenés esztendejében napvilágot lát, Acsády Ignác tollából, *A lőcsei fehér asszony* címen a Pesti Napló (1884. dec. 21. 350. sz.) hasábjain. Az *Irodalom* rovatban a következőket írja:

„Kissé feltűnő, hogy a viharos korszakból, mely annyi kiváló alakot, annyi különféle jellemet, magasztos erények és durva bűnök annyi mintaképét nyújtja, Jókai éppen azokat szemeli ki, a kiknek emlékéhez áruulás fűződik.”

A főcselekmény ismertetése után a kiemelkedőbb szereplőket vizsgálja. Juliannáról ezt mondja: „Maga a hősnő azon csodás lények közé tartozik, a kiknek sikerül minden, akik le tudnak győzni minden akadályt, akik furfanggal, merészséggel kivisznek mindent, a mire vállalkoznak. Különösen a regény elején még egészen fantasztikus ez a nőalak; utóbb azonban egyre emberibb formát ölt, s azért a regény befejezése mélyebb benyomást kelt, mint eleje. Itt főleg a Lőcse városi élet mesteri rajza, melyben a költő gazdag humorát is érvényesíti, ragadja meg az olvasót. De remek leírásokban is gazdag a regény. Krasznahorka vidéke, a gyönyörű straczenói völgy, a dobsinai jégbarlang, a bújosos kuruczok e menedéke, ezúttal méltó lefrót találtak. Egész megragadó fenségeköt adja vissza Jókai, az Alduna, a Balaton szépségeinek, a Senki szigete búbjának hatalmas rajzolója.”

Az elbeszélő részek dicsérete után néhány bíráló hang is megszólal: „Kifogásolható a főbb alakok lélektani fejlődése is. Apróbb történeti tévedések szintén fordulnak elő benne. Így például a költő a lőcsei élet rajzába kissé sok modern vonást vegyít, Szatmárt püspöki városnak mondja, Pálffy Jánost hol nádornak, hol bánnak nevezi s más efféle apró vétségeket követ el a történelmi hűség ellen. De ez apró fogyat-

kozásai daczára az új regényen Jókai hatalmas tehetségének egész varázsa leng, mely megkapja, meghódítja az olvasót.”

Befejezésül a legsikerültebb Jókai-művek közé sorolja.

Alig egy hónap telik el, s egy másik jelentős napilap is, a Budapesti Hírlap (1885. jan. 30. sz.) közöl egy terjedelmes bírálatot a regényről, *A lőcsei fehér asszony* címmel mindjárt a címdoldalon. A „Budapesti Hírlap tárcája” rovatban megjelent cikk — Ő szignójú kritikus tollából származik.

Az erősen bíráló szándékú cikkben gyakran ütközik ki frójának bosszúsága, különösen azokban a részekben, amelyekben Jókai stiláris hibáiról beszél: „A regénnyel ezúttal az volt a szándékom, hogy kegyetlenül megbírálom Jókai Mór pongyolaságát. Az ő gyilkos szerelmét minden egyéb visszatérő névmás helyett 'a mi' használata iránt. Jókaira nézve 'a mely' jóformán nem is létezik. Neki nem kellene csak azok a bikák, a mik bömbölnek, — csak az a kenyér a mit megettél, — azok a madarak a mik elrepülnek; — neki soha sem kell 'a mely'.

Majd Jókai germanizmusa ellen támad: „Az ő palóc asszonya 'almákat árul', a hölgy 'gyémántokkal' ékesíti magát, a kíváncsi emberek kidugják a 'fejeiket'. Kár, hogy lencséket is nem esznek, krumplikat is nem árulnak; kár, hogy a hasaik nem fájnak és az eszeiket el nem veszítik ... Tele van latin és — német szókkal, floszkulusokkal és idézetekkel. De jaj hova jutottunk, mint latinos nemzet a lőcsei fehér asszonyban! Jókai minden latin mondatához odateszi nekünk a magyar fordítást. Nem bízik már Trefort klasszikus nevelésében. Ellenben a némethez nem teszi oda! Németül az ő olvasójának már muszáj tudni! ... s mi több, ismételve német szóval magyarázza meg magyar olvasóinak — a magyar kifejezést. Mikor Juliánna 'nemes gyopárt' szed bokrétába oda csapja az író zárójelbe, hogy 'Edelweiss', s mikor valaki molnár ostyát eszik, ott van mellette, hogy ezt németül 'Hohlhippe'-nek nevezik. Ellenben mikor a lőcsei süheder 'Paukereit' vár, nincsen megmondva zárójelben, hogy az magvarul 'diákverekedés', vagy ilyesmi. Ezt a Trefort-nevelte nemzedéknek tudnia kell, jobban mint a latint, és jobban mint a — magyart!”

A továbbiakban arról beszél, hogy pedig rendkívüli tehetség Jókai, csak pillanatnyi ötlettől, kedvtől, szeszélytől függ, hogy hogyan ír. A stílus hibáinak fő okát az író munkatempójának hajszoltságában keresi.

A regény egyéb hibáiról így ír: „A lőcsei fehér asszony II. Rákóczy Ferenc szabadságharcának végső idejét meséli el, de nincs odatéve, hogy 'történeti' regény. És mégis az, történeti regény. De egy szellemes utókor érdekesebb történeti adatokat fog belőle kiolvasni, a mi

időnk szelleme történetéhez, mint Rákóczyéhoz. A jelen idő teljes bélyege van rajta Jókai stílusán. Majdnem az esztendőé, amelyben művét írja. Szerepe van ebben Jókai írói természetének, az ország közdolgai, pártállásai változásának és a politika pillanatnyi állásának, várandóságainak, eshetőségeinek is.”

Ezután Korponayné lélektani problémáját boncolgatja: „Az áru-lástól a martiriumig tett e csodás utja titkát a lőcsei fehér asszonynak a történet és a krónikák fel nem derítették. E borzasztó hézag betöltésére a poéta divinációja vállalkozott. Be is töltötte, de csak egy érdekes történettel, olyanal, amiből más halandó még két regényt írt volna meg; a lélektani hézag betöltetlen maradt s ez a regénynek — nem azt mondom hibája, hanem azt, hogy veszedelme. Ez megfosztja hőstét, a fehér asszonyt az olvasó szimpathiáitól . . . Mily meggondolatlan-ság és természet ellen való számítás: apja és férje ellen, sőt veszedelmükkel így gondoskodni a fiáról, hozzá ennyi bizonytalansággal . . . Megvállik fiától, rábizza a vén kurucra, amíg ő érette a kurucokat apjával s férjével együtt elárulni jár . . .

Van, lehet, gondolható ily asszony, ily leány, ily anya? — Igen, ha tán az apja a gyermeket gyűlölné, üldözné, vagy más kényszerítő körülmény forogna fenn arra nézve, hogy az anya, apja s egész familiája ellen kénytelen volna védeni gyermekét és érdekeit. De ily körülmények nélkül a dolog természet ellen van.”

A cikk végén az Andrássyak szerepét vizsgálja a regényben.

„Mintha nem is Andrássy István grófról, a korcsmagenerálisról szólna, hanem Gyuláról, a mienkről. És különösen . . . mikor a fehér asszonynak föladata lesz az ő cselszövénye folytán behódolt Andrássy Istvánt visszacsábitani a kurucok hűségére: mintha csak egy szellemes kitérés volna arról a témáról, a mely egy-két év óta a mi közönségünk fejében kísért, hogy valjon ne térjen-e vissza az ellenzék vezetésére mint döntő hatalom Andrássy — Gyula gróf!

— Tehát Andrássy (István) — így szól a kuruc Korponay az ő feleségéhez, a fehér asszonyhoz, — egészen tudatlan volt a lőcsei áru-lásban? . . . *Nem arany gyapjúval*, de arany hajszállal húzták ki a helyéből . . .

Persze, a kit elkötöttek a kurucoktól arany hajszállal, azt vissza is lehet kötni hajszállal; de a kit *arany gyapjúval* kötöttek el: hol vesz, azt visszakötözni arany gyapjút egy — ellenzék, ha még kurucabb volna is mint a mienk?

Igen kacér ez a kis excurzió a fehér asszonyban, malicia nélkül sincs; de a *jelenre* nem ad az ellenzék kezébe visszakötöző aranygyap-jat; vigasztaló lenne az, hogy az annyira mennyire visszakötözött Andrássy István is *nem* mentette meg a kurucságot. — Ő.”

Ha lehet, még ennél a bírálathoz is keményebb a hangja a Budapesti Szemle 1885. 41. évf. 305. lapján megjelent V. — cikkíró írásának, amely Jókai Mór: *A lőcsei fehér asszony* címet viseli. Ezt írja: „Ha olvassuk azt a tájékoztatást, melyet Jókai e legújabb regényéhez bevezetésül írt, azt kell hinnünk, hogy történelmi tárgyat dolgozván föl, komolyan vette föladatát. E tájékoztatásban ugyanis azt mondogatja, hogy II. Rákóczi Ferenc kora óta a korszellem megváltozott, hogy ami valamikor bűn volt, az most erény, hogy a mi szégyen volt, az most dicsőség, s hogy az újkor vezérszellemci nem kérnek megmentést a jelenkortól, s nem bocsánatot a múlttól. „A múltak árnyait” — így végződik elmélkedése — csak a költőnek van joga fölidézni: mit tettek, miért tették? A lőcsei fehér asszony majd megfelel arra. . .

Költőnk a lőcsei fehér asszony történetében föl akarván idézni a múltak árnyait, felelni akar arra, hogy miért tették ez árnyak éltőkben azt, a mit tettek. Ez más szóval annyit jelent, hogy Jókai kiindulván a lőcsei ostrom rajzából, festeni kívánja II. Rákóczi Ferenc korát. És lehet, hogy nem az akaraton múlt, de a szándék nem sikerült.

Pedig a tárgy jól volt választva. Lőcse ostromának története sok tekintetben érdekes és tanulságos . . . jelentékeny anyagot nyújt az ostrom a korrajzhoz. És nincsen az híján a regényes részleteknek sem.”

A cikk a továbbiakban Rákóczi emlékirataira utal, majd arról ír, hogyan bukkant Thaly az érdekes adatokra, a fehér asszony képére, majd, hogy hogyan született meg Thaly elképzelése az árulásról. Később így folytatja: „E merész kombinációk élénken hatottak Jókai képzeletére. Igaza volt, hogy fölhasználta a regét, s hogy igyekezett azt kapcsolatba hozni a megtörtént eseményekkel oly módon, a hogy az a történetírónak talán nem volt megengedve.

És a tájékoztatás idézett szavaiból azt lehetett következtetni, hogy a regényes részt szépen egyesíti majd a történetivel, úgy hogy ennek csak érdekét fogja emelni amaz, s ha mellékes dolgokban igazságának ártalmára is lesz, a lényegesebben majd annál jobban kiemeli azt. De mindezt hiába vártuk volna. Úgy hisszük, hogy az a lélektani rejtély, melyet Thaly megoldatlanul hagyott sokkal erősebben ingerelte Jókait regényének megírására, mint az a vágy, hogy fölidézzé a múltak árnyait, vagy hogy élénké tárja a tényeket és okaikat.

E föladatra képtelenné teszi költőnk az a körülmény, hogy nincs történelmi fölfogása. A miye van, azt Thalytól tanulta és még rajta is tud akarván tenni, olyan hazafiakat rajzol, hogy merő képtelenség.”

A cikk a továbbiakban bírálóan megemlíti, hogy a szereplők „nem viselik magukon a feudális kor bélyegét” és a cikk írója szerint hibás a „társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyának” bemutatása is.

A mű legnagyobb hibájaként a következőt állapítja meg: „Mit is érne a leghívebb történelmi rajz, ha ilyen compositio és ilyen psychologia támogatják? A regénynek tulajdonkép nincs compositioja, és inkább Korponayné pályájának regényes rajza, mintsem egységes műalkotás. De minő pálya ez és minő asszony futja be! Maga a szerző mondja róla, hogy ‚csupa ellenmondás az egész asszony’. Valóban a legnagyobbtól a legkisebbig, a legfőnségesebbtől a legaljasabbig mindent föltalálunk benne . . . És mindez ellenmondásokat az magyarázná meg, hogy szenvedélyesen szereti a kis fiát. Azért szenved és él gonoszúl, hogy fiából egykor nagy úr legyen. De hihetjük-e, hogy egy nő, a ki kivetkőzött minden nőiességéből, épp az anyai érzéshez maradjon hű egész a monomaniáig? . . . Még több ehhez hasonló kérdést tehetnénk nemcsak Korponaynéra nézve. Az Andrásyak, Pelargus, Fabriczius és Korponay mind érthetetlen vagy valótlan alakok. Nem akarunk időzni velök, hisz ismeretes, hogy psychologia nem kevésbé gyöngye oldala Jókainak, mint a történelmi felfogás.

Annál szívesebben időzünk a regénynek némely jelességeinél. Jókai genre- és tájképei, humoros alakjai és elbeszélőstíljének bája nem egyszer nyújtanak némi kárpótlást bizarr ötleteiért és üres pathosáért.” Példaként néhány sort idéz a dobsinai jégbarlang leírásából. Bírálataát így fejezi be: „Ehhez hasonló szépségű hely több is van a regényben. Szemtünk megpihen rajtok, és el-elfelejtí mindazt, a mit látnia kellett, míg reájok talált.”

*

1887-ben *A löcsei fehér asszony* egyik lengyel fordítója levelet írt rajongása kifejezéséül a nagy mesternek:

„Varsó, 19 XI. 1887.

Tisztelt Uraság!

Kérem ne haragudjon hogy merészkedem említeni azt a rövid pillanatot, a melyben megismerkedtem Önnel. Nekem az véghetetlen örömet szerzett, mert az Ön szép és magas gondolatainak, a miket még gyermek koromban élveztem sok jó hatást köszönhetem a mi megtanított engem érezni és érteni a magyar nép nemes jellemét. Az én eremben van egynéhány csöpp magyar vér, s valószínűleg ez az oka, hogy annyira vonzódva a magyar nemzet és irodalomhoz, s hogy óhajtottam magyarul megtanulni. A ‚Kis Királyokat’ lengyelül az én fordításomban volt szerencsém személyesen Önnek átadni, és most küldöm a ‚Löcsei fehér asszonyt’ (Biala Dama) a mi volt az első fordításom magyar nyelvből.

Ide mellékelve küldöm fényképemet a mi szerencsésebb mint én, mert Kegyedet mindennap fogja láthatni; az Ön fényképét pedig úgy használtam fel, hogy rajzoltam abból tollal egy arczképet, s ezt felajánlottam a mi nagy írónk egyike albumában, a mi neki jubileuma alkalmával adtak.

Az ígért „Utazás egy sírdomb körül” türelmesen várva, maradok
őszinte tisztelője

Boleslava Jaroszewska

Mamám is mind szívéből üdvözli önt BJ”

A Jókai-levél közléséért Kulcsár Adorjának tartozunk köszönettel, aki ezt a készülő *Jókai levelezés* című kötet anyagából bocsátotta rendelkezésünkre.

A REGÉNY UTÓÉLETE

Annak ellenére, hogy a mű megjelenését erős bíráló hangú kritikák követték, a regény mégis igen nagy népszerűségnek örvendett. Ezt mi sem igazolja jobban, mint azok a legkülönbözőbb helyen és legkülönbözőbb vonatkozásban napvilágot látott írások és utalások, amelyek *A lőcsei fehér asszonnyal* kapcsolatosak.

Barsi Sándor: *A régi Budapest mulatóhelyei* (Jövönk, 1901. ápr. 1.) különleges témájú cikke is megemlíti *A lőcsei fehér asszonyt*. A cikk a Berger-pince nevű mulató szép tulajdonosnőjének vonzóerejéről írva emlékezik Jókaira. „Van egy regény, Jókai műve, a *Lőcsei fehér asszony*, ki ne olvasta volna? Ahol a fehér asszony azt éneкли Andrásy generális fülébe, most könyv nélkül nem tudom ugyan, hányadik kupa bornál:

A hetedik kupa bornál

A korcsmagenerális

Nem látja már a szép asszonyt

Ha mellette áll is.”

(7.)

Szabó László: *Jókai élete és művei* (Budapest 1904. 204.) c. munkájában Jókai különböző kiadóit taglalva említi a Révai-Testvéreket, akik 1882-től hozzák nyilvánosságra Jókai regényeit. A megjelente-tett könyvcímek között *A lőcsei fehér asszony* is szerepel.

Az 1907-ben megjelenő monográfiájában Mikszáth Jókai Rózával kapcsolatban említi a regényt: „Rózánál a festészetre mutatkozott hajlam, elhatározták tehát, hogy „apja’ elviszi Münchenbe, ahol magasabb kiképzést nyerjen. Így került Róza Münchenbe, ahol nagy előmenetelt tanúsított úgy, hogy a *Lőcsei fehér asszonyhoz*

1884-ben már 6 csinálta az illusztrációkat, amelyekkel Jókai boldogan dicsekedett.” (Mikszáth Krk. 19. k. 130.)

Ugyanebben a művében a Jókai-regények méltatásánál az író özvegysege idején készült műveiről azt mondja, hogy azok nem voltak olyan sikerültek mint a régiéek. „Jóval kevesebbet írt, mint azelőtt és amit írt, sem hasonlított előbbi érdekfeszítő, költői szépségektől duzzadó bájosan gördülő regényeihez, a *Szeretve mind a vérpadig*-hoz, melynek tárgyát Ocskay kuruc brigadéros árulása és Tisza Ilonához való szerelme képezi, sem a *Lőcsei fehér asszonyhoz*.” (i. m. 141.)

Mikszáth Jókai utolsó óráira emlékezve írja: „Nehezen várta a nap feljöttét. Majd olvasni kívánt és saját regényét, *A lőcsei fehér asszony*-t kerestette ki a könyvtárából. (Színműnek akarta átdolgozni.) Kevés ideig lapozgatott benne, de nemsokára kicsett lankadt, erőtlen kezeiből . . . Oly jól érzem magam — mondotta —, hogy akár dolgozni is kezdhetnék. Nagy tervek járnak a fejemben.” (Mikszáth Krk. 19. k. 182.)

Dr. Hajnóczy Iván: *Magyar költő a Szepességben* c. írásában szülőföldje jeles alakjainak felvonultatása közben mondja: „Irodalmunk elsőrangú alakjai közül Jókai Mór látogatta meg 1883-ban Szepességünköt, különösen Lőcsét (Szinnyei: *Magyar Irók V. 548.*), hogy költői lelkét megihlették emlékeink és történelmi múltunk, azt több regénye és elbeszélése mutatja, legkivált a *Lőcsei fehér asszony* és a *Szép Mihály*.” (Közlemények Szepes Vármegye múltjából, 1912. 59.)

Dr. Gulyás József, Jókai női szereplőit vizsgálva megállapítja, hogy az életben és a regényekben nagy számmal találkozunk szelíd és kacér nőekkel. Jókai ezeket meg is formálja regényeiben, de nem elég mértéktartóan: „Jóllelkű asszonyaink között vannak lehelletfinomságú lények, angyali jóságú teremtesek és romlott lelkű nőalakjai között ördögi lelkek, gyilkos cselszövők. . . . Ezért kellő megfontolással boncolgassuk Jókai női jellemeit, tudván azt, hogy alakjai közül egy-kettőhöz alig fordul elő hasonló az életben.”

Ezután a nőalakokat tárgyalja, a romlottakon kezdve a kacérságban rokonszenvesekig. Korponayné azok között említi, akiknek jellemében van valami rokonszenves vonás: „*A lőcsei fehér asszony* Korponaynéját a fia iránti nagy szeretet viszi arra, hogy férjét megcsalja, a hazát pedig elárulja. Végül ő is megtisztul bűneitől.”

A cikk írója szerint szükségesek ezek a nők, mert Jókai szerint „Regényt írni náluk nélkül nem, csinálni pedig épenséggel lehetetlen”. (*Jókai kacér nőalakjai*, Sárospatak, 1912. február 18. 7. sz.)

Még képzőművészeti vonatkozásban is említésre kerül a regény, dr. Várdai Béla: *Tarcai György* c. cikkében. „Még Jókai géniusza

se tudta a leírásnak ezt a fajtáját, melyhez mélységes szakismeretek kellene, kellőkép birodalmába venni. A lőcsei szent Jakab templom leírása pl. mily szegényes képzőművészeti szempontból a Lőcsei fehér asszony című regényben, ha nem gondolunk is a Notre Dame nagyszerű leírására a Victor Hugó regényben!" (Katholikus Szemle 1915. 808.)

Dr. Gulyás József néhány évvel később tovább bővíti előbb már említett témáját és megállapítja: „Jókai kacér asszonyainak története sok regényben a politikával kapcsolódik össze. A politikai szerepvívő nő előttünk Pompeia bárónőben (*Élet komédiásai*), a *Kőszlú ember fiaiban* Alphonsine szintén politikai körökkel áll összefüggésben, éppígy a *Lőcsei fehér asszony* Juliája is.”

Jellemvonásaik alapján csoportosítja őket, a szelídebb, finomabb vonásokkal is rendelkezők között a *Fekete gyémántok* Evilája után Géczy Juliánát tárgyalja. Juliánna tetten végighalad, bár az esemény kommentálásában több helyütt hiba csúszik. Pl. Belleville-nek ledobott kulcsokról azt mondja: „E kulcsokat hihetetlen ravaszsággal disputálta ki az apa kezéből, s Andrásynál helyezte el.” Másutt: „Júlia rajzolta a gúnyképet Rákócziról, hogy majd annak idején elítéljék a kurucok Andrásyt.” Vagy: „Mikor megtudja, hogy leánya kiszökött, biztos volt felőle, hogy a rejtékút el van áruva.”

Juliánna jellemét így összegezi: „Íme a hatalmas eszű asszony, aki célja elérésében kaczerán a szerelmet is beleviszi a játékba. Elég csak a Ketterhaus kulcsainak megszerzésére gondolkunk, hogy belássunk tervei műhelyébe. Tud színlelni, tettetni, hazudni, csalni, lopni, hazát elárulni. Maga is elismeri, hogy volt vakmerő kalandornő, és kiaknázatlan etnográfiai forrásértékére már Katona Lajos rámutató, paraszt kocsmárosné, tündér, boszorkány, minden, csak feleség és anya nem. A képtelenségek és jellemrajzi valószínűtlenségek megtestesülése. — És mindez azért, hogy fiának nagy rangot szerezzen. Van tehát ennek a jellemében is egy derült vonás.” (*Jókai kacér női*, Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1918. 5—8. sz.)

Néhány évig ezután nem tűnik fel *A lőcsei fehér asszony*, csak 1920-ban az Etnographia hasábjain, Szendrey Zsigmond *Népbabonák Jókai műveiben* (1920. 115.) c. frásában.

A cikk elismerő sorokat ír arról, hogy Jókai művei milyen gazdagok néprajzi vonatkozásokban. „Jókai műveinek megbecsülhetetlen és kiaknázatlan etnográfiai forrásértékére már Katona Lajos rámutatott (Hazánk, 1894. jan. 8.). Köteteiből egész sorát idézhetnők tárgyi néprajzunkhoz az aprólékosságig részletező és gyönyörűen színes leírásokat. Egész kis népköltési gyűjtemény telnek ki a műveibe szőtt népdalokból, gyermek játék-szövegekből, stb. melyeknek nagy

része gyűjteményeinkből sem ismeretes . . . A felhasznált népbabonák tömege pedig egyenesen bámulatraméltó bizonyítéka Jókai megfigyelőképességének s emlékezőtehetségének." Ebből készített gyűjteményben *A lőcsei fehér asszonyra* a következő idézetek vonatkoznak: „Gergely utoljára rázta meg a szakállát” (2. k. 66.) „Csatába menő katonának kis gyermeket megcsókolni nem jó; bizonyosan sebet kap.” (1. k. 69.) „Ezek a gonosz boszorkányok úgy tudják magukat elváltotatni, hogy csak az látja őket búbajos cifra asszonynak, akinek a szemeit megbabonázták, a többi meg mind csak ilyen toprongyos vén csoroszlyát lát maga előtt.” (2. k. 128.) „A boszorkányok még a gyermekeket is kicserélik, mikor a bábaasszony keresztelni viszi, a maguk porontyát meg odaváltják a selyemtakaró alá, az úrfit meg eladják a cigányoknak.” (2. k. 127.) „Ha valaki éjjel a szeretettjéről álmodott, s arra fölébred, megfordítja a vánkösát a feje alatt, s erre annak a messze távollevőnek is őróla kell álmodnia.” (2. k. 15.) „Aki négylevelű lóherét talál útközben, annak a szíve meggyógyul.” (2. k. 243).

A regény füzetes megjelenéséről Révay Mór János a következőket írja: „Ebben az időszakban kíséreltük meg Jókai egyes nagyobb regényeinek füzetes és illusztrált kiadásban való terjesztését is, ezzel is megküzdenni óhajtván a ponyvaregénnyel. Ilyen kolportázs-kiadásban bocsátottuk közre *A lőcsei fehér asszony*, a *Kiskirályok*, és *A három márványfej* című regényeket. De többet nem volt módunkban fly módon kiadni, mert füzetes kiadásra csak nagyobb regény alkalmas, Jókai pedig e két műve befejezte után hosszabb ideig csak kisebb, egy-két kötetes regényeket írt”. *Írók, könyvek, kiadók*, Bp. 1920. 1. k. 75.)

1921-ben az Irodalomtörténet a könyvismertetések között említi Gulyás Józsefnek a fentiekben már ismertetett cikkét. (Irodalomtörténet, 1921. 49.)

Ugyanebben az évben Szabady Béla tollából egy érdekes cikk lát napvilágot az Irodalomtörténeti Közlemények (1921. 225. lapján) *A lőcsei fehér asszony Győrött* címmel. Ezt írja: „Jókai regényhősnője Garamszegi Géczy Zsigmond kuruc ezredes leánya Korponay János kapitány kikapós felesége tudvalevőleg csakugyan élt és rászolgált a Győrött végrehajtott pallóshalálra. Ismeretes Illésházy kanczellár levele 1710. szeptember 2-áról, hogy „kegyelmed valóban jól szolgálta magának Lőcse város föladásával.”

A kivégzés a győri anyakönyvekből hitelesen megállapítható. A belvárosi plebánia összefüggő halotti anyakönyvei 1714-től kezdődnek, és ámbár a fakult könyvek első kötetének részletező címében azt olvassuk, hogy Keresztély Ágost szász kir. herceg, győri püspök

parancsára október 5-től kezdve vezetik, az első bejegyzés dátuma mégis *september 25.* Az anyakönyvvezető káplánok úgylátszik emlékezete érdemesnek ítélték ezt a szeptemberi funkciójukat is.

A nevezetes halálesetet így jegyezték föl: 'Die 25. 7.-bis Generosa ac Nobilis Juliana Géczy seu Corponiana publice in foro Capite plexa sepulta in Coemeterio Cathedrali per A. R. D. Franciscum Kopchinay comitata. —'

— Más fakóbb írással: 'Cap (ellanum) Ung. (aricum.) —

A bejegyzés szerint tehát az öregtemplom árnyékában, a székesegyház belső, vagyis káptalandombi temetőjében porlasztotta el az 'enyészet a lőcsei fehér asszonyt. Sírját már jeltelenre taposták a járókelők, és megilletődés nélkül tipródnak fölötte azok is, akiket Jókai színes regénye a rokonérzés szálaival kapcsolt hozzá.

Olajfestésű képe a Szépművészeti Múzeumban van." (Itk, 1921. 255.)

Császár Elemér: *A magyar regény története* (Bp. 1922.) c. munkájában Jókaival kapcsolatban többek között a következőket mondja: „Leleményességének képzeletének élénksége a termékenységen kívül nyilvánul meséinek változatosságában is. Bámulatosan, szinte elképzelhetetlenül gazdag az a kör, amelyből regényei anyagát választja. Kiaknázza — bár inkább csak novelláiban — az évezredek múltjának ködbe vesző mondáit (*Bálványosvár*, 1882), a régi történet színes, mozgalmas fordulatait (*Fráter György*, 1892), *Janicsárok végnapjai* (1854); *Erdély aranykora* (1851); *Szeretve mind a vérpadig* (1882); *Lőcsei fehér asszony* (1884). . .” — írja Jókai témaköréit vizsgálva. (189.)

Műfaji szempontból is felméri Jókai életművét: Történelmi, társadalmi és politikai művek csoportját különböztetve meg. A történelmi regényekről a következőket mondja: „Történelmi regény-költészete, egységes pillantással átfogva, meglehetősen homogén. Van enemű alkotásai sorában egy-kettő, amely nagyobb népszerűsége emelkedett (*Erdély aranykora*, *Törökvilág Magyarországon*, *Névtelen vár*, *Lőcsei fehér asszony*), de igazi nagy regény nincs köztük, s legkiemelkedőbb műveit nem itt kell keresnünk. Viszont legkevésbé sikerült regényei sem e körből kerültek ki, s így ezt a fajt bizonyos középszerűség jellemzi. A történelmi regény, noha élete végéig kedvvel művelte, nem illett egyéniségéhez. Nem lelkiismeretessége hiányzott, hiszen értékesíthető anyagért nem sajnált semmi fáradságot. A hiba másutt rejlett. Amilyen erősen, szinte vallásos kultusszá fokozottan élt szívében a ragaszkodás nemzetünk dicsőséges múltjához, épp annyira hiányzott érzéke a történet szelleme, a kor lelke iránt. Sokkal művészebb temperamentum volt, mintsem a történelmi igazság kedvéért lemondott volna a művészi hatásról: a históriát nem vette komolyan,

s nyíltan hirdette, hogy „a múzsák közül egyedül Clio az, aki nem szent.” Romantikus képzelete sem engedte magát beleszorítani a történet merev keretébe, s itt is olyan szabadon csapongott, mint a költött mesék birodalmában.” (191–92.)

Zsigmond Ferenc: *Jókai* (Bp. 1924.) c. munkája az író nagy történelmi regényeit vizsgálva megállapítja, hogy csaknem mindet 1875 után írta. E század utolsó negyedében keletkezik több történelmi regénye között *A lőcsei fehér asszony* is. A regények történetiségével kapcsolatos megfigyelések erős megvilágításba helyezik *A lőcsei fehér asszony* kulissza-szerű korhűségét is: „E regények figyelmes elolvasása bárkit meggyőzhet arról, hogy Jókai elég komolyan veszi a történelmi regényíró feladatát (komolyabban, mint az *Erdély aranykora* és társai készítése idején), történelmi szakmunkákat, néha pedig eredeti forrásokat is (kéziratos egykorú krónikákat, leveleket, Debrecen város régi jegyzőkönyveit stb.) tanulmányozgat keresztül s enemű szorgalmát szereti is a regények végéhez csatolt adattömeggel bizonyítani, sőt az adatokra való hivatkozással akárhányszor félbeszakítja a saját előadását is. De éppen jegyzetei mutatják, hogy a történelmi források kiválogatásában és felhasználásában nem tud kellő kritikát gyakorolni s ezért regényeinek történelmi hűsége rendszerint kisebb, mint a felhasználott forrásművek mennyiségéből gondolnók. Jókainak majdnem mindegy, hogy régi oklevélben olvasott-e valamit, vagy — mondjuk — a Vasárnapi Újság egy ismeretterjesztő cikkében; ő ezt is, azt is elolvassa és azt használja fel, a melyik — érdekesebb. Azután minduntalan összetéveszti a „hiteles” adatot a „jellemzetes”-sel” (247.).

A két kuruc-regényről közös elemzést ad, így ír: „Érthető, hogy a Jókai fantáziáját a magyar történelemnek egyik korszaka sem vonzotta inkább, mint a kuruc-kor, mely olyan hatásos ellentétét mutatja a dicsőséges és gyászos mozzanatoknak s olyan nagyszerű szövetségét a magyar nemzeti lélek vitézi és költői erejének, mint semmi más korszak. E mozgalmas félévszázadnak csupán a II. Rákóczi Ferenc fejedelemsege körül csoportosuló eseményei is a jóvidebb-hosszabb cbeszélések egész sorozatán kívül két nagyszabású regény megalkotására is ihlették írónkat. Az egyik: *Szeretve mind a vérpadig* (1882), a másik: *A lőcsei fehér asszony* (1884). Közös a két regényben a történelmi háttér, részben a szereplő személyek is, és közös az író látásmódja és ábrázoló eljárása.

Különösen érdekes *A lőcsei fehér asszony*, melynek első lapjain oly jellemzően adja tudunkra Jókai, hogy az ő figyelmét a regény-témák milyen oldalról szokták magukra vonni.

Két rejtélyes emlék ragadja meg a képzeletét. Mint legelső novellái óta mindig, itt is egy-egy titokzatos esetből indul ki, kérdés alakjában

bocsátva előre a megoldandó feladatot. . . Lőcse városában több arc-kép örökíti meg Korponayné Ghéczy Juliánna alakját, kiről a hagyomány azt mondja hogy elárulta nemzetét, egy nagy per iratai meg azt vallják, hogy ugyanez a nő a nemzeti szabadság önfeláldozó vértanújaként halt meg a vérpadon. „Hol a megoldás ez ég-pokol különbségű ellenmondás között egy nő jellemében? Két lelke volt-e ez asszonynak? . . . Krasznahorkán, az Andrássy-család várkastélyának egy elsőemeleti szobácskájában látható egy üvegfedelő koporsó s abban az Andrássy-család ősanijának, Andrássy Istvánné Serédy Zsófiának a holtteste. Száznolcvanhárom év óta fekszik ott az a holttest bebalzsamozatlanul, de változatlan épségben, sőt üdeségben; a halotti köntös időnként szétmállik rajta, a kő porrá, a vas rozsdává válik körülötte, csak a nő tetemén nem fog az enyészet; a halott jobb keze fel van emelve. „Mire vár még? miért nem siet földanya porával porként ölelkezni? Kire vigyáz itt fenn? Kinek int örökké felemelt kezével? Talán a költőnek szabad megkérdezni tőle.”

Nyilvánvaló, hogy regényben a költőtől az efféle kérdésre is olyan magyarázatot várunk, amely a tapasztalati világ törvényszerűségével nem ellenkezik. De bizony Jókai csak legendai magyarázatot tud adni a halott jobb kezének szokatlan helyzetéről; arra nézve pedig, hogy a holttest miért nem akar porrá válni, egyáltalán semmi feleletet nem ad a regény.

A Korponayné talányszerű jellemének megfejtéséhez helyesebb módot választ. E nő lelkében egy uralkodó szenvedély van Jókai szerint: a gyermeke iránti szeretet; ebből kell magyaráznunk az egymással sokszor ellentétesnek látszó cselekedetek egész tömkelegét. Eddig rendben van a regényíró dolga. De ha elhisszük is, hogy Korponaynének csakugyan minden cselekedetét az anyai szeretet diktálta, még mindig fennmarad az a kérdés, vajjon bárminő szenvedélyes szeretet képessé tud-e tenni egy asszonyt oly örületesen vakmerő és egymást szinte kizáró vállalkozásokra, amilyeneket Korponayné nap-nap után elkövet kis fia jövendője érdekében. Mert e nő szeretete hihetetlen alakoskodásban merül ki, imádott fiacskájával csak néha jut ideje találkozni. . . . Hogy élete végén hősiesen, sőt önfeláldozóan viselkedett, azt szerzőnk szerint hiteles periratok bizonyítják. Jó, elhisszük. De vajjon elhihetjük-e ugyanerről a nőről, hogy kevéssel azelőtt elárulta nemzetét? Vannak-e erre nézve is bizonyítékok? Erre nézve nincs más bizonyítéka Jókainak, mint „egy hagyomány, melyet egyik ivadék a másiknak szájról-szájra adott; mindenki tudja, hiszi, hogy az valóban így volt. . .” De tudvalevő, hogy a mondai anyag nem mindig bírja ki a történelmi vizsgálat napfényét. Jókai hipotézise, mely a kétféle Korponayné alakját egyévolvasztani próbálja, lehet

elmés, talán minden más hipotézisnél elmésebb, de mégsem tud meggyőző lenni. Lehet, hogy egyáltalán nem is nyitható ki egy kulccsal a kétféle jellem.” (250—52.)

A *Szeretve mind a vérpadig* rövid elemzése után így folytatja: „Mind a két regényben egyaránt szerepel telepátia, jóslat és átkok teljesülése stb. és ezek veszedelmesen aláaknázzák a regénycselekvény, reális történeti talapzatát. A főszereplők mellett a mellékalakok többsége is olyan váratlan, néha pedig hihetetlen jellemváltozásokat, mondhatni: lélekfordulásokat mutat, (Fabriczius, Andrásy István, Andrásy Miklós, Korponay János, Ghéczy Zsigmond stb.), hogy végül nem tudja az olvasó, mit higgyen az egészből. Ez az oka annak, hogy noha Jókai történeti regényeiben a korrajzi részletek rendszerint igazak és sok tudásról és alapos helyszíni tanulmányokról tanúskodnak s az összegyűjtött gazdag ismeretanyagból olyan nagyszerű épület alakul ki, amely feledhetetlen látvány a nézőközönség számára: de ha szakértő szem veszi vizsgálat alá az ilyen épületet, meghökkenve látja az építészeti terv vakmerőségét, mely istenkísértő magasságban halmoz fel óriási cselekvény-tömböket egy-egy furcsa hipotézis ingatag fundamentumára.” (253.)

Az 1925-ös esztendő a Jókai-émlékezések jegyében telik el. Emlékkönyvek, nyelvészeti és irodalomtörténeti cikkek foglalkoznak a nagy mesemondó írói hagyatékával.

Alapi Gyula, Fülöp Zsigmond szerkesztette Jókai emlékkönyvben (Komárom, 1925.) Tichy Kálmán: *Az illusztrálatlan Jókai c.* cikkében Jókai ábrázoló erejét érzékeltetve így ír: „Az éjjeli őrző mesterének Rembrandtnak zsenije tudná méltóan formába önteni bús barnákból kiragygó arannyal visszaadni a Fráter György gyönyörű komorságait. S az a van der Holst, aki Roelof Bicker kapitányt s barátait utolérhetetlen művészetével halhatatlanná tette, lehetne *A löcsei fehér asszony*, vagy a *Szeretve mind a vérpadig* tragikus szépségének megörökítője.” (124.)

A Légrádi nyomda által kiadott *Jókai emlékkönyv születésének 100 éves évfordulójára* (Bp. 1925.), tartalmazza Kőrösi Henrik ünnepi beszédét *Jókai pályája* címen. Az író csapongó fantáziájának területét vizsgálva többek közt a következőket mondja: „Jókainak elég egy regét hallani egy fehér asszonyról, ki egy ostrom alkalmával az elleniséget a városba vezette, és aki a vár egy titkos ajtaján van lefestve, máris megindul élénk fantáziája és gyönyörű történeti regényt alkot a regéből. A nőről csak annyit tud, hogy az 1710-iki ostrom alkalmával volt Andrásynak a kedvese, és hogy 1714-ben a győri piacon, mivel azzal vádolták, hogy az emigránsok ügynöke volt, fejét vették. E nő annyira megtetszik Jókai fantáziájának, hogy olyan asszonynak

rajzolja, kiről maga mondja, hogy csupa ellentmondás: bölcs, mint egy államférfi, vitéz, mint egy hős, alázatos és büszke, hideg és szenvedélyes, kacér asszony, majd gyöngéd hitves, jó anya." (59.)

Az ugyancsak ekkor készült Jókai album (é. n.) 77. lapján a 70-es, 80-as években megjelent legjelentősebb Jókai-regények között sorolja fel *A lőcei fehér asszonyt*.

Természetes, hogy az ebben az esztendőben jubiláló dobsinai jégbarlang ünnepségin sem feledkezhetnek meg a barlangot oly festőien megörökítő Jókairól és regényéről. A Miskolci Napló 1925. március 22. 67. sz. nagy cikket közöl *A jubiláló dobsinai jégbarlang* címmel, mely a feltárás 55. évfordulóját köszönti. Elmondja a bánya feltalálásának történetét, amely Ruffinyi Jenő bányamérnök nevéhez fűződik, szakszerű felkutatása pedig Slech János érdeme. Az elismerő szavak után a cikk hosszasan idézi a regényből a barlang leírását. Utána az ott lezajlott ünnepségeket és a barlang híres látogatóit sorolja fel.

Az évforduló esztendejében a nyelvészek sem feledkezhetnek meg Jókairól. Tolnai Vilmos: *Jókai és a magyar nyelv* (Magyar Nyelv 1925. 21. köt. 91.) nagy lélegzetű cikkében említi, hogy Jókai gyakran idegen szavakat, szólásokat fordít le és ültet át nyelvünkbe, nem találván a megfelelő magyar kifejezést. *A lőcei fehér asszonyból* is idéz egy mondatot: „Am Huntertuch nagen = az éhség lepedőjét rágja. (JKK I. k. 206.)

A tanulmány folytatásában hosszasan foglalkozik Jókainak a magyar nyelvről, a nyelv eredetéről, gazdagságáról alkotott véleményével. Megállapítja, hogy „éles és finom megfigyelések váltakoznak ábrándos és délibábos elmélettel. De ezt nem szabad a kritika könyörtelen boncolásával illetni, mert egészében és részeiben a költészet birodalmába való, melynek ura nem az ismeret, s a módszer, hanem a mindenek fölé szárnyaló képzelet.”

Később leírásainak erejéről szól: „Jókai leírásai élnek, mozognak, még akkor is, ha nincsenek Lessing szabályai szerint cselekvésben feloldva. A ruha, amelyet Jókai részletesen szeret leírni a kor mozgató élő tényezőjévé válik, maga is cselekszik, egybeolvad viselőjének jellemével, akaratával. . . Jókai házáinak külseje és belseje, a termék, a szobák, a bútortárgyai bármily részletességgel is állanak szemünk előtt, soha sem a múzeumok holt tárlatai, hanem a korrajz élő elemei, birtokosai kifejezői.” [Lásd: Illésházy szobája] „E művészetének tetőpontja a tájrajz, melyben Jókai szépprózai irodalmunk első festőművésze; rendkívül éles szemmel ragadja meg a tájkép jellemző mozzanatait” [Pl. a láp hajnalban, Juliánna hegyi útja hazafelé] „a vonalak jelentőségét, a színek játékát, a fény és az árny megoszlását,

valamennyit az őket kísérő hangulattal együtt. A befagyott Balaton képe, az Alduna szorosai, s a vörös félhold sejtelmes világa (*Aranyember*), a napkelte a Hortobágyon, az ébredő gulya hatalmas szümfonijával (*Sárga rózsza*), a Tordai hasadék (*Egy az Isten*), a Zsil (*Fekete gyémántok*), s a Vág völgye (*Akik kétszer halnak meg*), a Fertő és a Hanság (*Névtelen vár*), az Alföld délibábjá és mocsárvilága (*Hétköznapi napok*), a dobsinai jégbarlang (*Lőcsei fehér asszony*). . . s még sok-sok nagy és kicsiny kép, melynek felsorolásával lapokat lehetne megtölteni, az ő páratlan művészetének tanújelei. S aki látta e képek eredetijét, bámulva állapítja meg Jókai tájképcinek hűségét; . . . mélyíti e sokszor, szinte önálló képeket, a rajtuk és bennük élő emberek néprajzi viszonyainak hű ábrázolása és néplélektani jellemzése, úgy, hogy Jókai regényei a 19. sz. 5--7. évtizedére nézve az etnográfának és etnológiának gazdag tárháza." (232.)

Egymást követik a különféle irodalomtörténeti tanulmányok és esszék is.

Gál János: *Jókai élete és írói jelleme* (Berlin, 1925.) c. könyvében a következőket írja: „A témaválasztásról szóló fejezetben már megjegyeztük, hogy Jókai fantáziája térben és időben szinte a végtelenségig elkalandozott anyagot gyűjteni a meséhez. Működésének eredménye tehát legelőször a téma sokféleségében és rendkívüliségében nyilvánul. Mivel pedig termelő creje páratlanul nagy, elég neki a valóságból egy tűhegynyi bázis, hogy a mese fundamentumát s aztán a bonyodalom egész épületét is ráakthassa . . . Lőcsén feltűnik neki egy kép, mely egy asszonyt fehér ruhában ábrázol (ugyanazt az asszonyt még két kép örökíti meg) és a képből egy kétkötetes regény kerekedik ki: *A lőcsei fehér asszony*". (164–65.)

Majd később Jókai metaforás művészetének jellemzéséhez *A lőcsei fehér asszony* következő részét idézi: „Hisz mi az az emelvény? A Jákob lajtorjája, mely az égbe vezet.

Mi az a fényes kivont pallos? A mennyország kulcsa!

Mik azok a hóhérlégények a zöld ruhákban? Az Úr angyalai, akik az utat egyengetik.

Mi az a fekete kocsi odalent azzal a daróctakaróval? Az Éliás tűzszekere." (*A lőcsei fehér asszony*, JKK 2. k. 291.) (190.)

Ignotus tanulmányára már hivatkoztunk (Nyugat, 1925. 1. k. 141.) kiemelve azt a hatást, amelyet a Jókai-regény a fiatal olvasóira gyakorolt, majd a továbbiakban a következőket írja:

„Mi volt e csodálatos siker oka? . . . a népnek nem nép számára írt könyvek kellene, hanem könyvek, amiknek olvastára úrnak érzi magát, csakúgy, mint ahogy az ifjúságnak sem ifjúsági könyvek kellene, hanem teszem, éppen Jókai-regények, mik felnőtt ábrándok-

ba ringatják. Ezzel máris érintettem a Jókai örökkévalósága titkát. . .” (I. m. 141.)

Jókai legnagyobb sikere nem az volt, hogy a világot bizonyos fokig meghódította: „Ahogy a komáromi fiú a világot hódította meg, az nem volt különb hódítás, mint mikor a komáromi primás bejut a potsdami palotába, hogy egy fertályórát ő húzza a talp alá valót. Ez a hódítás volt Jókai Mórnak legkisebb dicsősége s leginellékesebb értékmérője. Ha vágyott ilyesmire, csak mintegy elméletben vágyhatott, mint ahogy az ember szeretne gazdag lenni, de nem csodálkozik, hogy nem az. Amily műveltebb, olvasottabb s érdeklődőbb fajta ember volt: a nagyvilághoz nem volt több köze, mint a nagyvilágnak ő hozzá, s nyilván nem hiányzott neki, hogy Bécsen és Berlinen kívül vén koráig nem látott idegen helyet. Sőt bánthatta is, mikor ekkor, felesége halála után Róza lányával Olaszországba menve, valóságban meglátta a mesevilágot, melyet álmában annyiszor elképzeltetett, s azt kellett látnia, hogy tündérinek tündéri ugyan, talán annál is tündéribb, mint ő gondolta, de nem *olyan*, miut ahogy ő gondolta. . .” (142.)

Örök hatásának titka tehát az a hit, melegség, amellyel szereplőit és azok történeteit élénk tárja: „. . . hit nélkül nincsen hatás, mint ahogy meggyőzés sincs. Meggyőzés, megejtés, megejtés csak emberi melegtől emberi meleghez lehetséges, tehát csak a vágy s a hit legforrójából. Amily valótlanok a Jókai emberei s elképzeltései, annyira megejtőek, annyira nem zavaró e valótlanáguk. Mert ő maga hisz bennük, ő ilyennek látja őket, azt gondolja, hogy ilyenek s nem gondol rá — igaz, nem is akar rágondolni — hogy nem ilyenek. Ez az ő epikai hitele.” (I. m. 143.)

Ebben a számban Buday Dezső is jelentkezik, *Jókai lelke* c. tanulmányával. A Jókai-hősök jellemein keresztül az író jellemét igyekszik feltárni.

A különféle foglalkozású és jellemű szereplők csoportosításánál ezt találjuk *A lőcsei fehér asszonyra* vonatkozólag: „A diák Jókainál az élő lelkiismeret: Jávorka, aki Ocskayt megbosszulja és kézrekeríti, Pelargus, aki Júliát (*Lőcsei fehér asszony*) vesztőhelyre juttatja.” (333.)

Négyesy László is tanulmányt szentel Jókainak: *Jókai költői és nemzeti értéke* címmel (Akadémiai Értesítő, 1925. június, szeptember füzet. 426—429.) *A lőcsei fehér asszonnyal* kapcsolatban ezt írja: „Ihletet vett a hazai tudományos mozgalmakból. . . Thaly kutatásai a kuruc korba vezetnek, s *A lőcsei fehér asszony* történetéhez a helyszínré Lőcsére, Krasznahorkára utazik benyomásokért, melyek egyrészt ceruzarajzokban is megrögzíti. (110.)

A Ványi Ferenc szerkesztésében megjelenő *Magyar Irodalmi Lexikon* (Bp. 1926.) néhány bevezető gondolat után a regény cselekményét ismerteti, majd néhány kritika címét említi (38–39).

Hajdú Lukács: *Jókai és a magyar történelem* (Komárom, 1926.) munkájában elismerő szavakkal adózik Jókai azon törekvésének, mellyel a magyar múlt eseményeit igyekezett megszerettetni olvasóival. Megállapítja, hogy bizony sokszor elragadja a mesélőkedv Jókait a történeti hűség kárára, de műveiben így is nevelő erő van: „A magyar nemzet egész története visszatükröződik Jókai műveiben, de a lelkét mégis a tragikus események fogják meg. Legszebb történeti regényeiben a Rákóczi kort és a szabadságharcot rajzolja.” A kuruc regények kapcsán csak kortörténet és műismertetésre szorítkozik. Kiemeli a rajongó tiszteletet és szeretetet, amivel Jókai a Rákóczi-kort ábrázolta.

Ugyancsak Jókai kapcsolatait vizsgálta a történelemmel Dézsi Lajos is: *Magyar történeti tárgyú szépirodalom* (Bp. 1927.) c. írásában. *A lőcsei fehér asszony* rövid tartalmi ismertetése után említi Thaly érdemeit a regény forrásai körül, különös tekintettel a Századok 1872. évfolyamában megjelent cikkére. Ezek után Jókai személyes adatgyűjtéséről is megemlékezik.

Megjegyzésként hozzáfűzi, hogy a legújabb kutatások szerint nem történt Lőcsén árulás, hanem az ellenség a nyitott kapukon keresztül jutott be a városba.

Bernfeld Magdolna: *A németiség Jókai Mór megvilágításában* (Bp. 1927.) c. művében részletesen ír a regényről *A felvidéki szászság* c. fejezetben: „A szász fajnak ezen ága jobban megnyerte Jókai rokonszenvét, mint az erdélyi, bár kevesebbet szerepelteti őket. Hazafiasságuk, magyar érzelmeik által rokonszenvesebbeknek tűnnek fel számára...” (37.). Majd a regény bemutatása következik főleg tartalmi téren. A regény szereplőinek jellemzésénél kiemeli Fabriczius keménységét, elvhűségét, szembeállítva vele leányát „ki elhagyta apját, elárulta városát.” Majd megállapítja személyéről még azt is, hogy „egészen homályba burkolt személyiség, minden jellemző vonás nélkül, gépezet a lőcsei fehér asszony kezében, kinck hatása alatt tetteit elköveti.” (39.) Hangsúlyozza még azt is, hogy Alauda nem meggyőződésből, érdekből lett árulóvá, és kiemeli, hogy a Fabriczius—Alauda-pár Jókai kedvelt angyal—ördög ellentétének felel meg.

A Színházi Élet névtelen cikkírója *Jókai Mór padja. Hol született A lőcsei fehér asszony?* c. cikkében (1928. 17. sz. 127. l.) Feszty Árpádnéval készült riportot, aki elmondja, hogy Jókai nagyon szívesen tartózkodott Trencsénteplicen. Itt írta meg teljes egészében a *Rákóczi*

fia c. regényt, itt dolgozott *A lőcsei fehér asszony* egyes fejezetein, és itt fejezte be a *Páter Pétert* is.

A Győri Szemle 1930. januári számában Császár Elemér: *Jókai és Győr* kapcsolatait vizsgálja. „Jókai egyik nagy regényének, *A lőcsei fehér asszony*nak befejező mozzanatait itt, Győrött játszatta le; regénye hősnőjét, Géczy Juliannát, városunkban vetették síralomházba, a régi városháza egy kis földszinti szobájában, melynek ablakából a piacra lehetett látni, s a piacon csapta le fejét a bécsi kéz intésére a hóhér. Megvan ma is még a piac, a büszke nevű Széchenyi-tér, áll még a régi városháza, s benne látható az a zárkaszerű szoba, amelyben a világszép lőcsei fehér asszony életének utolsó óráit töltötte, emlékéit nem halványíthatja el az a díszes, modern épület, amelyben most, kint a vasút mellett, nagy Győr ügyeit intézi az érdemes magisztrátus. A régít örökké emlékeztetése teszi az a kis cella, mert Jókai egyik legnevezetesebb regénye szenteli meg. *A lőcsei fehér asszony* nem tartozik Jókai legjelesebb regényei közé, de van egy olyan érdeme, amelyben kevés magyar regény versenyezhet vele: a magyar nő hősiességének, a női önfeláldozásnak nagyszerű képét adja benne. Hőseiül egy sokat szenvedett, elrágalmazott asszonyt választott, akit a szájhagyomány bűnös, léha nőnek bélyegzett meg s a történettudomány bizonytalanul, habozva áll előtte, mint valami rejtélyes szifinks előtt. Milyen izgató feladat lehetett Jókai számára a maga csodálatos fantáziájával világosságot vetni ebbe a szomorú homályba, megoldani a megfejthetetlennek látszó problémát és megtisztítani a szegény asszony emlékéit az évszázadok óta reátapadott mocsoktól. Az ő regényében Géczy Julianna nem megtévedt, az érzékiség fertőjébe sülyedt nő, nem is problematikus lény, hanem honleány: törhetetlen lélekkel végigszenvedvén a hóhérlégények válogatott kínzásait, fonséges nyugalommal hajtja fejét a bárd alá, hogy sírba vigye magával azt a titkot, melyet az osztrák zsarnokság ki akart belőle csikarni: kik voltak a nemzeti ügy bajnokai, az összeesküvők a bécsi uralom ellen. Ez a Géczy Julia megbűnhődött, amiért vétkezett, s megtisztulva, megigazulva örökké ragyogó emléke marad a nemzethűségnek.” (2.)

A harmincas években szívesen boncolgatják a regény történelmi hitelességét. Förster Rczső: *A lőcsei fehér asszony történelmi alakja* (Bp. 1933.) is erre a feladatra vállalkozik. A tanulmány Thaly cikkei alapján vizsgálja Lőcse város szerepét. Majd a várfalon lévő kép keletkezésére igyekszik fényt deríteni. A „Karpáthen Post” c. hetilapban megjelent Kőszeghy Elemér volt kassai múzeumigazgató cikkére hivatkozva, azt állítja, hogy a képet, amely művészi értékeknek híjával van, 1825 körül készítette Probstner András lőcsei patricius.

De hogy a kép valami monda alapján készült volna, azt kétségbe vonja. A regényről ezt írja: „Jókai Mór regényében a cselekmény csak nagyjában egyezik a valódi eseményekkel és a részletekben is csak elvétve ragaszkodik a történelmi hűséghez. *Huttkey Lipót (A lőcsei fehér asszony Jókai fantáziájában és a történelemben*, Budapesti Hírlap 1932. IV. 5.) helyesen állapítja meg, hogy hősnőjét valósággal rózsaserdővel borítja, gondosan lecsipegetve minden ág tövisét. Lőcse átjárásának Jókai leírta részletei, a fehér asszony megjelentetése I. József halálos ágyánál, a szatmári béke körül való szerepeltetése, a dobsinai jégbarlangi jelenetek, Győrben való utolsó napjai és kivégeztetésének egyéb előzményei, a fia haláláról szóló hír; mind ragyogó Jókai fantázia mesteri remeklése csupán. Az elképzelés beragyoghhatja, szétterítheti az alapkereteket, de a végén a szigorú történelmi kutatás kénytelen kezet fogni a vértanúasszony iránt való hódolatban a költővel.” (13.)

A *lőcsei fehér asszony* „Ketterhäuschen”-je miatt kultúrharc keletkezett cím alatt a Budapesti Hírlap 1933. aug. 13-án cikket közöl, amelyben a következőket olvashatjuk. „A Ketterhäuschen Jókai, a halhatatlan magyar mesemondó dús fantáziáját is megihlette. A *lőcsei fehér asszony* című regényében nagy szerepet juttat az erős vasrudakból összerótt alkotmányoknak. . . A hatszögletű kalicka kúptetején fődleges tornyocska ágaskodik, oldalait vasliliomok díszítik, ajtaját pedig plébából kivert lángoló szív ékesíti. Két súlyos lakat zárja az egész szerkezetet.” (4.)

Zlinszky Aladár a Rákóczi év jegyében foglalkozik a Rákóczi alakját megformáló művekkel. Így említi a *Szeretve mind a vérpadig*, *A lőcsei fehér asszony* és a *Rákóczi fia* című regényeket. (Irodalomtörténet 1935. 5–6. sz. 115.)

Hasonló témakört vizsgál Radványi Kálmán: *Rákóczi a magyar irodalomban* (Budapest 1935). c. tanulmánya. Lényegre látóan írja: „Jókai Mór a legnagyobb magyar mesemondó termékeny képzelete a kuruc kort is benépesítette érdekes alakjaival. Nem támasztja fel testestől-lelkestől a múltat; Rákóczi alakja inkább csak a háttérben mozog, a mese színterét a Jókai-féle hősök foglalják el. Mégis Jókai mindent megaranyozó fantáziájának sokat köszön a Rákóczi kultusz. . . A *lőcsei fehér asszonyban* is a háttér alakjai között mozog Rákóczi. Jókai romantikus meséjét csak beleágyazza a történelembe, de a kort csak elképzeli, nem tudja föltámasztani.” (212.)

A valósághoz ragaszkodás gondolatát teszi központi kérdéssé Dr. Szabady Béla: *A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában* (Győr, 1938. a Győri női felsőkereskedelmi iskola 1938. évi értesítője) c. tanulmánya. A történelemtanítás érdekében bírálja a történelmi regényeket. Ezt gyakorlati példán *A lőcsei fehér*

asszonyon mutatja be. A regény tartalmi ismertetése után Jókai viszonyát vizsgálja a történelmi témákhoz.

„Mielőtt elválasztanók a mesét a valótól, néhány bíráló megjegyzést kell tennünk Jókairól, a történelmi regényíróról. . . Az a meggyőződése, hogy a gyönyörködtetés érdekében nem kell ragaszkodnia a történelmi igazsághoz. Ám a gyakorlatban mégis arra törekszik, hogy regényeit valószerűkké tegye, fölverteze őket a történelmi hűség látszatával. Idéz, állításait jegyzetekkel, hivatkozásokkal erősíti. Az olvasó joggal hiheti, hogy csak a feldolgozás költői, a tartalom igazi. . . Jókai a lőcsei fehér asszony korának lelkét sem értette meg, és belemártotta a 19. század második felének vallási és erkölcsi szabadelvűségébe a 18. századot kezdő, tépott, ezer sebből vérző Magyarországot, mely kiverte elpusztított területéről a törököt, megőrizte nemzeti kultúrájának folytonosságát, fejlődött, haladt, és egy századon át politikai szabadsága érdekében még testvérvert is szürelt. Milyen mélyes gyökerei lehettek ott a hazafias áldozat-rakészségnek, ahol mindez megtörténhetett. Jókai a hazafias tűz kialakását nem a természetes kimerülésben, hanem a vezetők árulásában keresi. . . Jókai szerint, az élvezetvágy, a meggazdagodás reménye, a másokén való osztozkodás kívánsága jellemzi a megtántorodó kuruc főurakat, kikből eltűnt az eszményiség utolsó szikrája. Pedig nem ez az igazi ok. A magyarság kimerült. A felszabadító hadjárat megrikította sorait, a háborús világgal járó anyagi áldozatok terhét nem bírta már, a francia harctéren győzedelmeskedő császár hadereje egész lendülettel vethette magát a pestistől is megtizedelt kuruc hadseregre, melyet már nem támogathatott a kedvező külpolitikai helyzet sem.” (7.)

A szereplők élettörténetét vizsgálva, Korponayné igyekszik jó feleségnek feltüntetni, sőt a dolhai birtok iránti kérelmét is jogosnak tartja, mivel az egy magvaszakadt rokoné volt. Az asszony tragédiájának történetét Thaly alapján ismerteti.

Az Andrassy-testvérek szerepére áttérve Györgyről megjegyzi, hogy iszákosságával Istvánt, könyörtelen kuruc voltával pedig Miklóst ruházta fel Jókai. Andrassy Istvánról azt írja: „Jó katona névvel került át a Dunántúlra, ahol vitéz Bezerédj Imre társaságában diadallal vívta meg a győrvári (Vas megye) csatát 1706-ban. A győzelem után rövid időre a dunántúli kuruc haderő főparancsnokságát is rábízták.” (16.)

Szerinte Andrassy kényszerhelyzetben adta fel Lőcsét. Igaznak tartja ugyan, hogy a rosznyói labanc táborból Korponayné nevében levelet írt a tábornok, de az is bizonyos, mondja, hogy „ismétlen könyörgött György testvérenek, Krasznahorka kuruc parancsnoká-

nak felesége kibocsátásáért. Csak két óra időtartamra kérte ki a Krasznahorkán tartózkodó Serédy Zsófiát, de kérését György nem teljesítette. A szerető feleség annyira szívére vette, hogy elvezényelt urát nem láthatja, hogy futósó bolond leve miatt. Lehet, hogy ennek a tilalomnak hatása alatt veszítette el lelki egyensúlyát szegény asszony és mérgezte meg magát arzénal.” (17.)

Málnásy Ödön: *A lőcsei fehérasszony börtöne* (Budapesti Hírlap, 1938. szept. 4. Vasárnapi Újság, a Budapesti Hírlap heti melléklete.) Korponaynéval kapcsolatban a következőket írja: „...Vöröskőn Korponayné az uradalom jószágigazgatójának őrizete alá helyezték, mert Pálffy János abban az időben Pozsonyban volt elfoglalva dolgaival.

A várban végzett helyszíni vizsgálatból megállapítható, hogy ott két börtön volt. Egyik a földszinten, a kapunyílástól északra, a másik pedig a déli bástya hatemelet mélységű pincéje alatt. Ez utóbbi három egymástól távoli és összeköttetésben nem álló fülke. Mindegyikbe tíz-tíz lépcső vezet le a déli bástya fenekéből. Fölötte a pincében lövészeknek való lövegállás, azután pedig a kétemeletes várépület volt. A bástya alatti három carcer közül kettő a külső fal alatt van, egy a várépület sarkában. A vár kitűnő szellőztető lyukai következtében még itt is elég jó a levegő, de világosságot, napfényt megépítése, éppen hétszáz év óta nem látott és a teljes sötétségben a rabok a ma is meglévő vaskarikához láncolva sinylődtek. . . Korponayné olyan szépeszű volt, hogy ami ma lehetetlenségnek látszik, megvalósította. Még börtönbejutasának első napjaiban levelet írt férjének, melyben figyelmezteti, hogy édesapjának Géczy Zsigmondnak el kell illannia, ahová a két szeme viszi, mert máskülönben halál fia. . . A bán csak később tudta meg, hogy Korponayné Vöröskőről levelet csempészett ki, ezért az uradalom belső személyzete ellen házi vizsgálatot indított. Géczy Julianna az 1713-ba forduló telet a vöröskői börtönben töltötte.”

Lengyel Dénes: *Jókai regényeinek romantikája* (lt 1938. 163.) Jókai hőseiről a következőket mondja: „Emberi érzések vannak gonosznak festett alakjaiban is. A rosszat képviselő alakok testileg méltó párjai a jóknak. Lelekileg sem mindig nagy az örvény köztük. Szunyoghly Ozmonda számtalan gonoszságát menti Ocskay iránt érzett szerelme, Korponay Jánosné (*A lőcsei fehér asszony*) minden tettét a fia jövőendő boldogságáért követi el.”

Sőtér István: *Jókai Mór* (é. n. 131.) c. munkájának *A pesszimista Jókai* c. fejezetében foglalkozik Jókai történelmi regényeivel is. A következőket mondja: „Jókai az évszázad utolsó negyedében ismét visszatér a történelmi regényhez, mely pályájának kezdetén úgyszólván egyedüli műfaja volt. Mit jelent ez a ragaszkodás a fikcióhoz? Ha a „Magyar nábob” előszavára gondolunk, megértjük, miért válik

számára ismét időszerűvé a történelem. Menekülés volt az valaha és menekülés most is! A varázsától megfosztott korban a történelem a varázslat legfőbb forrása és lehetősége maradt: olyasféle idilli menedékhely, mint a senki szigete. Idill az, még véres, izgalmas jelenetekben is és Jókai értett hozzá, hogy ezt az idillt minél több színnel töltsse. A 'Szép Mikhál', a 'Névtelen vár'; a 'Rab Ráby', a 'Szeretve mind a vérpadig', a 'Bálványos vár', a 'Damokosok', a 'Lőcsei fehér asszony' . . . mind Jókai történelmi regénytechnikájának legjellemzőbb példái." (131—32.)

1942-ben Lám Frigyes tanulmányában ismét feltűnik *A lőcsei fehér asszony* problematikája. A *Győr a magyar regény- és novellairodalomban* (Győr, 1942) c. füzetben *A lőcsei fehér asszony* mintegy másfél oldalnyi terjedelmű helyet kap. A regény eseményének Győrre vonatkozó részét idézi a tanulmány, majd dr. Szabady Béla cikkére hivatkozva (*A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában*), annak rövid kivonatát adja (l. m. 15—16.).

Pintér Jenő: *Magyar Irodalom Története* (Bp. 1943. VII. 323.) is foglalkozik a regénnyel: „A szakadatlan munka az 1880-as években kifárasztotta a lázas gyorsasággal dolgozó regényírókat. Lelkesebb hívei is úgy érezték, hogy kifírta magát s elgyöngült előadó creje is. Két regényét azért sokat emlegették. A *Szeretve mind a vérpadig* (1882) hőse Ocskay László, *A lőcsei fehér asszony* (1885) hősnője Korponay Jánosné Géczy Julianna; áruló a kuruc brigadéros is, a lőcsei asszony is; de tragikus sorsukat lélektani megokolással világította meg az író. Ezúttal a korrajzra is nagyobb gondot fordított a szokottnál”.

Jókai varázsát így jellemzi Hegedűs Géza: *Az élő Jókai* (Könyvtáros 1954. 17.) c. frásában: „Vajon fel tudjuk-e idézni a török korszakot önelkülre? (Erdély aranykora), vagy emlékezhetünk-e a kuruc szabadságharcra Jókai nélkül? (A lőcsei fehérasszony, Szeretve mind a vérpadig.)”

A Győr-Sopronmegyei Hírlap 1954. május 5. 105. számában egy nagy cikk látott napvilágot *Városunk és megyénk Jókai regényeiben* címmel. A cikk a *Névtelen vár* és a *Rab Ráby* győri vonatkozásait vizsgálja, majd áttér *A lőcsei fehér asszonyra*. „*A lőcsei fehér asszony* című regényében több győri vonatkozást találunk, mint az előbbi két regényben. A lőcsei fehér asszony tárgya a történelemből való, szereplői is történelmi alakok voltak, s mégis meg kell állapítanunk, hogy a regényben sok a történelem, de sok benne a regényes elem is.” A cselekmény ismertetése után így ír: „A történelem azonban mást mond, Géczy Julianna apja, Zsigmond, már a Rákóczi felkelés első hírére csatlakozott Rákóczihoz, aki testőrző karabélyosainak

„ezeres kapitányává” nevezte ki. Korponay maga is csatlakozott kényserből. Nagy rangot sohasem szerzett. A háború végére feleségével és kisleányával Lőcse várába szorult. Csak az aggasztotta őket, hogy a lőcsei árulásért kapott dolhai birtok adománylevele egyre késett. Éppen Pozsonyba készült az adománylevél ügyében, amikor egy lengyelországi bújdosó levelet hozott neki a bújdosó kurucoktól. Korponayné félelmében több levél kézbesítését vállalta magára. . . Pozsonyban szívélyesen fogadták. Később azonban a levelek credeti-jét kérték tőle. Hazugságokkal próbálta magát kivágni. Pálffy most már nem bízott benne. Katonáival Vöröskő várába vitette. Géczy Juliannát felségsértés és hűtlenség miatt perbe fogták. Hogy az érdeklődés ne feszélyezze a bíróságot, előbb Magyaróvárra, majd később a győri várba szállították. 1714. szeptember 25-én bakó csapása alatt hullott le feje. Három évtized múlva megszüntették a káptalan-dombi temetőt. Géczy Julianna sírja is eltűnt.”

Sőtér István munkája a *Romantika és realizmus* (Bp. 1956) jelentős megállapításokat tesz, amelyek hozzásegítenek a 80-as évek Jókaijának megértéséhez. Bár tétéleit nem mindenütt alkalmazza *A lőcsei fehér asszonyra*, mégis azokban a regény adott problémáira ismerünk.

Jókai lelkesen hirdeti, Sőtér szerint, hogy 48 igenis hős kor volt (*Kőszívű ember fia*), de már itt is szerepeltet olyan alakokat, mint „a 48 radikális színezetét képviselő Lánghy Bertalant. Pedig a többi mellékalak közül ő szorul leginkább a háttérbe; de egy-két jelenése is elegendő ahhoz, hogy lángolásának harcos indulatainak teljében láthassuk. Van azonban bemutatásán valamely hangsúly, melyet később, *A lőcsei fehér asszony* öreg Ghéczy Zsigmondján már különönségig fokozottan találunk meg. Lánghy Bertalan is ott él a 67-es Magyarország némely rebellis, kuruc magyarjában. De ezeknek Jókai éppoly kevésbé szán szerepet az új életben — mint magában a regényben sem, Lánghy Bertalannak”. (432.)

Majd így folytatja: „*A fekete gyémántokkal* kezdődően figyelhetünk föl arra, hogy Jókai hősei mindinkább magányosakká válnak, céljukra az ár ellen úszva törnek.” (433.) [Ilyen, a környezettel szembeni magányos ellenszegülés jellemzi a két kuruc regény főhősseit is, Ocskayt és Korponayné, és nekik már ezért is el kell bukniuk.] A tanulmány következő részében arról beszél, hogy a kiegyezés után meginduló erősebb kapitalizálódás a születő regényeknek nem csupán eszméiségét befolyásolja, hanem a műfaji jellegét is. Már a *Fekete gyémántok* is idomulni próbál egy „modernebb” mondanivalóhoz, s átveszi a szalonregény bizonyos fogásait, de még nem sülyed le annak a szintjére. „Átveszi tőle a nagyvilági élet alakjait, helyzetét és ezek kiszínezése közben a kuriózumtól sem riad vissza.” (434.)

[Ezt a fogást találjuk Illésházy erotikától fülledt levegőjű szalonjának rajzában, és a „lőcsei arisztokrácia” kártyázgató ozsonnáiban, nem is beszélve az Andrassy—Korponayné féle szerelmi jelenetről az árulás éjszakáján, vagy az album-motívumról.] „E regényekben mindinkább a különö elemek válnak uralkodókká. A Jókai hősök természetfeletti, vagy különö alakokká vedlenek át.” (458.) Elhomályosulnak a különféle konfliktusok is. „Az egymással világnézetileg szemben álló táborok ellentétei mindinkább elhomályosodnak már. Gondoljunk *A lőcsei fehér asszony* kuruc—labanc ellentétének képre: itt, a felbomló kurucvilág emberei és a császáriak közt kezdetben alig látunk éles világnézeti ellentéteket. A regény központi szereplője, a „fehér asszony” a regény derekáig alig is ad módot az írónak arra, hogy igazi konfliktust teremthesen. Jókai bizonyos lojális tapintattal próbálja megoldani a labancvilág bemutatását, s csak miután ezt elérte, meri kiélezni a konfliktust, s vezet Julianna vértanúhalálával a nemzeti függetlenség hőseit dicsőítő kifejelethez.”

A kései regények konfliktusairól szembeállítva azokat a régi nagy regényekkel, így ír: „Ilyen egyértelműséggel a Ráby regényben nem találkozunk, hasonlóképp *A lőcsei fehér asszony*ban sem, amely a kuruc és a labanc álláspont valójában oly világos és egyszerű ellentéteit, a valóságosnál bonyolultabbaknak —, de tompítottabbaknak is ábrázolja.” (515.)

Nagy Miklós egy másik cikkében Jókai Mór: *Válogatott elbeszélések* (It 1956. 2. sz. 231.) a következőket mondja az elbeszélések szerepéről: „... Az egykori városi jegyzőkönyvek böngészése is először a debreceni tárgyú novellákhoz vezette az író, később jött csak létre az olyan régi városi környezetben lejátszódó regénye, mint a *Szép Mikhál*, vagy *A lőcsei fehér asszony*”.

Jan Šlaski: *Jókai lengyelül* c. cikke (Ford. Süteő Imre, Világirodalmi Figyelő 1958. 1. sz. 38—57.) a Lengyelországban megjelent Jókai-regényeket tárgyalja és méltatja. A bibliográfiai adatok mellett néhány értékelő megjegyzést is fűz *A lőcsei fehér asszony* című regényhez. Megállapítja, hogy „az orosz uralom alatt álló részen kétszer is napvilágot láttak Jókai következő művei: *A lőcsei fehér asszony* — 1884, 1904, a *Fekete vér* — 1897, 1902, *Az új földesúr* 1879, 1885...”, majd megjegyzi, hogy „az újra kiadott regények tematikája (kivéve *A lőcsei fehér asszonyt*) kapcsolatban van a magyar reformkor eseményeivel, az 1848/49-es évek szabadságharcaival, illetőleg a Bach-korszakkal.” (41—42.) Így folytatja: „*A lőcsei fehér asszony* sikerét a regény műfaja és cselekményének helye magyarázza. A történelmi regénynek a nemzeti múlt témáiról vitázó Galiciában mindig nagy számú olvasóközönsége volt. A regény cselekménye a Szepességben

játszódik, mely szomszédos Galiciával és annak lakossága gyakran látogatott oda.” (43.)

Ugyancsak a Jókai-regények lengyel vonatkozású szereplőit vizsgálja Nacsády József: *Jókai műveinek lengyel alakjai* (Irodalomtörténeti Dolgozatok 19. sz. Szeged, 1961. 107.) c. tanulmánya, amely a következőket állapítja meg: „Az *Egy asszonyi hajszál* s néhány ki-mondottan lengyel témájú mű kivételével még inkább periférikus szerepiük van Jókai írásaiban s még ott sem jut számukra jelentős hely, ahol egyébként az adott történelmi helyzet erre különösen kedvező lehetőséget nyújtana az írónak. A kuruc-korról szóló művekben éppen csak említés esik róluk. (Pl. a *Szeretve mind a vérpadigban* általában a lengyel–magyar barátságról, *A lőcsei fehér asszonyban* egy pillanatra tűnik csak fel „a lengyel Szaluczky”, amint Korponayné hintáját a templomba kíséri.)”

A lőcsei fehér asszony (megjelent a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában, Bp. 1961.) azon kötetében, melyet Szabó Ferenc rendezett sajtó alá, az utósó többek között a következőket említi a regényről. „A történeti események ábrázolásával kapcsolatos hiányérzetünk nem is abból fakad, hogy Jókai nem a materialista történelemfelfogásnak megfelelően látja és ábrázolja a Rákóczi-szabadságharc bukásának okait, hanem inkább abból, hogy milyen kevés mondanivalója van a magyar történelemnek erről a sorsfordulójáról, a nemzeti függetlenség zászlajának lehanyatlásáról. Mindaz, ami nincs szoros összefüggésben Korponayné ábrázolásával, éppen csak futólag említődik; s így természetesen nem alakulhatott ki egységes és összefüggő áttekintés a történelmi helyzetről. A kor hangulatát, levegőjét sem a történelem alapvető problémáinak boncolgatása, hanem sokkal inkább a korabeli népelet, népszokások, a társasági élet és a korabeli nyelv kitűnő ismerete segítik megteremteni számára.” (533.)

Ugyancsak Szabó Ferenc gondozásában a Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó is megjelentette *A lőcsei fehér asszonyt* 1961-ben. Az utósóban a sajtó alá rendező a következőkkel bővíti előbbi gondolatait: „Nem a történelem hősi harcai tehát, hanem ez a bonyolult lélektani talány ösztönözte Jókait a regény megírására. Azt akarta mindenk előtt megfejteti a regényben, hogyan lesz Korponay Jánosnéból, a lőcsei árulóból a nemzeti szabadság mártírja. (A bonyolult lélektani problémák iránti rokonszenve e korból származó egyéb regényekben is szembetűnő.) A történelem eseményei csak háttérként, ennek a lélektani problémának a függvényeiként kapnak helyet a regényben, ezért érezzük a történelmi tablókat kevésbé szuggesztívnek, ábrázolásukat kevésbé alaposnak, mint *A Kőszívű ember fiaiban*. *A kőszívű ember fia* maga a meglevenített történelem. . . *A lőcsei fehér asszony*

lélektani probléma megfejtése a Rákóczi-szabadságharc utolsó esztendejének történeti háttérében.” (229.)

Szabó József a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában 1962-ben megjelent *Szeretve mind a vérpádig c. regény* utószavában *A lőcsei fehér asszonyról* szólva a végzetszerűséget hangsúlyozza, amit nemcsak a történet, hanem egyúttal a korrajz is megsínylett. Mivel Ocskay élete Korponayné sorsánál jóval szorosabban kötődött a kuruc szabadságharc eseményeihez, a korrajz erőteljesebb, nem fakult csak háttérre, mint *A lőcsei fehér asszonyban*.

Ignác Rózsa: *A tények és a képzelet c. cikkében* (Élet és Irodalom, 1962. okt.) egy meg nem nevezett lőcsei cipster patricius-ivadék barátnőjével a meginduló Jókai Kritikai Kiadás hírére folytatott beszélgetését közli. A cikkben meg nem nevezett öreg barátó, aki a beszélgetés folyamán gyermekkorára emlékszik vissza, minden bizonnyal a Probsztner család ivadéka, és így 1883-ban kisgyermekként jelen volt azon a vacsorán, melyet a Probsztner család a város nagy vendégének, Jókai Mórnak a tiszteletére adott. Így személyesen találkozott a nagy íróval és hallott arról, hogy milyen élményekben volt része, milyen anyagot gyűjtött készülő regényéhez. Így beszél erről: „Nos, Jókai készülő regényéhez helyszíni tanulmányútra utazott Lőcsére. Megnézte a várfalajtón a képet, megetette a Ketterhäuschen galambjait, meglátogatta a Thököly-féle házat, majd ebéden vett részt. Apám kivételesen megengedte, hogy nekem, kislánynak is a felnőttek asztalánál terítsenek. . . Fekete után a parkot járták, s én is a nagyok nyomába szegődtem. Az alagút bejáratát futó növényzet borította, de apám készségesen közölte, hogy azt Jókai kedvéért hajlandó megtisztíttatni nyomban, sőt ki is bontatja az alagutat, ha az író bele akarna mászni egy kis közvetlen tapasztalatszerzésre. Jókai — erre s a következőkre azt hiszem azért emlékszem, mert szüleim sokszor emlegették — ijedten tiltakozott:

— Isten mentsen! — Apám elcsodálkozott ijedtségén, nem is értette miért tiltakozik, és szabadkozva szólt:

— Elmondtam amit tudok Korponaynéról, a fehéringes lőcsei nőről, rendkívül sajnálom, hogy a családunkban véletlenül fennmaradt néhány tárgyi emléken kívül róla több ténnyel nem szolgálhatok.

Jókai ekkor apám karjára tette a kezét, felszabadultan nevetett, s azt felelte:

— Hála Istennek uram! Szívből örvendek. Minél kevesebb adat, annál jobb. Tudja, kedves uram, a tények engem gátolnak az írói munkámban, mert megkötik a képzeletemet.

Öreg barátnőm a szüleinek dedikált példányból olvasta jóval később Jókai Lőcsei fehér asszonyát, s azt mondja: sokat gondolko-

dott rajta, hogy a mesét teremtő agynak minő furcsa, logikátlan logikai játéka is lehet az az írói képzelet?"

Az 1963-ban a Gondolat Kiadónál megjelent *A Magyar Irodalom Története 1849–1905 c.* könyv *Jókaik öregkora c.* fejezetében az öregkori művek fogyatékosait vizsgálva a következőket emeli ki a fejezet írója, Nagy Miklós: „Művészetében megbomlott a realizmus és romantika alapjában véve haladó és művészileg magas színvonalú egysége, melyet az ötvenes évektől kezdve 1878-ig számos kiváló alkotásban megtalálhatunk. Most vagy a legvalószínűtlenebb romantikával teli frások kerülnek ki a tolla alól — vagy egy lépést tesz előre a realizmus felé, a nemzeti illúziókat, de velük együtt sokszor a nemzeti függetlenség pátoaszát is elhalványítva (*Rab Ráby, A kis-királyok, A lőcsei fehér asszony, A gazdag szegények, Sárga rózsa*). Kirívóan jelentek a már korábban megfigyelt felszínes, szaloni motívumok is, . . .

A történeti témaválasztás annak jele, hogy a költő menekül a korától, de kimerítettnek érzi a reformkor és felvilágosodás világát is. . . . Kuruckori témájú alkotásaiban elsősorban a meghasonlott, árulóvá süllyedt figurákra fordul a figyelme. Igazán következetes szabadsághősöket csak elvétve léptet fel, s kitartásukat olykor irreális különcködésként bírálja meg. Most, hogy a nemzeti függetlenség ügyében visszavonult, tisztábban látta a földesurak önzését, kétkulacsosságát is, aminek különösen nagyarányú képét adta a szatmári békealkudozások lefestésében (*A lőcsei fehér asszony*).” (172.)

Katona Imréné: *Olvasó gyerekek c.* pedagógiai jellegű cikkében (Népszabadság, 1964. jún. 17. 140. szám) a 8–10 éves gyermekek érdeklődési körével kapcsolatban megjegyzi: „A 8–10 éves gyerek még nem értheti meg a szerelemnek és a politikai magatartásnak azt a bonyolult ábrázolását, amelyet *A lőcsei fehér asszonyban*, vagy a *Szeretve mind a vérpadig* című könyvben talál. A történelmi ismeretek és a kellő szellemi, erkölcsi érettség híján egyáltalán nem bizonyos, hogy az ilyen könyvek azt a hatást váltják ki belőlük, mint az ifjabból, vagy felnőttekből, akiknek fródtak (6.).

A Magyar Irodalom Története 4. k. (Budapest 1965.) a fejezet írója, Nagy Miklós szintén szentel néhány gondolatot a regénynek. „Ellenben a kuruc tárgyú regények (*Szeretve mind a vérpadig*, 1882; *A lőcsei fehér asszony*, 1884) esetében a hibaforrás abból származik, hogy kivételesen bonyolult lélektani kérdés megoldását tűzte ki célul: hogyan lesz Ocskay hősből áruló, Korponayné meg árulóból nemzeti vértanú. *A lőcsei fehér asszony* nem tér el ennyire a történelmi igazságtól, de kiábrándító, hogy meséje minden lényeges ponton a véletlenre épül.”

1965 márciusában jelent meg a Kritika (3. évt. 3. sz.) c. folyóirat hasábjain Nagy Miklós esszéje: *Dialógus Jókairól*. A Wagnerrel személynesen vitázó Faust szóba hozza *A lőcsei fehér asszony* című regényt is. Faust így érvel: „Az élő természetet még a nagymúltú városoknál is jobban kedveli, pedig mennyi festői vonást, inyenc apróságot hord össze a barokk Bécsről, . . . a kuruckori Lőcscről, Szepességről. Akik Ráth-Végh írásait vagy a mai regényes életrajzokat keresik, nem is tudják, hogy milyen kitűnő előfutárja volt ő ennek a mulattató művelődéstörténeti műfajnak.” (5.)

Napjainkban jelent meg Benedek Marcell: *Irodalmi hármaskönyv* (Bp. 1966. 307—08) c. munkája. A könyv *Történeti regény és korrajz* c. fejezetében Jókairól a következőket írja: „Jókai történeti regényei túlságosan magukon viselik a romantikának és az író szubjektivitásának bélyegét; korrajzuk némelykor ellenkezője a történeti valóságnak (*Erdély aranykora*). Stílusának, leírásának varázsával mégis nagy sikereket aratott ebben a műfajban is. (*Török világ Magyarországon, Janicsárok végnapjai, Szeretve mind a vérpadig, A lőcsei fehér asszony, A kőszívű ember fiai*) Szubjektivitása sokat levon a saját korát rajzoló regények történeti hitelességétől.”

A Kritika 1966 áprilisi számában *Vita a magyar klasszikusok jövőjéről* gyűjtőcím alatt Borbély Sándor: *Egy kis statisztika* címmel egy érdekes felmérésének eredményeit ismerteti. A „kit tartasz a magyar irodalom történetéből világirodalmi rangúnak?” kérdésre 80 személy közül, akiknek életkora 20—32 életév között mozgott, 34-en Jókai nevével válaszoltak. Az „állítsál össze egy 20 kötetes könyvtárat a magyar irodalom klasszikus és mai műveiből” felszólítás eredményeként Jókai regényei a többi írókat megelőzve 132 esetben szerepeltek, köztük *A lőcsei fehér asszony* az olvasottsági rangsorolásban az ötödik helyre került.

Gáliczky Éva: *A történelem regényekben* c. cikkében a következőket írja: „Jókai bűvköréből senki nem tudja magát kivonni, még ha tagadja is. . . Írt-e Jókai igazi történelmi regényeket? Előszóval a legalkalmasabb történelmi kellékeket, kultúrtörténeti színes anekdotákat és szerepeltetett valódi neveket. Gazdag képzelete mozgalmas cselekménysort épített egy-egy adat vagy alak köré. Igazi történelmi hitele elsősorban mégsem ezeknek a regényeinek (pl. *A Damokosok-nak, Az elátkozott család-nak, A lőcsei fehér asszony-nak*) van, hanem azoknak a műveinek, amelyekben egy-egy történelmi folyamat lényegét sikerült megragadnia. (*Írók, könyvek, olvasók*. Az Ifjú Kommunista melléklete, 1966. dec. 15.)

SZÖVEGVÁLTOZATOK

Kiadásunk *A lőcsei fehér asszony* 1884/85-i első kiadásának szövegén alapul, de tekintetbe vettük a regény első folyóirati közlését a Nemzetben (1883/84), valamint az NK szövegét is. — Az első kiadás és a folyóirati közlés szövege közötti eltérések azt mutatják, hogy a regényt könyvformátumba való öltöztetése előtt a szerző átjavította, helyenként bővítette. Viszont aligha nyúlt hozzá Jókai az NK-ban kinyomtatásra kerülő szöveghez, mert ebben az 1884/85-i kiadástól való eltérések nem érdemiek, csak olyanok, amelyek az NK technikai szerkesztőinek más kötetekre is jellemző beavatkozásainak tekinthetők. Éppen ezért az NK szövege javára csak olyankor tettünk (néhány esetben!) engedményt, ha az NK nyilvánvaló fogalmazási zavart, egyeztetési pontatlanságot, névcseréket stb. hártott el. — Alapszövegünknek mind a Nemzettől, mind az NK-tól való eltéréseit a sorozat közlési elveinek megfelelően közöltük, azaz — az alább felsorolt esetek kivételével — egyenként regisztráltuk a különbségeket:

Bár Jókai prózája még ma sem avult el, számos régies vonása már szembeszökő. Ilyen a *-bul*, *-büil*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül*, *-ok*, *-ök*, *-jok*, *-jök* ragváltozatok kedvelése. E formákat az NK szerkesztői — *A lőcsei fehér asszony*ban is — gyakran modernizálták, megfosztván ezzel a stílust a történelmi regényben szükséges archaizálás egyik eszközétől. Szövegünkben a felsorolt ragok az 1884/85-i kiadás használata szerint található meg, az NK módosításait az egyenkénti szövegváltozatok között nem regisztráltuk. — Nem tüntettük fel az egyenkénti szövegváltozatok között az NK szerkesztőitől előszeretettel alkalmazott *fel* ~ *föl*, *felett* ~ *fölött*, *-hez* ~ *-höz* cseréket sem.

Az első kiadásban szereplő *o* helyett a mai helyesírásnak megfelelően *ó*-val írtuk, és egyenkénti szövegváltozatnak nem tüntettük fel a következő szavakat; *oh*, *sohajt*, *lobálódik*, *cirogat*, *zárkozik*, *ohajtás*.

A következő szavak régi *ó*-ját változtattuk *o*-ra: *hangós*, *pallós*, *utól*.

Hasonlóképpen *ö*-vel írtuk az első kiadás következő *ő* betűs szavait: *ődj*t, *csővő*, *elő*l (hol?), *jő*jjön, *ördög*ös.

Az *írámszarvas* — *íramszarvas* ingadozást *írámszarvas*-ra egységesítettük.

A JKK-ban alkalmazott helyesírási korszerűsítésből következőleg az 1884/85-i kiadásban található rövid mássalhangzós alakok helyett a ma szokásos hosszú mássalhangzós formákat alkalmaztuk (egyenkénti feltüntetés nélkül!) a következő esetekben: *ához, boszankodik, boszant, boszu, boszus, bölcsesség, csengetyű, ehez, épen* ('most'), *fen, jösz, köny, -képen, meny(ország), rosz*.

Az első kiadásbeli hosszú mássalhangzós formák helyett rövid mássalhangzót írtunk (egyenkénti feltüntetés nélkül!) a következő szavakban: *csatt, csattos, hljja, kevésbbé, lehellet, lőjj, nőjj, utánna, vajjon*.

Az 1884/85-i kiadással szemben a mai helyesírásnak megfelelően írtuk (szintén egyenkénti feltüntetés nélkül!) a következő szavakat: *hígyje, keztyű, külömb, külömben, léleket, mindgyárt, mingyárt, paizs, szakgat, valjon* ('vajjon'). — Megjegyezzük, hogy egyes szóalakok írásmódjában már közeledés mutatkozik a mai helyesírás felé: pl. a *külobnen, mindgyárt, mingyárt* mellett van már *külobnen, mindjárt* is az első kiadásban. — A *felül* névtűt alapszövegünkben *felyül* és *feljül* formában is megtaláljuk. Mind a *felyül*, mind a *feljül* írásmódúakat *felül*-re változtattuk, [minthogy az *lj* jelölésmód nyilvánvalóan *ly-t* takar.]

A tulajdonnevek írásának körében az alábbi módosításokat hajtottuk végre az alapszöveghez képest. — Mindenekelőtt megszüntettük számos névnek ingadozó írásmódját (zárójelben a variánsokat közöljük): *Absolon Dávid* (Absolon Dániel), *Andrássy* (Andrásy), *Bezerédy* (Bezerédj), *Blumevitz* (Blumewitz, Blumevicz), *Cornides* (Kornidesz), *Cramerius* (Cramerius), *Esterházy* (Eszterházy), *Fabriczius János* (Fabriczius István, Antal), *Fügedy* (Fügedi), *Garamszegi* (Garanszegi), *Gosznovitzer* (Gosnovicz), *Pintye Gregor* (Pintye Gregór), *Illésházy* (Illyésházy), *Jézabel* (Jezabel), *Juliánna* (Julianna), *Löffelholz* (Löffelholz, Leffelholz), *Pelargus* (Pelárgus), *Pfannschmidt* (Pfanschmid, Pfanschmid), *Rompauer* (Rombauer), *Savojai* (Savoyai), *Serédy* (Serédi), *Wencezlauz* (Wenczeszlauz, Wenczeszlauz), *Wratisslaw* (Wratissláv), *Zabeyer* (Zabeier, Zabaier).

A földrajzi nevek sorában egységesítettük a következő ingadozó írásmódú formákat: *Straceno* (Straceno, Sztraczenó), *Szathmár-Németi* (Szathmárinémeti, Szathmár-Némethi), *Nagy-Károly* (Nagykároly), *Kézsmárk* (Késmárk), *szvihrovai* (szvihrovai, svihrovai).

A ma szokásos írásmódnak megfelelően *Bocskai, Rákóczi, Thököly, Apafi, Zrínyi, Kálvin, Kolumbus, Gracchusok, Gyöngyösi* formákat használtunk az alapszövegben levő *Bocskay, Rákóczy, Tököli, Apafy*,

Zrinyi, Calvin, Columbus, Grachusok, Gyöngyösy alakokkal szemben; valamint Asszíríá-t Gölnitz-et írunk Assyria, Göllnitz helyett.

Kis kezdőbetűvel írtuk az eredetiben nagy kezdőbetűs *Siserehad* szót; viszont az eredetiben kis kezdőbetűs *veres tenger*, *olajfák hegye*, *arany bárány* (fogadó), *veres háztetőhöz* (fogadó) neveket a mai módon írtuk: *Veres-tenger*, *Olajfák hegye*, *Arany Bárány*, *Veres Háztetőhöz*. — Könyvcímként a *panteon* szót nagybetűvel kezdtük. — Az utcaneveket is a mai helyesírásnak megfelelően írtuk.

A német főneveket az alapszövegben többnyire nagybetűvel kezdve találjuk. Ezzel szemben mi a mai helyesírási gyakorlatnak megfelelően kisbetűvel kezdtük őket: *ketterhäuschen*, *platzkommendáns* stb. — A nagybetűt csak akkor hagytuk meg, ha az alapszövegben kiemelten, idézőjelbe téve fordultak elő: „*Durst*”, „*Wünschelruthe*” stb. — A sorozat szerkesztési elveinek értelmében nem tüntettük fel egyenkénti szövegváltozataink sorában az idegen szavak korszerűsített írásmódjából következő eltéréseket (1884/85): *rapport*, *generalis*, *amen*, *programm* stb. > *raport*, *generális*, *ámen*, *program* stb. — Egységesítettük a következő ingadozásokat: *frajj* (fraj), *Venus* (Vénus), *árkoláj* (arkolaj), *kathedrále* (cathedrale).

Lap: Sor:

- 5 : 11 *festő* a művének (NK: a *festő* művének)
7 : 19 *az ég-pokol* (NK: *ez ég-pokol*)
28 *néhány év* (NK: *néhány év*)
8 17 *Serédy Zsófia* (1884: *Serédy Sónia*)
19 *százhetvenhárom* (NK: *száznolcvanhárom*)
9 : 15 *Kire vigyáz itt* (1884: *Ki vigyáz itt*)
** Jegyzet. Ezen regényemnek alapját képező okirati adatokat legnagyobb részben tudós barátom Thaly Kálmán szívessége bocsátá rendelkezésemre, ki maga egy hosszabb monográfiát ír, Korponayné élettörténetéről; a hiányzó adatokat a lőcsei városi levéltárból, az Andrássy család hagyományaiból, s Probstner Károly úr illusztrált régi krónikájából volt szerencsém a tulajdonosok szívességéből kiegészíthetni. J. M. (NK: a megjegyzés hiányzik)
10 : 1 *Szilveszter napján* (1884; NK: *Sylvester napján*)
12 *egyiptomi gúla* (N; 1884: *egyiptomi gúla*)
21 *scjkekkel* (N; 1884; NK: *sheikekkel*)
25 *hírhedettek* (NK: *hírhedtek*)
11 5 *a tabit*, *a fajlondis* (N: *a subit*, *a fajkondis*)
6 *a rázsa* (N: *a rácsa*)
11 *aranyművescik* (N: *aranyművesek*)

Lap: Sor:

- 11 : 15 csimazinbul (N: csimarinbul)
17 unokái (NK: unokái)
28 börze (N; 1884: börse)
- 12 : 11 kapujokon (NK: kapujukon)
30 martialis (N: martialis)
- 13 : 11 Alauda (N: Alanda) (következetes)
13 Gosznovitzer (N: Gognoviczer)
Rompauer (NK: Rombauer)
14 Raicheburg (NK: Raichenburg)
19 második ágyúöntő (N: az egyetlen ágyúöntő)
20 ágyúi (N: az ágyúi)
21 Antaeusnak (N: Antalusnak)
23 hadsereg mundérja (NK: hadsereg mondurja)
- 14 : 4 Szilveszter-napi (1884; NK: sylvesternapi)
7 egész vásáros nép (N: az egész város)
9 a dolgot (N: a dolgát)
11 Zabeyer Jób (NK: Zabaier Jób)
15 dynasták (N: dynastiák)
23 protestáns (N: a protestans, NK: protestans)
32 mik bibliai (N, NK: amik bibliai)
34 Geczemáni-kertben (N: Geczemáni-kertben)
- 16 : 4 szilveszteri sokadalom (NK: sylvesteri sokadalom)
14 kérlelhetlen (N; NK: kérlelhetetlen)
20 kereskedő patrícius urat (N: kereskedő urat)
- 17 : 10 gombja a (N: gomb a)
23 principiis obsta! (NK: principis obsta)
25 élete párjával (NK: életpárjával)
33 polgár pedig (N: polgár számára pedig)
- 18 : 8 templom atyja (1884: templomatyja, NK: templomatyja)
11 mond bíró (N: mondd bíró)
- 19 : 9 de még az (NK: még az)
15 katedrálétul (1884: catheralétul)
20 belül szarvasbőrrel (NK: belől szarvasbőrrel)
21 kibéelve (N; 1884: NK: kibéllelve)
abban ült (N: abban ül)
26 hét úri lovas (N: két úri lovas)
31 Löffelholtz (N: Loffelhöz)
a neve Blumevitz (N: a nevét nem tudni)
34 Ez Korponay János (NK: Ez a Korponay János)
- 20 : 4 bivalnyakú marha (NK: bivalynyakú marha)
7 15 Wittembergában (N: Göttingában)
17 tevé hozzá (1884: tevé hozzá — sh.)

Lap: Sor:

- 20 : 29 se élőkbén, se halottakban (N: *sem* élőkbén, *sem* halottakban)
- 21 : 2 dervisgenerális (1884: dervis generalis)
- 22 : 4 templom atyja (NK: templomatya)
7 szekeren (NK: szekéren)
- 24 cím sáfránykérdés (NK: sáfránkérdés)
2 művésziremekelés (N: művészi remeklés NK: **művész** remeklés)
8 csiribiri emberek (NK: csiribili emberek)
- 25 : 4 hallgatta azt (N: hallgatta *mind* azt)
16 s az ismeretes (NK: s ez ismeretes)
- 26 : 1 a tizenkét (NK: tizenkét)
25 a szabad tér (N: szabad tér)
27 a Bölcsesség (N; 1884; NK: a Bölcsesség)
- 27 : 2 pajzst (1884: paizst)
ez van írva (NK: *az* van írva)
4 egyetértés (N: *az* egyetértés)
- 28 : 15 asszonyinak (N: *asszonyom*nak)
- 29 : 9 akként (N: aként)
- 30 : 5 a nemes (N: s nemes)
11 a szomszédjai (N: a szomszédjai *kétfelől*)
19 krcár (NK: krajcár)
22 okvetlen (N; NK: okvetetlen)
24 hisz ezt (N: hisz ez)
- 31 : 5 felgyúrte kabátja (N: felgyúrte *a* kabátja)
7 engem még nem (N: engem meg nem)
- 32 : 20 fordult elő (NK: fordul elő)
- 33 : 25 sáfrányt (NK: *a* sáfrányt)
- 34 : 2 fejedelem *urunk* — (NK: fejedelem *úr*)
őfelségének titulását (N: őfelségének *igaz* titulussát)
- 35 : 12 a wittenbergai (N: *alatt a következő megjegyzést szerepelteti: „A előbbi fejezetben lapsus calamiból volt Göttinga Wittenberga helyett téve; remélem, hogy a tisztelt olvasó sietett ezt kicorrigálni. Szerző.”)
- 37 : 4 a Bethlen (NK: Bethlen)
25 „bírság” pintekeket (N: bírság *pénz*eket)
28 aszú (1884; NK: *asszu*)
hanem *csak* másolás (NK: hanem másolás)
34 ujjá alól (N: *az* ujjá alól)
- 38 : 19 fogására (NK: fogására)
21 tanácsterembe (1884: anácsterembe — sh.)
22 négyzegletű (NK: négyzögletű)

Lap: Sor:

- 38 : 31 bírságotlatta (NK: bírságotla)
39 : 7 a kulcslyukat (1884: kulcslyukat)
40 : 1 az életnagyságú (NK: életnagyságú)
3 Fabriczius János (N; 1884; NK: Fabriczius István)
4 újraépítette (NK: újraépítette)
jezsuiták (1884: jezsuiták — sh.)
5 architectorikai (N: architecticai)
41 2 Fabriczius János (N; 1884; NK: Fabriczius István)
3 hanem én (N: hanem azért én)
15 eltávozám (NK: eltávoztam)
Emlékeznek rá (N; 1884: Emlékszik rá — az alapszöveg nyilván hibás)
27 ördögösöket (N: ördögösöket)
42 : 4 kiáltá (NK: kiálta)
8 én mondom (NK: s mondom)
14 a hős Zrínyi Ilona (N: hős asszonya, Zrínyi Ilona)
23 és nappal (NK: s nappal)
23 körülzárta (NK: körülzárta)
25 ijedt (1884; NK: ijedt)
31 Illésfalvánál (NK: Illésfalváról)
43 : 15 akkor ez semmi (NK: akkor semmi)
17 egyik (NK: egy)
23 pádimentumra (N: pádimentumra)
34 a Thurzó házához (N: a Thurzó-házhoz)
44 : 10 ugyanaz a (N: ugyan a)
18 rettenthetlen (NK: rettenthetetlen)
20 megmozdíthatlan (NK: megmozdíthatatlan)
25 abba nem hagyja (NK: abban nem hagyja)
45 5 ringassa, altassa el (NK: ringassa el)
6 hómesterre (N: házmesterre)
11 asszonyom (NK: asszony)
16 utánuk dalolnak (NK: utánok dalolnak)
19 künntekergésnek (1884; NK: künntekergésnek)
22 „ketterhauschen”-be (NK: a „Ketterhauschen”-be)
46 : 7 kinyittassék (NK: kinyittasék)
nem értettek (NK: nem érthettek)
47 : 2 lakatosmesterségnek (N: lakatos mesterségeknék)
*4 Es Nachprs (NK: Ez Nachprs)
Holmus (1884: Holms)
8 Lieber Hons (NK: Liebes Hons)
Satesfatiun (NK: Satisfatiun)
12 Satesfatiun (Satisfatiun)

Lap: Sor:

- 47 : 15 a négy (1884: az négy)
18 borogassa (borogassa)
- 48 : 3 a torony *teteje* pedig (NK: a torony pedig)
16 talapzatán *felyül* (N: talapzatán feljül)
- 49 : 15 legkedveltebb (NK: legkedvesebb)
- 50 : 9 Több házba (NK: Több házban)
17 felkiáltá (N: felkiálta)
- 51 : 6 elrepült rajt (NK: elrepült rajta)
27 a Thurzó-ház (N: Thurzóház)
31 az édes szemeim (NK: az én édes szemeim)
- 52 : 16 magányos (N; NK: magányos)
19 rivalt rá (1884; NK: rivalt)
31 kiálta fel, visszarántva (NK: kiáltá fel visszarántva)
32 deákul (N: diákul)
- 53 : 3 fogtál meg? (NK: fogtál?)
31 üres jégburkolat (NK: összes jégburkolat)
- 54 : 27 monda Fabriczius (N: monda Fabriczius)
kiáltá türelmetlenül (N: kiálta türelmetlenül)
- 56 : 17 nézték, mi történik (N: nézték, hogy mi történik)
29 cselédjével (NK: cselédjeivel)
33 is nincsenek-e (N: is nincsenek)
- 57 : 17 ébredek fel az álomból, mi (N; NK: ébredek fel, ami)
10 másra nem (N; NK: másra sem)
13 Foscarikat (N; NK: Foscarikat)
19 kiállítás (NK: kiálítás)
21 leányát (NK: lányát)
20 mind nem (NK: mindig nem)
- 60 : 4 felcségének (NK: a felcségének)
14 ezt tudni (NK: azt tudni)
24 lovassággal (N; NK: lovasságával)
30 Minderről (N; NK: Minderről)
- 61 : 18 a kötelességét (NK: kötclességét)
- 62 : 22 szvihrovai (NK: szvihrovai)
23 egynehány (NK: egynéhány)
- 63 : 20 lovásának (NK: lovásznak)
- 64 : 9 se élő, se alvó (NK: sem élő, sem alvó)
11 jelezi (NK: jelzi)
16 aki a két (NK: aki két)
17 *felyül* (NK: felül)
23 könyökön *felyül* (NK: könyökön felül)
24 kétszél köténnyel (N: két szál köténnyel)
- 65 : 29 örölok (NK: őrlök)

Lap: Sor:

- 65 : 8 jut az eszébe (N: jut eszébe)
13 szaggat (1884: szakgat)
34 lovamról (N; NK: lovaimról)
- 66 : 1 a fiacskámról (NK: fiacskámról)
13 lépett hozzá (N: lépett oda hozzá)
23 cseresmyecjkait (NK: cseresznyeajkait)
- 67 : 4 tojássárgája (NK: a tojássárgája)
5 vele a (N: vele szépen a)
6 alul-felyül (N: alul-felül)
7 parázst (N: parazsat)
15 kijáró (N: kinjáró)
21 tette a kezét (NK: tevé kezét)
33 senkinek se (NK: senkinek sem)
- 68 : 20 de hát ha eddig (NK: de hát eddig)
24 általkötő (NK: átalkötő)
- 69 : 5 ő kardcsapásokkal (N: De kardcsapásokkal)
10 vagyok, az Isten (NK: vagyok az, az Isten)
a lelkemet (NK: lelkemet)
17 tudod már, hogy (NK: tudod, hogy)
- 70 : 1 visszajössz? (NK: visszajössz?)
7 Jöjj le, Pelargus, és zárd be (N: jöjjön le Pelargus és zárja be)
11 ott bezárta (N: ott zárta be)
12 odakünn (NK: odakinn)
19 fátyolába (N: fátyolából)
30 csatában (N; NK: csatákban)
- 71 : 8 a vak sors (NK: a sors)
26 ő halavány arca (NK: ő arca)
33 lélegzete (NK: lélekezete)
- 72 : 14 tejet öntötte (N: tejet töltötte)
31 is ott van (N: is itt van)
a veresszemű (NK: veres szemű)
- 73 : 9 a kisfiút (N: a kis fiú)
18 erősen állt (NK: erősen áll)
- 75 : 20 vesztett (NK: a vesztett)
32 Mért nem (NK: Miért nem)
- 76 : 7 kapcsolta rajta össze (NK: kapcsolta össze)
8 csatos (N; 1884; NK: csattos)
11 csizmát maga (N: csizmát már maga)
18 Pelargus bácsit (N: a Pelargus bácsit)
19 hát a Pelargus (N; NK: hát ez a Pelargus)
21 nevetésnek (N: nevetésének)
- 78 : 5 eklézsiát kövessen (N; 1884; eklézsiát kövessen el)

Lap: Sor:

- 79 : 20 hólabdák(kal) (1884: hólapdák(kal))
26 összeröföntek (1884: összeröföntek)
- 81 : 2 de az orvost (NK: de orvost)
25 a harmadik is (N; NK: az a harmadik is)
26 miért (NK: mért)
30 találta ki (NK: találja ki)
- 82 : 5 Heinrich (NK: Henrik)
24 elmondani (N: el *meri* mondani)
- 83 : 10 rácsajtójáé (NK: rácsajtájáé)
28 a sőr (NK: a ser)
- 84 : 4 lélegzetével (NK: lélekezetével)
27 már nem volt (N: nem volt *már*)
- 85 : 31 vonásaiból (N: vonásából)
32 markoláztak (NK: markoláztak)
- 86 : 29 forró ajkkal (NK: forró ajakkal)
30 páciens (1884: *pattens* – sh.)
- 87 : 4 monda a doktor (N; NK: monda a doktor)
látva (1884: látja)
6 a gazdasszonyomat (N: gazdasszonyomat)
8 hóna alá (NK: *A* hóna alá)
11 betege (N: *a* betege)
halhatta már (1884: halhatta már)
15 jól értett (NK: jól értett)
22 az üvegcsében (N; NK: *ez* üvegcsében)
- 88 : 21 hanyatt szegzett (N; NK: hanyattszegett)
22 lélegzetvétellel (NK: lélekezetvétellel)
28 cynoglossum (N: cyroglossum)
- 89 : 11 mákonylabdacs (1884: mákonylapdacs)
14 megcsiklándozza (NK: megcsiklándozta)
17 salavári (1884: slavári – sh.)
19 prémezett (NK: prémezett)
- 90 : 6 annak térdeit (N: annak *a* térdeit)
24 Antinous (1884: Antonius)
31 sugárzanak (N: sugárzottak)
- 91 : 2 karját tárva (N: karjait tárva)
15 elkergették (N: elkergették)
22 még ma nem (N: *ma még* nem)
27 fogadás (N: fogadásai)
- 92 : 4 görcs száll (N; NK: görcs szállt)
12 a lábaihoz (NK: lábaihoz)
s kezeit (N: *s a* kezeit)
14 szabódík (N: szabódék)

Lap: Sor:

- 92 : 23 *a* legdúsabb (NK: legdúsabb)
34 gránátvillogású (N: gránátvillogású)
- 93 I legfelyül (NK: legfelyül)
nikomédiai (1884: nikodémiai)
13 ketyegett (N: ketyegett)
15 én segíték (NK: én is segíték)
szólt nevetve (N; NK: szól nevetve)
- 94 : 6 találja (N: találhatja)
10 fityet vet (1884: fityet vet)
15 mulassunk (NK: mulassanak)
17 óraláncához (NK: óralánchoz)
22 kettőjöknek (NK: kettőjüknek)
- 95 : 17 aki *a* féllábával (N: aki féllábával)
26 legveszedelmesebb (NK: a legveszedelmesebb)
- 96 : 8 ha *eltorzítottam* (N: ha *carrikirozom*)
20 Korponay János (N; 1884: Korponay István)
33 monda Andrásy (NK: mondá Andrásy)
- 97 : 15 *a* helyén (N: *e* helyén)
25 vitéz úr (1884: vitéz ár)
27 becsapták előle (N: becsapták az orra elől)
- 98 3 még (NK: meg)
8 kiáltá (N: kiálta)
13 felelt rá (NK: felelé rá)
27 készítette (N: készíttette)
- 99 : 6 nem hallott (N: *eddig* nem hallott)
16 *Nem marad egy szál is* (N: *Mind ott vesz egy lábíg*)
27 Ej, kegyelmed (1884: Ejh, kegyelmed)
- 100 : 10 megsokallta (1884; NK: megsokalta)
11 *el-elkomolyodott* (1884: *el* elkomolyodott, NK: elkomolyodott)
- 101 : 11 volt már *a* (N: volt már *hozzá a*)
13 Csitt! (1884: Csit!)
21 kezeim (NK: *a* kezeim)
28 adott *a* (NK: adott *ki a*)
- 102 : 14 mind én (NK: mind *az* én)
21 nő *a* jobbja (NK: nő jobbja)
29 is valamit (NK: is *az* valamit)
- 103 I felvilágosodott (N: *a* felvilágosodott)
31 odafonódtak (N: odafonódnak)
- 104 : 20 fegyverhordozóját (NK: fegyverhozóját)
30 kezében (N: *a* kezében)
- 106 : 12 akarná *most* ijeszteni (NK: akarná ijeszteni)

Lap: Sor:

- 106 : 13 Ez asszony (NK: Ez *az* asszony)
19 merényletének (N: *a* merényletének)
- 107 1 mint *a* farkas (N: mint farkas)
19 lélegzetét (1884; NK: lélekezetét)
23 szemek (NK: szemei)
34 kiszabadítalak (NK: kiszabadítlak)
- 108 3 *e* leánynak (NK: *a* leánynak)
13 mindig csak *azt* néztem (N: mindig csak néztem)
34 tenyereibe (NK: tenyerébe)
- 109 5 Odalenn az (NK: Odafenn az)
6 fel-feltekintget (N: fel-feltekinget)
- 110 13 *a* hölgy (NK: *e* hölgy)
Én is — monda (NK: Én is, mon*dá*)
31 visszhangot (NK: viszhangot)
- 111 19 éjszakákat (1884; NK: éjszakát)
27 grosscherfeldi (N: grosszertflémi)
28 kaszamataboltokba (NK: kaszamataboltokba)
29 gránát (N: granát)
- 112 : 2 friss (N: fris — sh.)
21 szőjétek (NK: szőjjétek)
27 Őrjáratok elől (N: Őrjáratok ellen)
28 Párizsban (NK: Párisban)
30 köpönyegét (N; NK: köpenyegét)
33 jánitorra (N: jánitorra)
- 113 5 kezébe (NK: kezében)
25 fonalrágó (NK: fonálrágó)
- 114 18 odadobta nekik (N: odadobta *azt* nekik)
22 lélegzetét (1884; NK: lélekezetét)
- 116 : 8 Krisztina (NK: Krisztinka)
19 leány voltát (NK: *a* leányvoltát)
20 monda Juliánna (NK: mon*dá* Juliánna)
21 köpönyegét (NK: köpenyegét)
28 ujjadat (N: ujjakat)
- 117 : 3 készítették (NK: készítették)
5 városunknak *a* (NK: városunknak)
6 Zsodoma (NK: Sodoma)
14 jött a (N: jött *be* a)
21 fejedet (NK: fejed)
28 ne átalj (NK: ne átalj)
- 118 : 11 *te* ne jöjj (1884: *te* ne jöjj, NK: ne jöjj)
21 vidd *el* magaddal (N: vidd magaddal)
22 *hogy* itt találának, (NK: *ha* itt találának)

Lap: Sor:

- 119 : 6, 8 mindjárt (N; 1884: mingyárt)
12 csak azután (NK: csak aztán)
- 120 : 19 lélegzetvétele (1884; NK: lélekzetvétele)
21 ez lehet csalódás (NK: ez *nem* lehet csalódás)
25 labdac (N; 1884; NK: lapdacs)
- 121 : 5 bevette-e (NK: bevett-e)
8 a fülébe (NK: fülébe)
25 almáriomba (NK: almáriumba)
32 electrica machina (NK: electrice machina)
- 122 : 7 lány megszabadítójával (NK: leány megszabadítójával)
boszorkánysággal (N: boszorkányságnak)
- 123 13 ellenthány (NK: ellentáll)
- 124 : 3 hiány nélkül (N: minden hiány nélkül)
11 utca, kutya (NK: utca, kutya)
18 infámis (1884; NK: imfámis)
várostokat (NK: városotokat)
28 ilyen ribilliót (NK: ily ribilliót)
- 125 1 kibéktető (NK: békítő)
téveszték csillapító (NK: tévesztették el csillapító)
8 cancre des (NK: cancrés des)
15 elhullott (NK: elhullatott)
- 126 : 12 meglátta ezt a (NK: meglátta a)
14 hogy feleségét (NK: hogy a feleségét)
22 fejét a vállai (NK: fejét vállai)
kenetteljes (NK: s kenetteljes)
- 127 : 1 hüvelykujjakat (N: hüvelyujjait)
7 Kedvesem, aranyom (NK: kedves, aranyom)
12 Probatum est (N: Probasum est)
14 monda Belleville (NK: monda Belleville)
18 többieknek (NK: többinek)
29 át kardját (NK: át a kardját)
33 olyan démoni (NK: oly daemóni)
- 128 3 éntőlem valóságos (N: éntőlem már valóságos)
8 gyöngén a (NK: gyöngédén a)
13 Belleville lovag hallható, alig (NK: Belleville alig)
- 129 : 6 bakot lő (NK: bakot lőtt)
8 meggyulladt (NK: meggyuladt)
15 főhadiszállásukon (NK: főhadiszállásokon)
19 kőműves (1884: kőműves, NK: kőműves)
- 130 : 31 nyilalt (NK: nyilalt)
- 131 : 12 borotváló (N: borotválkozó)
24 borbélyát (NK: borbélyt)

Lap: Sor:

- 132 : 11 előjáró*d*hoz (NK: előjáróhoz)
14 árestomot (NK: áristomot)
18 virasztás (NK: virasztás)
23 lehetett (1884: lehet — sh.)
30 író*t*ollat (N: író*tollát*)
34 eltávozás (N: eltávozás*a*)
- 133 : 30 segéd*t*isztjei (N: *a* segéd*tisztjei*)
33 tábornok*h*oz (NK: tábornok*kal*)
- 134 : 1 se török, se német (N: *sem* török, *sem* német)
8 avandz*s*írozni (NK: avandz*írozni*)
11 pítarban (N; 1884: pitarban — sh.)
14 azok órá (NK: azok óreá)
24 kezdtek az (N: kezdtek *el* az)
- 136 : 23 legalúl (NK: legalól)
27 középen (NK: közepén)
28 legfelyül (NK: legfelül)
- 137 : 29 Zebaot*t*al (1884: Zebaot*ít*al; NK: Zebaot*ht*al)
33 sarkáig (N: sarkig)
- 138 : 14 fullánk*j*át (N; 1884; NK: fulánk*j*át)
21 Malach-Hamoves (N: Malach-Hameves)
Ezekiás (NK: Ezekiás)
- 139 : 1 higgye el (1884; NK: higyye el)
- 140 : 9 föltételek (NK: feltételek)
24 cemetariumba (N: cimeteriumba)
- 141 : 6 csoportokban (N: csoportozatokban)
8 Ennek *a* szobra (NK: Ennek szobra)
10 szobrászvé*s*üvel (NK: szobrászvé*s*ővel)
28 amely műben (NK: mely műben)
- 142 : 2 panteona (NK: panteonja)
17 alássan (NK: alásan)
21 monda Fabriczius (NK: monda Fabriczius)
egész maláciával (1884: egész maliciával)
(vö. tárgyi magy.)
30 majd felvette (N; NK: majd felverte)
- 143 : 11 egyéb ár*k*olájt (N; NK: egyéb ár*k*olást)
14 *a* főbíró (N: főbíró)
23 egybe (NK: egyben)
29 fődeleket (NK: fedelet)
- 144 : 14 őkegyelme (NK: őkigyelme)
24 ezt a bolond (NK: azt a bolond)
- 145 : 15 sétá*l*nak (NK: sétál)
18 süvegét (N: *a* süvegét)

Lap: Sor:

- 145 : 23 imádkozz (NK: imádkozzáll)
24 hfnak (1884: hinak, NK: hívnak)
- 146 : 5 elkezdtek (NK: elkezdtek)
6 rá, s engedték (NK: rá. Engedték)
- 147 : 14 másikon (NK: a másikon)
16 nevettek (NK: nevetnek)
21 raportját (1884; NK: rapportját)
25 kiáltá bele (NK: kiálta bele)
29 raportot csinálni (1884; NK: rapportot csinálni)
- 148 : 14 akkuratussággal (NK: akkuratossággal)
18 Odüsszea (1884; NK: Odyssea)
32 Pobszt szenátor (NK: Probszt szenátor)
33 Belleville du Près (N: Belleville)
34 Montcarlier (NK: Moncarlier)
- 149 : 4 II. Rákóczi (N; 1884; NK: II-ik Rákóczy)
8 keresztény (N: keresztényen)
24 akik itt sorban (NK: kik itt sorban)
28 ott bibickedett (NK: ott kibickedett)
- 150 : 11 hogyan lehet az, hogy amidőn (NK: hogy a midőn)
22 a felől kérdezősködni (NK: a felől kérdezősködni)
30 fennhangon (NK: fönnhangon)
- 151 : 22 mód is áll (NK: mód áll)
31 virrasztottam (NK: virasztottam)
- 153 : 8 halántékain (1884: hálántékain — sh.)
- 154 : 3 hangütéssel (N: ütéssel)
5 Fabriczius János (1884; NK: Fabriczius Antal)
11 felel (NK: felelt)
28, 34 Fabriczius János (1884; NK: Fabriczius Antal)
- 155 : 18 ő még akkor is hú maradna (NK: őke még akkor is hűek maradnak)
20 plenipotentarius (NK: plenipotentarius)
- 156 : 8 világ gyulladt (NK: világ gyuladt)
9 azt lehet (NK: ezt lehet)
16 dörmögé hozzá (NK: dörmögé hozzá — sh.)
- 157 : 20 rárivált (1884; NK: rárivalt)
24 az a titánlázadás (NK: a titánlázadás)
- 158 : 1 kiálta fennhangon (1884: kiálta fenhangon, NK: kiáltá fenhangon)
8 önkéntelenül (NK: önkénytelenül)
15 Bonas vesperas precor! (NK: Bonaes vesperas pracor!)
- 160 : 8 szid ott (NK: szidott)
16 nyakába kalimpál (NK: nyakába kalimpált)

Lap: Sor:

- 160 : 20 veres foltjait (NK: véres foltjait)
161 : 6 lóg ottan (N; 1884: lógg ottan)
24 Hhaj! Nagyon (NK: Hjal Nagyon)
32 röpiült (NK: repült)
162 : 2 kaszamatájában volt a gránáttöltő (N: kaszamatájában volt
a granáttöltő)
3 használtuk (N: használtunk)
11 ablakon (N: ablakában)
31 elébb hadd (NK: előbb hadd)
163 1 fordulva (N: fordult)
5 plenipotentarius (NK: plenipotentiarus)
14 ühüm, ühüm (NK: hüm, ühüm)
16 azután meg azon (NK: azután azon)
31 exorbitans (NK: exorbitáns)
164 : 5 azután (NK: aztán)
28 e titkot (NK: a titkot)
165 : 10 ezredét (NK: ezredet)
17 azt tudnom (1884: azt tudom — sh.)
27 kutyábban (N: kutyábbul)
34 minél előbb (N: minél előbb)
167 : 1 jó! Igen jó! Ilyen (NK: jó! Ilyen)
14 én leányom? (NK: én lányom?)
23 Mindjárt odaadom (1884: Mingyárt odaadom)
170 : 9 órákban (1884: órákben — sh.)
171 : 18 akit fiústott (NK: kit fiústott)
172 : 6 Scheibe-hegy föld alatti (N: Scheibe, hegyi-földalatti)
14 bejutni (N: lejutni)
176 : 30 Jacoponi-hímnuszt (N: Jacoponi-hymnust)
178 : 21 ajtajain (NK: ajtain)
179 : 5 aludjál, báránycám (N; 1884: alugyál báránycám)
10 mozgalomnak (N: mozgalmuknak)
24 volt az a rejtekajtó (NK: volt a rejtekajtó)
180 : 7 Blumevitz de Trautsohn (N: Trautsohn de Blumevitz)
9 megszállta (NK: megszállta)
28 kardja (NK: a kardja)
31 kiálta szilaj (NK: kiáltá szilaj)
181 : 4 monda Blumevitz (NK: monda Blumevitz)
5 ez már mind (1884; N: ez már már mind)
15 hírért, nevét (N: híres nevét)
183 : 19 diákdákosokat (N: diákdókosokat — sh.)
30 Blumevitz de Trautsohn (N: Trautsohn de Blumevitz)
184 : 4 ágyból (NK: az ágyból)

Lap: Sor:

- 184 : 22 *Blumevitz de Trautsohn* (N: *Trautsohn de Blumevitz*)
- 185 : 1 morzsolgatja (N: morzsolgatja)
30 asszony kívánatát (NK: asszony kívánatait)
31 bei Fusz! (1884; NK: bey Fusz!)
- 186 : 20 Higgye el (1884; NK: higgye el)
28 az a fehér (NK: a fehér)
- 187 : 1 *Blumevitz de Trautsohn* (N: *Trautsohn de Blumevitz*)
21 kantelákkal (N: kantelákkal)
29 mellékutcákból (NK: mellékutcákon)
- 188 : 13 mond Juliánna (NK: mondá Juliánna)
21 azért minden (NK: aztán minden)
- 189 : 8 volt ennek (N: volt *most* ennek)
23 egyenlők levén (NK: egyenlők lévén)
24 alkudozásokhoz (NK: alkudozáshoz)
- 190 : 19 ehelyett (N: e helyütt)
21 vitézségét (1884: vitézséget — sh.)
23 künn vannak (NK: kinn vannak)
- 191 : 11 teszi le (1884: teszi-e le)
12 teszi-e le (1884: teszi le)
- 192 : 23 hajthatatlan (NK: a hajthatatlan)
- 193 : 12 kárt sem (NK: kárt *nem*)
19 *Du Près de Belleville* (N: *Belleville Bupres*)
- 194 : 4 sérthetlen (N: sérhetlen)
28 hova lett (NK: *hová* lett)
30 Juliánnával még (N: Juliánnával *s* még)
- 195 : 6 manupropriájával (N: manupropriájával)
20 pártvezért (N: pártvezér)
- 196 : 2 tanúságot (N: tanúságot)
10 néhány szót (NK: néhány szót*)
32 alapgondolatja (NK: alapgondolata)
- 197 : 17 ismerem *ezt* az (N: ismerem az)
22 történt *ez* (N: történt *az*)
24 magasabb hegyről (NK: magasabb helyről)
- 198 : 17 ágyút vonatott (NK: ágyút vontatott)
29 *el* nem lehetett képzelni (NK: nem lehetett *elképzelni*)
- 200 : 1 szól (NK: szólt)
10 generális uraimék (N: generális uramék)
12 *Blumevitzcal* (N: 1884: *Blumevitzzal*, NK: *Blumevitz-czel*)
32 leányomat (NK: lányomat)
- 202 : 15 meg *se* (NK: meg *sem*)
25 *ami a* sarkamba (N; NK: *ami sarkamba*)

Lap: Sor:

- 202 : 26 vagy az átkozottak (N: vagy átkozottak)
- 203 : 34 Mért (NK: Miért)
- 11 hóhérát (NK: hóhérját)
- 12 igazi szülője (N: igazi apja)
- 17 mint ezt (N: mint ahogy ezt)
- 20 játsszék (1884: játszszék, NK: játszék)
- 29 tornácra (N: tornácba)
- 204 : 2 hol meg alszik (N: hol alszik)
- 10 kell neki lenni (NK: kell lenni neki)
- 24 futott ki erre (N: futott erre ki)
- 205 : 21 feje fölé emelve (NK: feje fölé tartva)
- 23 kiáltá rá (NK: kiálta rá)
- 206 : 6 beléhajítani (NK: belehajítani)
- 8 hogy ezt (N: hogy azt)
- 10 boldogabb (NK: legboldogabb)
- 19 meg sem sercent (NK: meg nem sercent)
- 207 : 3 az az egész (NK: az egész)
- 7 úgy motyogott (N: fgy motyogott)
- 18 oly híven (N: olyan híven)
- ez asszony (NK: ez az asszony)
- 208 : 21 rácsendíti (1884: rácsendíti, NK: rácsendífé)
- 209 : 6 széthasogatott (NK: széthasogatott)
- 7 porcelán (N; 1884; NK: porcellán)
- 210 : 15 gazdája halálát megtutulta (N: gazdája a halálát megsutulta)
- 23 felett viselt (NK: fölött viselt)
- feltűzte (NK: feltűzve)
- 211 : 14 a négyszögnek (N: a piacon felállított négyszögnek)
- 212 : 17 a kapuját (NK: kapuját)
- 213 : 21 százhetvenhárom (NK: száznyolcvanhárom)
- 214 : 11 ballista (1884; NK: balista)
- 23 Miklós öccsére (N; 1884: György öccsére)
- 27 neki Miklós (N; 1884: Neki György)
- 33 ekképpen (1884: eképpen, NK: ekképen)
- 215 : 1 Miklós valamikor (N; 1884: György, valamikor)
- cisztercita (N: cisterda)
- 19 az templomba (NK: a templomba)
- 21 szólamódját (N: szokásmódját)
- 29 Miklós pedig (N; 1884: György pedig)
- 216 : 10 kisfiúé (N: kis fiú — sh.)
- 34 mondtak neki (NK: mondtak neki)
- Miklós úr (N: György úr)

Lap: Sor:

- 217 : 8 *Miklós* nagybátya (N; 1884: *György* nagybátya)
volt *felállítva* (NK: volt állítva)
30 *pyramidum* (N: *pyramidam*)
32 *egyiptomi* (1884: *egyptomi*)
- 218 : 6 annak párját (NK: annak a párját)
9 *karnisok* (N: *carniesok*)
23 *ősök képei* (NK: *ősek képei*)
24 *Miklós* a fehérbarát (N; 1884: *György* a fehérbarát)
32 *higgy, remélj* (1884; NK: *higyj, remélj*)
- 219 : 8 *feltamatunk* (NK: *feltámadtunk*)
16 *üvegfödéllel* (NK: *üvegfedéllel*)
30 *Charicleáját* (NK: *Charikleáját*)
- 220 : 31 *s* *mentsvárat* (NK: *mensvárat*)
- 221 : 5 *orcápirulással* (NK: *arcpirulással*)
7 *egy pörgunyhót* (N: *egy pár gunyhót*)
gunyhót (NK: *kunyhót*)
34 *zsoltárai* (N: *zsoltárai*)
- 222 : 1 *virradt* (NK: *viradt*)
- 223 : 3 *az* *ellenkezőt* (NK: *ez* *ellenkezőt*)
8 *szennyét* (1884; NK: *szennyét*)
29 *Miklós* (N; 1884: *alatt a lap alján a következő megjegyzés szerepel: Az előbbi fejezetben tollhívból Györgynek íratott.)
- 224 : 7 *csillagot a tréfás* (NK: *csillagot tréfás*)
21 *a hídon át* (NK: *s a hídon át*)
24 *leveleket* (NK: *levelet*)
- 225 : 1 *a lovát* (NK: *lovát*)
3 *Miklós* *generálisnak* (N: *György* *generálisnak*)
15 *A biz a pince* (NK: *Az biz a pince*)
16 *Miklós* *úr* (N: *György* *úr*)
32 *kalmuszgyökeret* (NK: *kalmuszgyökeret*)
34 *vaskalánnal* (NK: *vaskandállal*)
- 226 : 5 *mindannyiszor* (NK: *mindanyiszor*)
- 227 : 7 *hajajah!* (NK: *hajajahaj!*)
30 *végrehajtatná* (NK: *végrehajtaná*)
- 228 : 4 *danolóknak* (NK: *dalolóknak*)
szakadt (NK: *szaladt*)
5 *észrevették a* (N: *észrevették azt a*)
17 *hírhozó* (NK: *hírthozó*)
20 *sugallta* (1884; NK: *sugalta*)
- 230 : 20 *abban a férje* (NK: *abban férje*)
23 *sorok a* (N: *sorok is a*)

Lap: Sor:

- 230 : 32 nőszív (1884: nőszív, NK: női szív)
231 : 5 van az a kitörült (NK: van a kitörült)
13 szerteszéjjel (1884; NK: szerteszéjlyel)
23 azt mondja (NK: azt mondta)
232 : 10 halavány (NK: halvány)
31 Hozza (N: Hozta)
233 : 4–236 : 26 „S a nép rázendíté, ahol elhagyta a zsolozsmát”
kezdetű mondatból a „Zsófia ösztönszerűleg szorítá a két
fiát kebléhez” mondatig terjedő rész az N-ből hiányzik.
15 és vezérl (NK: és vezérel)
234 : 8 Aztán az (NK: Azután az)
17 gazdagságát (NK: gazdaságát)
235 : 3 az anya (NK: az anyja)
9 megholt felesége (NK: meghalt felesége)
236 : 31 támadást (N: támadását)
237 : 14 az Isten nevét (N: Isten nevét)
238 : 7 említessék (N: említessék)
23 törökhöz (NK: törökhöz)
24 virul még! (1884: virul meg)
239 : 14 ez eszelős (NK: az eszelős)
23 kincseimet: a feleségem (NK: kincsemet: a feleségemet)
24 jól gondjukat (NK: jó gondjukat)
25 jöjjön is e vár (NK: jöjjön e vár)
27 német kezére (NK: a német kezére)
242 : 13 a gyöngé (NK: a gyenge)
16 Ez a szó (N: Ez a fenyegető szó)
26 kifelé (N: el kifelé)
valami választ (N: valamiféle választ)
243 : 16 kezedbe (N: a kezedbe)

TÁRGYI ÉS NYELVI MAGYARÁZATOK

Lap: Sor:

5 : 1 *Lőcse* — (Levoča) csehszlovákiai város, a volt Szepes megyében Kassától ÉNy-ra.

Valószínűleg a szászok alapították a XII. században. Az ős város a mai helyétől délre feküdt. A tatárdúlás elpusztította. A mai várost 1245-ben alapították. Az Anjouk korában nagy iparos és kereskedő várossá fejlődött. A város polgársága korán csatlakozott a reformációhoz. Habár a város mindig biztosította a Habsburgokat hűségéről, mégis rokonszenvezett a nemzeti felkelésekkel.

A kuruc korban a szabadságharc egyik fontos bázisa volt. 1709-ben II. Rákóczi Ferenc csapatai elfoglalták, a császári seregek hosszú ostrom után tudták csak visszafoglalni. A szatmári béke után a megmaradt hadiszereket III. Károly Bécsbe vitette. A kuruc kor óta politikai jelentősége egyre csökkent.

Nagyszerű épülete a XIV. századból való gót stílusú Szent Jakab templom, amelynek szárnyasoltárai, szobrai, képei, értékes műemlékek. A városháza (1551), a Thurzó-ház, az evangélikus és a minorita templom legbecsesebb épületei közé tartoznak.*

Szepesség — (Spiš) Csehszlovákiában a Magas-Tátra és a Szlovák-érchegeység közötti terület, mint megyét egykor Liptó, Gömör és Sáros, ill. Abaúj határolta.

19 *Probstner-család* — Tekintélyes lőcsei patrícius család volt. Az a személy, akire Jókai utal a regényben P. András, 1825 körül készítette a képet. (vö.: Förster Rezső: *A lőcsei fehér asszony történeti alakja*, Bp. 1933. 11.)

* Jókainak a város elárulását feldolgozó regényét, *A lőcsei fehér asszonyt* megemlíti *A Pallas Nagy Lexikona* (11. k. 682.) és az *Új Magyar Lexikon* (4. k. 373.).

Lap: Sor:

A család egy másik tagja P. Arthur 1878-tól országgyűlési képviselő volt, a szabadelvű párt tagja. A felső-magyarországi bányapolgárság elnöki tisztségét is viselte.

- 5 : 22 *Török-féle ház* — A Török család *Hain Gáspár Lőcsei Krónikája* szerint Lőcse életében jelentős szerepet játszott. Türck néven szerepelnek. Tagjai közül: Sebestyén 1595-ben városi tanácsos; János 1607-ben tanácsos; Dániel bíró, jegyző, rektor és követ is volt (4–279.); ezen kívül ismert Gáspár (202.) és Péter (293.) neve is.

A regényben Jókai maga is utal arra, hogy egy bizonyos lőcsei *Képes Krónikából* merítette a Lőcsére vonatkozó adatait. Számunkra a lőcsei krónikák közül csak egyetlen egy volt hozzáférhető: a Hain Gáspár által írt krónikának az 1910–13-ban nyomtatásban megjelent másolata. E krónika eredetijéről és forrásairól a következőket írja a kiadvány egyik szerkesztője, Bal Jeromos: „E krónika eredeti kézírata jelenleg a lőcsei evangélikus egyházközség birtokában van; Hain Gáspár írta össze a 17. század nyolcvanas éveiben. A hátrýába fűzött, kis negyedréti alakú kézirat, nem tekintve néhány idegen betoldást, egy kéz egyöntetű írását tükrözti vissza, s habár több forrás felhasználásával készült, szerkezete és nyelvezete szintén egységes, úgyhogy a kézirat alaki hitelességéhez semmi kétség nem fér. . . .

Forrásait a krónikaíró a címlap második oldalán névszerint és időrendben felsorolja. Ezen egyének feljegyzésin kívül felhasználta még Lőcse város levéltári anyagát is. . . .” (*Hain Gáspár Lőcsei Krónikája. A szepesmegyei történelmi társulat megbízásából kiadták: Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kaufmann Aurél. Lőcse 1910–13.*” VI. old.)

A Hain-féle Krónikában a Jókainál szereplő patríciusnevek többségét megtaláltuk. A nevek mellett az illető személyek legfontosabb városi tisztségét tüntetjük fel, és azokat az első és utolsó oldalszámokat, amelyeken a Krónikában szerepelnek. Nem találtuk meg a következő neveket: Borad, Cornides, Engelmayer, Girschner, Gruff, Lateiner, Plasinger, Probstner, Raichenburg, Rhael, Richthausen, Ros, de Schacher, Trux.

- 6 : 9 *mészárosok tornya* — veszély idején a mészáros céh védte. A Hain Gáspár-féle *Lőcsei Krónika* 1569-ben a bástyák felsorolásánál említi a Fleischerturm nevű erősséget (120.), amely 1679. márc. 10-én egy nagy tűzvész következtében megsérült. (464.)

Lap: Sor:

- 6 : 9 *donjon* — öregtorony; vár, épület, legnagyobb, legerősebb tornya
- 16 *skófiom* — arany- vagy ezüstszál, melyet hímzésre, vagy díszkelmék szövésére szoktak használni.
- 8 : 10 *Krasznahorka* — (Krásna Hôrka) Krasznahorka-váralja kisközség, a volt Gömör vármegye rozsnyói járásában. *Andrássy család* — Régi nemesi família. A monda szerint az I. István korában élt Andorás nevű leventétől származtak, ki az első koronázás ünnepén egy idegen viadort lovagjáték közben kettéhasított. A hivatalos följegyzés 1441-ben említi Bertalan nevű ősüket. A családnak három tagja: György, István és Miklós harcolt Rákóczi oldalán.
- 17 *Serédy Zsófia* — A Serédyek a Fejér megyei Serédről származó régi nemesi család. Zsófia, Serédy Benedek krasznai főispán leánya. Előbb Rhédey Ferencnek második, majd I. Andrássy Istvánnak felesége. Múmiaszerű holtteste hosszú időn át látható volt a krasznahorkai vártemplomban, üvegkoporsóban.
- 9 : 14 *föld anyja* — „A legkülönbözőbb mitoszok szerint . . . a föld azon jóltévő anya, melynek méhéből minden ered, melyen minden tenyészik, női, gyümölcsöz, s melybe ismét minden visszatér . . .” (Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* Bp. 1929. I. k. 288.)
- 10 : 1 *1710. Szilveszter napján* — Thaly Kálmán részére a következő szöveggel dedikált Jókai egy kötetet *A löcsei fehér asszonyból*: „Thaly Kálmán kedves öcsémnek rokoni szeretettel Jókai Mór. Budapest 1885.” Ezen a példányon Thaly bíráló jellegű lapszéli jegyzeteket készített. A megjegyzéseket érdekességük miatt a továbbiakban az adott szövegnél eltérő betűtípussal közölni fogjuk.
Thaly javítása: 1709. Ez a logikus, hiszen 1710 februárban került labanc kézre Lőcse.
- 14 *lábás házak* — lábakon épült, árkados, vagy kívülről erős lábzatokkal megtámasztott falú házak. A Hain-féle *Lőcsei Krónika* említést tesz róluk: „Ezen a téren lévő házak részint öblös lábakra vannak építve, hogy esős időben szárazon lehessen alattuk járni. (6.)
- 20 *Smyrna* — Izmir, törökországi város, Kisázsia nyugati részének legfontosabb kikötője.
Dancka — Gdańsk (Danzig) régi magyar neve. 1711-ben II. Rákóczi Ferenc franciaországi utazása előtt hosszabb időt töltött itt.

Lap: Sor:

- 10 : 22 *hajdemákok* — a lengyel nemesség ellen fellázadt ukrainai parasztok
- 25 *hírhedettek a harangjai* — A Szepességben öntött harangokról ír Divald Kornél: *Szepesvármegye művészeti emlékei*, Bp. 1907. 3. k. 7–8.)
- 11 4 *az árakat a tanács állapítja meg* — A Hain-krónika másolatában nagyon sokszor van szó árszabályozásokról, amelyek hol a rossz pénz, hol a rossz termés, hol az átvonuló hadak által okozott drágaság ellensúlyozására szolgáltak. 1525-ben ezt jegyzik fel: „kihírdették, hogy egy köből búzát 40 jó pénzből való dénárért, rozstot 25 dénárért, zabot 100 dénárért, árpát 20 dénárért, borsót 40 dénárért stb, egy pár csizmát 27 dénárért, topánkát 8 dénárért, egy rőf lőcsei posztót 7 dénárért, stb. kelljen eladni.” (30.)
- kamuka* — változó jelentéssel él a régi magyar nyelvben, leginkább színjátészó selyemszövetet jelentett, néha nehéz, virágos selyem kelmét.
- tabit* — vont arany vagy ezüst szövet a szó jelentése.
- 5 *fajlondis* — finom angol szövet
- 6 *az árak mellé ki van az is függesztve, hogy melyik kelmét szabad viselni a nemes, a polgár, a paraszt férfinak, asszonynak, a ruházati rendszabály szerint!* — A cselédség ruházatkódásáról írja Hain Krónikája 1651-ben: „Ami a viselietüket illeti . . . ezentúl tiltva van arany szegélynek, atlasz copfoknak, selyempántlikának a szegélyben, drága kendőknek csipkével vagy anélkül való használata. Akik ez ellen vétének, először a gazdájuk vagy gazdasszonyuk által intessenek meg, ha mégsem hagyják abba, a hatóságnak kell ezt jelenteni, és a nyílt utcán a poroszló szedje le róluk. Az a gazda vagy gazdaasszony, amelyik ezt megengedi, vagy a felsőbbségnek nem jelenti, essék büntetés alá.” (252–53).
- A lőcsei élet bemutatásánál több azonosság található Mikszáth: *Fekete város* és Jókai: *A lőcsei fehér asszony* c. regényeiben. Ennek magyarázata a közös forrásokban kereshető. Mikszáth fő forrása: Demkó Kálmán: *A felsőmagyarországi városok életéről a XVI–XVII. századokban*. (Bp. 1890.) azokra a lőcsei levéltári adatokra és krónikákra épült, amelyek Jókai kezében is megfordultak. Az egyezéseket feltűnő voltuk miatt közöljük néhány sorban.
- Mikszáth: *A fekete város* c. regényében így ír az öltözködés-szabályozásáról: „Még a kelmétkben való dúskálást se engedte meg a rendőrség. A szegényebb osztály fehérnépei

Lap: Sor:

- a morvaposztót, a csamlotot, a török bagariát, perzsa mohárt használhatják” (Bp. 1961. Krk. 22. k. 124.)
- II 6 *saffór* — sárga színű angol gyapjúkelme
ráza — gyapjúból szőtt, ritka szálú gyöngye kelme, viselő szoknya készítésére használták
perpeta — könnyű selyemkelme
hernász — nehezebb gyapjúsövet, kámzsák, iszákok készítéséhez használták
kvinet — kecskeszőrből szőtt finom szövet, leginkább női kabátot készítettek belőle
sing — a rőfnél valamivel rövidebb régi hossz mérték; 62,2 cm
- 15 *csamlott* — teveszőrrel kevert selyemszövet
csimazin — posztófajta, díszruhához használt értékes kelme
sójjaposztóbul gereznek — a gerezna eredetileg prómcis bőrből készült felsőruha volt, ebből maradt fenn későbbiekben a szó felsőruha jelentéssel
- 17 *szedrázsia* — keletről hozott kékfestő kelme
- 21 *nyuszt* — (Martes martes) a menyétfélék családjába tartozik. Hossza 30–80 cm, felül sötétbarna, alul és oldalt sárgás színű vérengző állat. Nyakát és torkát rendszeren sárga, néha vörös folt díszíti.
- 27 *kereskedőház* — 1552-ben tesz említést a Krónika a Kauffhaus építéséről (99.) 1569-ben pedig annak átépítéséről (115.)
- 32 *Tuhutum* — a honfoglaló hét vezér egyike. A név mai formája Töbötöm.
- 12 4 félvállról néznek a „kivételképpen” közéjük települt magyar nemes úrra — A Hain-krónika másolatában olvashatjuk az 1654. évnél, hogy a tanács külön engedélyével vehetett csak nemes ember a városban házat (260.). Több nemes család a város falai közé menekült 1678-ban a kurucok elől (456.).
Demkó Kálmán: *Hain Gáspár és Krónikája* (Századok 1882.) c. terjedelmes cikkében ez ellenszenvvel kapcsolatban ezt írja: „Gyakran találkozunk azon esettel is, hogy a megyei nemességnek gyűlése megszabja a vásárookra vitt áruk árát, s ha a polgárság a vásáron magasabbra tartja áruit, azokat erőszakkal veszik el, lefizetvén érettök a tetszés szerint szabott árat... Nemzetiségi tekintetben is igen nagy az ellentét a két osztály között.” (232.)
Mikszáthnál *A fekete városban* e tény a következőkben kap

Lap: Sor:

- hangot: „Úr egy se lakott ott, meg se engedték. Az egy Máriássy-családdal tettek kivételt, 1660-ban, mert Máriássynak le volt a város kötelezve.” (Mikszáth Krk 22. k. 107.)
- 12 : 13 *Lapis refugii* — A mai Lőcsétől nem messze egy sziklás fennsíkon gyűltek össze a tatárjárás idején a lőcsei polgárok, a Görgey család egyik őse által vezetve, s itt vészelték át e nehéz időt. A helyet, amelyen később templomot is emeltek, Menedék sziklájának nevezték el.
- Hain Krónikájában a 10. oldalon ezt olvashatjuk: „IV. Béla király uralkodása alatt, Batu, a tatárok egyik fejedelme 500 ezer fővel Oroszországon keresztül Magyarországra jött... A lőcseiek a fallal megerősített Schawbergcken gyűltek össze, egy templomot is építettek itt maguknak, és ezt Menedékkői Capitoliumnak nevezték el.”
- A tatárjárás alatti menedéket nyújtó helyekről ír Jókai *A magyar nemzet története* c. művének *A tatárfutás után* c. fejezetében is. (Bp. 1902. 177–78.)
- 22 *Ragusa* — a régen világhírű kereskedővárost Jókai *A három márványfejben* örökítette meg (1887.). Ma: Dubrovnik.
- 23 *városuk címere* — Lőcse város 1550-ben kapta címerét I. Ferdinánd királytól. „A város címere dupla kereszt, amelyet két oroszlán tart” — írja Hain Krónikája (6.), Mikszáthnál: „a város címere, hármas halom kettős kereszttel s a két ezüst oroszlán, amely tartja.” (*A fekete város* Mikszáth Krk. 22. k. 111.)
- 13 8 *Taufel család* — a Hain-féle krónika feljegyzi Teüffel Kristóf nevét, aki jegyző, 1626-ban tanácsnok és követ is volt. (157–240.)
- 10 *Zecher* — Hain Krónikájában szerepel Zacherlő Kristóf képviselő, vásárbíró (315–356.), és Sebestyén tanácsstag (197–236.) neve.
- 11 *Perner* — Perner Kristóf neve is megtalálható Hainnál: 1528-ban a város pártvillongása idején Ferdinánd király megbízottjaként Lőcse élére kerül, 1529-ben a szepesi vár kapitánya (Hain: 36–46.).
- Fabriczius* — Fabriczius János a város életében jelentős szerepet játszott Hain krónikájának tanúsága szerint. 1675-ben tanácsos, jegyzői feladata is volt, 1681–82-ben országgyűlési követ (353–494.). — Az 1660-as összeírásnál Sebestyén keresztnévű Fabritius is szerepel (Hain: 350.) Mikszáth is szerepelteti *A fekete város* c. regényben F. Antal néven, de ott még egészen fiatal ember. Ha élt is a regény

Lap: Sor:

idején Fabriczius, a város bírása nem ő volt, hanem Alauda Bertalan (1705–1711). Valószínűleg ezért szerepel *A löcsei fehér asszony* első folyóirati közlésében eleinte rendszeresen az Alauda név Fabriczius helyett.

Alauda József — 1641-től nagyon sokszor szerepel neve Hainnál. Ekkor tanácsos. 1655-ben bírói tisztséget visel. (197–379.)

Thaly a Századok 1872 évfolyamában közölt cikke (607–10) említi nevét, mint olyan tanácsnokot, aki az ellenfél kezére játszott.

- 13 : 12 *Kramerius* — a Cramer család sok tagja élt Lőcsén. Közülük többen töltöttek be fontos szerepet. Hain krónikája szerint volt köztük bíró (Gáspár 1619-ben és 1630-ban, Mihály 1550-ben, Sebestyén 1574-ben, 1601-ben, 1606-ban, 1611-ben), volt egyházigazgató (Jakab), tanácsos és képviselő (Konrád). Nyilván a Cramer névből alkotta Jókai a Kramerius nevet.

Ursinus Illés — segédlelkész, rektora volt Lőcsének. (Vö.: Hain: 176, 277, 278.)

Pfannschmidt — Pfannschmiedt Dániel tribunja és 1675-ben képviselője volt a városnak (Hain 271–454)

- 13 *Gosznowitz* — Gosznovitz Máttyás a városi tanácsosok sorában található meg, jegyzői tiszteet is betölt, országgyűlési követ és tanító is, és 1669-ben övé a bírói szék (Hain: 200–379) Lásd még: 411.

Amman — a tanácsosok és a tribunok között is szerepel Jeremias Amman neve. 1644-ben a polgárság védelmi szervezkedésében a tisztek között említik (Hain: 203, 240, 256, 358) — Egy másik Amman (Johannes Gáspár) 1666-ban tűnik fel először a határjáró bizottság tagjaként. Ugyanő tanácsosi és képviselői szerepkört is betöltött (Hain: 331–499).

Lang — a Lang család számos tagja szerepel a Hain-féle Krónikában. L. János tanácsnok volt 1624-ben, bíró 1642-ben (168–258), Kristóf tanácsnok 1599-ben (130, 140) és Tamás tanító (200).

Rholler — valószínű, hogy Rohll János nevéből alakította Jókai. Nála szállt meg egykor Bethlen, Wesselényi, Thököly is. Tekintélyes polgár lehetett. (Hain: 158–180, 234, 498, 506.)

Rompauer — István képviselő 1647-ben (229, 355); Máttyás tanácsstag, tribuni tisztségben szerepel Hainnál (186–196). Lásd még: 411.

Lap: Sor:

Hain — Hain Gáspár 1632-ben született Kassán, öt éves korától Lőcsén élt. 1653-ban Wittenbergában tanuit. 1658-ban a lőcsei gimnáziumféle iskola rektora lett. 1664-től 73-ig városi tanácsos, 1682–83 bíró. A város életének tevékeny részese. 1674-ben és 1675-ben újra bíró, majd 1682–83-ban szintén; 1687-ben halt meg. (190–379.)

13 : 14 *Gräff* — Gräff Lőrinc 1642-ben tanácsstag, 1627-ben bíró volt. (Hain: 140–189.)

Buchwald — A Hain Krónikában Buchwaldt György szerepel, aki 1581-ben tanácsos, 1657-ben képviselő és 1665-ben tribun a városban (Hain: 212–355). Lásd még: 411.

Engelhard — Engelhardt György tanácsstag 1594-ben (Hain: 378)

Trübel — Trübel György 1587-ben szerepel a Krónikában, aki iskolai alaptványra komoly összeget ajánl fel. Valószínűleg az ő nevét módosította Jókai. (Hain: 127)

15 *Zabeyer* — A Hain-féle Krónikában egy Zabler Jób nevű lelkész szerepel, akit 1650-ben rektorrá választanak. A reformáció idején nagyon lelkesen munkálkodik. 1656-ban az eperjesi evangélikus zsinaton vesz részt, amelyen kimondják, hogy a régi szertartásokat elhagyják, és a latin énekek helyett bevezetik a német éneklést. (Hain: 242–310) Lásd még: 411.

18 II. *Rákóczi Ferenc* — A nagy fejedelem arcképe Jókainál először *Az utolsó fejedelem* c. beszélyben nyer megformálást, ahol szinte Kossuth személyével azonos a fejedelem portréja. A *Szeretve mind a vérpedig* c. regényében Rákóczi tisztelettől körülvelt melegszívű családfő és elveiért minden áldozatra kész népvézér. A *lőcsei fehér asszony* lapjain csak emlegetik, de nem jelenik meg. A *Rákóczi fia* öreg fejedelemé kedves szeretettel rajzolt, de fáradt ember, aki már nem lelkesít.

21 *Antaeus* — az ókori görög mitológiában a tenger istenének és a föld istennőjének fia; ha ereje csökkenőben volt, a földet megérintve visszakapta erejét

27 a *legvitézebb kuruc tábornok vezérlete alatt* — kifejezést Thaly hullámvonallal aláhúzta és három kérdőjellel jelölte meg.

33 *Czelder Orbán* — Rákóczi egyik leghívebb dandárnoka A Szepes-Abaúj megye határán levő Merényben (ma Cseh-szlovákiában Nalepkovának hívják) született. Lőcse elfoglalása után börtönbe vetették és 1714-ben Kassán kivégezték.

Lap: Sor:

- mecenzéfi* — Mecenzéf a volt Abaúj-Torna vármegye cserháti járásában levő két nagyközség: Alsó-, és Felső-Mecenzéf összefoglaló neve. A két község határában több vasérc-, ezüst-, és rézbánya van. Jókai megírta itteni látogatását útirajzaiban is. (Vö: *Villámvonat szekéren, Életemből* 2. k. 448–49.)
- 14 : 14 *Ez a templom pedig a büszkesége a lőcseieknek.* — A Hain-féle Krónika ezt írja róla: „A hosszú és megnyúlt tér közepén, amelynek párját Németországban is keveset találni, áll a szent Jakab főtemplom, szép márvány epitáfiumokkal, a Thurzó-sírokkal, a szent György képpel, Krisztus szenvedésének képeivel, egy előkelő aranyozott oltárral, pompás szószékkel és egy művészi kivitelű új orgonával” (5).
- 23 *hanem ez idő szerint protestáns szertartás mellett dicsérik benne az Istent* — Hain Krónikája említi, hogy az ellenreformáció idején elvették az evangélikusoktól a templomot, de Thököly majd II. Rákóczi Ferenc is visszaadta nekik, és ekkor megosztva használták a katolikusokkal (515–16.).
- 33 *Jákob álma* — Jákob álma Mózes I. könyve 28. részében olvasható; Lőcsén a történet nem síremléken, hanem fából faragott epitáfiumon (emléktáblán) látható. „A Buchwald féle epitáfium . . . felső része Jákob álmát ábrázolja” — írja Divald Kornél (*Szepesvármegye művészeti emlékei*. Bp. 1907. 3. k. 51.).
- 34 *Gecsemáne-kert* — az a kert az ókori Jeruzsálem mellett, melyben Krisztus a kínszenvedését és halálát megelőző éjszakát töltötte. Jókai utalása itt sem pontos. Divald arról ír ugyanis, hogy Rombauer Mátyás epitáfiumán levő festmény Krisztust az Olajfák-hegyén ábrázolja, tehát nem a Gecsemáne-kertben (i. m.: 3. k. 52.).
utolsó tétel — a téma Greff Lőrincné epitáfiumán látható (Vö: Divald 3. k. 52.).
- 15 : 6 *Sámson* — Izrael bírának egyike, rendkívüli erejű hős, aki népe elnyomóinak, a filiszteusoknak állhatatos ellensége volt. Az említett téma Buchwalder Zsuzsanna epitáfiumán szerepelt (Vö: Divald 3. k. 53.).
bas-relief — féldombormű amelyen a megformált kép a kő síkjától befelé mélyed
filiszteus — Palesztina lakói az i. e. I. évezredben
I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek, ki Bécs elleni hadjárata alatt huzamos ideig tartotta Lőcsén székhelyét — I. Rákóczi György (1593–1648) 1644-ben svéd és francia szövetség-

Lap: Sor:

- ben hadjáratot indított a Habsburgok ellen. Elfoglalta Felső-Magyarországot. A Habsburg diplomácia azonban kieszközölte a török szultánnál hadjáratának eltírását. Hain Krónikájában ezt találjuk a fenti idézettel kapcsolatban: „1621. nov. 16-án I. Rákóczi György úr és kísérete későn este a városkapu előtti vendéglőbe érkezett, és Mayerhöffben szállt meg” (157).
- 16 : 13 *katufrék* — itt: öltözet, ruha
16 *kuszpitol* — (koszpitol) ruhát, öltönyt (kivált másét) használ, koptat
- 17 : 6 *syllogismus cornutus* — a hibás okoskodás egyik fajtája a logikában
s mikor az egyik szemöldökét felhúzza, a másikat pedig lehúzza, az előérzetet nyújt arról, hogy milyen lehet a kínvallató pad? — Az És mégis mozog a földben is ilyen vésztojósó szemöldökei vannak Járai Ézsaiás professzor uramnak: „... mikor a fél szemöldökét felhúzza magasra, mindig magasabbra, a jámbor examinált vagy benevolizált diák úgy érezte, mintha az ő fejét húzná egyre feljebb vele...” (JKK I. k. 44) (Margócsy József jegyzetei)
- 13 — *Bírság: egy pint bor* — Hasonlóan bírságoltatja meg Mikszáth Kálmán: *A fekete város* c. regényében a közbeszólásával alkalmatlankodó egyik tanácsnokot: „Talán elég volna, ha egypár kupa bort fizetne?”
„Egy kis áldomás mindenkor szokásban volt a lőcsei városházán, ítéletek kimondásánál.” (Mikszáth Krk. 22. k. 101.)
- 16 *ez a bírónak a fia* — Hain Krónikája 1674-ben nótáriusként szerepelteti Bartholomeus Alauda Vincét (378).
- 23 *Principiis obsta* — kezdetben állj ellent
- 18 : 5 *leprosorum ecclesia* — bélpoklosok temploma. A Hain-féle krónika 1530-ban említi Lőcsén a bélpoklosok házát, amely leégett. (47.)
A bélpoklosok elkülönítéséről Jókai *Bálványosvár* c. regényének *A világ száműzöttjei* c. fejezetében is ír (JKK 158–70.)
- 10 *Perelj uram perldimmel* — 35. zsoltár I. versszak Szenczi Molnár Albert fordításában.
- 13 *Frauendienst vor Gottesdienst* — Hasonlóan nyilatkozik Cobor Márk is: „—Tábornok úr, —szólt Cobor Márk—, azt mondja a német: ‚Frauendienst, vor Gottesdienst‘, a női szolgálat elébb való, mint az istentisztelet” (*Szeretve mind a vérpadig* JKK I. k. 170.)
- 19 : 13 *Thurzó-ház* — a XV. században, részben gótikus, részben

Lap: Sor:

reneszánsz stílusban épült palota Lőcse egykori főterén, a hagyomány szerint eredetileg a Thurzó-család tulajdona volt. (L.: *A fekete város*. Mikszáth Krk 22. k. 339.)

- 19 : 17 *laponniai irámszarvas* — lapp rénszarvas
- 20 *Visnyiavszkyak* — Egy Visnyovszky nevű család szerepelt Trencsén vármegyében, de a Rákóczi-szabadságharc alatti tevékenységükről nem tudunk.
- 27 *Andrássy István* — Régi nemesi család sarja. Atyjával együtt báróságot kapott. 1703-ban géresi házánál fogták el a kurucok és Rákóczihoz küldték. Miután hűségére állott, a fejedelem előbb ezredes kapitányává, majd (1706. márc.) generális főstrázsamesterré nevezte ki. (Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai*. Bp. 1955. 143.) Az ő parancsnoksága alatt került labanc kézre Lőcse. Thaly és az okiratok (I. József kegyelmi levele) arról tanúskodnak, hogy része volt a város átadásában, sőt testvércit, Györgyöt és Pált is átállításra bízta. Később családi megegyezés alapján Betlérre költözött. Tőle származott a család betléri ága. Két fia közül (Ferenc és József) csak a kisebbik ért meg férfikort.
- 24 *Pelargu*. — Nógrád megyei birtokos nemes, kuruc kapitány, aki később Lengyelországban bujdosott, majd Nagy Péter szolgálatába állott és őrnagy lett. (Vö. dr. Szabady Béla: *A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában*. Győr, 1938.) Feltűnik alakja Jókai *Rákóczi fia* c. kései történelmi regényében is. Ő a regény legsikerültebb jelleme, a hajdani kuruc tiszt, a regény kutyás embere: „Ez a csikós-gazda Rákóczi Ferencnek hajdani legvitézebb kapitánya, Pelargus, aki azért jött ide, hogy fejedelme fiát elvigye magával.” (157.)
- 31 *Löffelholtz generális* — Császári katonatiszt, 1661-ben született, 1717-ben halt meg. Három hónapig ostromolta Lőcsét 1710–11-ben.
- 32 *Blumevitz* — Blumevitz de Trautsohn — Thaly említi nevét Lőcse átadásával kapcsolatban, mint aki túszként szerepelt, míg Czelder Orbán a kapitulációs pontokkal Löffelholtznál járt. (Vö. Thaly: *Thaly Kálmán jelentése szab. kir. Lőcse városa levéltárának Rákóczi-kori okmányairól, különös tekintettel a város 1709–1710-edikei ostromára*. Sz 1872. 612.)
A legutóbbi kutatások szerint az éj leple alatt ő nyitotta ki a város kapuit a császári csapatok előtt. (Markó Árpád:

Lap: Sor:

Adalékok Lőcse kapitulációjának történetéhez. Sz 1964. 1—2. sz. 196.)

Belleville — Belleville du Près Ferenc alezredes, tüzérségi tiszt volt Rákóczi szolgálatában. A fejedelem *Emlékirat*-ban úgy említi, mint aki összejárt az ellenséggel Lőcsén. Ezt az állítást támasztja alá Löffelholz utasítása is, amely az elfoglalt Lőcse parancsnokává du Près alezredest teszi. (Vö. Sz 1872. 612—13.) Thaly a nevet áthúzva *De Près*-re javítja.

- 19 : 34 *Korponay János* — Thaly kutatásai szerint előbb a labanc Koháry István szolgálatában volt, majd a csábrági vár eleste után Rákóczi mellé állt. A kuruc seregben „armányos” kapitányi tisztséget viselt s egyúttal hadipéntztáros is volt. A szatmári béke után osztrák birtokára vonult vissza. Vö. Thaly Kálmán: *A lőcsei felér asszony.* (Sz 1909. 455—57.)

Szerepel neve Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai 1703—1710.* (Bp. 1955.) c. munkájában is. „1705. májusában Korponay Jánost azzal az utasítással küldötte ki a megyébe [ti. Rákóczi] hogy a felkelést kerülő nemesektől annyi lovat vegyen el, „egész készségével s ahhoz kívántató fegyverrel”, amennyivel javaik után kötelesek lettek volna zsoldosaikkal együtt táborra menni.” (39.)

- 20 3 *imsik* — orosz szánok kocsisa

7 *Wittenberga* — Wittenberg, az Elba partján épült porosz város. 1502-ben Bölcs Frigyes egyetemet létesített itt, amelyet 1815-ben a halleivel egyesítettek. Hosszú ideig kulturális és politikai központ volt. Egyetemét sok magyar protestáns látogatta a XVI—XVII. sz.-ban.

8 *Wagner* — Wagner András német zoológus (1797—1861). Münchenben az állattan egyetemi tanára volt. Különösen az emlősök és kagylófélék vizsgálatával foglalkozott. Munkája: *Geschichte der Urwelt, mit Berücksichtigung der Menschenrassen und d. Mosaischen Schöpfungsberichtes* (Lipscse 1857—58.) A könyv emlegetése 1710-ben anakronizmus.

- 17 *stomfáksz* — nagyszájú

33 *van a bátyám között* — Thaly a *bátyám* szót *öcsémre* javítja.

- 21 2 *dervisgenerális* — Andrassy Miklós; róla Jókai Thalytól csak néhány szavas közlésben értesült (Sz 1872. 249.). Az író ezt az érdekes alakot több helyen szerepelteti, de nem sok következetességgel. A *Szeretve mind a vérpadigban* Mihály néven, *A magyar nemzet történetében* viszont Pál néven

Lap: Sor:

tűnik fel: „Károlyit nyomban követte sógora, Andrassy György báró, azt meg két testvére, István és Pál. Az utóbbi éppen fehér barát volt, csuhástól együtt jött át a kurucokhoz, azt nem is vetette le, abban vezényelt, úgy hitták, hogy a ‚dervis generális‘. Kegyetlen kemény katona volt: még a nevét is rettegték.” (Bp. 1902. 63.) Thaly a *generális* szót *ezredesre* javítja.

- 21 9 *ensiola* — köpeny
tengeri mókus — esetleg a világ legdrágább prémjeit szolgáltató tengeri vidra nevéből alkotta Jókai a tengeri mókus kifejezést
- 33 *lichen islandicum* — izlandi zúzmó (helyesen: *L. islandicus*)
- 22 : 2 „*Fuchs*” — „róka”, itt: elsőéves egyetemi hallgató gúnyneve
- 7 *Cornides* — A Hain-féle krónika másolatában nem szerepel e név. Valószínűleg költött. Hozzá kapcsolta Jókai Thaly-nak azt a megjegyzését, amely szerint Lőcse orvosa is növelte a város hírnevét, így alkotta meg alakját. (Vö. Századok, 1872. 587.)
- 10 *allonge-paróka* — hosszú, bodorfított fürtű paróka
- 11 *Wammsz* — ujjas, zeke. Mikszáth *A fekete városban* így írja le: „Nyakig begombolható mellény, melynek ujjá rendszerint más színű szövetből volt, nyáron pedig ujjatlanul viselték a szászok”. (Vö. Mikszáth *Krk*, 22. 85.)
- 20 *a kétfejtű gyermek* — A Hain-féle Krónikában a következő bejegyzés szerepel: „1554. július 18-án egy fiúgyermek született itt Lőcsén, kinck két feje vala egymással szemközt, mindkét fejének megvolt minden része: két fül, két szeme, két orra, szája és rendes arca. Az alsó testrészei u. m. melle, gyomra, köldöke, kezei, lábai, minden hiány nélkülük valának, csakhogy holtan jött a világra. Szülei: Sutor András és neje Margit, Öbelsz Gáspár leánya.” (100.)
- 21 *Itt van, de „még nem múlt el Martius Idusa”* — Julius Cacsart i. u. 44-ben egy jós figyelmeztette, hogy óvakodjék március 15-étől. Cacsar a végzetes tanácskozásra menve találkozott figyelmeztetőjével, s annak megjegyezte: „Íme itt van március Idusa”. A megszólított a fenti mondatot válaszolta neki.
- 23 2 *nobilis de Lerchenwald* — lerchenwaldi nemes, talán Lerchenfeld egykorú faluról van szó, amely 1810. óta Bécs VIII. kerületéhez van csatolva.
- 24 : 8 *csiribiri emberek* — A hagyomány szerint Mátyás király

Lap: Sor:

a következő mondókával átkozta meg a csallóközieket sok zaklatásukért:

„Csiribiri, verébfajta,
Réce, ruca, kacsafajta,
Mindig veszekedjetek,
Soha se egyeztetek!”

(Tóth Béla: *Magyar anekdotakincs* 6. k. 77.) (Vö. *És mégis mozog a föld*, Margócsy József jegyzetei.)

Az ismert Mátyás-anekdotára utal Jókai *Kárpáthy Zoltán* (JKK 1. k. 56.), *És mégis mozog a föld* (JKK 2. k. 188.), és *A magyar nemzet története* című műben is (343.). Közlétezi *A magyar nép élce szép hegedűszóban* (1857). c. kötetében 11 más Mátyás-anekdotával együtt. Ezzel kapcsolatban vö. Lengyel Dénes: *Jókai népmeséi és anekdotái*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve (196.).

Hollós Mátyás király . . . a jó Ulászló — Valóban mind a két uralkodónak kapcsolata volt Lőcse városával. A XV. században a husziták többször zaklatták az Ulászló pártján álló várost. Az ellenük a Felvidéken indított hadjáratok kiinduló pontjává választotta a várost Mátyás, innen indulva Liptó felé. A lőcsei templomban van az Ulászló oltár is, melyet a városban tartott 1490. évi fejedelmi kongresszus emlékére állítottak, amikor II. Ulászló megegyezett fivéréivel.

- 24 : 14 *Thurzó* — A város egyik legjelentősebb családja. 1508-tól nagyon sok helyütt szerepelnek a Krónikában. Tagjai: Ádám (185, 193) Bernát (98), Imre (154), Jeromos (124), János (15–98), Kristóf (98–150), Márton tanácsos, Mihály (192–3), Miklós (141), Szaniszló (111–173), Zsigmond váradi püspök meghalt 1512-ben (15) és György (lásd ott). Jókai itt azonban téved. A luteránus püspökké lett Thurzó Ferenc szobra nincs a lőcsei templomban. Ellenben oroszlánon taposó márványszobra van ott Thurzó Kristófnak és Szaniszlónak. (Vö: *Divald*. 2. k. 109.)
- 18 *Szent Jakab* — Az őskeresztény egyház neves alakja: Jacobus Zebedaei, János apostolnak és evangélistának a bátyja, Jézus tanítványa volt. Herodes Agrippa elfogatta és lefejeztette. (i. u. 42.)
- 24 *Gideon* — Izrael egyik bírása i. e. XIII. sz. táján. Legyőzte az Izraelt fosztogató ellenséges törzseket. A jutalmul felajánlott királyi méltóságot visszautasította.

Lap: Sor:

amalekiták — ősrégi nép, amint ez Mózes IV. k. 24, 20. verséből kitűnik. A Holt-tengertől délnyugatra a Tih nevű sivatagban és a Szináj-félszigeten tanyáztak. Saul és Dávid kemény harcokat vívtak ellenük.

- 25 2 *Bercsényi* — Bercsényi Miklós gróf (1665 — 1725), II. Rákóczi Ferenc országos főtábornoka. Rákóczinak ifjúkori barátja volt. 1701-ben Rákóczi elfogatása után ő készíti elő Lengyelországban a felkelést. Ő lesz a hadak fővezére. 1710-ben orosz segítségért külföldre ment. 1716-ban török segítséggel betört Orsovánál. Eleinte Drinápolyban majd Rodostóban élt.
- 7 *Ez a szenátorok padja leghátul van, a templom mélyén, egészen az orgona karzata alatt* — Hain Krónikája 1538-ban említi: „Ezen év március havának utolsó előtti napján a tanács először foglalta le a templom hátulsó karzata alatti padokat a maga számára, hogy onnan hallgassa az istentiszteletet: igen sok ember rossz néven vevé ezt tőlük.” (81.)
- 14 *Jacoponi Stabat Mater* — Stabat Mater (latinul ‘állt az anya’): himnusz Szűz Mária tiszteletére. A sequentia szerzője valószínűleg Jacopone da Todi (13. sz.). Híres többszólamú megzenésítői Palestrina, Pergolesi, Rossini, Verdi stb. voltak. Jókai többször hallgattatja hőseivel a ‘Stabat Matert’: *Egy magyar nábob* (JKK 1. k. 222.), *A barátfalvi lévita* (102), *Fekete gyémántok* (JKK 2. k. 154.), *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 1. k. 335.), *A mi lengyelünk* (9).
- 15 *Rákóczi-nóta* — A kései kuruc költészet, a Rákóczi-kesergők legkiválóbbika a Rákóczi-nóta, kétséget kizáróan a szabadságharc bukása után született, 1730 körül. Először Erdélyi János adta ki 1849-ben, *Szabad hangok* c. verseskönyvének függeléke gyanánt. (Vö. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* 2.k. Bp. 1952. 1081.). Emlegetése itt anakronizmus.
- 18 *Eine feste Burg ist unser Gott!* — Erős várunk nekünk az Isten, evangélikus énekeskönyvekben a 256-os számot viselő ének. Luther Márton számos régebbi dallamot átalakított az új vallás céljaira. Az általa írt Erős várunk... szövegű dallama is valószínűleg régebbi eredetű. A protestánsüldözések idején, mintegy az üldözöttek harci éneke volt. Magyar fordítása Skaricza Máté nevéhez fűződik (XVI. század második fele).
- 33 *egy sorral elkésett, s most azt végzi* — Hasonlóan énekel a templomban a süket kovácsmester is Mikszáth egyik legragyogóbb novellájában: *Prakovszki, a süket kovács*-ban.

Lap: Sor:

Solymossy Sándor: *Jókai és a magyar nép* c. cikkében (Etnographia — Népélet 1925. 8.) is említi e szegény siiket szabómester esetét. Solymossy szerint, Jókai szereti valamely valószínűtlennek tetsző állítása előtt a megokolást előre nem bocsátani, hanem utólag adja elő, „s az elképedt olvasó e pillanatnyi meghökkenésén a később jövő magyarázat már mit sem változtat.”

- 26 : 4 *communicál* — itt: úrvacsorát vesz
- 14 *protonotárius* — főjegyző, a pápai bíróság magasrangú tisztviselője (gyakran csak egyházi cím), itt: ítélmester
- 22 *A templomból azután párosával, egymás mellett haladnak a városházhoz*; — ugyanígy írja le e jelenetet Hain Krónikája is: „A tanácsosok . . . először a templom előtt gyülekeznek, azután párosával mennek a városházára, előttük a szolgák hajadonfőtt, szól a városház harangja, és minden úgy történik mint Lübeckben”(6).
- 27 : 20 *mikor a löcsei patricius a tanácsterembe lép, akkor kötelessége fölvenni . . . az ónémet palástot*. — A következő feljegyzést találjuk erről Hain Lőcsei Krónikájában: „Ha a tanácsurak a városházba mennek, a magyar kabát fölött német köpenyt hordanak.”(6)
- Mikszáth: *A fekete városban* ezt írja: „Minden szenátornak külön fekete köpenyege volt a városházán, melyet hétköznapi ruhája fölé borított, hogy a tanács külsejében is ünnepléses és imponáló legyen”. (Mikszáth Krk 22. k. 105.)
- 23 *Salamon király* — (1063–74) Árpád-házi király, I. Endre fia, uralkodása alatt nagyobb számban telepedtek meg németek az országban, és nagy befolyáshoz jutottak.
- 31 *instigál* — bujtogat
- 33 *nizus* — hajlandóság, törekvés, vágy, itt: akarat, vélemény
- 28 : 13 *intimatum* — itt: rendelkezés, felszólítás
- 15 *instans* — kérvényező, folyamodó
- 25 *nagyehető Klausz* — csak egy Krausz János, másnéven Göllnitzer tanácsstag szerepel 1545-ben Hain krónikájában (377.)
- 31 *guló* — torkos borz, átv. ért.-ben falánk
- Lollia Paulina* — római nő, Regulus felesége, akit később Caligula császár elválasztott férjétől és saját feleségévé tett
- 29 : 3 *palotás* — belső szolgálatot teljesítő személy
- 31 *macellum* — piac, vásárcsarnok
- 30 : 18 *ingredientia* — itt: hozzávalók, anyagok, alkotóelemek
- 22 *haruspex* — madárjós a régi Rómában

Lap: Sor:

- 30 : 34 *articsóka* — a bogáncsfélékhez tartozó növény; lila színű fészkes virágzatából főzeléket készítenek
- 31 : 19 *difficultál* — nehezményez
- 32 : 1 *gyónócédula* — bizonyítvány az elvégzett húsvéti gyónásról, melyet a gyóntató ad a gyónónak. E szokást az 1549-ben tartott kölni zsinat vezette be. A gyónócédulát követeli a szigorú oberregistrator az árulás után Bécsbe érkező Ocskay Lászlótól is (*Szeretve mind a vérpadig* JKK 2. k. 115.). Humorosan ír a gyónócéduláról Jókai a *Fráter Györgyben*: „Törvényt hozott ránk, hogy addig nem szabad férjnek a feleségéhez nyájas szóval közelíteni, a míg előbb meg nem gyónt a papnál. Már most, ha céhmester komám uram hazavergődött a vásárból késő este, szomjasan, kifáradva, megázva, azzal a szóval, kincsem, rózsám, adj frissen egy pohár bort, meg egy csókot, az asszony azt mondta rá: hol a gyóntató cédula?” (2. k. 189–90.)
- 13 *exorbitans* — mértéktelen, szertelen, túlzott, túlságos
- 19 *pozíció* — itt: tétel, adag
- 20 *praeliminare* — előirányzat, terv
- 21 *méhser* — a germán és szláv népek kedvelt itala volt, amelyet a középkorban sok helyütt Magyarországon is gyártottak (Lőcse, Rozsnyó, Brassó). Óborból és finom mézből készült.
- 22 *marcafánk* — méhserrel készített sütemény, a mai mézeskalács figurák anyagának őse. Jókai szerint: pirított mandulából draganttal keverve, keményítővel behintve, tojással megkeverve, krétába bemártva, skarláttal megfestve s aranyfüsttel beragasztva készült (Vö.: *Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képekben*, Bp. 1888. 3. köt. 302.).
- 33 3 *szerecsendió* — trópusi növény (*Myristica fragrans*), dióhoz hasonló termése van, melyet szárított állapotban fűszernek és gyógyszerkészítésre használnak
- 4 *nádméz* — a nádcukor régi neve; a XVIII. századtól kezdve kiszorult a nyelvhasználatból
- alkermes* — (*Phytolacca decendra*) más néven festőszőlő, vérfürt. Általában a melegebb égöv alatt honos. Annak ellenére, hogy hánytató és hashajtó jellegű, mégis italt, süteményt, mézeskalácsot festettek vele, fiatal hajtásait salátának is használták.
- 5 *kalmusgyökér* — az *acorus* nevű növény erős, zamatos gyökere, amelyet fűszernek használtak.
- 6 *re quasi bene gesta* — mint aki jól végezte dolgát
- 34 : 11 *pro publico bono* — a közjó érdekében

Lap: Sor:

- 35 1 „Pfiff” — fütty; itt: kis idő
3 *assecurál* — biztosít
8 az a kis mellékajtó vezet le oda (egyenesen a pincébe) — Mikszáth is említi ezt a pincét *A fekete városban*: „nyugodt lélekkel leballagott a városháza alatt levő pincébe”. (Mikszáth Krk 22. k. 105.)
- 10 *Feras mihi clavim pincernarum!* — Hozd ide a pincekulcsot!
19 „Tulas mihi clavim!” Janitor felelé „feram”. Bíró kérdé „Feristi jam clavim?” Janitor felelé „tuli” — „Hozd nekem a kulcsot!” Kapus felelé „hozom”. Bíró kérdé „Hoztad már a kulcsot?” Kapus felelé: „hoztam”. A latin *ferre* ige (hozni) más-más tőből képezi a különböző igeidőket (*fero, fere, tuli, latum*). A társalgásban az ajtónálló képezi helyesen az ige alakjait.
- 36 4 *extenebratio* — kihúzás, itt: a bor felszívása
7 *sanctuarium* — szentély, ugyanilyen profán értelemben használja a szót Jókai az *És mégis mozog a föld* c. regényben is. (JKK I. k. 17.)
- 15 *gönci hordó* — régi magyar űrmérték, kb. 135 l.
22 *keresztászok* — a hordók alá kereszt alakban elhelyezett talpgerenda
26 *átalag* — Tokaj vidékén használt, kisebb hordó, kb. 75 litercs
27 *divina providentia* — isteni gondviselés
29 *üstökössel együtt született mennyei nedv* — A hagyomány szerint az 1663. szept. 8-án feltűnő üstökös esztendejében nagyon erős bor termett az országban. Erre Jókai másutt is utal: „utoljára már azokra a pókháló belepte átalagokra került a sor, amik a múlt században járt üstökös csillag tüzét szífták magukba.” (*Szeretve mind a vérpadig*, JKK I. k. 52.) Az üstökös megjelenésének leírását megtaláljuk *Törökvilág Magyarországon* c. regényének első fejezetében. Jókai forrása: Bethlen János: *Historia rerum Transsilvanicarum*. (Bécs, 1782/83. I. k. 48–50.)
- 32 a hegyaljai szőlőknek a birtokosa — Thaly a mondatot aláhúzza és megjegyzi: *Hát a Rákóczi-ház?!!* Ugyancsak aláhúzva: „Az összes tokaji borokat nekik adományozá.”
- 33 *Thurzó György* — Egy T. György a Krónika elején szerepel, az illető haláláról tudósít Hain 1523-ban (23). Egy másik György (1567–1616) 1610-ben nádor, 1612-ben átutazóban rövid ideig Lőcsén tartózkodik (144.)
A hatalmas Thurzó György hagyta a városra ezt a kincstermő birtokot — A megállapítás nem pontos, mert Thurzó Elek

Lap: Sor:

hagyományozott a városnak két szőlőt a Tokaji-hegyen, kettőt pedig Abaújszántón. Ez a birtok egyre bővült, s a XVII. században Lőcse már 20 hegyaljai szőlőbirtok tulajdonosa volt. (Vö. *A fekete város*. Mikszáth Krk 22. k. 347.) Mikszáth: *A fekete város* c. regényében a következőket írja: „Nagy szőlőbirtokos lévén a város a Tokaj hegyén (egy Thurzó hagyta, testálta a városra), fölséges borokat mérnek itten nyáron”. (Mikszáth Krk 22. k. 112.)

37 : 13 *Nagy Péter* — másnéven I. Péter (1682–1725) orosz cár II. Rákóczi Ferencsel diplomáciai összeköttetésben állt és számára a lengyel trónt is felajánlotta. A szabadságharc időszakában is több ízben közbenjárt a bécsi udvarnál a kurucok érdekében.

27 *Kajafás* — József zsidó főpap mellékneve i. u. 18–36-ig viselte tisztjét. Jézus pörének vezetője volt

30 *rénes forint* — rajnai forint; régibb használatú forint (értéke 60 krc.)

33 *akona* — hordó szája, vagy ebbe való dugasz

34 *sacrilégium* — szentségtörés

38 : 4 *jucundus* — tréfás

benefactor — jótevő

6 *pacificator* — itt: békítő, rendteremtő

16 *Vinus, vina, vinum*

Nomen adjectivum . . . —

Értelmesen magyarra nem fordítható tréfás mondóka. A *vinum* szó (bor) főnév, a mondóka viszont tréfásan *nomen adjectivum*-nak, melléknévnek nevezi, ezért jelöli a melléknévnél szokásos három alakkal.

40 : 5 *drága* . . . *szent szobrokat* . . . *felfedezte* — Divald a Krisztus születését ábrázoló szoborcsoportozatról írja a következőket: „A szobrokat Wagner szerint egy elveszett okmány keresése közben szinte csodás módon 1698-ban a lőcsei városháza falainak egyik rejtett üregében találták meg. (I. m: Bp. 1906. 2. k. 70.).

7 *Máriássy család* — A név nagyon sokszor szerepel Hain Krónikájában. Lőcsére betelepedett magyar nemesi család. A királytól Lőcsének adományozott Máriássy-birtokok miatt hosszasan viszálykodnak, sőt pörösködnek a várossal. Végül megegyezés alapján Lőcse bizonyos kártérítést fizet nekik (116–118). A Krónika a következő neveket említi a családból: Ferenc, alispán (34–205) Imre alispán (382); István (91); János (231–347); Mátyás (71); Pál (113–118);

Lap: Sor:

Zsigmond alispán (260–340). — Nem említi viszont Ádámot, aki Imre fia volt, s II. Rákóczi Ferenc seregében ezredes. A fejedelmet Rodostóba is követte. Egy ideig orosz, majd lengyel szolgálatban is állott.

aki a hatalmas Máriássy család kezéből a várostól elvett két falut visszaperelte — A város és a Máriássyak közötti per 1569-ben dőlt el Hain Krónikája szerint, s ekkor a város bírása nem Fabriczius, hanem Johannes Henisch volt (375).

40 : 11 az ivóvizet biztosította Lócse számára — a vízvezeték bevezetésének idején 1562-ben Paulus Horler volt a bíró Hain Krónikájának tanúsága szerint (375.)

41 : 22 vezikátor — (vesicatoria) hólyaghúzó szer

18 mazurok — sajátos tájszólású lengyel népcsoport, a mai Lengyelország északi, északkeleti részén

21 szepesi gróf — Történelmünk folyamán Zsigmond 1412-ben 13 szepesi várost elzálogosított Ulászló lengyel királynak, amit csak 1772-ben csatoltak vissza Magyarországhoz. Az elzálogosított terület fővárosa Igló volt. Itt székelt a szepesi gróf. Így ez a cím igen nagy hatalmat is jelentett. Erről a méltóságról a *Szép Mihálban* azt írja Jókai: „A szepesi 16 városból is 13 a lengyel koronának volt zálogba adva; azért azok Magyarországhoz számíttattak, s a lengyel kegyelmes úr volt, megengedte nekik, hogy maguk válasszanak maguknak szepesi gróft, a kinek mindnyájan engedelmeskedjenek.” (JKK 5.)

A szepesi gróf méltóságát Rákóczi idején Lubomirski Tivadar viselte. A Lubomirski régi lengyel hercegi család, akik a magyarokkal rokonszenveztek, s Rákóczit és a Lengyelországba menekült emigránsokat támogatták. A család azonban később elpártolt Rákóczitól és eszméjétől.

27 *misericordiánus* — szegényeket istápoló, betegeket ápoló szerzetesrend

42 18 *Absolon* — Absolon Lilienberg Dániel, államférfi a XVII. század közepén született. Pályája kezdetén Thököly titkárja, majd kancellárja. 1688-ban átpártolt a császáriakhoz, s elősegítette Munkács elfoglalását. Sikerült közreműködni abban is, hogy Erdély meghódoljon Lipótnak.

28 *Ennek az áruló Absolonnak a leányát vette nőül Löffelholtz* — A *leánya* szót Thaly áthúzta, és *özvegyét* szóval helyettesítette. Valóban ez így felel meg a tényeknek.

44 : 15 *percussio* — ütés, lökés, itt: robbanóanyagnak ütéssel történő gyújtása

Lap: Sor:

- 44 : 22 *Amiért is Bercsényi Miklós fővezér uram ökegyelme nem is hívja őt másképpen, mint „kocsmagenerális”.* — Thaly kiigazítja az ökegyelme szót ökegyelmességéerc, és a „kocsmagenerális” kifejezést „korcsmagenerális”-ra. Jegyezzük itt még meg, hogy evvel a gúnynévvel Andrássy Györgyöt illették iszákossága miatt, és nem Istvánt.
- 45 : 17 *Takarodó után a kocsmák bezárassanak* — Mikszáth: *A fekete város* c. regényében ez a törvény így jelentkezik: „A kis kotnyeles Bierglocke hangja kilenc órát jelent. Záróra Lőcsén, amikor a kocsmákat sörméréseket elhagyni kötelesek a vendégek . . . úgyszintén bírságot fizetnek mindazok, kik az utcán lödörögve tartózkodnak ezentúl. Legfeljebb átmenni szabad, . . . s annak is csak lámpással a kezében.” (Mikszáth Krk. 22. k. 110.)
- 22 *ketterhäuschen* — rácsos oldalú házikó, itt: pellengérketrec. A Hain-féle Krónika 1651-ben mint büntetőeszközt említi: „Akik egész vasárnap táncolnak, isznak vagy dorbézolnak, vagy akik esténként a kilenc órás harangszó után az utcán találtatnak, azokat a ketterhäuschen-nal büntessék meg.” (253) A nevezetes pellengérketrec elnevezésének eredetéről érdekes sorokat közölt a Budapesti Hírlap 1933. aug. 13-i száma *A lőcsei fehér asszony „Ketterhäuschen”-je miatt kultúrharc keletkezett* címen. Így ír: „A Ketterhäuschen mindig sok töprengetni valót adott a történelembúvároknak. Magának az elnevezésének etimológiája is tisztázatlan még. Jókai szerint, *Gatterhauschen,*’ volt a régi szepességi nyelven a neve, de nevezték *Grünes Häuschel*’-nek, *Ketterl*’, sőt *Katrinhäuschel*’-nek, köznyelven azonban *Pranger*’-nak hívták, ami megfelelő pontosan a magyar pellengér szónak.” (4. 1.) Művészettörténeti méltatását adja Divald könyve is: „Technikai szempontból a XVII. század beli vasművesség remekének tarthatjuk . . . a Kätterhäuschent.” (3. k. 14.) Ez ősi büntetőeszköz ma a városháza előtti téren látható.
- 28 *Pobszt szenátor* — Pobszt név gyakran előfordul a Krónikában. A család hosszú időn át játszott szerepet a város életében. Círiják, tanácsos és 1505-ben majd 1514-ben bíró (16–121); Jakab 1563-ban bíró (35, 98.); Frigyes 1583, 1594-ben bíró (130, 240.); György (349); János, tanácsos (16.)
- 46 : 9 *solvál* — itt: bezár, feloszlat
- 47 : 3 *kösk* — (kioszk) oszlopos, több oldalról nyitott épület, kerti ház
- 27 *satisfactio* — elégtétel

Lap: Sor:

- 48 : 15 *a két kőfej* — Dubrovnik, a régi Ragusa északi kapuja fölött négyszögletes márványlapon három domborművű fej látszik. (Vö.: *A három márványfej* c. regény IV. sz. képmellékletét JKK.) A néphit és történelmi hitelű feljegyzések szerint tiltott szerelemben élő, majd ezért véresen meglakoló apácák, illetve szerzetesek emlékéit őrzi a márványdombormű. Erre az anyagra épül *A három márványfej* c. regény.
jezsuita kolostor — a korábbi minorita templom és kolostor 1674-ben a jezsuiták kezébe került. Leírását lásd. Divald 1. k. 30–33.
- 21 *tiltott szerelemben, kettős házasságtörésben éltek; azért lettek ide élő testben befalazva* — Hasonlóan szigorú erkölcsvédő törvényekről ír Jókai a *Szép Mihályban* is: „Kassán, ha valakit tilos szerelmeskedésen kapnak, lenyakazzák. A bártfaiak kegyetlenebbek. Ott az a statutum dívik, hogy ha esteli harangszó után egy legény megszólít egy leányzót az utcán . . . azt a leskelődő fogdmegek rögtön nyakon csípi, viszik a városházára, s másnap minden szokásos teketóriák nélkül rögtön megesketik egymással.” (JKK 188.)
- 49 : 14 *Rákóczi Ferencnek ő és Engelmeyer a legkedvesebb két embere a Szepességben* — Thaly megjegyzi: *Hát Kray!*
- 50 : 7 *vízibástya* — a Hain Gáspár-féle Lőcsei Krónika 1569-ben a bástyák felsorolásánál említi a Wasserthurnt is (120), 1605-ben pedig a bástyák védelem szerinti felosztásánál megtudjuk, hogy ezt az erősséget a kovácsok és lakatosok védték (140).
- 9 *Több házba bezórgettek az ablakon, ahol még tíz óra után is gyertya égett* — Mikszáthnál: „ . . . tíz óra után már rendesen lehunyták szemeiket a kis lábas házacsák . . .” (Mikszáth Krk 22. k. 111.)
- 13 *patrol* — járőr
- 51 : 17 *Gevatterek!* — sógorok, komák!
- 33 *kantus* — hosszú felsőruha, a pongyolához hasonlít
- 52 : 8 *denkmal* — emlékmű
- 9 *cifferblatt* — arc, képmás
- 14 *schlāger* — vívókard
- 33 *Oh tu magnus capenasum! stultum caput. Tu asinorum rex. Tu bos trismegistos.* — Te taknyos! Te ostoba fej. Te szamarak királya. Te háromszoros ökör.
- 53 : 1 *satis* — elég legyen
- 2 *paukere* — párbajozás, verckedés
- 9 *oh caput bisonis!* — óh, te bölényfej!
- 11 *gaudé* — öröm, heje-huja

Lap: Sor:

- 53 : 23 *doppelhacken* — nagy űrméretű, lábakkal feltámasztható puská
- 28 *csataágyú* — igen hosszú csövű ágyú, főleg a XVI.—XVII. században használták. A kuruc korban sugárágyú néven is emlegették. (Vö.: Saád Ferenc: *A magyar tüzérségi szavak története*, Pécs 1936.).
- 56 : 11 *ostromtutyi* — hátrafelé hegyesedő kemény sisak
- 31 *A két ház falai keresztül vannak törve* — Ezt a lőcsei érdekességet Mikszáth is leírja: „Mikor 1622-ben Bethlen Gábor a Magyarbród melletti táborból hazatérőben, Lőcsén akart pihenni, három szomszédos házat kellett kilakosítani, és ajtókat törni a falakba, hogy szállást adhassanak neki.” (Mikszáth Krk 22. k. 107.)
- 57 : 23 *helyreigazítom nagyméltóságod előadását* — Thaly a *nagyméltóságodat méltóságodra* javítja
- 58 12 *allogria* — mellékes dolog, bohóság, nem odatartozó dolog
- 13 *Brutus* — Brutus és Collatinus voltak i. e. 509-ben Róma első konzuljai. Összeesküvést szítottak ellenük, melynek részesei voltak Brutus saját fiai is. A nép kérésc ellenére kivégeztette őket, és végignézte halálukat.
- Foscari* — (1372—1457) velencei dózse. Alatta érte el a köztársaság virágkorát. Hatalmának irigyci fiát börtönbe juttatták, örökös száműzetését az apa szentesítette. Szerepel még *És mégis mozog a föld* (JKK I. k. 43.) c. regényben is.
- 15 *Péter cár* — I. Péter (Nagy Péter) első házasságából származott Alexej nevű fia az orosz párt híveivel vette körül magát. Péter előbb a koronáról való lemondásra kényszerítette, majd összeesküvésben való részvétele miatt elzáratta, mint árulót megvesztőztette és halálra ítélte. Fia hamarosan meghalt a börtönben (1718-ban). Erre az esetre hivatkozni 1710-ben, természetesen anakronizmus.
- spanyol Fülöp* — (II.) (1556—1598) Sivár, rideg jellemű uralkodó volt. Az ellenreformációnak és vele együtt Spanyolország nagy hatalmi állásának fáradhatatlan harcosa. Legidősebb fiát, Don Carlost 1568-ban, amikor az életére tört, elzáratta.
- 18 *obsoletum statutum* — elavult határozat
- 59 : 4 *groszschferfeldi torony* — A Krónika 120. lapján a bástyák összeírásánál szerepel Grosz Scharffech neve. Talán ennek az elírása a fenti név.
- 60 : 25 *convoi* — szekérszlop
- 61 : 20 *Bezerédy* — Bezerédy Imre (?—1708) kuruc brigadéros,

Lap: Sor:

rettegett bajvívó, a Rákóczi-szabadságharc egyik legnépszerűbb hadvezére. Árulási kísérlete miatt a fejedelem lefejeztette.

62 : 22 *szvihrovai nóta* — Thaly az 1884-es kiadásban szereplő szvihrovai-t *szvihrovaira* javítja. Ezen a néven szerepelteti még Jókai a Rákóczi-nótát a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben is

63 I *Lám a német mily kövér*

*Bőribe se fér,
Mégis mindig enni kér;
Szegény magyar vér! —*

A Rákóczi-nóta számos változatban fordult elő. A Jókai által felhasznált sorok pontosan így hangzanak:

„Látod mely kövér,
Bőrében sem fér,
De mégis mind többet kér,
Alig vagyunk országunkban
Miatta kenyér,”

(Vö. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból* 2. k. Bp. 1952. 1081.) A motívum felhasználása a szabadságharc idején anakronizmus, tekintve, hogy későbbi keletkezésű kesergőről van szó. A fenti négysoros részt idézi Jókai egy szócserevel az *És mégis mozog a föld* c. regényben (JKK I. k. 31.); ugyanígy az *Eget vlvó asszonyszívben* (HhM. 9. k. 206.); s a Rákóczi-nóta szerepel a *Szeretve mind a vérpadigban* is (JKK I. k. 88.) (vö. *És mégis mozog a föld* I. k. 549.).

14 *fraj* — szobalány, komorna

24 *huszonhat éves férfi* — a történelemkutatók szerint Korponay 18 évvel volt idősebb nejénél, aki 1710-ben 27 év körüli nő volt. A férj tehát ekkor már 46 év felé járt. (Vö. dr. Szabady Béla: *A „lőcsei fehér asszony” Jókai Mór és a történelem megvilágításában*. Győr, 1938.)

64 : 8 *kihúzóágy* — más néven tolóágy; olyan ágy, amelynek kihúzható fiókjá szintén ágyként használható, főleg gyerekek számára (Vö. Ballagi: *A magyar nyelv teljes szótára* 58.)

18 *kávétörő malom* — ismerete a XVIII. sz. elején feltehetően anakronizmus

66 : I *prefektus* — itt: nevelő

67 : 6 *háromláb* — vasláb. Ezt a mondatot idézi a szó magyarázatához *A magyar nyelv értelmező szótára* 3. k. 127.

7 *Egymás után!* — Thaly a lap szélén megjegyzi: *nach ein ander!* (vagyis a szóhasználat németességére utal).

Lap: Sor:

- 67 : 13 *Csiripeljétek körül az ellenséget* — a szó kuruc kori jelentését később Jókai magyarázza (i. k. 195.) Az ellenség nyugtalanítását jelenti.
- 16 *hajdú tiszt* — gyalogos tiszt, ugyanis a kuruckorban a gyalogos katona elnevezése hajdú volt. (Vö.: Esze Tamás: *Kuruc vitézek folyamodványai*. Bp. 1955. 532.)
- 68 : 32 *Ocskay László* — (1680—1711). Kora ifjúságától katonáskodott. Kalandos élete folyamán sokszor cserélt zászlót. II. Rákóczi Ferenc dandárnoka volt, 1708-ban áruló lett, 1709-ben a kurucok elfogták és kivégezték. Alakját részletesen rajzolja Thaly Kálmán: *Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelmi dandárnoka és a Felső Magyarországi hadjáratok 1703—10.* (Bp. 1880.) E mű felhasználásával készült Jókainak a *Szeretve mind a vérpadi* c. regénye, melynek főhőse Ocskay László. *Sztropkó* — (Stropkov) csehszlovákiai helység a volt Zemplén megyében, vára 1675 óta romokban hever. A birtok nagyságáról, amely Ocskayé volt, a következőket írja Thaly: „Ocskay fölégetett ocskói kastélykája helyett családjának lakóhelyül a sztropkói várat és ehhez a labanccá lett Gersey gróf Petheő Mihály hűtlensége folytán az ország kincstárára szállott roppant kiterjedésű sztropkói uradalom haszonélvezetét” adományozta Rákóczi. (Thaly: *Ocskay László* 130.) Erről az adományról a *Szeretve mind a vérpadi*ban is ír Jókai: „A második irata a fejedelemnek egy donationalis levél, amelyben nekem adományozza a sztropkói uradalmat ősi kastélyával együtt.” (JKK I. k. 221.) — Thaly aláhúzza és megjegyzi: *Babócsay kapta azt, azután.*
- 69 : 16 *az a kis fiú ott a bölcsőben* — Thaly ezt mondja róla: „A Korponay-párnak ugyanis volt egy fia, Gábor, akit úgy látszik mind az apja, mind az anyja rendkívül szeretett, és Korponay Gábertól származtak le azután az utódok.” (Thaly: *A lőcsei fehér asszony*, Sz 1909. 453.)
- 71 : 3 *muzulmán hadzi* — Mekkába vagy Medinába zarándokló mohamedán
- 10 *Klimius Miklós* — Holberg Lajos báró (1684—1754) dán író ama regényének címadó hőse, mely a világsikert meghozta az író számára. A mű eredeti címe *Nils Klims* (1741). Magyarra 1793-ban, a szerző által készített eredeti latin szövegből Győrfi József fordította. Részletesebben lásd *Kárpáthy Zoltán* JKK 2. k. 274—75. Jókai a *Szép Mikhál*hoz készített jegyzeteiben ezeket mondja róla: „Klimius Miklós. Egy a holdba tévedt kalandhősnek útleírása, mely az akkori népeket és

Lap: Sor:

állapotokat gúnyorosan ostorozza." (JKK 310.) Maszlaczkya amikor megkapja Eveline levelét „a székek s asztalok . . . forogtak körül, mint Klimius Miklós körül a zsemlye" (Kárpáthy Zoltán JKK 2. k. 94.)

72 : 30 *tengerinyúl* — üregi nyúl

73 : 15 *Uriás* — Dávid király alattvalója, akinek feleségét Betsabét a király megkívánva, őt Rabbat ostrománál a legveszélyesebb helyre állíttatta, ahol el is esett. (Vö.: Sámuel II. könyve 11. rész)

74 : 9 *A generális brigadérosi rangot kapjon* — Thaly helycsbít: *brigadéros generális*

75 8 *Betsabé* — I. Uriás

9 *Judit* — egy apokrif bibliai könyvben szereplő személy, aki a szülővárosát, Betúliát ostromló ellenség táborába lopódzott, s rendkívüli szépségével a fővezér Holofernes bizalmába férkőzve, levágta annak fejét. A megrémült ellenség szertefutott.

16 *Rozgonyi Cille* — Rozgonyi István és felesége, Szentgyörgyi Cecília mentették meg a győztes török elől menekülő Zsigmond király életét 1428 áprilisában, a galambóci csatában. Jókai szívesen említi műveiben mint eszményi honleányt (*Rozgonyi Cicelle* c. elbeszélés [Losonczy Phoenix 1851.] *Az aranyember* 49) Arany János *Rozgonyiné* c. balladájában dolgozta fel a történetét. Hogy Korponayné özanyja lett volna, nem tudjuk.

21 *alexandrinus* — hat, ill, hctedfél jambusból (12 ill. 13 szótagból) álló verssor, melynek sormetszete a harmadik láb után van

32 *Cserni Száva* — Jókai *Rozgonyi Czeccilia* c. novellája szerint fiatal lengyel nemes volt, aki a magyar királyi udvarban ismerte meg Templin Ceciliát, aki később Rozgonyi István felesége lett. Cecilia Cserni Szávát szerette, de szerelmének hamis halálhíre érkezett, és ekkor haldokló atyja végső akaratát követve lett Rozgonyi felesége. A novella szerint Cserni Száva Galambóc ostrománál vesztette életét. (Vö.: NK 36. k. 137.)

76 3 *divinál* — itt: kitalál, előre érez, jósol

5 *Pelargusnak asszonyruhát kellett magára venni* — Asszonyruhába öltöztette Ozmonda Ocskayt is, mikor a bécsi csöcselék megrohmozta a Fehér Angyal nevű fogadót. (*Szeretve mind a vérpadig* c. regény *A krethi és plethi* c. fejezet.)

33 *décbunda* — szőrös állatbőrrel bélelt úri bunda posztóból; másképp: zöld bunda (Ballagi 207.)

Lap: Sor:

- 78 : 5 *eclésiát követ* — templomban a nép előtt földig fátyolozva bűne bocsánatáért könyörög a megesett személy (Vö. Ballagi 250.)
- 79 : 12 *corollarium* — megállapított igazság, egy előbbi tételből minden bizonyítás nélkül következő tétel
34 *coeur dame* — szívkirálynő
- 80 : 2 *an den Mann dressiert* — az emberhez idomítva
- 81 : 16 *approche* — előnyomulás, támadás, futóárok
19 *monseigneur* — itt: úram. Thaly a kifejezést aláhúzza és három felkiáltójellel jelöli
- 82 : 5 *perspektíva* — itt: távcső, messzelátó
26 *diabesse en falbala* — asszonyördög fodros ruhában
30 *bibliai József* — a története Mózes I. könyve 37–50. részében olvasható
- 83 : 18 *bregyó* — lotyó, ringyó
29 *előszedegette a faliszekrényből azokat a gyermekruháskákat, amik a kisfiától maradtak itt . . . Beszélgetett hozzájuk.* — Hasonlóan beszélget Tiszáné nagyasszony is meghalt fia gyermekkori ruháival a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben. (JKK I. k. II.)
- 86 : 8 *lapis nephriticus* — nefritkő; igen tömött, szívós, zöldes színű, áttetsző, zsíros fényű ásvány
27 *sinapismus* — (charta sinapisata) mustárlisztes tapasz, izom és idegfájdalmak esetén vérbőség előidézésére használják
- 87 : 14 *utensilia* — használati eszköz, kellék, műszer
22 *pilulae de cynoglossa* — ebnyelvfűből készült nyugtató pirulák
31 *Scientia juvat: Deus providet* — A tudomány segít: ha isten is úgy akarja
33 *re optime gesta* — dolgát kitűnően végezve
- 88 : 29 *mákony* — félférett mákfejből sajtolt tejszerű nedv, amelyből ópiumot készítenek
- 89 : 17 *szalavári* — savalavári; hosszú, bőszárú női nadrág
23 *recefice főlkötő* — hajháló
- 93 : 1 *nikomédiai* — Nikomédia, ókori város Bithyniában, későbbi neve Izmid, a Márvány tenger kisázsiai partján fekszik. Thököly Imrét ide számúzték és itt is halt meg.
- 94 : 31 *bitsei várpalota korridorja* — Nagybiccse (Vel'ká Bytca) község a Vág partján, a volt Trencsén vármegyében. Várát a kapu fölött olvasható felirat szerint Thurzó Ferenc építtette 1571-ben. A szabálytalan négyszög alakú várnak említésre méltó része az első emeleti folyosó, melyet 24 kőoszlop tart.
- 95 : 10 *Torzképeiben találó élcesség, kegyetlen szatfra volt; minden nagy*

Lap: Sor:

embernek ismerte a gyengeségeit, . . . rögtön rá lehetett ismerni — Hasonló ügyességgel készít karikatúrákat Sárody is a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényében: „Néhány vonással úgy odaveté a papírra Heisternek a karikatúráját, hogy aki egyszer látta, rögtön ráismert róla.” (JKK I. k. 152.) Jókai maga is kedvelte a torzképek rajzolását, így az Üstökös torzrajzait kezdetben maga készítette, majd később is vázlatokat adott át Jankó Jánosnak, a lap rajzolójának. (Vö.: Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1962. 61.)

- 95 : 16 *Forgách Simon* — gróf (1669–1730), előbb császári, 1704-től kuruc tábornok, majd tábornagy. Békéltetési céllal, Habsburg megbízásból csatlakozott a szabadságharchoz, de átállása után a fejedelem igaz híve lett. Árulás gyanúja miatt börtönbe került, de ennek ellenére is hű maradt Rákóczihoz, akit Lengyelországba is követett.
- 17 *Vay* — régi nemesi család. Rákóczi mellett harcoltak. Vay Ádám II. Rákóczi Ferenc udvari főmarsallja, aki az emigrációba is követte a fejedelmet. Vay Mihály szintén Rákóczit szolgált, 1707-ben az ónódi táborban halt meg.
- 18 *Móricz János* — Jókai minden bizonnyal Móricz Istvánra utal, aki Rákóczi seregében ezerskapitány volt. (Vö. Esze Tamás: *Kuruc vitézek folymódványai 1703–10*. Bp. 1955. 593.) Nevét Thaly is *Móricz Istvánra* helyesbíti.
- 96 : 2 *Heister Siegebart* — (1646–1718) osztrák tábornagy. A török elleni hadjáratokban tűnt ki. 1704-ben a Rákóczi-szabadságharc leverésére küldték. 1715-ben magyar honfűsítést kapott. *Stahrenberg* — helyesen Starhemberg, Guido gróf (1657–1737) Magyarországon a török elleni háború számos hadműveletében vett részt. A spanyol örökösödési háború idején előbb Olaszországban, majd Spanyolországban harcolt. Mint Szlavónia kormányzója halt meg. Thaly adatai szerint viszont a kuruc kor idején Magyarországon járt, ő volt az, aki „Ocskay László uramnak ocskói házáat, mobiláiának nagy részével együtt . . . semmivé tette.” (Thaly: *Ocskay László* 127.) Később Bornemissza János kuruc főhadnagy elfogta. (I. m. 356.)
- 3 *S. Ernst, Rüdiger gróf* — (1638–1701) Montecuccoli alatt harcolt a török és francia háborúban. Mint Tokaj kapitánya 1676-ban sikertelen kísérletet tett, hogy a fölkelőket békére bírja. Ő vezette 1683-ban Bécs védelmét a török ellen. A *Rüdiger* nevet Thaly *Maximilianra* javítja.

Lap: Sor:

- 96 : 26 „*akit dervisgenerálisnak gúnyoltak: az egyik lapon, mint díjtatos cisztercita*” — Thaly a *generális* szót kapitányra javítja, a *cisztercitához* pedig megjegyzi: *minorita volt* (azaz ferences szerzetes)
- 28 *murza* — török-tatár katonai rang
- 97 : 22 *pákoszkodás* — torkoskodás
- 99 9 *Ez a győrvári hős diadalát éneklí . . . aki előtt a többi kuruc vezérek már mind megfutottak* — Győrvár: Vas megye délkeleti részén a Sárvíz patak völgyében lévő község. 1706. nov. 6–7-én győzelmes csatát vívtak itt a kuruc csapatok Bezeredy, Kisfaludy és Balogh Ádám ezereskapitányok vezetésével.
A regényben ezt a csatát több ízben cmlegeti Jókai, Andrassy dicsőségét akarván öregbíteni vele. Bár — nem tudni helytálló-e — Szabady Béla szerint ebben az ütközetben Andrassy István is részt vett Bezeredy társaságában. (Szabady Béla: *A lőcsei fehér asszony Jókai Mór és a történelem megvilágításában*. Győr 1938.)
Thaly a *győrvári hős* kifejezést és a fent idézett részt aláhúzza, majd megjegyzi: *Balogh Ádám volt az, nem Andrassy*.
- 28 *Me coenas, at avis edit e regibus (Maecenas atavis edite regibus)* — Te megeszel engem, de a madár a királyokból eszik (Királyi ősoktól származó Maecenas). Az első szöveg az utóbbinak — amely Horatius egyik ódájából való — hibás értelmezése; ismert szójáték. L. Ódák I. könyve I. verse.
- 31 *molnárostya* — összegöngyölgetett, vékony, finom ostya, főként fagylalthoz fogyasztották
- 100 : 3 *horologium* — egyházi szertartás, itt: óra
- 102 : 6 *Lasst euch sagen! Hat's zwelfe geschlagen!* — Halljátok meg! Tizenkettőt ütött!
- 30 *Ez a hitetlenség nagyon lábra kapott már sok kuruc főúrnál.* — Thaly a lap szélén tiltakozik: *Nem áll, épen nem*.
- 32 *A protestánsok hitbuzgalma útjában volt a nemzeti szabadság zászlóinak* — Thaly a mondatot aláhúzással és három kérdőjellel méltatja, és hozzáfűzi: *Ez új tan!*
- 103 : 22 *Credo* — „a Hiszek egy Istenben” kezdetű imádságról, ill. hitvallásról beszél itt Júlia
- 104 : 5 *carillon* — hangos, élénk csengés, harangjáték
- 24 *Sámson-fürt* — Sámson Izráel bírának egyike, története meg van írva az Ószövetségben (Bírák könyve 14. rész)
- 29 *kantus* — pongyolaszerű, hosszú női felsőruha
- 106 : 6 *mordály* — olyan régimódi puska, amelynek csöve elől töl-

Lap: Sor:

- csérszerűen kiszélesedik, tusája sok esetben a puskaaggyhoz hasonló. A négy cső említése valószínűleg túlzás.
- 106 : 9 *szironyos subica* — cifra, színes bőrrel díszesen varrott, derékig érő kis suba
- 17 *elparáhol* — paráhol: tájszó, jelentése locsol, nedves hó esik, itt: elolt (Vö. Ballagi 410.)
- 108 : 29 *húzza a bőrt a fagyon* — hortyog (húzza a lóbőrt)
- 110 : 15 *enfin* — végre
- 111 : 3 *schaarwache* — őrcsapat
- 11 *dandár* — nagyobb katonai egység, többnyire 5–6 zászlóalj-ból áll. Más országokban brigádnak nevezték
- 113 : 20 *Luts patak* — Lőcse város alatt folydogáló kis patak
- 25 *fonálrágó hukkepakk* — süket, kuka szabólegény
- 116 : 11 *pulideres* — (puledér) irhával foltozott nadrág (Vö. Ballagi 452.)
- 119 : 18 *syrupus diacodion* — a régi orvoslásban használt kábító, érzéstelenítő hatású főzet
- 120 : 3 *sopor* — mély öntudatlanság, kábulat
- 20 *sopor necroadelphos* — halállal rokon kábultság, tetszhalál; valószínű a kifejezést csak alkalmilag alkotta Jókai
- 24 *dolus* — csalás, csel, gonosz szándék
- 26 *species facti* — itt: csalhatatlan tényállás
- 121 : 12 *peták* — két krajcárt érő régi pénznem (Vö. Ballagi 428.)
- 18 *electrica machina* — villamos gép
- 19 *studiosus* — itt: diák, tanuló
- 123 : 13 *dákos* — három vagy négy élű, vékony pengéjű hosszú szűrőfegyver
- 124 : 18 *infámis rackerek* — gyalázatos marakodók, torzsalkodók
- 32 *Haza hordjátok az irhát ebben a nyomban, azt mondom, mert ha én megeszlek benneteket, medvecukor alakjában támadtok fel az létel napján!* — *Az És mégis mozog a föld* c. regényben a vadászaton a medvétől félve az egyik rusznyák így vélekedik: „Óh, uram, Holnapra mind fekete cukor lesz belőlünk. (JKK I. k. 362, 614.)
- 125 : 8 *„Ventre saint gris! Ces cancre des bourgeois!”* — A hétszentségit! Ezek az ostoba polgárok!
- 126 : 24 *physicum experimentum* — fizikai kísérlet
- 127 : 11 *Contra soporem artemisialem* : — *oscula mariti*. — *Specificum*. — *Probatum est*. — Tetszhalál ellen: — a férj csókjai — Különlegesség. — Kipróbálva. —
- 18 *officina* — műhely, itt: gyógyszerészeti műhely
- 128 : 6 *Va! farceur!* — criggy te kópé!

Lap: Sor:

- 129 : 2 *egy nyugodt, erélyes vezér* — mondatrészt aláhúzza Thaly és megjegyzi: *de ő nem volt az*
5 *Azért is szerették oly igen katonái* — részt aláhúzza Thaly, a lap szélén pedig odaszúrja: *No hiszen! Csak „váznak tartották”.*
16 *schieszprügel* — mordály, ócska fegyver
- 130 : 17 *genie-tiszt* — hadmérnök tiszt
26 *mixta deputatio* — itt: vegyes törvényszék
- 131 : 5 *a nyalka kuruc* — Ez a címe a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben az első kötet harmadik fejezetének.
9 *Bankós Balázs ezredes kapitány* — ismeretlen, költött név. A nevet Thaly aláhúzza, és három kérdőjellel jelöli meg.
- 132 : 31 *indorsáta* — hátirat
- 133 : 3 *Datum ut supra* — kelt mint fent
5 *Regina tua* — királynőd
22 *in utroque puncto* — mindkét okból
32 *Serédy Lőrinc hadnagy* — A kuruc korban e név ismeretlen
- 134 : 3 *talpas* — régen, de főleg a kuruc korban a gyalogos katona tréfás elnevezése volt
8 *avandzsztroz* — előlép a rangsorban
11 *bertáfol* — ácsorog, báméskodik
34 *A tábornok úrnak tessék leülni, az első sor pad az ő számára van fenntartva* — Hasonlóan írja le a tisztségek és vagyoni helyzet szerinti templomi rendet Jókai a *Szép Mihál* című regény 26. fejezetében is.
- 135 : 8 *Mátyás király oltára* — Jókai itt a főoltárról beszél. A főoltár és Mátyás között semmi kapcsolat sincs. Van azonban a templomban egy 1474-ben készült mellékoltár, a *Vir dolorum*, amelyet egyes vélemény szerint Mátyás király állíttatott fel, amikor a husziták zaklatásai ellen hadba szállt, s itt Lőcsén hosszabban tartózkodott. Divald szerint viszont „semmi okunk . . . ezt az oltárt Mátyás király ajándékának tartanunk” (2. k. 61).
- 25 *Cranach Lukács* — (1472–1553) A reneszánsz és reformáció korának kiemelkedő német festője. Mint fametsző is igen népszerű volt, több magyarországi szárnyasoltár képe az ő metszetei után készült.
- 29 *triptika* — három részből álló oltár, a két oldalsó rész szárny-szerűen becsukható (szárnyasoltár)
- 33 *Dürer Albrecht* — (1471–1528). Grafikai műveinek hatása egész Európában, így a magyarországi szárnyasoltár-festészetben is megmutatkozott.

Lap: Sor:

- ... ezeket a képeket Cranach Lukács festette-e vagy Dürer Albrecht?
— Thaly hozzáfűzi: *Egyik sem, — Wohlgemuth!*
- 136 : 9 ... a főoltár 1315-ben készült, s akkor még se Corvin, se Cranach, se Dürer nem éltek — A mondat után Thaly következő megjegyzése áll: *Mellékoltára Mátyásé és Beatrixé. Clenodium Matthiae Regis és Clenodium Beatrix Reginae felirattal.* Meg kell jegyezni, hogy a főoltár festményeinek mesterei ismeretlenek, de a képek Cranach művészi felfogására vallanak. A lőcsei főoltárt 1508-ban állították fel, de utána még mintegy 10 évig dolgoztak rajta, így Jókai nagyot téved.
- 16 *brandenburgi címer* — Brandenburg: Hajdan nagy szerepet játszó tartomány, a mai Kelet-Németországban, az Észak-német-alföldön volt. Jókai itt minden bizonnyal Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek 1626-ban a brandenburgi választófejedelem lányával, Katalinnal Kassán kötött házasságára utal. Az imakönyv elképzelhetően a fejedelemről emlékéket őrizte.
- 22 *Kramerius Antal* — A Hain-féle Krónika szerint is a Szent Jakab templom szószékét 1626-ban ő készítette. Egy alkalommal róla jegyzi fel a krónika, hogy I. Rákóczi György Lőcsén járó követeit megvendégelte, s közülük egyet elszállásolt. (179.) Divald szerint a szószék, mely Kolmitz Kristóf műve, nem Kramerius Antal, hanem Kramerius Lőrinc költségén készült (3. k. 45.).
- 25 *rostrum* — hajóorr, itt: szószék
oszlopdicsőde — a katolikus templomokban a szentek szobrai számára emelt oszlopokkal körülvett fülsze; valószínűleg Jókai saját szóalkotása
- 28 *Keresztelő szent János* — Az Ó- és Újszövetség határán álló próféta, aszkéta és prédikátor, Jézus kortársa. Nagy mozgalmat váltott ki igazságosságot és bűnbánatot hirdető beszédekkel.
- 30 *Sanakerib király* — AsszírIA királya. (i. e. 705—682.) A Biblia két helyütt említi (Királyok II. Könyve 18 : 13; 19 : 36)
- 32 *Józsue* — Ótestamentumi zsidó nép vezére, Mózes tanítványa és utódja, aki — a monda szerint — mesterének halála után a zsidó népet Kánaán földjére vezette. (L. Mózes V. könyve 31. rész; Józsue könyve 1. rész)
- 33 *Jákob, az angyallal csipőficamodásig birkózó* — Jákob a biblia szerint megküzdött Isten angyalával, míg az megáldotta, s nevét Izraelre változtatta (L. Mózes I. könyve 32. rész 24. versétől). Erre a jelenetre utal itt Jókai.

Lap: Sor:

- 137 : 7 *Asszíria* — A Tigris középső folyása mentén létesült ókori állam, amely az időszámításunk kezdete előtti századokban Keleten politikai nagyhatalom volt.
- 16 *Zápolyák* — a Zápolya (Szapolyai) család eredetét és nevét a volt Pozsega vármegyei Zapolya faluból nyerte, amely a török hódoltság alatt elpusztult. Ősüket az Anjouk korára vezetik vissza. A család tagjai a XV—XVI. században játszottak nagy szerepet az ország politikai életében.
- 19 *Görgeyek fanyűvő vademberét* — A Görgey család a volt Szepes vármegye ősi nemesi családjai közé tartozott. Ősének Arnoldot tartotta, akinek fia Jordán, 1240 körül IV. Bélától a mai Toporc helyén telepítés céljából erdőterületet kapott. Talán az erdőirtást jelképezi a család címerében a fát gyökere-restől kitépő ember. Hain Krónikája 1299-ből említi G. Jordán nevét, aki a „Lapis refugii” nevű sziklás fennsíkon kolostort építtetett a szászok hozzájárulásával a tatároktól való megmenekülés emlékére. (10)
A kuruc korban szerepet játszott a család tagjai közül: G. János, Thököly Imrénck, majd II. Rákóczi Ferencnek híve; Imre, aki Zrínyi Ilonának volt embere.
- 20 *Csákyak szaracénfejét* — ősrégi magyar család. Első hiteles ősiük a XIV. században szerepel. A család címere 1400-ban fordul először elő, egy süveges, bajuszos, szakállas férfi, aki felső testét mutatja.
- 21 *karthausiak* — az ún. néma barátok szerzetes rendje, melyet Szent Brúnó 1084-ben Chartreuse-ben alapított. Rendszabályaik értelmében húst nem ettek, és vasárnap kivételével szigorú hallgatást tartottak (ezért: néma barátok).
- 22 *Révayak* — a régi Szerém vármegyéből származó család, melynek első ismert őse a XIII. század elején élt Jakab comes. A kuruc korban szereplő Révay Ferenc a császár híve, s kuruc fogságban hal meg 1707-ben; R. Péter császári katonatiszt; R. Pál Rákóczi tábornoka, 1708-ban feladta Heisternek Nyitra várát. A Révay név Hain Krónikájában is szerepel: R. István nevét több helyütt megtalálni az 1528-as esztendőben (38—39), R. Péter pedig az 1622-ben Lőcsén átszállított szent korona őreként szerepel (160—61.).
- 25 *pelikán* — rózsás pelikán vagy gödény; az a hír járta róla, hogy vérével is kész táplálni kicsinyeit
- 29 *Ezekiás* — ószövetségi zsidó próféta, az i. e. 6. században. Júda királyával együtt babiloni fogságba került, itt tartotta beszédeit, amelyeket az Ószövetség tartalmaz.

Lap: Sor:

- 137 29 *Zebaot* — a mennyei seregek ura; az Isten körülírt megnevezése a bibliában
- 138 5 *Thurzó püspök* — Jókai Thurzó Ferencre céloz, ám téved, mert a sír nem az övé, hanem Thurzó Elek szepesi főispáné Divald erről így ír: „Apró gyermek képében ábrázolt. lelke fölfelé száll s bal karjára támaszkodva egy másik apró alak, nyilván őrangyala várja.” (2. k. 108. Fénykép a sírről uo. 104.) 1594-ben hunyt el.
- 8 . . . *megnyervén hozzá a pápa különös engedélyét* — mondat-töredéket aláhúzza Thaly és ezt írja: *Protestánsná lett biz ő, — úgy házasodott meg.* Valóban Thurzó Ferenc nyitrai püspök 1557-ben megvált tisztétől, lutheránussá lett és kétszer is megnősült. Vö. *De kár megvénülni.* 223.
- 21 *Malach—Hamoves angyal* — bikafejű, embertestű kánaáni isten, emberáldozatot mutattak be neki
- 22 *lesakteroz* — levág
- 25 *bélpoklosok kápolnája* — Divald szerint a Jakab templomnak nem volt ilyen kápolnája, csak a hajdan más helyen álló, azonos nevű kápolna pusztulása után annak egyházi edényeit szállították a Jakab templomba. (Bp. 1905. 1. k. 29.)
- 26 *leprosusok* — leprások
- 29 *Der Herr segne euch, und behüte euch!* — Az Úr áldjon meg és őrizzen benneteket!
- 140 : 22 *fatalis casus elucubrál* — végzetes ügy napfényre kerül
- 24 *cemeterium* — temető; ld. *cinterem*
- 25 *sculptor* — szobrász
- 141 8 *Urbanovics Márton* — Divald könyve is mint híres lőcsei kőfaragót említi, aki emléktáblájának tanúsága szerint 1621-ben halt meg (2. k. 69.)
- 14 *Girschner-sírtábla* — Divald leírása a sírtábláról megegyezik Jókaiével, a név azonban nála: Gerschner. A sírtáblák, azaz epitáfiumok, melyeket a templom falára akasztottak, a síremlékek és a halotti címerek együttes szerepét töltötték be. Az epitáfiumok közül néhány kőből, a többsége azonban fából készült, melyeken festmények és féldomborművek voltak láthatók. A halott alakja mellé az élő családtagok térdeplő képei is odakerültek a festményekre. Ha a család egy újabb tagja halálozott el, a képen levő alakja fölé egy keresztet festettek. Az epitáfiumok festményei bibliai témákat dolgoztak fel, és néha az elhunyt halálának körülményeire is utaltak. (Vö.: Divald 3. k. 49–50.)
- Gruff-család* — Divaldnál a név: Greff és az epitáfium leírása

Lap: Sor:

- is más, mint a regényben. Divald szerint az epitáfium az utolsó ítéletet és Krisztus színeváltozását ábrázolja. (3. k. 52.)
- 141 15 *Hirscher család* – Hain krónikája szerint Hirscher Dániel tanácsstag volt 1584 és 1654-ben, amikor megengedték, hogy a nemesek is házat vegyenek a városban. Ekkor bejegyezték, hogy a Hirscher-házat Máriássy János vette meg (260, 378.) A név Divaldnál is azonos, de a kép témája más: a kapernaumi százados bibliai történetét ábrázolja. (3. k. 52.)
- 16 *Buchwaldok: Jákob lajtorjája* – a név és az epitáfium bemutatása a regényben Divald leírásával azonos (3. k. 51.)
- 17 *Zabeyerek márványlapja* – a név Divald könyvében: Zabeler (3. k. 52.). Az epitáfium leírása a regényben és Divaldnál nagy vonalaiban megegyező.
- 18 *ki a feketehalál idején . . . maga is buzgóságának lett az áldozata* – Hain Krónikája valóban 1645. szept. 22-én a következőket említi: „A mi papunk, Zabler Péter az 5 szabad városnak első szuperintendense, és 43 éve papja, miután egész évben beteg volt, végül is pestisben meghalt.” (210.)
- 21 *Gornoviczer* – A név Divaldnál: Gosnovicerus. A kép témája is más, mint a regényben: Mózes az érc kígyóval (3. k. 53.).
- 24 *Rompauerek* – A név Divaldnál: Rombaucr. A kép témája azonos a regényben említettével (3. k. 52.).
- 25 *Heim család* – a Hain-féle Krónikában csak Hein János neve van, aki 1545-ben tanácsstag volt. (115.) A sírtábla, melyet Jókai bemutat Divald könyvében is megtalálható, de Hain Gáspár epitáfiumaként (3. k. 52.).
- 26 *Lázár* – bibliai személy, akit Jézus mint negyednapos halottat, feltámasztott Bethániában
- Ros család* – A név Divaldnál: Gross. Gross Pál híres képfaragó, aki Lőcsén tanult. Az epitáfium témája megegyezik a regényben említettével (Vö.: Divald 3. k. 53–54.).
- 27 *Schwab család* – A név szerepel Hain Krónikájában: Schwab György tribun (196–212), és János 1617-ben tanácsos, majd tribun és képviselő is volt (290–515).
- 142 7 *el lett tarisznyázva a napból* – „haszontalanságokra pazarolja, elfecsérli az időt.” (O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* 150.)
- 18 *hora canonica* – eredeti jelentésében az az idő, amikor a katolikus pap előírt imáit elmondani köteles; itt: törvényesen megszabott időpont, záróra

Lap: Sor:

- 142 : 26 *malácia* — itt: engedékenység
27 *lacikonyha* — A szónak következő magyarázatát adja Jókai:
„Azon történelmi adoma, miszerint végtére a nyilvános
pecsenyesütő sátorok alól hordatta ételét (t. i. Ulászló),
(miket maig is Lacikonyhának neveznek utána), ha nem
való is, de teljesen kifejezi ezen nyomort, melybe a tehetet-
lenségével magát és e szép országot süllyesztette.” (*A magyar
nemzet története*. Bp. 1902. 352.)
szárnyék — nádból, vesszőből készült fal, itt: sátor jelentéssel
- 143 9 *Königsberg* — kisebb hegy Lőcse környékén
11 *egyéb árkoláji állítatott fel* — az *árkoláj* szót Thaly *ágyukra*
javítja
- 144 19 . . . *avagy őrizője vagyok én az én atyámfianak?* — A Biblia
szerint Káin válaszolta az Úrnak, mikor az megkérdezte
tőle: „Hol van Ábel, a te atyádfia?” (Mózes I. 4, 9.)
31 *schlaraffok népe* — naplopók, csöcselék
- 146 : 7 *csiszlík* — a csizmadia gúnyneve, itt: a csöcselék megszólítá-
tása
18 *Az volt a kúszókamra* — mondatot Thaly aláhúzta
31 *ad captandam benevolentiam* — a jóakarát megnyerése céljából
- 148 3 *handé* — a régi Morvaországból, a Han folyam mellékéről
való ember
33 *Beleville du Près* — a névnél Thaly a *du Près*-t aláhúzta
- 149 4 *Erdély nagyfejedelemének geniecorps vezető colonellusa* —
geniecorps — hadmérnök testület
colonellus — ezredes — Thaly a *nagy* szót törölte, és a *colo-
nellus* szó elé a *vice* jelzőt tette
7 *méltóztatik-e kegyelmességed* — a *kegyelmességed* szót Thaly
kegyelmedre javította
26 *lansquenet* — (Landsknecht) régi német kártyajáték
27 *Herman-féle ház* — A Hain-féle Krónikában az 1660-as
összeírás lajstromán szerepel Margaretha Hermannin neve.
(159, 353) Ebből következtethetünk a család lőcsei szerep-
lésére.
- 150 : 10 *absolutus baccalauressa a mathesisnek* — tökéletes jártasság a
matematikában
14 *hypothenus* — a háromszög átfogója
15 *cathetus* — a háromszög egyik oldala: befogó
20 *generális úr őnagyméltósága* — Thaly az *őnagyméltóságát* *őméltó-
ságára* javította
31 *serio* — súlyosan, komolyan
- 153 : 18 *spanyolcsizma* — kínvallató eszköz. Két, csavarral összeszorít-

Lap: Sor:

- ható deszka, amelyet a vádlott lábára erősitettek, s ha nem vallott, összébb csavarozták. Először Spanyolországban alkalmazták (innen az elnevezés).
- 155 : 4 száz hárs — A régi Sáros vármegyében levő Zboro községben volt I. Rákóczi György kastélya, mögötte a híres száz hárs, melyet a fejedelem okleveleiben megemlít: Datum Zboroviae sub centum tiliis. II. Rákóczi Ferenc azonban a szabadságharc idején egyetlen parancsát sem kelezte Zboróról, a száz hárs alól. — Jókai szívcsen szerepeltette műveiben a hársfát, pl. a *Bálványosvár* c. regényben is a székelyek gyűléshelyét hatalmas hársfák veszik körül. Jókai hársfa szeretetével kapcsolatban Takács Sándor: *Jókai, a jó kertész* című cikkében (Budapesti Szemle 1925. I. 573. sz.) érdekes észrevételt tesz: „Amikor költőnk tollát forgatta, még senki sem tudta, minő szerepet játszott a régi magyar életben a hársfa. Ma már tudjuk, hogy minden kastélyban, minden udvarházban ápolták a magyarok e kedves fáját, melyet a hódoltság népe nem egy helyen, mint szent fát imádozt . . . Még magának Jókainak is a hársfa volt legkedvesebb fája.” (168.)
- 157 : 25 . . . őt, a magyar seregek legfényesebb diadalainak hőjét, a Felvidék kiskirályát, a Csaba ivadékok! . . . meri megállítani
Thaly az egészet aláhúzta, három kérdőjellel és hat felkiáltójellel fejezte ki véleményét.
- 33 *Fabriczius meg egészen vasból volt* — Jókai szereti egyes hőseit vas embereknek nevezni. „*A vas ember*” címet adja Jókai a *Szomorú napok* (1848–56) c. regényben a VII. fejezetnek, melyben Vértessy tábornok alakját formálja meg. A kifejezés ugyancsak fejezetcímként szerepel a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben. Csajághy alakját jelöli (71.) *A kőszívű ember fiai* c. regényben Salamon zsbárus Baradlay Richárdot nevezi „vas ember”-nek (112.).
- 158 13 *deus ex machina* — isteni beavatkozás, ókori drámák eseményeinek néha az istenek váratlan beavatkozása adott új fordulatot
- 15 *Servus humillimus! Domini spectabiles! Bonas vespere precor!* — Legalázatosab' szolgájuk! Tekintetes uraim! Jó estét kívánok!
- 160 : 27 *kontenántia* — lélekjelenlét, önuralom
- 161 : 2 *oroszlántallér* — régi németalföldi aranypénz, később ezüstpénz. A pénzen egy oroszlanos pajzsot tartó férfialak volt kiverve. Az arany 22 1/2, az ezüst 0,6 korona értékű volt.

Lap: Sor:

- 162 18 *megköszöni a szállást hollandus módra* — a mondást: elszökök, fizetés nélkül távozik értelemben használja Jókai
- 164 3 *povalatio* — poharazgatás
4 *petrinyai* — helyesen: Petrinja, Jugoszláviában, a volt Zágráb megyében levő város, a hasonló nevű patak és a Kulpa mellett
sed bene habitavimus, ego quidem ter vomui — hanem jól éreztük magunkat, csak én magam háromszor hánytam.
- 33 *kényeső* — higany
- 165 2 *cinderling* — A Hain-féle Krónikában szerepel ez a pénzegység a. m. Zehner(-ling), értéke 10 dénár volt (20, 32)
26 *ixioni kfn* — elviselhetetlen, emberfeletti kín. Ixion, a javíthatatlan bűnös jelképe. Apósának meggyilkolása után Zeusz megbocsátott neki, de midőn Hérára (Zeusz felesége) merete vetni szemét, az alvilágban örökké forgó tüzes kerékhez kötötték büntetésül.
- 166 : 5 *ex tempore* — hirtelen
13 *piros csizmát szabtatok a lábukra* A mondás a botbüntetések idejéből származik, arra utal, amikor a botozás után vörös lett a delikvens lába; itt: megvertétek, megbüntettétek jelentésű.
21 *megborotvált a kanalan keresztül* — a mondást itt: nevetségessé tett jelentéssel használja az író
22 *csak egy akkora kis káplárt, mint a kisujjam* — Így szólítja meg az egyik, két állást betöltő hívét Madarásznak a debreceni kormány pénztárosa. (*A gyémántos miniszter* HhM. 6. k. 277.)
- 167 : 33 *látták, hogy sápad el arca, szemei hogy merednek ki: két kezében úgy reszket a levél. Mikor aztán végigolvasta ezt, mint a gutaütött lerogy a székébe, s arcát két kezével eltakarva, elkezd zokogni keservesen.* — Hasonló megrázkódással fogadja Sára asszony is fia sorsát a *Szép Mikhálban*: „De mikor Sára asszonynak hírvül vitték, hogy a fia bemenekült a jezsuiták kolostorába, s most azoknak az oltalma alatt áll, akkor csak összeroskadt a szegény asszony, s azt mondá, hogy bár inkább nyugodnék a Mikhálja mellett!” (JKK 262.) A hitchagyás tragikus voltáról ír Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben is: „amely családban pedig egy konvertita támadt, az nagyobb gyászt hozott arra a halálesetnél.” (JKK 1. k. 83.)
- 169 : 2 *hitetlen Tamás* — története *Újtestamentum*, János evangéliuma 20. rész 24–27.
- 170 8 *a nappali órákban elfogta a várostól a vizet . . . Éjjel pedig felnyitotta a zsilipet, s akkor . . . veszedelmes rohammal özönlött alá* — Erről a patakról a következőket említi a Lőcsei

Lap: Sor:

- Krónika: „A szomszédos patakocska alig ad annyi vizet, hogy avval étkezni lehessen, de ha kiárad, nagy kárt okoz”. (6.)
- 170 14 *Durst* — szomjúságot jelent, valóban a Lőcse körül levő erdőségek közül az egyiket Durstnak hívták. Ennek analógiájára nevezhette el a kutat Jókai. Hain-féle Krónika (464.)
- 19 *Ellenben volt nekik a városháza udvarán egy szép csorgó kútjuk . . .* — A Hain-féle Krónika ezt írja a Lőcse város leírása c. első részben: „A városban sok szép csorgókút van sziklába vágva . . . a medencékben levő vizet messziről, nagy költséggel hozzák a városba” (6.). 1562-ben szintén említik a Durst völgyből jövő vízvezetékét (109.), majd 1641-ben annak megrongálódásáról és kijavításáról értesülünk (198–99.).
- 27 *Még a XIV. században* — Ez a megállapítás téves, mert 1562-ben említi Hain Krónikája a Durst völgyből a városba vezetett vízvezetékét. (109.)
- 29 *Aranyszájú János* — Konstantinápolyi pátriárka (347–407.). Rendkívüli erejű szónok volt.
- Fejetlen János* — I. Keresztelő János (Márk evang. 6: 19–25.).
- 31 *Scheibe-hegy* — erdővel borított emelkedés Lőcse közvetlen közelében, a város keleti oldalán
- 32 *Wünschelruthe* — varázsvessző
- 171 2 *hevér* — bányász
- 9 *ugrókút* — szökőkút
- 18 *akit fiúsított, neve és vagyona hagyományosává tett* — Hasonlóan fiúsítja Mike Sára leányát, Imolát is. (*Bálványosvár*, JKK 32.). Az *Osztrák–Magyar Monarchia* írásban és képekben (Bp. 1888. 3. k.) így ír Jókai: „A székelyeknél éppen fiúvá is lehetett leányt nyilvánítani, ha a szülőknek fiuk nem volt. Az ilyen hajadont fiúleánynak neveztek.” (285.) Arany *Toldi szerelme* c. elbeszélő költeményében ilyen fiúleány Piroska is.
- 172 : 11 *hypomocion* — emelő, emeltyű
- 24 *A gonosz hajdémákok egy utazó lőcsei kereskedőt elevenen megnyúznak* — Az útonállóknak garázdálkodásairól hosszasan ír Jókai a *Szép Mihály* 4. fejezetében.
- 173 4 *cuniculus* — alagút
- 11 *dispensál* — felment valami alól, elenged valamit
- 13 *Józseffelva* — Ezen a néven két helység is ismert, de ezek igen távol vannak Lőcsetől, így költött névvel van dolgunk.
- 174 : 13 *. . .katolikus hitbe befogadtatván, a fent nevezett Blumevitz de Trautsohn Alfréd ezredessel az oltár előtt hitvestársképpen*

Lap: Sor:

összekötöttetett. — *A Szeretve mind a vérpadig* c. regényben Tisza Ilona is áttér Ocskay kedvéért a katolikus vallásra, hogy házasságuk a császári Magyarországon is érvényes legyen.

175 : 22 . . . a minden háznál otthonos serfőző konyha; ami Lőcsének büszkesége, s törvénnyel biztosított privilégiuma — Hain Krónikája 1608-ban a város szabályrendeleteit közli a sörfőzéssel kapcsolatban. (146.) Még ugyanebben az évben ismét írnak a sörfőzési rendeletekről, úgy látszik fontos problémája volt a városnak. 1612-ben tovább szélesítik a sörfőzéssel foglalkozó intézkedéseket (149.). A híres lőcsei privilégium Mikszáth: *A fekete város* c. regényében is helyet kap: „Kocsmát, sörmérést jelezve, majd minden kapu felett ott lengette a szél a forgácspántlikákat”. (Bp. 1961. Krk 22. 1. k. 129.)

24 *A palotaszerű osztálya a háznak, a beszálló magyar főurak számára van fenntartva* — Demkó: *A felsőmagyarországi városok élete* c. munkájában erről így ír: „A városban megfordult idegenek nagy száma dacára sehol sem voltak rendes vendégfogadók, hanem minden polgár háza be volt rendezve jól jövedelmező vendéglátásra” (50.). Ezt a részt idézi Király István is *A fekete város* (Bp. 1961. 354.) jegyzeteiben.

A gondolat Mikszáth: *A fekete város* c. regényében is szerepel: „A városban nem voltak vendégfogadók. . . a szállásadás is az összes polgárság jövedelmét képezte.” (Mikszáth Krk 22. k. 129.)

32 senior — itt: protestáns egyházmegye élén álló előjáró

176 11 *Halld meg lélek, mert néked beszéllek* — a régi halotti zsolozsma a Kulcsár-melodiárumból származik (Sárospatak 1775–1785. 2. rész 42.). Nyomtatásban: *Debreceni Halottaskönyv* Debrecen 1807. 262. (Ezt az adatot Csomasz Tóth Kálmának köszönhetjük.) Ez a zsolozsma szerepel az *És mégis mozog a föld* (JKK 2. k. 327.) és a *Szeretve mind a vérpadig* (JKK 1. k. 22.) c. regényekben is.

19 *delectál* — gyönyörködtet

22 *Dies irae, dies illa*

Solvat seclum in favilla! . . . —

— „Ama nap, a harag napja,

e világot lángba dobja” (Celanói Tamás éneke az utolsó fteletről) *Babits Mihály versfordításai* (Bp. 1961. 203.).

26 *a szép dallamos Jacoponi-himnusz* — Amint előbb jeleztük,

Lap: Sor:

- az ének Celanói Tamásé és nem Jacoponié. Jókai itt a *Stabat mater*ra gondolt.
- 178 : 12 *capfenstreich* — takarodó
- 179 : 30 *castrum doloris* — ravatal, gyászemelvény
31 *canticum* — egyházi ének
- 180 : 7 *Türkheim-ezred* — Valószínű Türkheim Elzász-Lotaringia felső-elszászi kerületében levő városról elnevezett ezredről van szó. Thaly *Türheimre* javítja.
- 182 : 34 *molnártorony* — támadás idején a molnár céh tagjai védték
- 183 : 2 *filiszteusok* — Palesztina lakói az i. e. I. évezredben
24 *Korponay János és Fabriczius fellármázta a kuruc őrséget a polgárkatonaságot.* — Thaly hozzáfűzi: *Czelder Orbán vette biz észre az áruást, a mint az őrköt járta.*
- 185 : 16 *cserepár* — határőrvidéki katona
- 186 : 3 *Össze vagyunk akaszzkodva, mint Mátyás király német vargájának a róka fogta csukája* — Utalás a *Róka fogta csuka, csuka fogta róka, varga fogta mindkettőt* c. Mátyás anekdotára. Ezt az anekdotát Jókai a *Magyar Nemzet Történetében* is említi a Mátyás népszerűsége c. részben (343.) és a *Magyar nép élce* c. művében (II. kiad. 7–9.).
- 187 : 14 *Nos Josephus primus, divina favente Clementia, etc. etc.* — Mi első József, Isten kegyelméből stb., stb.
22 *authenticatio* — hitelesítés, felhatalmazás
- 189 : 9 *cryptographia* — titkosírás, rejtjeles frás
- 190 : 25 *szicíliai vecsernye* — népi felkelés, amely 1282. márc. 31-én (húsvét hétfőn) Palermo közelében robbant ki, és a francia Anjou-uralom bukását eredményezte. A legenda szerint a felkelésre a jelt a vecsernyére hívó harangszó adta meg. Innen az elnevezése; itt: vérfürdő jelentésű.
27 *nyár óta be vannak zárva* — Lőcse ostroma 1709 november elején kezdődött. Ez a kijelentés tehát költői túlzás
31 *Magyarország kilenczted része már meghódolt a koronás királynak* — Az idézett részt Thaly aláhúzta.
- 191 : 1 *Rákóczi Ferenc fejedelem maga már kiment Lengyelországba* — Rákóczi 1711. februárban távozott külföldre, tehát egy évvel később, mint itt Jókai állítja.
- 193 : 32 *Ha az egész világ hűtelen lesz is Rákóczihoz, én nem szakadhatok el tőle.* — Thaly a mondatot aláhúzta, és a lap szélén gúnyosan megjegyezte: *No hiszen!!*
- 194 : 8 *Ha fővezérré tették volna kegyelmedet Bercsényi helyébe* — Thaly által aláhúzva és három felkiáltójellel kiemelve.
9 *trencsényi diadal* — Trencsén (Trenčín): város Csehszlovákiá-

Lap: Sor:

- ban, a Vág folyó bal partján. 1708. aug. 3-án a város mellett folyt le II. Rákóczi Ferenc kurucainak egyik nagy csatája, mely Heister osztrák tábornok seregének győzelmével végződött.
- 194 : 10 *romhányi kiszabadulás* — Romhány: Nógrád megye rétsági járásában levő község. 1710. jan. 22-én határában folyt le a Rákóczi-szabadságharc utolsó szakaszának egyik, a kurucok vereségével végződő csatája.
- 195 6 *manupropria* — saját kezű kézjegy, aláírás
- 196 12 *padmalyos szoba* — mennyezetes szoba
- 33 *charáda* — szőrejtvény; itt: rejtvény
- 199 16 *boglar, ... nyakörv versenyt ragyogott egymással; de nem a szemeeivel! Azok fényesebbek voltak.* — Hasonló ötlettel ír Jókai a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben: „tanulhatott valamennyi zafir, gyémánt, opál az egész kincstárban Ilonka arcától ragyogni.” (JKK I. k. 249.)
- 200 : 26 *Herodás* — A nagy Heródes unokája, Herodes Antipasnak előbb ágyasa, később felesége. Férje őmiatta háborúba keveredett előző felesége atyjával. Az ő unszolására végeztette ki Keresztelő Szent Jánost. (Márk evang. 6: 19–25.)
Jezabel — A Bibliában Achabnak, Izrael királyának a felesége i. e. IX. században. Űdözte a prófétákat, főleg Illést. Ösztönzésére Achab megölette Nábátot, hogy elfoglalja szőlejét. (L. Királyok I. könyve 21. rész)
- 202 8 *kilás zsák* — kila: űrmérték száraz, szcimestermés mérésérc. Különböző vidékeken különböző nagyságú. Pl. a Tisza mentén 1 kila — 2 véka; stb.
- 207 17 *...s amint egyszer szembe találkozott azzal az arcképpel... kirántotta az öve mellől a török kést, s odaszúrta a szívbe tájába.*
Így szúrja szívén a kiábrándulás fájdalmában Lengyel Magdolna Ocskay képét a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben: „nekirohant a saját keze festette arcképnek, a bálvány-nak, s az izzó vasvilla hegyeit odafúrta a szívébe” (JKK 2. k. 195.) De így tett már Gyékény Márton is ellenfele, Bálnai arcképével. (*Hétköznapiok*. JKK 23.)
- 208 : 23 *csimpolyás* — bőrdudát fújó zenész
- 209 8 *kufercs* gyos ütemű duhaj tánc
- 9 „*Ki az urát nem szereti, Annak van most becsületi!* stb.”
Közismert népdal, de a szövege nem pontosan ugyancz. Megtalálható: Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. (Pest 1847. II. 145.) *A Magyar Népzene Tára*. Szerk. Bartók Béla és Kodály Zoltán III/A. *Lakodalom* S. a. v. Kiss Lajos Bp.

Lap: Sor:

1955. 160, 825, 831. sz. A dal szerepel Jókai 11. sz. jegyzet-füzetében a 40. lap versóján. Előfordulásával foglalkozik Gulyás József: *Jókai és a népdalok* c. cikkében (Etnographia 1925. 142.).
- 209 27 *langaus* — középlassú, keringőhöz hasonló régi tánc
- 212 11 *savojai* — Savoya, francia département az olasz határ mellett, az Isère folyó két oldalán
- 214 6 *Pelsőczy Bebek* — ősrégi nemes család, valószínűleg idegen földről kerültek hazánkba, és bányaművelésből gazdagodtak meg. A család tagjairól 1241-től 1567-ig tudunk. Legnagyobb hatalomra Zsigmond király alatt jutottak, akinek siklósi fogságba vetését ők szervezték meg. Később a Ferdinánd és Szapolyai közti küzdelemben hol az egyik, hol a másik párton álltak.
...Bebekék félmérföldnyire hordó bronz csataágyú (amikről a jegyzetekben mulatságos történetkét fogunk elmondani a jelenkorból) — Bebek Ferenc 1547-ben Lőcsén öntette az említett ágyút, rajta ez a felirat olvasható: „Franciscus Bebek de Pelsevicz me fieri jusit 1547.”
A jegyzetekben ugyan elfelejtette Jókai beváltani ígérését, de ír a *Bebek-ágyúk az Andrássyaknál*, címen róluk a Nemzet 1883. dec. 25-i számban: „Nagy ritkaság Magyarországon régi időkből való ágyúkat látni. Azokat a 48-iki szabadságharc alatt vagy a honvédelmi minisztérium requirálta el, vagy a császáriak kobozták el a fegyverletétel után.
A Bebek-féle régi bronzágyúk most is megvannak Andrássy Manó gróf birtokában.
Hogy ezek a rendkívül érdekes régiségek miként menekülhettek meg a kétoldalú beolvasztási veszedelemtől, annak sajtószzerű története van.
Mikor 1848-ban a magyar honvédelmi miniszter felszólítja a főurakat, a kinek a birtokában régi ágyúk találhatók, hogy azokat bocsássák a honvédsereg használatára, Gömör vármegye is sietett felszólítani az ifjú grófot, hogy szolgáltatassa ki a krasznahorkai ágyúkat.
A gróf erre azt válaszolta, hogy azoknak a nehéz lövegeknek a nyílt mezőn való csatában semmi hasznát sem lehet venni. Ő a történelmi ereklyék helyett, a mfk csak újra öntve volnának kezelhetők, inkább ugyanannyi mostani szerkezetű ágyút öntet a magyar hadsereg számára s azt teljes felszerelésével bocsátja a magyar kormány rendelkezésére.
A miniszter meg is volt elégedve, de nem úgy a vármegye.

Lap: Sor:

A közgyűlés protocolláriter roszalta az ősi ágyuk megtagadását, s tudomást sem vett a felől, hogy helyettük új ágyuk lettek felajánlva.

Azok aztán végig dörögtek az egész hadjáratot a miben az ajándékozók főur maga is részt vett, egész Világosig.

Jöttek aztán a németek. Azok nem kérdezték adja-e, nem adja valaki az ágyuit? a hol kapták, onnan elvitték fel Bécsbe, beolvasztani.

Andrássy Manó nem akarta engedni az ereklyéi megsemmisítését: utánuk ment. Ott volt Bécsben a nagybátyja György gróf, híres kedves ember, nagy conservatív vezér a császári udvarnál. Ahoz folyamodott közbenjárásért az ágyui végett. Igen jó ajánlata volt a gömörmegeyi határozatban, a hol megróják az ágyui át nem adásáért.

— Szó sincs róla! Riasztá vissza ő excellentiája az unokaöcscsét. Hová gondolsz? Nekem magamnak is elkobozták a családi ereklyéül tartogatott ágyuimat; vadászpuskára sem adnak engedélyt. Hát még te neked, rebellisnek, kerekas ágyukra! Eredj haza.

Manó gróf azonban nem nyugodott meg. Az akkor mindent tehető xxxx herceg fényes bált adott a farsang kezdetén, arra ő is szerzett magának meghívást. Csinos fiú volt és nőtlen. A bál alatt a herczeg leányával tánczolta a cotillont. És harmadnapra visszakapta az ágyuit.

— Ez már szörnyűség! Zugolódék György gróf, mikor ezt megtudta. Nekem az archipecovics vezérnek beolvasztják az ágyuimat, s ennek a rebellisek főispánjának visszaadják az övéit! — Tánczolt volna bátyámuram is a miniszter bálján!”

214 : 10 *szakállas ágyú* — a XVIII. századig használt öblös szájú puska, amelynek a külső végén lehajló nyúlvány a támasztéka. Diónál nagyobb golyó nem fért bele

puskaforma kartácszóró — tüzéségi fegyver. Fém vagy kartonhüvelyben levő golyókat a lőportöltet nagy sebességgel röpíti ki a fegyver csövéből. A lövedék viszonylag nagy területet szór be. Főleg fedetlen, élő célok ellen használták.

11 *tüzeskeve-hajító ballista* — hajítógép, mellyel az ostromlott városra követ, gerendát stb. dobtak

16 *ostyepka* — juhtejből készített, kerekre formázott sovány füstölt sajt.

215 I *Miklós valamikor szerzetes volt* — Az első kiadásban itt még György név szerepel. Erre vonatkozik Thaly következő megjegyzése: *Miklós volt az, nem György, minorita barát volt*

Lap: Sor:

- 215 6 *korda* — ujjnyi vastag, fehér, sodrott kötél, mellyel a szerzetesek ruhájukat összeszorítják.
- 14 *diákáldás* — káromkodás
- 24 ... ott szokta ő a misét tartani parodiázva a liturgiát, vidám cimborák társaságában — Az *Egy hírhedett kalandor c.* regényben egy egész fantasztikus fejezetet a *Baphomet* címen szentel Jókai rokon gondolatnak. Hasonló tivornyát mutat be a *Fekete gyémántok* (JKK I. k. 145—50.).
- 216 32 *virginás* — itt: zenész
- 217 17 *bébillér* — főzésnél segédkező személy, konyhalány
- 219 : 4 *Rácz Ferkó* — A név Rákóczi dobosai között ismeretlen. (Vö. Esze Tamás *Zenetörténeti adataink II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának idejéből*. Különlenyomat a Zenetudományi Tanulmányok IV. kötetéből. Bp. 1955.)
Ezt az adatot több más Rákóczi-kori adattal együtt, Esze Tamás szíves közlése alapján ismerjük melyért ezúton is köszönetet mondunk.
- 25 *Gömör vármegye* — A régi Gömör vármegye a Liptó, Szepes, Abaúj-Torna, Borsod, Heves, Nógrád és Zólyom vármegyék által körülhatárolt terület volt Rimaszombat székhellyel. Ma legnagyobb része Csehszlovákiához tartozik
- 26 *Gyöngyösi István* (1629—1704) — barokk költő. Lőcsén 1700-ban jelentette meg az *Új életre hozott Chariclia c.* művét. Ez az i. sz. IV. században élt Héliodórosz *Aithiopika c.* regényének Czobor Mihály XVI. századi magyar verses széphistóriája alapján készült feldolgozása és kiegészítése. A kalandos történet lényegében Theagenes és Chariclia szerelmét, nehezen elért boldogságát rajzolja. — A költemény címét Jókai Charicleának írta, az ajánlást illetőleg is tévedett: ezt Gyöngyösi nem Andrassy Istvánnak dedikálta, hanem Andrassy Péternek.
- 220 : 10 *hesperis matronalis* — hölgyestike, este nyfló, lila szirmú, éjszaka erős, édeskés illatot árasztó virág. A *De kár megvénülni c.* regényében az egyik rész címe: *Hesperis*.
- 19 *Salm* — gr. Salm Miklós császári hadvezér (1459—1530). A mohácsi vész után mint Ferdinánd hadainak vezére többnyire Felső-Magyarországon harcolt (Szapolyai) János király ellen, akit Tokaj mellett le is győzött. Elfoglalta Budát is. 1529-ben sikerrel védte Bécset a török ellen.
- 34 *Bethesda* — gyógyforrás a régi Jeruzsálemben; itt: szeretetház
- 221 6 *Zsófia nem hagyott egész uradalmában egy pórkunyhót se*

Lap: Sor:

- látogatatlan*; — Hasonlóan járja be a szegényes oláh pakulárkunyhókat a *Szegény gazdagok*ban Henriette is.
- 221 32 *boldogasszony tenyere* — a mentafélékhez tartozik. Lány szárú, apró-, rendszerint lila virágú, jellegzetes illatú növény
- 224 1 *murmutér* — mormota, a mókusfélék családjába tartozik, mély, föld alatti üregekben telepesen élő, eleven mozgású rágcső. Tápláléka növényi. Téi álmat alszik.
- 4 *Szent Dávidné zsoltára* — duhaj, mulatozásnál énekelt dalok, amelyeket a *Rab Ráby*ban is megszólaltat Jókai (JKK 218—19.).
- 6 *csillagot rugat* — ez a duhaj tréfa szerepel az *És mégis mozog a föld* (JKK 1. k. 80.), a *Politikai divatok* (JKK 394.) és a *Rab Ráby* (JKK 320.) c. regényekben is. (Vö. *És mégis mozog a föld*, Margócsy József jegyzetei).
- 10 *az ágyúzás pedig bevált volna Eger ostromának* — Egert két alkalommal ostromolta a török 1552-ben Dobó hősiessen megvédte Ali budai pasa seregei ellen, de 1596-ban III. Mohamed szultán elfoglalta.
- 14 *jászói prépost* — Jászó (Jasov): Csehszlovákiában a volt Abauj-Torna vármegye cserhádi járásában levő község. Premontrei rendi prépostságát Kálmán és II. Béla alapította. Gazdag pompájú apátsági temploma nevezetes műemlék.
- 17 *különös dűhe volt a fehér ruhás bardtok, a ciszterciák és praemonstratensisek ellen* — Thaly a *ciszterciák* szót aláhúzza és *ferencesekre* javítja. A lap szélén pedig megjegyzi: *Zircen akkor még pusztá volt a klastrom.*
- 18 *praemonstratensis* — premontrei
- 28 *a veres csáéós bataillonból* — bataillon: zászlóalj; az egész kifejezést aláhúzta és megkérdőjelezte Thaly
- 225 20 *füstös mise* — pogány áldozat, pogány szertartás; itt: pogánykodás, mulatozás. A *Bálványosvár*ban így beszél Opour Kevend: „Hanem majd én tartok a lelkéért egy füstös misét: annak lesz nagy híre. — Ahá! Te vérbosszúra készülsz” [válaszol Rapsonné az apának]. (JKK 108.)
- 31 *krampampuli* — fűszeres, égetett szeszesital
- 226 3 *Valahányszor az oláh mondja*
„Szinetátye!”
Mindannyiszor „binye Zeu
Binye binye binye Zeu
Zsupónye fertátye.” — Játékos hangzású magyar, román, szlovák keverék szöveg. Határozott jelentése van a román szinetátye (sánátate!): Jó egészséget! és a binye Zeu (binc

Lap: Sor:

- Zeu) Jól van! Istenem, kifejezésnek. A szlovákosan hangzó zsupánye fertyátye kapcsolatból, a zsupánye jelentése főispánomi, a fertátye szóban pedig latinós hangzású alapszó és szláv felszólító mód jele érezhető. A dal kezdő sora szerepel az *Egy magyar nábob* c. regényben is (JKK I. k. 166.) Gulyás József *Jókai és a népdalok* c. tanulmányában említést tesz e dalról. (Etnographia 1925. 144.)
- 226 : 19 *Bebék kanala* — nagy merőkanál, amelyet Jókai Krasznahorkán tett látogatása alkalmával látott a család régiségei között
- 227 : 6 *Nem szeretem az uramat; hajajahaj*
Csak a kisebbik uramat; hajajahaj!! — Közismert népdal, de a szövegben bizonyos eltérés mutatkozik. Megtalálható: Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. (Pest 1847. II. 79.) A dal Jókainál történt felhasználásait említi Gulyás i. m. 143. Szerepel még a *Szeretve mind a vérpadig* c. regényben is. (JKK I. k. 349.)
- 226 : 26 *fáraóivadék* — cigány. Hasonló ötlettel nevezi Jókai Cinka Pannát a *Szeretve mind a vérpadig*ban fáraóivadéknak (JKK 224.) Arany János *A nagyidai cigányok* c. népies víg eposzában mely Jókainak kedvelt olvasmánya volt szintén így jelöli a cigányokat:
„Azt mondják, Faraó lett vón' első vajda”
(Arany János ÖM Bp. 1952. 3. k. 222.)
- 28 *királynévtz* — különféle illó olajokot tartalmazó rozmarin-szesz, amelyet egy időben különböző betegségek ellen használtak gyógyszerül. Mint illatszert később is ismert maradt.
- 227 : 13 *hordozza-e még „az Orbán süvegét”* — szójárást, a. m. részegkedik-e? (Vö. Ballagi 366.) Jókai másutt is használja e szólást, de szerelmi részegség, szerelmi kábulat jelentéssel:
„Hornyicsek Vendel uramnak is meg kelle érnie, hogy negyedszer is feltegye az Orbán süvegét, s késő vénségére úgy megtréfálja jómagát, hogy feleséget, éspedig szépet és fiatalat vegyen, kinek neve vala Vica. . .” (*A serfőző* 22. k. 186.)
- 229 : 2 *vargát ránt* — szójárást, a. m. megpörkölődik (Vö. Ballagi 714.)
- 3 *conviva* — vendég
- 14 *Az Úr énnekem őriző pásztorom* — kálvinista ének: 23. zoltár, I. versszak, Szenczi Molnár Albert fordítása.
- 21 *viheder* — süjtőlég, bányalég Jókai a szóval a *Fekete gyémántokban* él először vö. JKK I. k. 35; 380.
- 234 : 6 *karcos* — torkot reszelő, rossz bor másolás — a már egyszer leszűrt aszútörkölyre öntött mustból készült nehéz peccsényebor

Lap: Sor:

- 234 16 *Az ősapa vitézségével, hűségével szerezte ezt a várat* — Az Erdélyben élő család Péter nevű tagja menekülni kényszerül otthonából, miután mint Békésy Gáspár hívét Báthory István fej- és jószágvesztésre ítéli. Magyarországon Rudolf királytól kapja 1585-ben a krasznahorkai kapitányságot a hozzátartozó birtokokkal ideiglenes donáció címén. A hűségével szót kétszer aláhúzta, a margón pedig két-két kérdőjelet és felkiáltójelet tett Thaly.
- 235 3 *a nagypapa történetét* — A Thököly-mozgalom idején Miklós 1678-ban kemény ostromot állt ki Thököly hadaitól; később pedig fia, György, kénytelen volt a fejedelemhez átállni. Róla mesél Zsófia.
- 239 16 *kolerikus* (vérmérséklet) — ingerlékeny, lobbanékony, heves vérmérsékletű
- 240 : 16 *karbunkulus* — drágakő
- 243 : 21 „ . . . *nem azért siet Krasznahorkára, hogy téged öleljen, hanem, hogy idehozza azt az asszonyt, azt a százszorszép tündért, aki őt árulóvá tette! . . .*” — Ocskay árulását megtudva Lengyel Magdolna is magánkívüli őrjöngésében, a férjéhez ragaszkodó Tisza Ilonának e szavakkal adja meg a kegyelemdőfést: „Nem tégedet szeret, hanem azt a budetini varázslónőt . . . Ő csábította el; . . . Előbb tetőled, azután a hazájától.” (Szeretve mind a vérpadig JKK. 2. k. 194.)

T A R T A L O M

I. Az elmúlhatatlanok (Tájékozás)	5
II. Német magyarok	10
III. A kétfejű gyermek — Az irámszarvas és a százsorszép asszony	16
IV. Szent Jakab és Luther Márton — Német palást — Sáfránykérdés a tanácsban	24
V. A tizenkét apostol — A feltámadt Lázár	35
VI. Ki az a Fabriczius?	40
VII. A ketterhäuschen, a jezsuitaszeglet, a kő- ember és a kőasszony	47
VIII. A madár a kalitban	50
IX. Vagy a hajat, vagy a fejet!	57
X. Az ablakban, a tűzhelynél, a bölcső mel- lett	62
XI. A dülőrács szabadalma, meg a sánta doktor	78
XII. Regina mea	89
XIII. A megszabadított leány. A megjutalma- zott udvarló. A város veszedelmes titka	106
XIV. A csálhatatlan panaceae	123
XV. Te Deum laudamus et caetera	129
XVI. A Valhalla és a vegyes törvényszék	140
XVII. A föld alatti út	169
XVIII. Áruló és szabadító. Egy élő, aki halott akar lenni, s egy halott, aki fel akar támadni	174

XIX. Mikor a tűz és víz egyezkedik, s aki a kettő közé odaszorul	189
XX. A fehér zászló meg a piros zászló	208
XXI. Krasznahorka — A dervisgenerális A védszent	213
XXII. Az elátkozott ünnepnap	222
Jegyzetek	245
Rövidítések	246
Kiadások, fordítások, átdolgozások	247
Folyóiratközlés	247
Kötetkiadások	252
Idegen nyelvű kiadások	254
A regény színpadi változatai	254
Rádiófeldolgozás	258
Keltekzése, forrásai	259
Úti élmények	259
Az író följegyzései	263
Első hírek a regényről	268
A regény keltekzésének kora	270
Thaly hatása és történelemszemlélete	275
A regény írott forrásai	278
A felhasznált történelmi adatok alakulása a regényben	282
Szereplők	304
A történelmi igazság Lőcse feladásáról	318
Korponayné alakja a Jókai utáni irodalomban	328
Irodalom	330
A regény fogadtatása	330
A regény utóélete	335
Szövegváltozatok	358
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	377

A kiadásért felel
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✕

A szerkesztésért felelős:
SZIGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ

Műszaki szerkesztő:
BOGDÁN ISTVÁN

A kötetért
KECSKEMÉTI ANNA
munkája

✕

A kézirat beérkezett: 1967. X. 6.

Példányszám: 6 600

Terjedelem: 20,5 (A/5) ív

✕

67.64509 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

R 1985

R 1997

